

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

Doktora Tezi

**GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNE
ETKİSİNİN ANALİZİ (1980-2019)**

Muzaffer KARAKAŞ

14921311

Danışman

Prof. Dr. Bahar BURTAN DOĞAN

Diyarbakır 2021

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

Doktora Tezi

**GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNE
ETKİSİNİN ANALİZİ (1980-2019)**

Muzaffer KARAKAŞ
14921311

Danışman
Prof. Dr. Bahar BURTAN DOĞAN

Diyarbakır 2021

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkisinin Analizi (1980-2019)” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tezimi tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

14921311

Muzaffer KARAKAŞ

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
DİYARBAKIR

Muzaffer KARAKAŞ tarafından hazırlanan “Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkisinin Analizi (1980-2019)” konulu bu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesinin

Ünvanı

Adı Soyadı

Başkan: Prof. Dr. Mehmet Halis ÖZER

Üye : Prof. Dr. Bahar BURTAN DOĞAN

Üye : Doç Dr. Mehmet KAYA

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ferhat Şirin SÖKMEN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Semih Serkant AKTUĞ

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 28 Temmuz 2021

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

.../...../2021

Prof.Dr. Yılmaz DEMİRHAN
ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

ÖN SÖZ

Türkiye'nin 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ortaklık için yaptığı başvuru ile başlayan Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri süreci, 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük Birliği ile yeni bir ivme kazanmıştır. 25 yılın geride kaldığı bu yeni süreçte Gümrük Birliğinin Türkiye dış ticaretine etkilerinin incelendiği bu çalışma ile anlaşmanın güncellenmesi gerektiği görüşünün de tartışılmaya başlandığı bugünlerde, anlaşmanın nasıl bir etki oluşturduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmamın her aşamasında tecrübe ve bilgi birikimi ile bana yol gösteren ve ışık tutan saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Bahar BURTAN DOĞAN'a sağladığı büyük destek ve sunduğu katkılardan dolayı teşekkürlerimi sunarım. Yine tez çalışmam boyunca benden yardım ve desteklerini esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. Mehmet Halis ÖZER ve Doç. Dr. Mehmet KAYA'ya teşekkür ederim. Ayrıca çalışmam boyunca en büyük azim ve sabır kaynağım olan sevgili eşime teşekkürlerimi sunuyorum.

Muzaffer KARAKAŞ

Diyarbakır 2021

ÖZET

20. yüzyılın ikinci yarısı, yaşanan savaşların meydana getirdiği yıkımın telafi edilebilmesi için ülkelerin yoğun çabasına sahne olmuştur. Ekonomik entegrasyonlar ve buna bağlı olarak dış ticaretin hızla gelişmesi, sanayi toplumlarının ve sanayileşme çabası içindeki ülkelerin adeta kurtarıcısı olmuştur. Bu sayede sanayileşmiş ülkeler, üretim fazlalarını daha kolay satabilme imkânı yakalarken, sanayileşme yolunda mesafe kat etmek isteyen ülkeler de yeni üretim imkânlarına kavuşma noktasında büyük kolaylıklara sahip olmuşlardır.

Türkiye bu entegrasyonlardan biri olan Avrupa Ekonomik Topluluğuna (AET) katılmak için 31 Temmuz 1959 tarihinde başvuru yapmıştır. Konseyin önerdiği ortaklık anlaşması Ankara Anlaşması olarak 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanmış ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Topluluğa üyelik sürecini düzenleyen Katma Protokol ise 1970 Aralık ayında imzalanmış ve 1973 yılında yürürlüğe girmiştir. Ortaklık Konseyinin 6 Mart 1995 tarihli ve 1/95 sayılı Kararıyla Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasındaki Gümrük Birliği Anlaşması onaylanmış ve bu anlaşma 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Böylece Türkiye AB'ye üye olmadan GB'ye üye olan tek ülke olarak 22 yıl devam eden Geçiş Dönemi sürecini tamamlamış ve Ankara Anlaşması ile belirlenen, tam üyeliğe giden yolda son aşama olan Nihai Döneme geçmiştir.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisi açısından önemli bir dönem noktası olan Gümrük Birliği Anlaşmasının Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Bu anlamda serbest ekonomi politikası uygulamasına geçişin başlangıcı olarak kabul edilen 24 Ocak 1980 Kararları, GB öncesi dönemin başlangıcı olarak seçilmiş, GB sonrası dönem ise 2019 yılının sonunu kapsayacak şekilde ele alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde ekonomik entegrasyonlar ve gümrük birliği teorisine yer verilmiş, ikinci bölümde ise Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki Gümrük Birliği süreci ve yapılan düzenlemeler ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde dış ticaret teorilerine ait kuramsal çerçeve belirtilmiş ve GB'nin Türkiye'nin dış ticaretine etkisi, ilgili dönemlere ait TÜİK verileri grafik ve tablolara aktararak incelenmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümü olan ampirik kısmında 1980-2019 yıllarına ait veriler kullanılarak Gümrük Birliğinin Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada Zaman Serileri Analizi kapsamında, Johansen Eşbütünleşme Analizi, Granger Nedensellik Analizi, Etki Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırma Analizlerinden yararlanılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlar Gümrük Birliğinin Türkiye'nin dış ticaretine ve ekonomik büyümesine etki ettiği yönündedir. İthalatın desteklediği ihracat, ekonomik büyümeye yön vermektedir. Bu durum ihracata dayalı ekonomik büyüme tezini destekler niteliktedir. Ayrıca Gümrük Birliği üyeliği sonrası Türkiye'de, birliğe üyeliğin statik ve dinamik etkilerinin olduğu ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Gümrük Birliği, Dış Ticaret, Ekonomik Büyüme, Zaman Serileri Analizi.

ABSTRACT

The second half of the 20th century witnessed intense efforts by countries to compensate for the destruction caused by the wars. Economic integrations and accordingly, the rapid development of foreign trade have been the saviours of industrialized countries and countries that are trying to industrialize. In this way, while the industrialized countries had the opportunity to sell their production surpluses more easily, the countries that wanted to make progress on the way of industrialization had great convenience in reaching new production opportunities.

Turkey applied to join the European Economic Community (EEC), one of these integrations, on 31 July 1959. The association agreement proposed by the Council was signed on 12 September 1963 as the Ankara Agreement and entered into force on 1 December 1964. The Additional Protocol, which regulates the membership process to the Community, was signed in December 1970 and entered into force in 1973. The Customs Union Agreement between Turkey and the European Union (EU) was approved with the Decision of the Association Council dated 6 March 1995 and numbered 1/95 and this agreement entered into force on 1 January 1996. Thus, Turkey, as the only country that became a member of the CU without being a member of the EU, completed the Transition Period, which lasted for 22 years, and passed into the Final Period, which is the final stage on the road to full membership, determined by the Ankara Agreement.

In this study, the effects of the Customs Union Agreement, which is an important turning point for the Turkish economy, on Turkey's foreign trade have been examined. In this sense, the 24 January 1980 Decisions, which are accepted as the beginning of the transition to liberal economic policy implementation, was chosen as the beginning of the pre-CU period and this period was discussed until the end of 1995. The post-CU period, on the other hand, has been discussed from January 1, 1996, when the agreement entered into force, to the end of 2019.

In the first part of the study, economic integrations and customs union theory are given, and in the second part, the Customs Union process between Turkey and the European Union and the arrangements made are discussed. In the third part of the study, the theoretical framework of foreign trade theories is specified and the effect of the CU on Turkey's foreign trade is examined by transferring the TSI data of the relevant periods to graphs and tables. In the empirical part, which is the fourth part of the study, the effect of the Customs Union on Turkey's foreign trade is revealed by using the data of the years 1980-2019.

Within the scope of Time Series Analysis, Johansen Cointegration Analysis, Granger Causality Analysis, Impact Response Analysis and Variance Decomposition Analysis were used in the study. The results obtained in the study reveal that the Customs Union has an impact on Turkey's foreign trade and economic growth. Export supported by imports directs economic growth. This situation supports the export-led economic growth thesis. In addition, it can be stated that after the Customs Union membership, static and dynamic effects of membership to the union occurred in Turkey.

Keywords: European Union, Customs Union, Foreign Trade, Economic Growth, Time Series Analysis.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ	I
ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	VI
TABLO LİSTESİ	XI
ŞEKİLLER LİSTESİ	XIV
KISALTMALAR	XVI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK ENTEGRASYONLAR, GÜMRÜK BİRLİĞİ TEORİSİ VE GÜMRÜK BİRLİĞİNİN ETKİLERİ

1.1 EKONOMİK ENTEGRASYON.....	5
1.1.1 Tanımı ve Kapsamı	5
1.1.2 Aşamaları.....	9
1.1.2.1 Serbest Ticaret Alanı	10
1.1.2.2 Gümrük Birliği	12
1.1.2.3 Ortak Pazar.....	13
1.1.2.4 Ekonomik Birlik	14
1.1.2.5 Tam Ekonomik Bütünleşme.....	15
1.2 GÜMRÜK BİRLİĞİ TEORİSİ	16
1.2.1 Teorinin Gelişimi	17

1.2.2 Viner'den Önce Teorideki Gelişmeler	18
1.2.3 Viner'in Gümrük Birliği Teorisi	19
1.2.4 Viner'den Sonra Teorideki Gelişmeler	21
1.3 GÜMRÜK BİRLİĞİNİN ETKİLERİ	23
1.3.1 Gümrük Birliğinin Statik Etkileri	24
1.3.1.1 Üretim Etkisi (Ticaret Yaratıcı ve Ticaret Saptırıcı Etki).....	25
1.3.1.2 Tüketim Etkisi	31
1.3.2 Gümrük Birliğinin Dinamik Etkileri	33
1.3.2.1 Yatırım ve Sermaye Etkisi	35
1.3.2.2 Ölçek Ekonomisi Etkisi	36
1.3.2.3 Rekabet Etkisi	38
1.3.2.4 Teknoloji Etkisi	39
İKİNCİ BÖLÜM	
TÜRKİYE İLE AB ARASINDAKİ GÜMRÜK BİRLİĞİ SÜRECİ VE	
YAPILAN DÜZENLEMELER	
2.1 TÜRKİYE-AB GÜMRÜK BİRLİĞİ SÜRECİ	42
2.1.1 Hazırlık Dönemi (1964-1972).....	44
2.1.2 Geçiş Dönemi (1973-1995)	45
2.1.3 Son Dönem (1996 ve sonrası).....	47
2.2 GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN UYGULANMASI VE BU KAPSAMDA	
YAPILAN DÜZENLEMELER.....	49
2.2.1 Gümrük Birliği Öncesi Yapılan Düzenlemeler.....	49
2.2.2 Gümrük Birliği Sonrası Yapılan Düzenlemeler.....	59
2.3 GÜMRÜK BİRLİĞİ VE TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNE	
ETKİSİ İLE İLGİLİ LİTERATÜR TARAMASI	70
2.4 DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ İLE İLGİLİ	
LİTERATÜR TARAMASI	88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ TİCARET TEORİLERİ VE GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ

3.1 DIŞ TİCARET TEORİLERİ	97
3.1.1 Klasik Dış Ticaret Teorileri	97
3.1.1.1 Mutlak Üstünlükler Teorisi	98
3.1.1.2 Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	98
3.1.2 Faktör Donatımı (Heckscher-Ohlin) Teorisi	99
3.1.3 Yeni (Modern) Dış Ticaret Teorileri	100
3.1.3.1 Nitelikli İşgücü Teorisi	100
3.1.3.2 Teknoloji Açığı Teorisi	100
3.1.3.3 Ürün Dönemleri Teorisi	101
3.1.3.4 Tercihlerde Benzerlik Teorisi	101
3.1.3.5 Ölçek Ekonomileri Teorisi	102
3.1.3.6 Monopolcü Rekabet Teorisi	102
3.2 TÜRKİYE'NİN GENEL DIŞ TİCARETİ	103
3.2.1 GB Öncesi Türkiye'nin Toplam İhracat ve İthalatı ile Büyüme Hızları	105
3.2.3 GB Öncesi Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları	111
3.2.4 GB Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları	115
3.3 TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNİN MİLLİ GELİRE ETKİSİ	121
3.3.1 İhracat ve İthalatın Milli Gelire Etkisi	128
3.3.1.1 GB Öncesi İhracat ve İthalatın Milli Gelire Etkisi	129
3.3.1.2 GB Sonrası İhracat ve İthalatın Milli Gelire Etkisi	130
3.3.2 Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Açığının Milli Gelire Etkisi	131
3.3.2.1 GB Öncesi Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Açığının Milli Gelire Etkisi	131
3.3.2.2 GB Sonrası Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Açığının Milli Gelire Etkisi	132

3.4 TÜRKİYE’NİN KOMŞU ÜLKELERİYLE DIŞ TİCARETİ	134
3.4.1 GB Öncesi Türkiye’nin Komşu Ülkeleriyle İhracat ve İthalatı	137
3.4.2 GB Sonrası Türkiye’nin Komşu Ülkeleriyle İhracat ve İthalatı	139
3.4.3 GB Öncesi Komşu Ülkelerle Ticaret Hacmi, Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları.....	143
3.4.4 GB Sonrası Komşu Ülkelerle Ticaret Hacmi, Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları.....	146
3.4.5 GB Öncesi Komşu Ülkelerin İhracat ve İthalatının Büyüme Hızları	150
3.4.6 GB Sonrası Komşu Ülkelerin İhracat ve İthalatının Büyüme Hızları	151
3.5 ÜLKE GRUPLARINA GÖRE TÜRKİYE’NİN YILLIK İHRACAT VE İTHALATI.....	155
3.5.1 GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Türkiye’nin Yıllık İhracatı	156
3.5.2 GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Türkiye’nin Yıllık İhracatı	157
3.5.3 GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Genel İhracat İçindeki Payı	161
3.5.4 GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Genel İhracat İçindeki Payı	162
3.5.5 GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Değişim Oranları	165
3.5.6 GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Değişim Oranları	166
3.5.7 GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Türkiye’nin Yıllık İthalatı.....	168
3.5.8 GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Türkiye’nin Yıllık İthalatı	170
3.5.9 GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatın Genel İthalat İçindeki Payı	173
3.5.10 GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatın Toplam İthalat İçindeki Payları	174
3.5.11 GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatın Değişim Oranları	176

3.5.12 GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatın Değişim Oranları	178
--	-----

3.6 TÜRKİYE’NİN AB ÜLKELERİYLE DIŞ TİCARETİ.....181

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİSİ ÜZERİNE EKONOMETRİK ANALİZ

4.1 VERİ SETİ VE ANALİZ187

4.2 YÖNTEM188

4.2.1 Ön test Sonuçları.....188

4.2.2 Birim Kök Test Sonuçları.....190

4.2.3 Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli193

4.2.3.1 Granger Nedensellik Analizi.....198

4.2.3.2. Etki-Tepki Testi.....201

4.2.3.3 Varyans Ayrıştırma Analizi202

4.2.3.4. Granger Nedensellik Analizi.....208

4.2.3.5. Etki-Tepki Testi.....210

4.2.3.6. Granger Nedensellik Analizi.....216

4.2.4. Yapısal Kırılma Testleri230

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME235

KAYNAKÇA.....245

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1.1: İktisadi Birleşmeler ve Özellikleri	10
Tablo 1.2: Ekonomik Bütünleşme Aşamaları ve Özellikleri	16
Tablo 1.3: Gümrük Birliğinin Ticaret Yaratıcı Etkisi.....	27
Tablo 1.4: Gümrük Birliğinin Ticaret Saptırıcı Etkisi	28
Tablo 2.1: Ankara Anlaşması'nın Kapsamı	44
Tablo 2.2: Katma Protokol'ün Kapsamı	46
Tablo 3.1: Türkiye'nin Üye Olduğu Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar	104
Tablo 3.2: GB Öncesi Türkiye'nin Toplam İhracat ve İthalatı	106
Tablo 3.3: GB Sonrası Türkiye'nin Toplam İhracat ve İthalatı	109
Tablo 3.4: GB Öncesi Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları	112
Tablo 3.5: GB Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları	117
Tablo 3.6: GB Öncesi Türkiye'nin Milli Geliri.....	122
Tablo 3.7: GB Sonrası Türkiye'nin Milli Geliri.....	126
Tablo 3.8: GB Öncesi Türkiye'nin Komşu Ülkeleriyle İhracat ve İthalatı.....	137
Tablo 3.9: GB Sonrası Türkiye'nin Komşu Ülkeleriyle İhracat ve İthalatı.....	140
Tablo 3.10: GB Öncesi Komşu Ülkelerle Ticaret Hacmi, Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları.....	144
Tablo 3.11: GB Sonrası Komşu Ülkelerle Ticaret Hacmi, Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları	147
Tablo 3.12: GB Öncesi Komşu Ülkelerin İhracat ve İthalat Değerlerinin Büyüme Hızları.....	150
Tablo 3.13: GB Sonrası Komşu Ülkelerin İhracat ve İthalat Değerlerinin Büyüme Hızları.....	152
Tablo 3.14: GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Türkiye'nin Yıllık İhracatı.....	156
Tablo 3.15: GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Türkiye'nin Yıllık İhracatı.....	159
Tablo 3.16: GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Toplam İhracat İçindeki Payları.....	161
Tablo 3.17: GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Toplam İhracat İçindeki Payları.....	163

Tablo 3.18: GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Değişim Yüzdeleri	165
Tablo 3.19: GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Değişim Yüzdeleri	167
Tablo 3.20: GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalat	168
Tablo 3.21: GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Türkiye'nin Yıllık İthalatı	171
Tablo 3.22: GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatın Toplam İthalat İçindeki Payları	173
Tablo 3.23: GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatın Toplam İthalat İçindeki Payları	175
Tablo 3.24: GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatın Değişim Yüzdeleri	177
Tablo 3.25: GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatın Değişim Yüzdeleri	179
Tablo 3.26: Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerle Dış Ticaret, Dış Ticaret Dengesi, Genel İhracat ve İthalat İçindeki Paylar ve Değişim Oranları	182
Tablo 4.1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler	187
Tablo 4.2: Temel İstatistik Göstergeleri	188
Tablo 4.3: Değişkenlere göre Birim Kök Test Sonuçları	192
Tablo 4.4: Değişkenlere ait Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi	194
Tablo 4.5: Model 1 Otokorelasyon, Değişen Varyans ve Normallik Test Sonuçları	196
Tablo 4.6: Model 1 VAR Modeli Tahmin Sonuçları	197
Tablo 4.7: Model 1 VAR Modeline dayalı Granger Nedensellik Analizi	199
Tablo 4.8: Akaike ve Schwarz Bilgi Kriterlerine göre Model Seçimi	200
Tablo 4.9: Johansen Eşbütünleşme Analizi Sonuçları	200
Tablo 4.10: Varyans Ayırıştırma Sonuçları	203
Tablo 4.11: Değişkenlere ait Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi	204
Tablo 4.12: Model 2 Otokorelasyon, Değişen Varyans ve Normallik Test Sonuçları	206
Tablo 4.13: Model 2 VAR Modeli Tahmin Sonuçları	207
Tablo 4.14: Model 2 VAR Modeline dayalı Granger Nedensellik Analizi	208
Tablo 4.15: Akaike ve Schwarz Bilgi Kriterlerine göre Model Seçimi	209
Tablo 4.16: Eşbütünleşme Analiz Sonuçları	210
Tablo 4.17: Varyans Ayırıştırma Analiz sonuçları	212
Tablo 4.18: Değişkenlere ait Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi	213
Tablo 4.19: Model 3 Otokorelasyon, Değişen Varyans ve Normallik Test Sonuçları	214
Tablo 4.20: Model 3 VAR Modeli Tahmin Sonuçları	215
Tablo 4.21: Model 3 VAR Modeline dayalı Granger Nedensellik Analizi	217
Tablo 4.22: Akaike ve Schwarz Bilgi Kriterlerine Göre Model Seçimi	218
Tablo 4.23: Eşbütünleşme Analiz Sonuçları	219
Tablo 4.24: Varyans Ayırıştırma Analiz sonuçları	221
Tablo 4.25: Değişkenlere ait Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi	222

Tablo 4.26: Model 4 Otokorelasyon, Değişen Varyans ve Normallik Test sonuçları	223
Tablo 4.27: Model 3 VAR Modeli Tahmin Sonuçları.....	224
Tablo 4.28: Model 4 VAR Modeline dayalı Granger Nedensellik Analizi	225
Tablo 4.29: Akaike ve Schwarz Bilgi Kriterlerine göre Model Seçimi.....	226
Tablo 4.30: Eşbütünleşme Analiz Sonuçları	227
Tablo 4.31: Varyans Ayrıştırma Analiz sonuçları.....	229

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No.

Grafik 3.1 GB Öncesi Türkiye'nin Toplam İhracat ve İthalatı	107
Grafik 3.2 GB Öncesi Toplam İhracat ve İthalatın Büyüme Hızları	108
Grafik 3.3 GB Sonrası Türkiye'nin Toplam İhracat ve İthalatı	110
Grafik 3.4 GB Sonrası Toplam İhracat ve İthalatın Büyüme Hızları	111
Grafik 3.5 GB Öncesi İhracatın İthalatı Karşılama Oranı.....	113
Grafik 3. 6 GB Öncesi Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Dengesi.....	114
Grafik 3.7 GB Öncesi Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Açığının Büyüme Hızları	115
Grafik 3.8 GB Sonrası İhracatın İthalatı Karşılama Oranı.....	118
Grafik 3.9 GB Sonrası Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Dengesi	119
Grafik 3.10 GB Sonrası Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Açığının Büyüme Hızları	121
Grafik 3.11 GB Öncesi Türkiye'nin GSYİH Değerleri	124
Grafik 3.12 GB Öncesi Türkiye'nin Kişi Başı GSYİH Değerleri.....	125
Grafik 3.13 GB Sonrası Türkiye'nin GSYİH Değerleri	127
Grafik 3.14 GB Sonrası Türkiye'nin Kişi Başı GSYİH Değerleri	128
Grafik 3.15 GB Öncesi İhracat, İthalat ve GSYİH.....	129
Grafik 3.16 GB Sonrası İhracat, İthalat ve GSYİH	130
Grafik 3.17 GB Öncesi Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Açığı ve GSYİH	132
Grafik 3.18 GB Sonrası Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Açığı ve GSYİH	133
Grafik 3.19 GB Öncesi Türkiye'nin Komşu Ülkelerle İhracat ve İthalatı.....	138
Grafik 3.20 GB Öncesi Türkiye'nin Komşu Ülkelerle Ticaretinin Genel İhracat ve İthalat İçindeki Payları.....	139
Grafik 3.21 GB Sonrası Türkiye'nin Komşu Ülkelerle İhracat ve İthalatı.....	141
Grafik 3.22 GB Sonrası Türkiye'nin Komşu Ülkelerle Ticaretinin Genel İhracat ve İthalat İçindeki Payları.....	142
Grafik 3.23 GB Öncesi Komşu Ülkelerle Ticaret Hacmi ve Ticaret Dengesi	145
Grafik 3.24 GB Öncesi Komşu Ülkeler İhracatının İthalatını Karşılama Oranları ..	146
Grafik 3.25 GB Sonrası Komşu Ülkelerle Ticaret Hacmi ve Ticaret Dengesi	148
Grafik 3.26 GB Sonrası Komşu Ülkeler İhracatının İthalatını Karşılama Oranları .	149
Grafik 3.27 GB Öncesi Komşu Ülkelerin İhracat ve İthalatının Büyüme Hızları ...	151
Grafik 3.28 GB Sonrası Komşu Ülkelerin İhracat ve İthalatının Büyüme Hızları...	153
Grafik 3.29 GB Öncesi Dönemde Gümrük Birliği ve Gümrük Birliği Dışı Ülkelere Yapılan İhracat	157

Grafik 3.30 GB Sonrası Dönemde Gümrük Birliği ve Gümrük Birliği Dışı Ülkelere Yapılan İhracat	160
Grafik 3.31 GB Öncesi Dönemde Gümrük Birliği ve Gümrük Birliği Dışı Ülkelere Yapılan İhracatın Genel İhracat İçindeki Payları	162
Grafik 3.32 GB Sonrası Dönemde Gümrük Birliği ve Gümrük Birliği Dışı Ülkelere Yapılan İhracatın Genel İhracat İçindeki Payları	164
Grafik 3.33 GB Öncesi Dönemde Gümrük Birliği ve Gümrük Birliği Dışı Ülkelerden Yapılan İthalat	169
Grafik 3.34 GB Sonrası Dönemde Gümrük Birliği ve Gümrük Birliği Dışı Ülkelerden Yapılan İthalat	172
Grafik 3.35 GB Öncesi Dönemde Gümrük Birliği ve Gümrük Birliği Dışı Ülkelerden Yapılan İthalatın Genel İthalat İçindeki Payları	174
Grafik 3.36 GB Sonrası Dönemde Gümrük Birliği ve Gümrük Birliği Dışı Ülkelerden Yapılan İthalatın Genel İthalat İçindeki Payları	176
Şekil 3.37 AB Üyesi Ülkelerle Dış Ticaret ve AB Ticaret Dengesi, Genel Ticaret ve Genel Ticaret Dengesi.....	183
Grafik 3.38 AB Ülkelerinin Genel İhracat ve İthalat İçindeki Payları	184
Grafik 3.39 Türkiye'nin Genel Ticaret Hacmi ve AB Ülkeleriyle Ticaret Hacmi...	185
Şekil 4.1: Değişkenlerin Logaritması Alınmış Değerlere ait Grafikler	190
Şekil 4.2: Model 1 VAR Modelinin Karakteristik Ters Kökleri	195
Şekil 4.3: Etki-Tepki Analiz Grafiği.....	201
Şekil 4.4: Model 2 VAR Modelinin Karakteristik Ters Kökleri	205
Şekil 4.5: Etki-Tepki Analiz Grafiği.....	211
Şekil 4.6: Model 3 VAR Modelinin Karakteristik Ters Kökleri	214
Şekil 4.7: Etki-Tepki Analiz Grafiği.....	220
Şekil 4.8: Model 4 VAR Modelinin Karakteristik Ters Kökleri	223
Şekil 4.9: Etki-Tepki Analiz Grafiği.....	228
Şekil 4.10: Model 1 Cusum ve Cusum Q Testi	231
Şekil 4.11: Model 2 Cusum ve Cusum Q Testi	232
Şekil 4.12: Model 3 Cusum ve Cusum Q Testi	233
Şekil 4.13: Model 4 Cusum ve Cusum Q Testi	234

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
APEC	Asia-Pasific Economic Cooperation (Asya ve Pasifik Ekonomik İşbirliği)
AR-GE	Araştırma Geliştirme
ASEAN	Association of Southeast Asian Nations (Güneydoğu Asya Ulusları Birliği)
AT	Avrupa Topluluğu
BSEC	Black Sea Economic Cooperation Organization (Karadeniz Ekonomik İşbirliği)
CE	Conformity European (Avrupa Uygunluk İşareti)
COMECON	Council for Mutual Economic Assistance (Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi)
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
ECU	European Currency Unit (Avrupa Para Birimi)
EFTA	European Free Trade Association (Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi)
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)
GB	Gümrük Birliği
GİK	Gümrük İşbirliği Komisyonu
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GTS	Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi
LAFTA	Latin American Free Trade Association (Latin Amerika Serbest Bölgesi)
LAIA	Latin American Integration Association (Latin Amerika Entegrasyon Birliği)
MEDA	Mediterranean Economic Development Area (Akdeniz Ekonomik Geliştirme Bölgesi)
NAFTA	North America Free Trade Association (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi)
OEEC	Organization for European Economic Cooperation (Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü)
OGT	Ortak Gümrük Tarifesi
OKK	Ortaklık Konseyi Kararı
SCO	Shanghai Cooperation Organisation (Şangay İşbirliği Örgütü)

TRIPS

Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights
(Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması)

TÜRKAK

Türk Akreditasyon Kurumu

GİRİŞ

20. yüzyıl ile birlikte dünya piyasalarında serbest ticaretin hızla şekil değiştirdiği ve genişlediği görülmektedir. Bu değişim ve genişleme Türkiye'nin dış ticareti açısından da kaçınılmaz olmuştur. Dünya genelinde serbest ticaretin önünde bulunan engellerin kaldırılması veya azaltılması amacıyla ekonomik işbirliğine dayalı birçok birlik kurulmuştur. Bunlardan birisi olan Gümrük Birliğinin (GB), Türkiye'nin dış ticaretinde meydana gelen değişimdeki payı göz ardı edilemez.

Birinci Dünya Savaşının yaraları henüz tam anlamıyla sarılmadan Avrupayı neredeyse bütünüyle hazırlıksız yakalayan İkinci Dünya Savaşı büyük bir yıkıma sebebiyet vermiştir. Avrupa ülkeleri savaşın sona ermesiyle birlikte hem yaralarını sarmak hem de yeni dünya düzeni içerisinde yer almak için savaşların olmaması ve barışın hüküm sürmesi gerektiği gerçeğinin farkına vardılar. Avrupalı liderler savaşın getirdiği ekonomik çöküşü ve yıkımı ortadan kaldırmanın ekonomik birliktelik ile mümkün olabileceğini düşünmeye başladılar.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında her alanda olduğu gibi ekonomi alanında da etkisini gösteren küreselleşme dalgası, ülkelerin belirli çıkarlar doğrultusunda yeni ilişkiler oluşturmalarını ve dünya ülkeleriyle bütünleşmeye hız kazandırmak amacıyla, aralarında çeşitli iktisadi ve siyasi bütünleşmelerin kurulmasını sağlamıştır. Küreselleşmenin en önemli basamağını oluşturan entegrasyonlar çeşitli şekillerde görülebilmektedir. En önemli ekonomik ve siyasi entegrasyonlardan biri de Avrupa ülkeleri arasında oluşturulan Avrupa Birliğidir.

Bugün Avrupa Birliği olarak adlandırılan birliğin temeli, Robert Schuman ve Jean Monnet'in öncülüğünde, altı Batı Avrupa ülkesinin (Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg) katılımıyla 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunun (AKÇT) kurulmasıyla atıldı. Böylece tarihte ilk defa bu ülkeler egemenliklerinin bir kısmını kendi rızaları ile ulus üstü bir kuruma devrederek, bir

anlamda savaşın sebebi ve hammaddesi olan kömür ve çeliğin üretimini barışın tesisi için kullanmayı amaçlıyorlardı.

Altı üye devlet, kömür ve çeliğin dışında kalan sektörleri de kapsayacak şekilde ekonomik birliği genişletmek ve işgücü ile birlikte malların, hizmetlerin serbest dolaşımını sağlamak amacıyla 1957 yılında Roma Anlaşmasını imzaladılar. 1 Ocak 1958 yılında bu anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuş oldu. AET'nin amacı öncelikle işgücünün, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaştığı bir ortak pazarın kurulması ve sonuçta siyasi birliğin oluşturulmasıydı. Avrupa'nın ekonomik gelişimini güçlendirmek adına atılan bu adımlar, sonrasında birliğin hızlı genişlemesiyle Avrupanın bütünleşmesini sağlayacaktı.

Birliğe ilk katılım 1973 yılında İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın üyeliğe kabul edilmesiyle oldu. 1981 yılında Yunanistan'ın, 1986 yılında İspanya ve Portekiz'in katılımıyla üye sayısı 12'ye yükseldi. 1987 yılında imzalanan Avrupa Tek Senedi, birliğin kurucu anlaşmalarının revize edilmesini sağladı. 1991 yılında imzalanıp 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması bir diğer ifadeyle Avrupa Birliği Anlaşması, birliğin ortak para birimi, dış ilişkiler, savunma ve adalet alanlarındaki temel yapılanmasını düzenlemektedir.

Birliğe önce 1995 yılında Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in katılımı gerçekleşmiş, sonra 2004 yılında Letonya, Litvanya, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Macaristan, Estonya, Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Slovakya ve Slovenya'nın katılımı ile en büyük katılım gerçekleşmiştir. Daha sonra ise 2007 yılında Romanya ve Bulgaristan, 2013 yılında ise Hırvatistan'ın katılımı ile üye sayısı 28'e yükselmiştir. 31 Ocak 2020 tarihinde İngiltere'nin üyelikten ayrılması ile üye sayısı 27'ye düşmüştür.

Türkiye, 25 Mart 1957 tarihli Roma Antlaşması ile kurulan ve 1 Ocak 1958 tarihinde resmi olarak varlığı başlayan Avrupa Ekonomik Topluluğuna 31 Temmuz 1959 tarihinde üyelik başvurusunda bulunmuştur. AET Konseyi başvuruyu değerlendirerek bir ortaklık anlaşması tavsiye etmiş ve bu kapsamda 12 Eylül 1963

tarihinde Ankara Anlaşması imzalanarak 1 Aralık 1964 tarihinde de yürürlüğe girmiştir.

Ankara Anlaşmasının içeriği ve kapsamına bakıldığında Türkiye ile AET'nin ortaklık ilişkisinin nihai hedefinin, bu Topluluğa Türkiye'nin tam üye olması olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Türkiye'nin AET ile ekonomik, sosyal, siyasi olarak uyumlaşması amacıyla Ankara Anlaşması, 'hazırlık', 'geçiş' ve Gümrük Birliğinin gerçekleşeceği ve tam üyeliğe geçişin olacağı 'nihai aşama' olmak üzere üç dönem öngörmüştür. 'Hazırlık Dönemi' olarak belirtilen dönemde Türkiye'ye bir sorumluluk yüklenmemiş, sadece ortaklık ilişkisinin yürütülmesine yönelik kurumlar oluşturulmuş ve Türkiye'ye birtakım mali yardımlar yapılmıştır.

1970 Aralık ayında imzalanıp 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol ve Ankara Anlaşmasının belirlendiği şekliyle, 1964 yılında başlayan 5 yıl olarak planlanan ancak 9 yıl süren 'Hazırlık Dönemi' son bulmuş ve 'Geçiş Dönemi'ne ilişkin şartlar oluşturulmuştur. Buna göre Türkiye'nin Gümrük Birliğine üyeliği için; rekabet gücü olan mallarda vergilerin kaldırılması amacıyla kademeli olarak en az 5 yıl en çok 12 yıl olmak üzere süre belirlenmiş, rekabet gücü zayıf olan bazı mallar için ise 22 yıllık süre tanınmıştır.

Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği, Ortaklık Konseyinin 6 Mart 1995 tarihli ve 1/95 sayılı Kararı ile oluşmuş ve 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Böylece 22 yıl süren 'Geçiş Dönemi' sonlandırılmış ve Ankara Anlaşması ile belirlenen 'tam üyelik' sürecinin son aşaması olan 'Nihai Dönem'e geçilmiştir.

Türkiye'nin AB'ye üye olması sürecine bakıldığında Gümrük Birliğinin AB ile entegrasyon sürecinde büyük önem teşkil ettiği, hem Türkiye'nin hem de üye ülkelerin dış ticaretinde değişimlere neden olacağı açıktır. Gümrük Birliğinin yaratacağı etki AB'ye tam üyelik sürecine de yön verecektir.

Ekonomik birleşme türlerinden biri olan gümrük birliği, üye ülkeler arasında ticari engelleri ve miktar kısıtlarını kaldırarak ticareti serbestleştiren, bununla birlikte birlik dışındaki ülkelerle olan ticaretlerinde ortak bir gümrük tarifesi uygulamayı öngörmektedir. Bu yönüyle gümrük birliği üye ülkelerin ticaret hacimlerinde

değişimler meydana getirecektir. Ancak tüm üye ülkeler için aynı derecede etki yaratmayacağından, Gümrük Birliğinin ülkemizin dış ticaretine ne yönde bir etki yarattığı ekonomistler arasında hep tartışma konusu olmuştur.

Bu çalışmada Gümrük Birliğinin Türkiye'nin dış ticaretine ne şekilde etki ettiği ele alınacaktır. Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ekonomik entegrasyonlar ele alınacak, gümrük birliği teorisi ile bu teorinin statik ve dinamik etkilerini işlenecektir.

İkinci bölümde Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliğinin tarihsel süreci ve bu kapsamda yapılan düzenlemeler ele alınacak ayrıca konu ile ilgili literatür taramasına geniş bir şekilde yer verilecektir.

Üçüncü bölümde dış ticaret teorileri ile birlikte Gümrük Birliğinin Türkiye'nin dış ticaretine ne şekilde etki ettiğini analiz etmek için dış ticaret verileri değerlendirilecektir. Gümrük Birliği öncesi ve sonrası Türkiye'nin hem birlik üyesi ülkelerle hem de diğer ülkelerle yaptığı dış ticarete ilişkin istatistikler yine bu bölümde ele alınacaktır.

Dördüncü bölümde Gümrük Birliğinin Türkiye'nin dış ticaretine etkisi üzerine ekonometrik analizler yapılacak olup son bölümde ise bu analizlerin değerlendirilmesi yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK ENTEGRASYONLAR, GÜMRÜK BİRLİĞİ TEORİSİ VE GÜMRÜK BİRLİĞİNİN ETKİLERİ

1.1 EKONOMİK ENTEGRASYON

1.1.1 Tanımı ve Kapsamı

Entegrasyon kelimesinin terim olarak ekonomi literatüründe yer alması tarihsel olarak eskiye dayandığı söylenemez. Entegrasyon sözcüğünün kökeni Fransızcaya dayanmaktadır. Fransızcada ‘integration’ olarak kullanılıp ‘bütünleşme’ ve ‘uyum’ anlamlarına gelmektedir (TDK). Terim olarak ise ekonomileri birleştirmek suretiyle iktisadi bölgeler oluşturma olarak literatüre girmiştir. Bu terim iki Alman yazar tarafından yazılan, ticari istatistikleri konu alan ve 1933 yılında yayınlanan eserde bulunan tanımlardan türetilmiştir. Ayrıca bu terim bir diğer eser olan Eli Heckscher’e ait Merkantalizm çalışmasının 1931’de İsveç dilinde yayınlanıp 1935 yılında Mendel Shapiro tarafından yapılan İngilizce çevirisinde yer alan tanımlardan da türetilmiştir (Machlup, 1977:1-5).

Ekonomik entegrasyon (ekonomik birleşme-bütünleşme) kavramı uluslararası alanda teknik bir terim olarak ilk kez 1949 yılında OEEC (Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü) Başkanı Paul G. Hoffman’ın Konseye sunduğu bir bildiriye kullanılmıştır. Hoffman, bu kavramı mallar üzerindeki miktar kısıtlamalarının kaldırılması, uluslararası ödemeler üzerindeki engellerin giderilmesi ve nihai olarak da gümrük tarifelerinin tamamen ve sürekli olarak kaldırılması olarak tanımlamıştır (Machlup, 1979).

Ekonomik entegrasyon teriminin açıklanmasında farklı tanımlamalar yapılmaktadır. Dura ve Atik’e (2007) göre bunun nedeni iktisadi birleşme

aşamalarının farklı koşullarda ortaya çıkmasıdır. En basit tanımıyla ekonomik bütünleşme, “Uluslararası ticaretin, ödemelerin ve faktör hareketliliğinin önündeki engellerin kaldırılmasıdır” (Parasız, 1999:165). Başka bir tanıma göre ise ekonomik bütünleşme; “Aralarında ticaret yapan ulusal ekonomilerin ekonomik bakımdan birbirleriyle bütünleşmesidir” (Mikic, 1998:441). Benzer birçok görüşe göre ise ekonomik entegrasyon, “Katılımcılar arasında ticaret önündeki kısıtlamaların önemli derecede kaldırıldığı bir ticaret politikasıdır”. Bu nedenle ekonomik bütünleşme hem bir yapısal uyumu hem de bağlılığı içermektedir.

Görüldüğü üzere ekonomik entegrasyonun tanımının yapılmasında iktisatçılar arasında fikir birliği olmamakla birlikte özellikleri itibariyle aynı yönde fikir beyan edilmiştir. Ekonomik entegrasyonun temelde iş bölümüne dayandığı, mal ve hizmetlerin, üretim faktörlerinin serbest dolaşımını kapsadığı, bölge dışı ülkelere gelen mal ve hizmetler ile üretim faktörlerine, kaynaklarına ya da vardıkları ülkelere göre herhangi bir ayrımcılık gözetilmemesiyle ilgili olduğu hususlarında fikir birliği oluşmuştur (Machlup, 1977:14).

Bu durumda ekonomik entegrasyon, ticaret önündeki tüm engellerin kaldırılması, ticari politikaların entegre edilmesi, faktör hareketliliğinin serbestleştirilmesi ve bu unsurların tamamının bir araya getirilmesiyle meydana gelen bütünleşme şeklidir (Ertürk, 1998:144). Bununla birlikte Seyidoğlu (1992), genel bir tanımla ekonomik entegrasyonu, “Genellikle coğrafi olarak yakınlığı bulunan, gelişme seviyeleri, tarihsel geçmişleri, rejimleri birbirine benzer olan ulusların ekonomik ve siyasi işbirliğini yükseltmek için aralarında tesis ettikleri birlik” olarak tanımlamaktadır.

İktisatçıların ekonomik entegrasyonu farklı şekilde tanımlamalarının bir diğer nedeni ekonomik entegrasyonların; üretim, mal ve hizmetler, vergi ve tarifeler, ekonomik politika ve uygulamalar gibi çok kapsamlı bir süreci içermesi ve etkilemesidir. Ancak varılan ortak kanı; ticaretin serbestleştirilmesi, bölgesel farklılıklarının giderilmesi, dünya piyasalarında siyasi ve ekonomik olarak üstünlük sağlama ve nihayetinde üyelerin refah seviyelerinin artırılması olmuştur.

Tanımlardan da anlaşıldığı üzere; ekonomik entegrasyonlarla; katılımcı ülkeler, birbirleriyle olan ticaretlerinin önünde engel teşkil eden hususların ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. Özellikle Birinci Dünya Savaşından sonra dünya piyasalarında yaşanan daralma aşılma istenmiş ve böylece ekonomik entegrasyon süreçleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Ülkelerin iktisadi birleşmelere dâhil olmalarının nedeni ekonomik verimi, toplumun refah seviyesini ve üretim kapasitelerini artıma hedefidir. Kaynakların verimli şekilde kullanılmasıyla içsel ve dışsal ekonomilerin meydana gelmesi, teknolojilerin gelişim kaydetmesi ve rekabetin artırılması ekonomik birleşmeler sonucu oluşan geniş piyasalar aracılığı ile gerçekleşebilmektedir (Seyidoğlu, 1994:424). Böylece ekonomik entegrasyonlar en sade haliyle, birleşen ülkelerin ekonomilerinde mal ve hizmetlerin serbest ticaretinin sağlandığı ortak bir pazar yaratmak amacını taşımaktadır (Karluk, 2002:243).

Uluslararası ekonomik entegrasyonların iktisadi hedeflerinin yanı sıra siyasi hedeflerinin de olduğu söylenebilir. Üye ülkelerin refah seviyelerini artırmak, ekonomik entegrasyonların temel iktisadi hedefi iken, üye devletlerin siyasi ve askeri olarak çatışmalarının önüne geçmek ve birliğin dünya ülkeleriyle görüşme gücünü artırmak da entegrasyonun siyasi hedefleri olarak gösterilebilir (Demirhan, 1995:76). Bu anlamda ülkelerin iktisadi olarak bütünleşmeleri; siyasi, sosyal, kültürel gibi birtakım diğer alanlarda da bütünleşmeyi beraberinde getirmektedir. Devletler, dünya ülkelerine karşı üstünlük sağlamayı ekonomilerini güçlendirmeye bağlamaktadır.

Ekonomik entegrasyonun oluşturduğu kapsam itibariyle basitten karmaşığa doğru; ticari kısıtlamaların kaldırılması *ticaret entegrasyonunu* ifade ederken, ülkeler arasındaki faktör hareketliliğinin serbestleştirilmesi *faktör entegrasyonunu* ve ekonomik politikaların uluslararası ekonomik ilişkiler yararına yakınlaştırılması da *politika entegrasyonunu* ifade etmekte, ayrıca bu aşamaların hepsinin birleşmesiyle meydana gelen entegrasyon *tam entegrasyon* olarak ifade edilmektedir. (Balassa, 1973:17-40).

Literatürde ekonomik birleşmeyle ilgili ortak kabul görmüş genel bir tanım olmamakla birlikte, yapılan tanımlamalarda şu üç konuda fikir birliği oluştuğunu söyleyebiliriz. Bunlar (Yılmaz, 1985:2);

- Ekonomik birleşmelerin işbölümüne dayandığı,
- Entegrasyonun ileri safhasında mal ve hizmetlerin, üretim faktörlerinin ayrı ayrı ya da birlikte serbestçe dolaşımının öngörüldüğü,
- Bütünleşmede, mal ve hizmetlerin ile üretim unsurlarının kaynağa ve yöneleceği alana göre herhangi bir ayrıcalıklı işlem görmemesi gerektiğidir.

Bir ekonomik birleşmenin başarılı olması, öncelikle işlevselliğine ve sürekliliğine bağlıdır. Başarılı bir ekonomik birlik oluşturmak için gereken koşulları da şu şekilde sıralayabiliriz (Kılıç, 2002:7);

- Üye ülkelerin; ekonomik ve siyasi yapılarının benzer olması,
- Coğrafi olarak yakın olmaları,
- Tarih, din, kültür ve sosyal değerler gibi alanlarda benzer özellikler taşımaları,
- Gelişmişlik seviyelerinin birbirine yakın olması,
- Birlik üyelerinin üretimlerini daha başarılı oldukları alanlarda gerçekleştirmeleri,
- Oluşturulan birliğin dünya ticaretinden aldığı payın büyüklüğü.

Genellikle iktisadi birleşme hareketleri hem gelişmiş ülkeler arasında hem de gelişmekte olan ülkeler arasında oluşturulabiliyorken, gelişmiş ile gelişmekte olan ülkeler arasında da ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş ülkeler arasındaki ekonomik birleşmelere bakıldığında Dura, Atik, Dumrul (2015), Avrupa Birliği (AB), Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA) ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA)'yı örnek vermiştir. Latin Amerika Entegrasyon Birliği (LAIA), Güneydoğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN), Karadeniz Ekonomik İşbirliği (BSEC) ile Asya ve Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) ise gelişmekte olan ülkeler arasındaki iktisadi birleşmelere örnek verilebilir.

Gelişmekte olan ülkeler daha çok sanayileşme amacıyla ekonomik entegrasyonlara katılırken, gelişmiş ülkeler ise maliyetleri düşürmek gibi avantajlar elde etmek amacıyla katılım sağlamaktadır. Ülkemizi örnek vermek gerekirse; Türkiye, sanayisini ilerletmek, yeni pazar arayışlarına girmek, rekabet gücü elde etmek, refah düzeyini artırmak gibi amaçlarla 1980 yılında ticaret politikasında dışa açılma yönünde çok önemli adımlar atmıştır. Devamında ise bu adımların ülke ekonomisi üzerinde ciddi etkiler yarattığı görülmektedir. Bu tarihten önce de Türkiye'nin uluslararası ekonomik kuruluşlara katılımları olsa da 1980 yılından sonra bu katılımlar daha da yoğunlaşmıştır. Hem bölgesel hem de uluslararası düzeydeki kuruluşlara üye olan Türkiye, 1996 yılında Avrupa ülkeleriyle Gümrük Birliği kurmuştur. Daha sonraki yıllarda D-8, G20 ve Şangay İşbirliği Örgütü gibi birliklere üye olmuştur.

1.1.2 Aşamaları

Balassa'ya (1971) göre 1960'lı yıllardan itibaren ekonomik entegrasyonun aşamaları; serbest ticaret alanı, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik birlik ve tam ekonomik bütünleşme olmak üzere beş aşamalı şema ile incelenmektedir.

Kapsamı ve içerikleri itibariyle birbirinden ayrılan bu aşamalar birtakım özellikler de içermektedir. Bu aşamaların belirli bir sayısı ve sıralaması bulunmamakta beraber Tablo 1.1'de, bu iktisadi birleşme şekilleri dar kapsamlıdan geniş kapsamlı olma özelliğine göre sıralanmıştır. Ekonomik entegrasyonun aşamalarını ve bu aşamaların özelliklerini bir tablo haline getirdiğimizde;

Tablo 1.1: İktisadi Birleşmeler ve Özellikleri

Ekonomik Entegrasyon Aşamaları	Kapsamı ve Özellikleri
Tercihli Ticaret Anlaşması	Taraflar arasında karşılıklı ya da tek taraflı olarak belirli malları kapsayacak şekilde tarife indirimleri uygulanır.
Serbest Ticaret Anlaşması	Anlaşmaya bağlı ülkeler kendi aralarında gümrük vergilerini kaldırırken, üçüncü ülkelere karşı ticaretlerinde kendi gümrük tarifelerini uygulur.
Gümrük Birliği	Serbest ticaret anlaşmasının özelliklerini kapsamakla beraber birlik dışındaki ülkelere karşı üye ülkeler tarafından ortak bir gümrük tarifesi uygulanması bulunmaktadır.
Ortak Pazar	Gümrük birliğinin kapsamına ilaveten üretim faktörleri de katılımcılar arasında serbest dolaşıma uğramaktadır.
Ekonomik Birlik	Ortak pazarın özelliklerini içermekle beraber birlik üyeleri ek olarak ekonomik politikalarını da uyumlaştırır.
Siyasi Birlik	Ekonomik birliğin kapsamına ilaveten siyasi olarak da üyelerin ortak davranması söz konusudur.

Kaynak: Dura ve Atik (2007:6)

Ekonomik entegrasyon aşamalarının net olarak belirli bir sıralaması bulunmamaktadır. Nitekim iktisatçılar tarafından da aşamalarının sayısı ve sıralaması konusunda mutlak bir tablo ortaya konulmamıştır. Ancak ekonomik entegrasyonların birbirinden kapsamı ve içerikleri itibariyle ayrıldıklarını söyleyebiliriz.

1.1.2.1 Serbest Ticaret Alanı

Serbest ticaret anlaşmasıyla gümrük tarifelerinin kaldırılması, miktar kısıtlarının kaldırılması gibi hedefler söz konusudur. Birlik içi üyeler kendi aralarında engelleri kaldırırken, birlik dışındaki ülkelere karşı her ülke kendi özel uygulamalarıyla ekonomik faaliyetlerine devam eder. Daha çok ekonomik birlikten faydalanarak, birliklerin olası olumsuz etkilerinden kaçınmak isteyen ve aynı zamanda ihracatını artırmak isteyen ülkeler bu entegrasyon türünü tercih eder.

Erçakar'a (2004) göre serbest ticaret anlaşmaları; ihracata dayalı kalkınma stratejisi uygulayan ülkelerde ihracatı artırmak amacıyla başvurulmuş bir iktisadi birleşme şeklidir. Örneğin; Batı Avrupada oluşturulmuş olan Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA), Doğu Avrupa ülkelerinin dâhil olduğu Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (COMECON) ve Latin Amerika Serbest Bölgesi (LAFTA), kendi içlerinde farklı uygulamalara sahip birer serbest ticaret alanı ortaya koymuşlardır. Tercihli ticaret anlaşmalarında, katılımcılar aralarındaki tarife ve miktar kısıtlamalarında indirimde giderken, serbest ticaret alanında üyeler arasındaki tarife ve miktar kısıtlamaları tamamen kaldırılmaktadır (Dereli, 2014:10).

Karluk (1994), ticaret saptırıcı etki açısından serbest ticaret alanları modeline dikkat çekmektedir. Çünkü serbest ticaret anlaşması yapan üye ülkeler üçüncü ülkelere karşı farklı oranlarda gümrük tarifesi uygulayacağı için ticareti saptırıcı etkinin oluşmasına sebep olabileceği ifade edilmektedir. Bu yönüyle serbest ticaret alanlarının ticareti küreselleştirmesinden ziyade bloklaştırdığı söylenebilir.

Serbest ticaret alanları modelinde ticaret saptırıcı etkilerin yanı sıra Krueger (1997), bu modelde döviz kuru yönetiminin de olumsuz etkiler oluşturabileceği değerlendirmesinde bulunmaktadır. Ancak bu olumsuzluklara rağmen üye sayısının artması, beraberinde serbest ticaret alanlarının tercih edilme derecesini de artırmaktadır (Çınar, 2004:4).

Daha çok ihracatı artırıcı etkisi bulunan bu ekonomik birleşme şekli, üye ülkelerin ticaret hadlerinin artışında da etkili olabilmektedir. Çünkü bu yöntemin üye ülkelerin üçüncü ülkelere karşı ticaretini bağlayıcı niteliği bulunmamaktadır. Bu durum üçüncü ülkelere karşı tarife serbestliği tanıyıp herhangi bir kısıtlama getirmemesi nedeniyle üye ülkelerin menfaatlerini ön plana çıkarması açısından yararları olmaktadır. Örneğin gümrük birliği modelinde serbest ticaret alanlarında olduğu gibi gümrük tarife engelleri ve miktar kısıtlarının olmamasının yanında, üçüncü ülkelere karşı Ortak Gümrük Tarifesinin (OGT) varlığı birlik içinde olan az gelişmiş ülkeler ya da gelişmekte olan ülkeler açısından olumsuz etki yaratabilmektedir. Ancak birlik içindeki sanayisi gelişmiş ülkeler ortak gümrük tarifesi kuralından çok olumsuz etkilenmemektedir. Oysa serbest ticaret alanlarında

birlik dışı dünya ülkelerine karşı bağlayıcı bir kural olmadığından, üyelerin ortak gümrük tarifesiinden olumsuz etkilenmesi de düşük seviyede olabilmektedir.

1.1.2.2 Gümrük Birliği

Uyar (2000), La Haye Uluslararası Daimi Adalet Divanının gümrük birliğini şöyle tanımladığını aktarmaktadır: “Akit tarafların kendi aralarında tek bir tarifenin, birliğe üye olmayan üçüncü ülkelere karşı ise tek bir ortak gümrük tarifesiinin uygulandığı, birlik içinde üyeler arasındaki mal alışverişlerinde uygulanan gümrük vergilerinin tamamen sıfırlandığı, üçüncü ülkelere ithal edilen mallar için sağlanan vergilerin üyelere bölüştürüldüğü bir ekonomik birleşme şeklidir”.

Avrupa Komisyonu da gümrük birliğini şu şekilde izah etmektedir; “Gümrük birliğinde, iki veya daha fazla ülke ticaretlerinde tüm kısıtlamaları ortadan kaldırmaktadır. Üçüncü ülkelere karşı ise ortak bir dış tarife ve kısıtlama uygulanmaktadır. Ayrıca birlik üyeleri gümrük vergilerinden sağlanan gelirleri tek bir elden belirli kıstaslara göre paylaşmaktadırlar” (Keskingöz, 2017:6-7). Avrupa Ekonomik Topluluğunu inşa eden anlaşmanın 9. maddesinde de belirtildiği gibi, Topluluğun gümrük birliği üzerine kurulduğu ifade edilmektedir.

Yukarıdaki tanımlamalarda da ifade edildiği gibi gümrük birliğinin temelinde; birliğe katılan ülkelerin kendi aralarında gümrük ve miktar kısıtlamalarını ortadan kaldırması, birlik dışı ülkelere karşı ortak bir tarife konulması ve gümrük gelirlerinin anlaşmaya bağlı olarak katılımcılar arasında belirli kıstaslar dâhilinde dağıtılması esaslarının olduğunu söyleyebiliriz.

Gümrük birliği teorik olarak ‘serbest ticaret bölgeleri’ modelini de bir nevi içinde barındırmaktadır. Ancak farklı olarak; serbest ticaret bölgeleri sisteminde üyelerin üçüncü ülkelere karşı serbestliği bulunurken, gümrük birliği teorisinde üçüncü ülkelere karşı da ortak bir gümrük tarifesi sistemi öngörülmektedir. Gümrük birliklerinde dikkat çekici unsurlardan biri, ihracat ve ithalattan sağlanan gümrük vergilerini belirli kotalar dâhilinde üyeler arasında bölüştürülmesidir. Gümrük birliği, tüm kriterler ele alındığında katılımcılar arasında bütün uygulamalarda ortak bir sistem öngörmektedir.

Gümrük birliklerinin etkileri üzerinde ilk çalışmalara imza atan Viner (1950), gümrük birliklerinin sağlanması koşullarını; katılımcılar arasında mevcut gümrük ve miktar kısıtlamalarının ortadan kaldırılması, üçüncü ülkelere karşı ortak bir tarifenin belirlenmesi ve gümrük vergilerinden elde edilen gelirlerin ne ölçüde dağıtılacağına belirlenmesi olarak sıralamaktadır.

Türkiye ile AB arasında tesis edilen Gümrük Birliği Anlaşması dışında, *Güney Afrika Gümrük Birliği*, *Doğu Afrika Gümrük Birliği*, İtalya’da kuzey ve güney bölgeleri arasında yapılan *İtalyan Birliği*, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg arasındaki *Benelux Birlikleri* dünyadaki birlik örneklerini teşkil etmektedir (Ertürk, 1998:145).

1.1.2.3 Ortak Pazar

Ortak pazar terimine ilk defa, 1965 yılında imzalanan Spaak Raporunda (Roma Anlaşması) değinilmiştir. Karluk’a (1994) göre daha sonra Roma Anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle birlikte bu terim literatürde sık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ortak pazar modelinde, katılımcı ülkeler arasında dış ticaretin önündeki engeller kaldırılırken, üçüncü ülkelere karşı ortak bir tarife uygulanmakta ayrıca üretim faktörlerinin; emek ve sermayenin de ortak pazar içerisinde serbestçe dolaşımı söz konusudur (Yüceol, 1999:140). Bu model, ticaretin serbestliğinin yanı sıra ortak pazar içinde farklı ülkelere ait emek faktörünün ve sermayenin de serbest dolaşımında olmasının yararlı olacağını düşünen ülkelerin tercih ettiği bir bütünleşme sistemidir.

Diğer ekonomik bütünleşmelerde olduğu gibi dış ticaretin önündeki engeller kaldırılırken, farklı olarak ortak pazarda aynı zamanda üretim faktörleri de serbest dolaşıma konu olmaktadır. Emek ve sermayenin üye ülkeler arasında dolaşımı daha kolay mümkün olmaktadır. Bu yönüyle ortak pazarın hem serbest ticaret alanı hem de gümrük birliği sistemlerini kapsadığını söyleyebiliriz. Emek ve sermayenin ülkeler arasında serbest dolaşımı ortak pazar sistemini gümrük birliğinden ayıran temel özelliktir. Bu ekonomik birlikte üye ülkeler arasında emek ihraç olabiliyorken diğer yandan yatırımcılar da sermayesini birlik içinde en kârlı gördüğü piyasada

değerlendirebilmektedir. Öte yandan emek ve sermayenin serbest dolaşımı birlik içinde üretim faktörlerinin dengeli bir şekilde dağılmasına da katkı sağlayabilir. Kapsamı itibariyle düşünüldüğünde, ortak pazar sistemine 1958 yılında tesis edilen *Avrupa Ekonomik Topluluğu* örnek gösterilebilir.

1.1.2.4 Ekonomik Birlik

Ekonomik birlik; ortak pazarın kapsamına ilaveten üyeler arasında ekonomik, sosyal ve mali politikaların uyumlaştırılmasını da öngören bir entegrasyon aşamasıdır. Bu modelde üye ülkeler arasında ticaret serbestliğinin yanı sıra ortak bir para sistemi, ortak bir maliye ve ticaret politikası gibi uygulamalar söz konusudur. Ortak para ve maliye politikasının sağlanması açısından bu sistemde entegrasyon rejiminin daha da yoğunlaştığı düşünülebilir. Birlik içinde mevzuat uyumunun ticaret serbestliğine de olumlu yansıması olacaktır. Elbette ekonomik birliğe üye ülkelerin birçok noktada benzer özellikler taşımaları; ekonomik, sosyal, mali politikalarda uyum sağlanması açısından önem arz etmektedir.

Ekonomik birlik modelinde ortak para sistemi ve ortak dış ticaret sistemi uygulanmaktadır. Ekonomik birliğe en güzel örnek 1 Ekim 1993 tarihinde Maastricht Anlaşması kapsamında Avrupa Topluluğunun (AT) dönüştüğü Avrupa Birliğidir (Keskingöz, 2017:8). AB modelinin temeli gümrük birliğine dayansa da ekonomik ve mali mevzuatın uygulamada birlik teşkil edecek şekilde ortak para kullanma ve ortak bütçe oluşturma gibi uygulamalarla gittikçe ekonomik birliğe dönüştüğü görülmektedir.

Birlik sonrası üye ülkeler arasında rekabet uyumunun sağlanması ve refah seviyelerinin olumlu etkilenmesi için uyum sürecinin etkin bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Öte yandan söz konusu uyum amacıyla vergi, para, bankacılık gibi konularda yetkileri elinde tutacak organlara da ihtiyaç duyulacaktır. Avrupa Ekonomik Topluluğunun, Avrupa Birliğine dönüşmesi sonrasında üyelerin tamamına yakınının ortak bir şekilde Euro para birimini kullanmaya geçmeleri ve bankacılık sistemi açısından para politikasını yürütmek, fiyat istikrarını sağlamak ve faiz oranlarını belirlemek gibi görevleri icra etmek üzere 1998 yılında Avrupa Merkez Bankasının kurulması, söz konusu uyum faaliyetlerine örnek gösterilebilir.

1.1.2.5 Tam Ekonomik Bütünleşme

En geniş kapsamlı ekonomik entegrasyon türü olduğu düşünülebilir. Tam ekonomik bütünleşmede serbest ticaretin yanı sıra parasal, mali ve sosyal alanlarda da ülkelerin bir bütün olması öngörülmektedir. Ayrıca bu modelde ekonomik anlamda bütünleşmenin yanında siyasal uyum da sağlanmaktadır. Ekonomik ve siyasi alanda üyeler üzerinde bağlayıcı kararlar almak üzere; ulus üstü bir otoritenin kurulması söz konusudur (Balassa, 1961:2).

Yukarıda da belirtildiği gibi; bu modelde ulus üstü bir otorite söz konusu olduğundan ekonomik, mali, sosyal ve siyasi bütünleşme için üye ülkelerin ortak bir politika izlemesi gerekmektedir. Politika birliğinin sağlanması ise ortak bir parlamento ile gerçekleşecektir. Siyasi birlik olarak da adlandırılan bu bütünleşme modeli, ekonomik entegrasyonun yanı sıra birlik içinde ortak bir politikanın da yürütülmesini ön görmektedir. Buna savunma ve güvenlik alanlarında işbirliği de eklenebilir.

İktisadi birliklerin aşamaları hakkında tüm değerlendirmeleri göz önünde bulundurduğumuzda aşamaları ve özelliklerini aşağıdaki tabloda olduğu gibi özetleyebiliriz.

Tablo 1.2: Ekonomik Bütünleşme Aşamaları ve Özellikleri

		Ekonomik Bütünleşme Özellikleri							
		Katılımcılar Arasında Ticari Engellerin Kaldırılması veya Azaltılması	Üyeler Arasında Malların Serbest Dolaşımı	Dış Ticaret Politikasında Üyeler Arasında Uyum	Üretim Faktörlerinin Serbestçe Dolaşımı	Ekonomi Politikalarının Uyumlaştırılması	Ortak (Tek) Paraya Geçiş	Ekonomi Politikalarının Tekleştirilmesi	Ortak Siyasi Yönetim
Aşamalar	Tercihli Ticaret Anlaşması	✓							
	Serbest Ticaret Alanı	✓	✓						
	Gümrük Birliği	✓	✓	✓					
	Ortak Pazar	✓	✓	✓	✓				
	Ekonomik Birlik	✓	✓	✓	✓	✓			
	Ekonomik ve Parasal Birlik	✓	✓	✓	✓	✓	✓		
	Tam Ekonomik Bütünleşme	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
	Siyasi Birlik	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

Kaynak: Kibritçioğlu (2011)

Ekonomik entegrasyon modellerine genel olarak göz atıldıktan sonra çalışmamızın konusunu da teşkil eden gümrük birliği teorisini ve etkilerini aşağıdaki başlıklarda detaylıca ele alacağız.

1.2 GÜMRÜK BİRLİĞİ TEORİSİ

Gümrük birliği teorisi, coğrafi farklılaşmanın ticaret bariyerleri üzerindeki etkilerini inceleyen tarife teorisinin bir dalı olarak ele alınmaktadır. Bu teori, daha çok gümrük birliğinin refah üzerindeki etkilerini incelerken, bu refah kazanç ve kayıpları, üretimde uzmanlaşma, ölçek ekonomileri, ticari koşullarda meydana gelen değişimler, verimlilikteki değişimler ve büyüme oranındaki değişimler gibi farklı kaynaklardan doğabilmektedir (Lipsey, 1960:496).

Hatırlanacağı üzere gümrük birliği özetle; üyeler arasında gümrük kısıtlamaları ile ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasını ve birlik dışındaki

ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulamayı öngörmektedir. Ekonomik entegrasyon aşamalarından en yaygın olarak kullanılan gümrük birliği teorisini, tarihsel gelişimi ile birlikte inceleyeceğiz.

1.2.1 Teorinin Gelişimi

Daha önce de belirttiğimiz üzere ekonomik entegrasyonda olduğu gibi gümrük birliği teorisi de özü aynı olmakla birlikte çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Gümrük birliklerinde öngörülen kriterlerin üye ülkeler arasında uygulanması şüphesiz farklı sonuçlar doğuracaktır. Çünkü her ne kadar katılımcılar arasında entegrasyon sağlanmaya çalışılsa da her ülkenin ekonomik ve ticari yapısının birbirinden farklı olması nedeniyle birlikten etkilenme derecesi de farklı olabilecektir.

Çolak, Öztürkler, Tokatlıoğlu (2008), gümrük birliğinden üye ülkelerin etkilenmelerinin kaçınılmaz olduğunu, gümrük birliği anlaşmalarının ticareti serbestleştirdiğini belirtmişlerdir. Ancak anlaşmaya taraf olan ülkelerin her birinin anlaşmadan aynı şekilde etkilenmesinin ve çıkar sağlamasının mümkün olmadığını, serbest dış ticaretin ülkelerin refah seviyesini artırdığı ancak her bir ülkenin bu refah seviyesinden ne kadar faydalanabileceğinin bazı şartlara bağlı olduğunu ifade etmişlerdir. Gümrük birliğinden beklenen faydaların sağlanması için üye ülkelerin mal ve hizmetler üzerindeki gümrük vergileri kaldırması yeterli olmamakla birlikte mal ve hizmet ticaretinde lisans, kalite standartları, gümrük formaliteleri, sağlık, çevre politikaları gibi görünmez kısıtlamaları da kaldırması gerekmektedir (Elmas, 1995:5-13).

Gümrük birliği teorisine ilişkin ilk kayda değer çalışma olarak bilinen ‘Gümrük Birliği Sorunu’ (*The Customs Union Issue*) adlı eser, 1950 yılında Jacop Viner tarafından yazılmıştır. Bu detaylı incelemeyi, J. E. Meade tarafından 1955 yılında kaleme alınan ‘Gümrük Birlikleri Teorisi’ (*The Theory of Customs Union*) adlı eser takip etmiştir.

Gümrük Birliği Teorisine en çok katkı sunduğu kabul edilen Jacop Viner’den önceki iktisatçıların da katkısı azımsanamaz niteliktedir. Aşağıdaki başlıklarda

gümrük birliği teorisindeki gelişmeleri; Viner'den önce yaşanan gelişmeler, Viner'in teoriye yaklaşımı ve Viner'den sonra yaşanan gelişmeler şeklinde ele alacağız.

1.2.2 Viner'den Önce Teorideki Gelişmeler

Aralarında klasik iktisatçıların da olduğu A. Smith, D. Ricardo, P. A. Samuelson, Taussing, Torrens gibi ünlü iktisatçıların gümrük birliği teorisiyle daha doğrusu ekonomik entegrasyonlarla ilgili görüşleri teoriye büyük katkı sağlamıştır.

Ünlü iktisatçı Paul Anthony Samuelson, ekonomik entegrasyonlarla ilgili; “Serbest veya engelsiz bir ticaret, bütün taraflar için kârlı olan uluslararası bir iş bölümüne imkân sunmakta, bütün milletlerin potansiyel reel milli hasılasını geniş çapta artırmakta ve bütün dünyada daha yüksek hayat standartlarına yol açmaktadır” demektedir (Samuelson, 1973:760).

Smith (1955), 1776 yılında yazdığı ‘Ulusların Zenginliği’ adlı kitabında gümrük birliğinin faydalarından bahsederek iki devlet arasındaki ticarete gümrük vergileri sıfırlanıp, dünya ülkelerine karşı tek bir gümrük tarifesinin uygulanması halinde üretici ve satıcıların fayda sağlayacağına dikkat çekmektedir. Smith yine, doğrudan yapılan bir yabancı tüketim ticaretinin dolambaçlısından daha yararlı olacağını belirtmektedir.

Taussing ise ülkelerin dış ticaret paylarına bağlı olarak karşılıklı tarife indirimlerinin faydası ile maliyeti olduğunu ifade etmektedir. Taussing verdiği bir örneğe göre; 1876 yılında Hawai’den ithal edilen şekere uygulanan indirimlerin, Amerika Birleşik Devletleri’nde şeker fiyatlarını pek etkilemediğini ancak buna karşılık Hawai’deki üreticilerin kazançları artırdığını belirtmiştir. Bunun nedeni olarak Hawai’nin Amerika piyasasındaki payının küçük olmasını göstermiştir. Torrens, çok taraflı tarife görüşmelerinin yerine karşılıklı tarife görüşmelerini tercih etmenin daha faydalı olduğunu, bunun nedeni olarak da çok taraflı tarife görüşmelerinin ticaret hadlerini olumsuz etkilediğini göstermektedir (Dura, Atik, Dumrul, 2015).

1.2.3 Viner'in Gümrük Birliği Teorisi

Viner, birliğe katılan ülkeler açısından gümrük birliğinin etkiler oluşturacağını, bunların ticareti iyileştirici (ticaret yaratıcı) ve ticareti kötüleştirici (ticaret saptırıcı) etkiler olduğunu, bu açıdan değerlendirildiğinde katılımcıların dünya ülkelerine karşı ortak gümrük sistemini uygulaması durumunda iki muhtemel sonucun ortaya çıkacağını belirtmektedir. Bunların ilki; üçüncü ülkelerdeki ucuz üretim ile birlik içindeki pahalı üretimin yer değiştirmesi, ikinci muhtemel sonuç ise; yerli üretimin daha ucuz üreten ülkelerle yer değiştirmesidir. Birinci durumda, birlik içi bazı ekonomilerin bundan olumsuz etkilenebileceği ve dünya üretiminin kapasitesinde azalma oluşabileceği, ikinci durumda ise, birlik içindeki ekonomilerin kayıp vermeden fayda elde edebileceği ve dünya üretim kapasitesinin artması söz konusudur (Yücel, 2006:14-15).

Viner (1950), yaptığı analizlerde ticaret yaratıcı etkiyi formülize ederek basitçe değerlendirmiştir. Ticaret yaratıcı etki; malın yurtdışı fiyatına gümrük vergisi ilave edildiğinde bu toplamın, korunan malın yurtiçi fiyatından büyük olması halinde bu malın GB öncesinde ithal edilmemesine karşın GB sonrasında gümrük vergisinin sıfırlanmasıyla birlik içinden ithal edilmesi olarak ifade edilmektedir. Gümrük vergilerinin ortadan kaldırılmasıyla fiyat farkları nedeniyle üretim yer değiştirebilir. Başka bir deyişle; üretim maliyetine katlanan ülke açısından ticaret yaratıcı etki olduğu, üretimi devreden ülke açısından da ticaret saptırıcı etkinin olduğu söylenebilir. Viner salt üretim etkisini değerlendirmeye dâhil ettiği için bu değerlendirmesi, ölçek ekonomilerinin hesaba katılmadığı statik bir analiz olarak karşımıza çıkmaktadır (Çınar, 2004:1-4).

Aralarında GB kuran ülke ekonomilerinin rakip veya tamamlayıcı özellikte olması da önem arz etmektedir. Viner (1961), başka bir çalışmada ticaret iyileştirici ve ticaret kötüleştirici etkilerinin meydana gelmesinde GB üyeleri ekonomilerinin tamamlayıcı ya da rakip olmasının rolü olduğundan söz etmiştir. Çünkü rakip ekonomilerin GB oluşturmaları halinde ticaret yaratıcı etki daha fazla hissedilecektir. Düşük maliyetli üretimin pazar payı GB sonrasında daha fazla genişleyecektir. Bu şartlarda ticaretin yönü değişime uğramamakla beraber birlik üyesi ülkelerin birlik dışı ülkelere gerçekleştirdikleri ithalat pek etkilenmeyecektir.

Birbirini tamamlayıcı özellikte ekonomileri olan ülkeler arasında bir GB anlaşması yapılması halinde ise birlik üyesi ülkelerin ekonomileri mal ve hizmetler itibarıyla birbirini tamamlayacağından birlik dışında kalan ülkelerin ihracatı bu durumdan olumsuz etkilenebilmektedir. İkame mallardan birinin üretilip diğerinin daha önce birlik dışından ithal edilmesi yüksek maliyetle gerçekleşebilmekte, GB sonrası ithal edilen malın artık gümrük tarifesiyle karşılaşmadan birlik içinden daha düşük maliyetle ithal edilmesi avantaj sağlayacaktır. Ancak ucuz üretim yapan üçüncü ülke, ihracatını pahalı üretim yapan birlik içi ülkelere kaptırması halinde ticareti saptırıcı etki meydana gelecektir. Öte yandan iktisadi birleşme kurma düşüncesinde olan ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklı hedef ve beklentilerinin olduğu da bilinmektedir. Gelişmiş ülkeler veya gelişmekte olan ülkeler, ekonomik entegrasyona yönelirken her birinin ayrı beklentilerle hareket ettikleri görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler entegrasyonlara sanayileşme gücü yaratmak için dâhil olmakta iken, gelişmiş ülkeler sanayilerini daha fazla geliştirmek maksadıyla dâhil olmaktadır. Dolayısıyla gelişmişlik seviyesi düşük ülkeler bu durumda zarara uğrayabilmektedir (Sabır, 2002).

Viner'in gümrük birliği teorisinin özünde, daha çok bu teorisin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri ön plana çıkmıştır. Ülkeler arasında oluşturulan birliğin, birlik içi ülkeler ekonomisine ve birlik dışı ülkeler ekonomisine ne denli etki yarattığı irdelenmektedir. Çünkü birlik içi ülkelerin ikame mallar mı ürettiği yoksa tamamlayıcı mallar mı ürettiği hususu gümrük birliğinin bu ülkelerin ekonomisine katkılarını belirlemede bir ölçü olarak görülecektir. Aynı zamanda birlik içi ve birlik dışı ülkelerin gelişmiş ülke veya gelişmekte olan ülke olması da gümrük birliklerinden etkilenme derecesini değiştirecektir. Bir örnek üzerinde düşünelim; A ve B ülkeleri kendi aralarında GB oluşturduğunda bu ülkeler ikame malların ticaretini yaptıklarında üçüncü ülkelerin ihracatı bu birlikten pek zarar görmeyecektir ki bu durumda GB'nin ticaret yaratıcı (trade creation) etkisinden söz edilebilir. Ancak birlik kuran bu ülkeler tamamlayıcı malların ticaretini yaptığında üçüncü ülkelerin ihracatı bu durumdan zarar görecektir ki bu durumda da GB'nin ticaret saptırıcı (trade diversion) etkisinden söz edilebilir.

1.2.4 Viner'den Sonra Teorideki Gelişmeler

Viner'in GB analizlerini Meade izlemiştir. Meade (1955), Viner'in üretim analizlerine ek olarak tüketim faktörünü de analizlerinde değerlendirmiştir. Meade, dış ticaret bağlamında üretimin sürekli aynı maliyetlerle yapılamayacağını ifade etmiştir. Viner'in gümrük birliği teorisini eleştiren Meade (1955), Viner'in tüketim etkisini dikkate almadığını, dolayısıyla talep esnekliğini sıfır kabul ettiğini belirtmekte, gümrük birliği anlaşmalarından sonra bazı ithal edilen mallar üzerindeki gümrük vergilerinin kaldırılması sebebiyle birlik içinde göreceli fiyatların değişeceğine işaret etmektedir. Ayrıca üretim yapısının sabit kabul edilmesi varsayıldığında göreceli fiyatların değişmesi sonucunda malların birbiriyle ikame olabileceklerini ifade etmektedir. Meade gibi, Viner'in tüketim faktörünü dikkate almamasını eleştiren bir diğer iktisatçı da Gehrels'tir. Gehrels (1956), gümrük birliği sonucu ticaret saptırıcı etki yüksek düzeyde ise ev sahibi ülkenin refahında artış meydana gelebileceğini belirtmektedir.

Lipsey ve Lanchester da GB teorisine önemli katkılar sunmuşlardır. Viner'in analizlerinde gümrük birliğinin tüm dünya refahını artıracakı ifade edilirken, Lipsey ve Lanchester'a göre gümrük birliklerinin dünya refahı açısından olumlu etkileri olmakla beraber olumsuz etkileri de gerçekleşmektedir. Çünkü GB sonrası birlik dışı kalan ülkelerle olan ticaretin özellikle ortak bir gümrük sistemiyle engellenmesi dünya refahını olumsuz yönde etkilemektedir. Lipsey (1957), ayrıca ticaret saptırıcı etkisi yüksek olan gümrük birliklerinin de refahı artırabilmesinin şartının ticaret hacminin net olarak artması yani GB öncesi tarife düzeyleri ve talep esnekliğinin olmasına bağlamaktadır. Lipsey ve Lanchester'ın katkıları 'ikinci en iyi teori' olarak bilinmektedir. Dura, Atik, Dumrul'un (2015) da aktardığı şekliyle dünya refahını üst seviyelere yükseltecek politika olarak kabul gören birinci en iyi politikanın tam rekabet ve serbest ticaret olduğu bilinmektedir. Fakat bu politika her zaman sağlanamadığından piyasa kısıtlarını dengeleyecek başka tedbirlerin alınması gerekir ki bu da ikinci en iyi politika olarak kabul edilmektedir. Tam rekabet unsurunda özel ve sosyal maliyetler arasında farklılığın bulunmaması gerektiği ancak monopoller ve hükümet müdahaleleri ile özel ve sosyal maliyetlerde fark oluştuğu, bu nedenle de

ikinci en iyi politikanın geçerli olduğu gör÷lmektedir ki bunun örneği gümrük birlikleridir.

Vanek, Johnson, Cooper, Massel gibi yazarlar da Viner'den sonra teoriye katkı sunmuşlardır. Genellikle Viner'in analizlerine eleştirel bir yaklaşım söz konusu olmakla birlikte Viner'in analizlerine dâhil ettiği unsurların yetersiz olduğu da belirtilmektedir. Vanek (1965) ve Kemp (1969), gümrük birliği teorisine bakışın derlenip toplanması noktasında kayda değer katkılar sunmuş, teorinin geliştirilmesi noktasında ticaret hadleri etkisini de çalışmalara dâhil etmişlerdir. Cooper ve Massel (1965), tek taraflı gümrük indirimine dikkat çekerek, gümrük indiriminin ticaret saptırıcı etkiye yol açmayacağı dolayısıyla gümrük birliğinden daha kazançlı olduğunu belirtmişlerdir. Yazarlar, gümrük birliğinin dezavantajlarına maruz kalmadan bir ülkenin tüm ülkelere tek taraflı gümrük indirimi uygulamasıyla kazançlar elde edeceğini ifade etmişlerdir. Cooper ve Massel (1965b), bir diğer çalışmada refah artışının sadece mal ve hizmetlerin özel tüketiminden kaynaklanmadığını, kamu mallarının kolektif kullanımından da kaynaklandığını ve gelişmekte olan ülkelerin gümrük birliklerine dâhil olurken birlik öncesindeki dünya ülkeleriyle olan ticaretlerini koruyarak endüstri üretimlerini artıracaklarını aktarmaktadır. Diğer yandan gümrük birliklerinin ticaret yaratıcı etkisinin refahı azaltabileceğini, ticaret saptırıcı etkinin de refahı artırabileceğini savunmuşlardır. Johnson'a (1965) göre, az gelişmiş ülkelerin sanayileşmelerini artırmak amacıyla kaynakların ihracata kayması için düşük maliyetle kamusal tüketime olanak verecek bir gümrük birliğine katılımı sağlamaları gerekmektedir.

Gümrük birliklerinin kaynak dağılımları üzerinde etkilerine değinen Corden (1972), gümrük birliğinin yatırımların verimliliği ve kaynakların yeniden dağıtımına olumlu etki edebileceğini ayrıca kısa vadede sermayenin başka pazarlara akmayacağını, sanayilerin başka ülkelerin pazarına önemli ölçüde sahip olamayacağını ifade etmiştir.

Az gelişmiş ülkeler açısından gümrük birliğini ele alan bir başka yazar Gately (1974), ortak gümrük tarifesi ile piyasaların korunması sonucu meydana gelen kazançların kaynağının genç endüstriler tezi olduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber yabancı sermayenin artışı, girdilerin daha verimli kullanılması ve geniş

ölçekli üretimin artması gümrük birliklerinden elde edilen kazançlardır. Yine gümrük birliğine katkı sunan yazarlardan olan Chacholiades, ‘Uluslararası İktisat’ isimli kitabında gümrük birliği teorisine geniş çapta incelemelerle yer vermiştir.

Sonuç itibariyle Viner’in üretim etkileri analizlerinden farklı ve ilave olarak, Viner’den sonraki ekonomistler tüketim, ticaret hadleri gibi analizleri de çalışmalarına dâhil etmişlerdir.

1.3 GÜMRÜK BİRLİĞİNİN ETKİLERİ

GB entegrasyon modelinde üye ülkeler nezdinde ticaret serbestleşeceği için söz konusu ülkelerin üretim, tüketim, gelir dağılımı gibi yapılarında değişimler meydana gelecektir. Üye bir ülke ürettiği bir malı birlik içindeki başka bir ülkeden daha az maliyetle temin edebiliyorsa bu durumda o malı ithal etme yoluna gidecek ve dolayısıyla söz konusu ülkenin üretiminde değişimler olacaktır. Hatta bu durum o ülkeye kaynakların daha verimli alanlara kaydırma olanağı da sağlayacaktır. Ticaret kısıtlamalarının kaldırılmasıyla katılımcı ülkelerin hem ihracat hem de ithalat pazarı genişleyecektir. Bu durumda ticaret hacimlerinde yine değişimler meydana gelecektir. Benzer şekilde ekonomilerde yaşanacak büyüme ve gelir artışı tüketim dengelerini de etkileyecektir. Birlik içinde gümrük engelleri kaldırılacağı için katılımcı ülkelerin ticaret yönünde kaymalar olabilecektir. Öte yandan gümrük birliği içerisinde ticaret kısıtlamalarının kaldırılmasının yanında birlik dışı ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi de oluşacağından, üçüncü ülkelerin ticaret hadlerinde ve refah düzeylerinde olumsuz etkiler meydana gelecektir.

GB ile beraber birlik içi ve dışındaki ülkelerin ticaret hadleri de etkilenecek, bu durum gelir dağılımı üzerinde değişimler meydana getirecektir. Gümrük birliğinin ticaret hadleri üzerinde yaratacağı etkiler şu şekilde sıralanabilir (Uyar, 2001:7);

- Birlik içinde verimliliğin artması üretim maliyetlerinin de azalmasını sağlayacaktır. Birlik içi üretilen dâhili mallar üzerinde oluşan prodüktivite artış, katılımcı ülkeler için yararlı sonuçlar doğuracaktır.
- GB sonrası birleşen ekonomilerin kendilerine yeterlilik derecesi, GB öncesine göre daha yüksek olacağından dünya ülkelerine bağımlılıkları önemli ölçüde

azalacaktır. Pazarlık gücünün artması halinde ticaret hadlerinin birlik lehine olma, birlik dışının da aleyhine olma ihtimalinin yüksek olacağı düşünülmektedir. Ayrıca tesis edilen GB, dünya piyasasının çoğunu kapsamaması halinde birlik içinde pazarlık gücü ve ticaret hadler artacaktır.

- Birliğin toplam üretim kapasitesinin yüksekliği, arz ve tüketim talep dengelerini etkileyerek ürünlerin fiyatlarında değişim yaratabilir, bu durumun ticaret hadleri üzerinde olumlu etki yaratması sağlanabilir. Toplam üretim hacminin küçük olması durumunda ise birlik, dünya ülkelerinin esnek arz eğrileri ile karşı karşıya kalabilmektedir ki bu da ticaret hadleri üzerinde olumsuz etki yaratacaktır.

- GB sonrası ticaretin üçüncü ülkelerden birlik içine doğru kayması halinde yani ticaret sapması oluşması durumunda; sapma ölçüsü derecesinde birlik katılımcılarının dünya ülkeleriyle olan ticaret hadleri olumlu faydalanacaktır. Yine birlik içi dış talep ve arz esnekliği sıfır olması halinde de, dış ticaret hadleri birliğin lehine dönecektir. Bunun nedeni, üçüncü ülkelerin ithalatında azalma ancak ihracatlarında eski seviyenin korunması durumunun yaşanmasıdır.

Sonuç olarak gümrük birliğinden hem üyelerin hem de üçüncü ülkelerin etkilenmemesi neredeyse imkânsızdır. Ancak bu etkilenmelerin olumlu mu yoksa olumsuz mu olacağı ya da ne derece olacağı bazı şartlara bağlı olacaktır. ‘Statik etkiler’ ile ‘dinamik etkiler’ şeklinde olmak üzere gümrük birliğinin etkileri iki gruba ayrılmaktadır.

1.3.1 Gümrük Birliğinin Statik Etkileri

Dura, Atik, Dumrul (2015), statik etkileri; bir defalık etkiler olarak değerlendirilmekle beraber üretim faktörlerinin tekrar dağıtılması sonucunda, teknolojinin ve ekonomik yapının değişmeyeceği varsayımıyla meydana gelecek etkiler olarak ifade etmektedir. Ekonomik yapılar ve teknoloji olgusu uzun müddet değişime uğrayamayacağından etki kapsamında düşünülmemektedir. Gümrük birliğine katılan ülkenin birlik öncesi ve sonrası meydana gelen etkiler statik etkiler ile ele alınacaktır. Statik değerlendirmede, üretim aşamaları ve üretim teknolojileri üzerinde gümrük birliğinin herhangi bir etki yaratmadığı varsayılmaktadır (Çolak,

Öztürkler, Tokatlıoğlu, 2008:12). Viner (1950) modelinin gümrük birliği statik etkilerinde bazı temel varsayımlar bulunmaktadır. Bunlar (Haffernan and Sinclair, 1990);

- İki ülke kendi aralarında bir gümrük birliği oluşturmuşlardır ve birlik dışı ülkelere ortak bir gümrük tarifesi uygulamaktadırlar.
- Mallar göreceli fiyatlarının ne olduğuna bakılmaksızın belirli ve sabit bir oranda tüketilmektedir.
- Tüm piyasalarda tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Hiçbir ülke veya firmanın tekel gücü bulunmamaktadır.

Viner'den önceki iktisatçıların görüşü; genel olarak gümrük birliklerinin tamamlayıcı ekonomileri mevcut olan ülkeler arasında kurulması halinde büyük avantajlar sağlayacağı yönündeydi. Ancak Viner, GB kurulmadan önce korumalı üretilen mallar itibarıyla rakip ekonomileri mevcut olan ülkeler arasında GB kurulması halinde refah artışının daha fazla olacağına dikkat çekmektedir (Çınar, 2004:17). Bu durumda GB kuracak ülke ekonomilerinin özellikle de üretim yapıları GB'nin yaratacağı olumlu veya olumsuz etki üzerinde belirleyici olacaktır.

Oluşturulacak gümrük birliklerinde katılımcı ülkeler elbette bundan gelir de elde edecektir. Elde edilen bu gelirlerin kullanım alanları daha doğrusu etkin kullanılıp kullanılmadığı da önem arz etmektedir. GB'de gümrük gelirlerinin etkin kullanımı sonucu, ürün ve faktör fiyatları bu durumdan etkilenecek, tarife gelirlerinin belli bir üretim faktöründe kullanılması halinde ilgili üretim faktörünün gelirini artıracaktır (Uysal, 1999:94). Statik etkiler olarak gümrük birliğinin üretim etkileri ve tüketim etkilerine aşağıdaki başlıklarda değineceğiz.

1.3.1.1 Üretim Etkisi (Ticaret Yarattıcı ve Ticaret Saptırıcı Etki)

Seyidoğlu (2001), GB içerisindeki ticaret, bölge içinde serbest ticaret nedeniyle olumlu yönde etkilenirken; birlik dışı ticaretin, bölge dışındaki üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi nedeniyle olumsuz yönde etkilendiğini ifade

etmektedir. Yani GB, bölge içinde ticaret hacmini artırırken gümrük duvarları nedeniyle bölge dışı ticaretin aleyhine etki yaratmaktadır.

GB sonrası bazı koşullarda üye ülkeler ürettiği malı ithal etme yoluna da gidebilmektedir. Burada öne çıkan hususlardan biri kaynakların optimal düzeyde kullanılmasıdır. Kaynaklarının büyük kısmını üretimde harcayan bir ülke GB ile birlikte ürettiği ürünleri daha az maliyetli olarak birlik içinden temin edebiliyorsa bu durumda söz konusu ürünlerin üretiminden vazgeçip gümrük vergisi maliyetine katlanmadan ithalat yolunu tercih edecektir. Dolayısıyla daha önce üretim için kullandığı kaynakları daha verimli alanlarda değerlendirme şansını elde edecektir. Bu durumun oluşmasına GB'nin üretime olumlu yansımalarının sebep olduğu anlaşılmaktadır (Seyidoğlu, 2003:206-207). GB Anlaşmaları imzalayan gelişmiş ülkeler, birlik içindeki diğer ülkelerden katma değeri düşük emek yoğun mal ve hizmetleri ithal ederek, kaynaklarını daha çok kazanç öngördükleri katma değeri ileri teknoloji, yoğun sektörlerde değerlendirdiğini görebilmekteyiz.

Gümrük birliğinin olumsuz etkisi açısından ticaret, daha yüksek maliyetle birlik içine doğru kayabilmektedir. Çünkü GB'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte ticaretin önündeki engeller aşıldığı için üçüncü ülkeler oluşan bu bloğun dışına itilmiş olacak, dolayısıyla ticaret yönünü birlik içine çevirecektir. Birlik öncesi gümrük vergileri dâhil diğer ülkelerden daha ucuza mal ithal edilen bir ülkeden ithalat yapmaya devam etmek yerine ortak gümrük tarifeleri nedeniyle daha pahalı mal satan birlik içindeki ülkeden ithalat yapılacaktır. Bu durumda birlik içi pahalı ithalat birlik dışı ucuz ithalatın yerini alacak ve oluşan bu yeni düzen kaynak dağılımını pahalı alanlara kaydırarak ve refah düzeyini de olumsuz etkileyebilecektir (Hıtırıs, 2003:9). Bu yönüyle gümrük birliğinin olumsuz etkisinden (ticareti saptırıcı etkisi) söz edilebilir. Gümrük birlikleri, birlik üyesi ülkelerin ekonomik menfaatlerini ön plana çıkardığı için birliğin daha çok katılımcı ülkeler açısından ticaret yaratıcı etki yarattığı, birlik dışı ülkeler açısından da ticaret saptırıcı etki yarattığı söylenebilir.

Viner (1950), gümrük birliklerinin dünya refah seviyelerinde yaratacağı değişim noktasında ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerine dikkat çekmiştir. Gümrük birliği kuran ülkelerin; gümrük tarifelerinin ortadan kaldırılmasıyla ticaret

hacimlerinde artış meydana gelecek bu yönüyle oluşacak ticaret yaratıcı etki birlik içinde refah artışı yaratacaktır. Öte yandan birlik içi ülkeler, birlik dışı ülkelere karşı ortak gümrük sistemi uygulayacağından; katılımcı ülkelerin ticareti üçüncü ülkelere karşı birlik içine doğru kayacaktır. Bu durumda da gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisi meydana gelecek ve üçüncü ülkelerin refahı gümrük birliğinden olumsuz etkilenecektir. Ticaret saptırıcı etkinin daha az yaşandığı daha doğrusu ticaret yaratıcı durumdan daha az ortaya çıkması hem birlik içi hem de birlik dışı ülkelerin refahlarına olumlu katkı sunacaktır. Tersi durumunda ise gümrük birliği üyeleri açısından olumlu, diğer ülkeler için olumsuz bir etki söz konusu olacaktır.

Gümrük birliklerinin olumlu ticaret etkisini daha detaylı açıklamak için tablo aracılığıyla aşağıdaki örnek gösterilmiştir.

Tablo 1.3: Gümrük Birliğinin Ticaret Yaratıcı Etkisi

Ülke	X Malının Birim Fiyatı (TL)	Gümrük Fiyatı (TL) (Vergi: % 100)	A ve B GB kurarsa (TL)
A	100	100	100
B	80	160	80
C	90	180	180

Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1.3'e göre A ülkesi diğer ülkelere karşı %100 ad valorem gümrük vergisi uygulamaktadır. Bu durumda X malının fiyatları sırasıyla 160 ve 180 TL olacaktır. Dolayısıyla bu malın en ucuz fiyatı A ülkesinde olacağından A ülkesi diğer ülkelere karşı X malını ithal etmeyecektir. A ve B ülkeleri kendi aralarında bir gümrük birliği kurduğunda ise, A ve B ülkeleri kendi aralarında gümrük vergisini sıfırlayacak, C ülkesine karşı ise ortak bir gümrük tarifesi uygulayacak olup, X malının B ülkesindeki fiyatı A ülkesi için de geçerli olacaktır. Ancak C ülkesi birlik dışında kalacağı için gümrük vergisine tabi olacak ve bu durumda A ve B ülkelerinin

ticaret hacimleri aratacaktır. A ülkesi de X malını gümrük birliği sayesinde kendisinden daha ucuza B ülkesinden temin edecek ve bu malın üreticisi birlik içinde B ülkesi olacaktır. Hatta B ülkesinin üretimi artacaktır. Gümrük birliği sonrası X malının ticaretinin B ülkesine kayması gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisi olarak değerlendirilmektedir.

Gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisini (olumsuz üretim etkisi) göstermek için de aşağıdaki tabloda bulunan örneği ele aldığımızda;

Tablo 1.4: Gümrük Birliğinin Ticaret Saptırıcı Etkisi

Ülke	Y Malının Birim Fiyatı (TL)	Gümrük Fiyatı (TL) (Vergi: % 100)	A ve B GB kurarsa (TL)
A	120	120	120
B	80	160	80
C	50	100	100

Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Y malının A ülkesinde 120, B ülkesinde 80 ve C ülkesinde 50 TL fiyatı bulunmaktadır. %100 ad valorem gümrük vergisi nedeniyle A ülkesi Y malını B ülkesinden 160 TL, C ülkesinden ise 100 TL'ye ithal edebilecektir. A ve B ülkeleri gümrük birliği kurduğunda; gümrük vergisi sıfırlanacağı için bu malın en ucuz fiyatı C ülkesinde olmasına rağmen A ülkesi kendisinden daha ucuza Y malını B ülkesinden ithal edecektir. Dolayısıyla A ve B ülkeleri C ülkesine karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulayacak ve C ülkesi birlik dışında kalacağı için bu malın ithali C ülkesinden B ülkesine kayacaktır. Bu durumda gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisi oluşacaktır.

Yukarıdaki örneklerde de belirtildiği gibi gümrük birliğinin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerinden bir tanesi ya da her ikisi birden ortaya çıkabilecektir. Viner'in (1950) statik analizine göre ticaret yaratıcı etkinin ticaret saptırıcı etkiden

büyük olması halinde dünya refahı açısından olumlu bir etki gözlenecekken tersi durumunda birlik ülkeleri dışındaki dünya refahı olumsuz bir etkiyle karşı karşıya kalacaktır. Burada önemli olan ticaret yaratıcı etki ile ticaret saptırıcı etki farkının oluşturduğu net kazanç olgusudur.

Makower ve Marton (1953) ise Viner modelinden farklı bir bakış açısıyla; gümrük birliği sonrası ticaret yaratıcı etki meydana geldiğinde, iki ülke arasında malların maliyet farkı ne kadar büyük olursa gümrük birliğinden sağlanan net kazancın da aynı derecede artacağını belirtmişlerdir. Bunun yanında yine Viner'den farklı olarak, birbirini tamamlayıcı malların üretimini yapan ülkeler arasında kurulacak olan gümrük birliğinden sağlanan kazancın, rakip mallar üreten ülkelerin kuracakları gümrük birliğinden sağlanan kazançtan daha fazla olacağını öngörmektedirler.

Aralarında gümrük birliği kuran ülkelerin bulunduğu pazarı tek pazar olarak düşündüğümüzde, katılımcı ülkelerin üretimlerinin karşılaştırılması sonucunda benzer mallar üretiliyorsa birlik üyesi ülkeler rakip konumunda olacak ancak farklı mallar üretiliyorsa tamamlayıcı ekonomi söz konusu olacaktır. Fikir birliği olmamakla birlikte bazı ekonomistler gümrük birliği üyesi ülkeler tamamlayıcı ekonomi konumunda olduğunda bu durumun ticaret saptırıcı etki yarattığı görüşünü savunmaktadır. Çünkü gümrük birliği sonrası ticari engeller kalkacağı için bir katılımcı diğer katılımcıların da piyasasında varlığını gösterebilecektir. Üye ülkelerin rakip ekonomi konumunda olması halinde ise bu durumun ticaret yaratıcı etkiye yol açacağı düşünülmektedir. Çünkü birlik içinde aynı veya benzer malların üretimini yapan üyeler arasında rekabet oluşacak daha verimli veya daha ucuza üreten ülke, birlik içinde gücü elinde bulunduracaktır. Dura, Atık, Dumrul'a (2015) göre bu durum birlik içinde kıt kaynakların daha verimli değerlendirilmesini de sağlayacaktır.

Lipsey'e (1960) göre gümrük birliklerinin katılımcıların refah düzeylerine, aşağıda yer alan birkaç farklı çerçevede olumlu etki edebildiği değerlendirilmektedir.

- Serbest ticaretin karşılaştırmalı üstünlüklere göre malların üretiminde uzmanlaşması aracılığıyla,

- Ölçek ekonomileri aracılığı ile,
- Ticaret hadlerinin değişmesi yoluyla,
- Artan rekabet sonucunda firmaların etkin çalışmaya zorlanması yoluyla,
- Artan büyüme hızı aracılığı ile.

Ticaret saptırıcı etkiye değinen Vanek (1965), birlik sonrası uygulanan ortak gümrük tarifesi birlik öncesi tarifieden daha yüksek olursa gümrük birliğinin olumsuz etkisinin olma olasılığının artacağını belirtmektedir. Benzer bir ifade Appleyard, Conway and Field'in (1989) çalışmalarında da geçmektedir. Buna göre birlik sonrası ortak gümrük tarifesi daha düşük olursa birlik sonrası ticaret yaratıcı etki daha fazla olacaktır.

Viner sonrasında gümrük birliği teorisinin geliştirilmesinde katkıları olan diğer iktisatçılardan Melvin (1969), gümrük birliklerinin ticaret saptırıcı etki yaratması sonucu, katılımcı bir ülkenin refah artışının değişen ticaret yönü sebebiyle meydana gelen refah azalışından daha fazla olabileceğini belirtmiştir. Krauss (1972) ise, gümrük birliğinin net etkisi hesaplanırken, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler karşılaştırılarak bu hesaplamaların yapılmasını savunmaktadır. Summer (1991), büyük ülkelerin gümrük birliği anlaşmasına dâhil olmaları halinde ticaret saptırıcı etkisinin refah azaltıcı etkisinin küçüleceğini ifade ederken, ticaret yaratıcı etkisinin ise net refahı artırmasında olumlu etkiler yaratacağını belirtmiştir. Gümrük birliğinin refaha etkisine değinen Akkoyunlu (1998) da, birlik üyesi bir ülke ile birliğin diğer üyelerinin ve üçüncü ülkelerin arz ve talep esnekliklerinin, birliğin refah seviyesinin belirlenmesinde etkili olacağını ifade etmektedir.

Gümrük birliklerinde ticaret saptırıcı etkilerden çok ticaret yaratıcı etkilerin olacağını savunan Balassa (1975), ticaret saptırıcı etkinin daha çok tarımsal alanda olacağını ifade etmektedir. Dissou (2002) benzer bir yaklaşımla ticaret yaratıcı etkinin ticaret saptırıcı etkiden fazla olmasını, birliğin oldukça geniş yelpazeli olması ve ortak gümrük tarifesinin de düşük oranda olmasına bağlamıştır. Dolayısıyla birlik üyesi bir ülkenin liberalizasyon etkisinin büyüklüğü, üçüncü ülkelerle yapılan ticaret hacmine bağlı olacağı belirtilmektedir. Balassa ve Dissou'nun birleştiği ortak nokta;

birlik üyesi ülkelerin tüm ticaretlerini gümrük birliği içinde sıkıştırmaması yani birlik dışı ülkelerle olan ticaretlerinde ortak gümrük tarifelerini düşük seviyede tutarak dünya ülkeleriyle ticaretlerine devam etmeleridir.

Statik etkiler üzerine teorik yaklaşımlardan biri olan ‘Doğal Ticaret Ortağı Teorisi’ne göre; coğrafi açıdan yakınlığı bulunan ülkelerin doğal ticari ortak olduğu ve bu ortaklar arasında oluşan gümrük birliği anlaşmasının katılımcılar arasındaki ticaret payının yüksek olması sonucunda gümrük birliğinin net refahı da artacaktır. Coğrafi yakınlıktan dolayı veya birbirine sınır olmaları nedeniyle üye ülkelerin ticarete ulaşım maliyetlerinin daha düşük olması, ticaret saptırıcı etkinin net refahı olumsuz etkilemesini azaltırken, ticaret yaratıcı etki ise net refahın artmasına yardımcı olmaktadır (Çolak, Öztürkler, Tokatlıoğlu, 2008:24).

Son olarak Meade (1956), ihracat ve ithalat talep esnekliğinde gümrük birliğinin etkisi olduğunu, birlik sonucunda fiyat ve gelir esnekliğinde oluşan değişimin de dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir.

1.3.1.2 Tüketim Etkisi

Gümrük birliği sonrası katılımcı ülkelerin gümrük vergisini sıfırlaması ve ortak gümrük tarifesi uygulaması sonucunda ürünlerin fiyat dengesinde birtakım değişimler meydana gelecektir. Birlik öncesi pahalı ithal edilen ürünler gümrük birliği sonrasında birlik içinden daha ucuza ithal edilecek böylece tüketici tasarrufa yönelebileceği gibi yeni tüketim taleplerinde de bulunabilecektir. Bu durumun tersi de mümkün olabildiğinden gümrük birliklerinin tüketim üzerinde olumsuz etki olasılığından da söz edilebilir. Gümrük birlikleri sonucunda oluşan ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerin dereceleri tüketimi önemli ölçüde etkileyecektir. Ticaret yaratıcı etki sonucu birliğe üye ülkeler, malları birlik içinden daha ucuza temin edebileceği için; tüketicinin tasarrufa gitmemesi halinde tüketim artacaktır. Diğer yandan ticaret saptırıcı etki sonucu birlik üyesi ülkenin GB öncesi ucuza ithal ettiği malı GB sonrasında ortak gümrük tarifesi nedeniyle daha pahalıya temin etmesi de tüketimi olumsuz etkileyecek, tüketici tercihlerinde de değişim yaratabilecektir. Çünkü üretim veya ithalat yoluyla tüketime sunulan malların fiyat dengesi tüketim miktarını etkileyecektir.

GB sonrası ortak pazarın varlığı sonucu fiyat değişiklikleri meydana gelebilir. Oluşacak fiyat değişimleri mutlak surette tüketim miktarını değiştirebileceği gibi ekonomideki tüketim modelini de değiştirebilmektedir. GB gereği kaldırılan gümrük tarifeleri, birlik içindeki mobilizasyonu artırması sonucu tüketim modeli de değişecektir. Ekdi'ye (2003) göre bunun nedeni; birlik içi ekonomiler arasındaki mal mobilizasyonunun nispi fiyatları etkilemesi ve tüketici alımlarında bir ihtiyacı daha az etken karşılayan yerli üründen o ihtiyacı daha verimli karşılayan yabancı ürünlere doğru kaymasıdır.

Malların tüketim koşulları mutlak surette üretim faktöründen de etkilenmektedir. Başka bir ifadeyle GB'nin tüketim etkisi oluşan üretim etkisinden kaynaklanmaktadır. GB gereği herhangi bir malın üzerindeki gümrük vergisi ve miktar kısıtlarının ortadan kaldırılması birlik içinde nispi göreceli fiyatlarda değişim yaratmaktadır. Malların fiyatları GB ile birlikte birlik içinde düşebiliyorken bazı durumlarda artabilmektedir. Bu gelişmeler tüketicinin tercih ve davranışlarında da etkisini gösterecektir. Normal şartlarda rekabetin de artmasıyla GB sonrası birlik içinde fiyatlar düşmekte, fiyatı düşen bu malların esnekliğinin sıfırdan büyük olması halinde o malın talebi artar ve tüketim etkisi oluşur. Hatırlanacağı üzere Viner daha çok teoremin üretim etkisi üzerinde yoğunlaşarak tüketimin gümrük birliği sonrasında değişmeyeceğini ifade etmektedir. Ancak Viner'den sonraki iktisatçılar Meade (1956), Gehrels (1956) ve Lipsey (1957); gümrük tarifelerinin üretim faktörlerinin etkin kullanımı engellediğini, kaldırılmasıyla ülkeler arasında göreceli fiyatların değişeceğini ve bu fiyat değişiminin tüketimi etkileyebileceğini belirtmişlerdir. Hatta bunun dünya refahını da etkileyeceğini dolayısıyla Viner'in tüketimin gümrük birliğinden etkilenmeyeceği varsayımından farklı görüşler ortaya koymuşlardır (Dura ve Atik, 2007:19-20).

Viner modelinde ele alınan malların belirli oranlarda tüketildiği varsayımında, gümrük birliği sonrasında malların göreceli fiyatlarında meydana gelecek bir değişikliğin, bu malların tüketiminde etki yaratmayacağı görüşü savunulmaktadır. Ancak normal şartlarda her mala aynı gümrük tarifesini uygulanmadığı için malların göreceli fiyatları da gümrük birliği sonrası değişime uğrayacaktır. Dolayısıyla fiyat değişikliği tüketim üzerinde de değişiklik yaratacaktır.

Gümrük birliğı sonrasında ticaret saptırıcı etkinin ortaya çıkması, görelı fiyat değışikliklerinin büyük ölçüde net refah kaybına sebep olmaktadır. Çünkü görelı fiyatlarda meydana gelen değışim, ikame etkisini yaratmaktadır. Bu ikame etkinin sonucunda, önceden başka ülkeden ucuza ithal edilen malın gümrük birliğı sonrası ortak gümrük tarifesi uygulanmasıyla gümrük birliğı üyesi başka bir ülkeden ithal edilmesi sonucunda söz konusu malın görelı fiyatı değışecektir. Bu durum malın fiyatında yaşanan değışim sonucunda tüketicinin başka mallara yönelmesine neden olacaktır (Çolak, Öztürkler, Tokathoğlu, 2008:17-18).

1.3.2 Gümrük Birliğinin Dinamik Etkileri

Seyidoğlu'na (1993) göre GB'nin dinamik etkileri; üye ülkelerin ekonomilerinde meydana gelebilecek büyüme, teknolojik gelişimler, kapasite iyileştirmeleri gibi etkileri kapsamaktadır. Dinamik etkiler gümrük birliğinin gayri safi yurtiçi hasılanın büyüme hızı üzerinde uzun vadede yarattığı etkiler olarak ifade edilebilir. Dikkat edildiğı üzere dinamik etkiler daha çok teknolojik yapı, üretim kapasitesi ve teknolojileri gibi ekonomik yapıyı oluşturan unsurlar üzerinde geniş kapsamlı etki oluşturmaktadır. Orta ya da uzun dönemde ekonomik yapıda kalıcı etkiler yaratan GB'nin dinamik etkileri, şüphesiz statik etkilerden daha kayda değer bir durumdadır.

Gümrük birliğinin statik etkileri, dinamik etkilere göre daha dar kapsamlıdır ve daha önce de ifade ettiğimiz gibi teknolojik yapı ve ekonomik yapının dinamikliğı gibi nedenlerle genellikle kısa vadede bir defalık olarak literatürde yerini almıştır. Dinamik etkiler ise daha geniş bir perspektifle, ekonomik büyüme, ekonomik yapı, teknolojik gelişmeler, rekabet etkinliğı, yatırım, sermaye gibi unsurlar üzerinde yarattığı etki olarak ortaya çıkmaktadır.

Sloman'a (1991) göre gümrük birliğinin dinamik etkilerinin avantaj ve dezavantajlarını aşağıdaki gibi gösterebiliriz.

Avantajları olarak;

- Gümrük birliğı, üye ülkelerin piyasalarının büyümesiyle şirketlerinin de içsel ölçek ekonomilerinden yararlanmasını sağlar.

- Artan ticaret sonucu katılımcıların altyapılarında iyileşmeler görülebilir.
- Üye ülkelerin pazarlık ve rekabet gücü dış ticaret haddine katkı sağlamaktadır.
- Artan rekabet sonucu yatırımlar cazip hale gelir, monopolcü etki azalır.
- Ekonomik entegrasyon, teknolojik ilerlemeyi sağlar.

Dezavantaj olarak da,

- Birlik içinde etkinliği az olan ülkeden çok olan ülkelere doğru kaynak akımında kayma yaşanabilir.
- Birlik içindeki şirketlerin işbirliği halinde olmaları oligopolcü bir yapı oluşturmasıyla malların fiyatlarında yükseliş yaşanabilir.
- Gümrük birliğinin, büyük firmaların kurulmasına olanak sağlaması sonucu etkinliği az olan veya olmayan yapıların ortaya çıkmasına sebep olabilir.
- Dinamik etkiler orta ve uzun vadeyi kapsadığı için GB'nin idari anlamda yaratacağı maliyetler yükselebilir.

Cooper ve Massell (1965), gümrük birliklerinin de korumacı bir politika aracı olabileceğini belirtmişlerdir. Hatta kaynak dağılımında iyileştirme amacıyla değil, dinamik etkileri itibariyle gümrük birliklerinin oluşturulduğunu iddia etmişlerdir. Ayrıca gümrük birliklerinin geniş pazarlar, teknolojik ilerlemeler, büyük ölçekler üzerinde olumlu katkılar sağladığını ifade etmişlerdir.

İhracat sektörleri ve ithalat endüstrilerinin üretim faktörleri gelirlerinin etkilenmesi hususunda Corden (1970), gümrük vergileri düşürüldüğünde üretim faktörleri gelirlerinin artacağını ancak ithalat endüstrilerinde bu gelirlerin azalacağını belirtmiştir. Gümrük birliklerinin dinamik etkilerini; yatırım ve sermaye, ölçek ekonomisi, rekabet ve teknolojik etki başlıklarında ele alacağız.

1.3.2.1 Yatırım ve Sermaye Etkisi

GB ile birlikte büyüyen pazar, beraberinde kaynakların etkin alanlarda kullanımını ve ortak pazarın yarattığı düşük risk sebebiyle yatırımların birlik içine yoğunlaşmasını da sağlar. Birlik içinde oluşan geniş pazarda faaliyet yürüten firmalar, iktisadi birleşmenin yarattığı oluşumla yatırımlarını birlik içinde verimin daha yüksek olduğu piyasalara yönlendirirler. Ayrıca birlik dışından gelen yabancı sermaye, direk yabancı sermaye ve portföy yatırımları şeklinde gerçekleşmektedir. Gümrük birlikleri, kaynakların etkin kullanılmasını sağlar dolayısıyla milli geliri yüksek seviyelere taşır. Refah düzeyinin artması, tasarruf gibi nedenlerle milli gelirde oluşan yükselme ve piyasa hacimlerinde meydana gelen gelişmeler bölge içinde üretimin de daha etkin bölgelerde yoğunlaşmasına, bu gelişmelerin sonucunda yabancı yatırımların da birlik içine doğru kaymasına neden olabilir. Ayrıca GB'nin tesis edilmesi sonrasında birlik dışında kalan ülkelerin üretici firmalarının, ortak gümrük tarifesi bertaraf etmek ve birlik piyasasını kaybetmemek amacıyla yatırımlarını bölge içine doğru yoğunlaştırılması da sağlanabilir (Hobikoğlu, 2007:65-82).

Gümrük birliği anlaşmaları sonrasında bir yandan üyelerin refah, üretim, milli gelir artışı, ekonomik büyüme diğer yandan oluşan güven ortamı, ekonomik kalkınma ve pazarın genişlemesiyle oluşan yapı beraberinde iç ve dış yatırım teşviki de sağlayacaktır. Yatırımların artması sonucu sermaye girişinde de artış meydana gelebilecektir. Milli gelirin artmasıyla insanların tasarrufa yönelmesi ve birlik içinde yatırım riskinin düşük olması yatırımı artıran unsurlardandır. Gümrük birliğinde ekonomik bütünleşme de sağlanacağı için yabancı yatırım yoluyla sermaye girişi de artacaktır. Bunun nedeni birlik içinde ortak politikaların oluşturmuş olduğu güven ortamıyla yatırım riskinin azalmasıdır.

Dura, Atik ve Dumrul (2015), birlik dışında kalan üçüncü ülkelerin üye ülkelere yatırım yapması için bazı nedenlere ihtiyaç olduğunu aktarmaktadır. Bunların birincisi, birlik katılımcılarının üçüncü ülkelere yaptıkları ithalatı azaltması yani ticaret saptırıcı etkinin ortaya çıkmasıdır. İkincisi, birlik içinde ticaret yaratıcı etkinin oluşmasıdır. Birlik üyesi ülkeler dünya ülkelerine karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulayacağı için üyeler kendi arasında üretimlerini

gerçekleştirecektir dolayısıyla üçüncü ülkelerin birliğe ihracatı azalacak, bu da dolaysız yabancı sermaye yatırımlarına sevk edecektir. Üçüncüsü, gümrük birliğinde verimlilik ve ekonomik istikrar olması halinde istihdam düzeyi ve gelir artışları yaşanacak dolayısıyla birliğe yabancı sermaye akışı hızlanacaktır. Son olarak da, gümrük birliğine katılım ile piyasa genişlemesi olacak bu da birliğe yabancı yatırımları cazip hale getirecektir.

1.3.2.2 Ölçek Ekonomisi Etkisi

GB sonrası dönemde genişleyen piyasa, büyüyen ekonomiler üretim artışı sağlayacaktır. Ölçek ekonomilerin avantajları sağlanarak maliyetler azaltılabilir, artan kaynaklar verimli şekilde değerlendirilebilir. Çünkü daha geniş pazarlar için üretim yapılması, firmaların ölçek ekonomilerinden yararlanarak maliyet avantajı sağlamalarına yol açacaktır. Böylece ülkede kaynak dağılımının daha etkin olması sağlanırken diğer yandan da rekabet üstünlüğü nedeniyle yeni pazarların yolu da açılacaktır. Ölçek ekonomileri beraberinde yeni teknolojiler üretmek veya geliştirmek için fırsat da sunmaktadır (Çolak, Öztürkler, Tokathoğlu, 2008:27). Brada (1998), ölçek ekonomilerinin oluşturacağı kaynaklarla ilgili; ölçek ekonomilerinin maliyet tasarrufu sağlaması nedeniyle kaynakların etkin kullanılması şeklinde firmaların AR-GE harcamalarına daha fazla kaynak aktarabilir konuma geleceklerini ifade etmektedir.

Corden (1970), ölçek ekonomilerinin özelliklerine dikkat çekerek, gümrük birliklerinin ticaret yaratma etkileri sonucu, ölçek ekonomilerinin varlığına olanak sağlanarak ucuz alınan malın daha da ucuzlaması noktasında etki oluştuğunu ifade etmektedir. Baldwin and Venables (1995), gümrük birlikleri sonrası üçüncü ülke firmalarının ölçek ekonomilerinden faydalanması suretiyle GB pazarında üretim yapma hedefi sonucu ürün çeşitliliğinin artmasıyla refahı artıracağını ifade ederken ayrıca bölge içinde firma sayısının çoğalmasıyla rekabet yanlısı etkinin de ortaya çıkabileceğini belirtmektedir.

Bilindiği üzere içsel ve dışsal ölçek ekonomileri olarak ikiye ayrılan ölçek ekonomilerinin meydana gelmesi, ekonomik entegrasyonlarla üretim kapasitesinin büyük piyasalara hitap etmesiyle de oluşmaktadır. Dura, Atik, Dumrul (2015), üretim

hacminin genişlemesi sonucu firma kaynaklı maliyet azaltıcı etkilerin içsel ölçek ekonomileri ifade ettiği, endüstrinin genişlemesi sonucu firma dışı kaynaklı tasarrufların da dışsal ölçek ekonomileri ifade ettiğini belirtmektedir. Diğer yandan piyasanın genişlemesiyle artan rekabet ve piyasa güveni nedeniyle üretim stratejilerinin daha uzun vadede planlanması içsel ekonomilere yol açmaktadır.

Manisalı (1971), içsel ölçek ekonomilerine yol açan şartları şu şekilde sıralamaktadır;

- Geniş piyasada ileri üretim teknikleri araştırmak ve uygulamak daha imkandır.
- Geniş piyasalarda rekabet koşulları, firmaların etkin çalışmalarını artırır dolayısıyla bu firmalar ölçeklerini büyötmek zorunda kalacaktır.
- Geniş piyasalarda belirsizlik azaldığı için yatırımcıların daha uzun vadeli yatırım yapmalarını sağlamaktadır.

Malinvaud (1973) ise gümrük birlikleri ile beraber beklenen dışsal ekonomileri şu şekilde sıralamaktadır;

- Gümrük engeline takılmayan mal ve hizmetler gümrük birliği içindeki ülkelere daha ucuz fiyatla sunulmaktadır.
- Geniş pazar karşısında tutunmak için, birlik içindeki teknolojik bilgi akımı ile birlikte gelişmemiş bölgelerin endüstrilerinin gelişmesinin de yolu açılacaktır.
- Risk ve belirsizliğin düşük seviyede olduğu geniş pazarlar yatırımların kârlılığını artırmaktadır.
- Geniş piyasada talebe karşılık optimum üretim koşullarına ulaşma imkanı sağlanacaktır.

Uluslararası düzeyde ticari faaliyeti olmayan, modern teknoloji ilerlemelerini takip etmeden üretim yapan işletmeler tutunduğu iç piyasayla varlığını sürdürebilse

de gümrük birlikleri sonrası artan rekabet koşulları nedeniyle mevcut sistemle varlığını devam ettirmesi imkânsız hale gelecektir. Dolayısıyla bu tür firmalar dış ticarete uzanma noktasında ölçek ekonomileriyle üretim maliyeti avantajı sağlayarak, ileri düzey teknolojileri kullanarak ve en önemlisi AR-GE faaliyetlerini geliştirerek artan rekabet koşullarına ayak uyduracak niteliğe sahip olacaktır.

1.3.2.3 Rekabet Etkisi

GB'nin üretim etkileri sonucu üretim yanısıra tüketim, ihracat, ithalat gibi unsurlar üzerinde de hareketlenmeler meydana gelecektir. Bu durumda özellikle birlik içinde rekabet ortamı daha da geni leyecektir. Ertuğrul (2005), daha önce ağır rekabet şartlarıyla kar ıla mayan piyasaların, GB sonrası dönemde artan rekabet ortamında dirençli olabilmeleri için üretim harcamalarını düşürerek daha etkin bir üretimle tüketicilerin refahını artırma gayretinde olacaklarını ifade etmektedir.

 ktisadi birle melerin rekabet etkisine örnek vermek gerekirse; 1860 yılında imzalanan, Fransa'yı Sanayi Devrimine götüren anla ma olduğu bilim insanlarınca dile getirilen İngiliz ve Fransız Ticaret Anlaşması ile Fransa, demir ocaklarındaki odun kömürü enerji kaynağını maden kömürü enerjisine d n  t rm   t r. Dokuma sanayi teknolojisinde ise el emeği tezg hlarını enerji kaynaklı tezg hlara d n   rd ğ  ifade edilmektedir (Kindleberger 1970:139). Gümrük birliği sonucu oluşacak rekabet artı ı, firmaları kısa ve uzun vadede strateji uygulamalarına sevk edecektir. Rekabet karşısında verimli olamayan firmalar verimli olacakları alanlara kayacaktır. Yine rekabete karşı geniş piyasada ithalat gücünü koruyan ülkeler üretim maliyetlerini düşürücü adımlar atacaktır.

Gümrük birliklerinin dış ticareti hareketlendirmesi sonucu yerli firmalar yurtiçi firmalarla rekabet etmekle kalmayacak birlik içindeki rakip işletmelerle de rekabet halinde olacaktır. Bunun sonucunda özelikle daha çok AR-GE harcamaları yaparak ve teknolojik ilerlemeleri benimseyerek piyasaya tutunmaya çalışacaktır.

Ticaret kısıtlamalarının kaldırılmasıyla oluşacak geniş piyasa koşulları ülkelerin teknoloji yapılarında AR-GE faaliyetlerine etki edecektir. Gümrük birliği sonucu sıfırlanan gümrük vergileri sebebiyle yerli firmalar dış rekabetle ba a çıkmak

için AR-GE faaliyetlerine öncelik vermek zorunda kalacaktır. Modern teknolojilerle üretim yapılacak, ülke ve dünya ölçeğinde kaynak dağılımı daha optimal hale gelecektir (Çolak, Öztürkler, Tokatlıoğlu, 2008:27).

Kreinin (1964), yerli üretimin dış rekabete açılması sonrasında firmaların kendini gözden geçireceklerini, ülkede verimsiz çalışan firmaların endüstriyi terk edeceklerini, rekabet gücü kazanmak isteyen firmaların ise tekel-oligopol güçlerinin kırılacağını ve sonuçta verimlilik ve kârlılıklarını artırma yolları aramalarına neden olacağını belirtmiştir.

1.3.2.4 Teknoloji Etkisi

Gümrük birlikleri ekonomilerin üretim teknolojileri alanlarında mutlak surette etki yaratmaktadır. Oluşan ortak pazarda faaliyet gösteren firmaların kullandığı teknolojik yeniliklerle diğer firmaların da tanışmaları sonucu bu yeniliklerden faydalanma ihtiyacı hissedilecektir. GB ile birlikte piyasaların ölçekleri büyüme kaydedecek, firmalar büyük piyasa ve artan rekabetle karşı karşıya kalacaktır. Bu durumla baş edebilmek için firmalar üretim aşamalarında yeni teknik, yöntem ve teknolojileri kullanmak durumunda kalacaktır. Artık geniş piyasalara hitap eden ekonomiler bir taraftan yeni teknolojileri ithal ederken diğer yandan AR-GE faaliyetlerine hız kazandıracaktır. Teknolojik atılımlarla üretim maliyetleri azalacağından, dolaylı yoldan bu durum fiyatların da düşmesine neden olacaktır. Böylece bu gelişmelerle beraber piyasalar hareketlilik kazanacak aynı zamanda ülkenin refahı ve milli geliri de bu paydan nasibini alacaktır (Efendioğlu, 2011:42).

GB'nin olumlu etki ettiği teknolojik gelişimlerdeki artışla beraber bu teknolojinin ekonomik yapıya yayılması da sağlanacaktır. Çünkü GB sonrası dış ticaret serbestliği ile beraber ithalatın daha da artacağı, bu ithalatın beraberinde firmaları yüksek teknolojili mallar ile tanıştıracacağı ve firmaların bu ileri teknolojiyi üretim aşamalarında kullanmaya zorlayacağı bir yapı ortaya çıkacaktır. Aksi halde oluşan yeni yapıya ayak uyduramayan firmaların artan rekabet şartlarında piyasaya tutunmaları imkânsız hale gelecektir (Şanlı, 2016:31).

Gümrük birliklerinin teknolojilere etkisi sonucu birçok alanın da bu kapsamda değişime uğramasının yanı sıra, özellikle maliyetlerin düşmesiyle kaynakların verimli alanlara kaydırılması araçlarıyla uzun vadede ekonomik büyüme, refah artışı gibi sonuçlar da ortaya çıkacaktır. Çünkü teknolojik gelişmenin maliyetleri düşürmesi sonucu seri üretim hızının artması, üretim yöntem ve tekniklerin gelişmesi uzun vadede dünya refahı olumlu etkilenecektir. Teknoloji alanlarında yaşanan duraksamalar ekonomik kazançları düşürdüğü gibi yine uzun vadede dünya refahında olumsuz etki yaratmaktadır. Üretici firmalar açısından bakıldığında teknolojik gelişmelerin emek ile sermaye alanında tasarruf sağladığı, sabit ve değişken maliyetleri azalttığı, bu nedenle dolaylı olarak dünya refahı için önem arz ettiği söylenebilir. GB sonrası dönemlerde ticareti kısıtlayıcı unsurlar ortadan kaldırıldığı için faaliyet gösteren firma sayılarında da artış yaşanmakta, üstün teknolojiler artmakta, yeni teknoloji üretimi sağlamak amacıyla inovasyon çalışmalarında bulunularak bölgesel ve küresel kalkınma sağlanmakta, sektörlerin önü açılmakta ve gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmelerinin de önü açılmaktadır (Kara, 2011:9).

Gümrük birliklerinin teknolojiye etkilerini birlik içi ve birlik dışı ülkeler açısından ele aldığımızda, gümrük birliği anlaşmaları sonrasında, birlik içinde pazar genişleyecek, rekabet ortamı artacak bu da özellikle daha az gelişmiş veya gelişmekte olan üye ülkelerin endüstrilerini ileri teknolojiyle bütünleştirmek için kendilerini yenileme ihtiyacını doğuracaktır. Birlik içinde rekabet eden firmalar birlik içindeki özellikle sanayisi gelişmiş ülkelerin firmalarında kullanılan ileri teknoloji ve teknikler ile tanışacaklardır. Artan rekabet karşısında birlik içinde ihracatını artırmak veya rakipleri karşısında malın ihracatçısı olmak amacıyla, üretim maliyetlerini düşürerek üyelere en ucuz ve kaliteli ürünü sunmak teknolojik yenilikleri gerektirecektir. Öte yandan birlik dışında kalan ülkeler de iç pazarı yetersiz bularak dış ticaret stratejisine yönelecektir. Ancak gümrük birlikleri sonrası üçüncü ülkelerin gümrük duvarlarıyla karşılaşması sonucu dışa açılması daha da zorlaşacak bu da teknolojilerini ilerletme ihtiyacı doğuracaktır. Hatta sanayisini geliştirmek amacıyla da gümrük birliklerine katılma yolunu tercih eden az gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülke mevcuttur. 1980 yılına kadar daha çok iç pazar stratejisi uygulayan Türkiye serbest ekonomi politikası uygulamalarına geçerek

sanayisini ve teknolojisini geliştirmek ve dış ticaretini artırmak amacıyla dışa yönelme stratejisini benimsemiş, bu anlamda çok ciddi adımlar atmış, devamında 1996 yılında Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Anlaşmasını yürürlüğe koymuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE İLE AB ARASINDAKİ GÜMRÜK BİRLİĞİ SÜRECİ VE YAPILAN DÜZENLEMELER

2.1 TÜRKİYE-AB GÜMRÜK BİRLİĞİ SÜRECİ

Türkiye, özellikle Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra dış politikasında güvenlik ve ekonomik kalkınma gibi nedenlerle Batıya yönelme eğilimi içerisine girmiştir. 2. Dünya Savaşından sonra ise yeniden yapılanmaya giden Avrupa'ya yakınlaşma iradesini ortaya koymuştur. Nitekim 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomisini kalkındırmak ve yeni pazarlara girme arayışı içinde olan Türkiye birçok ekonomik kuruluşu üye olmuştur. Bunların içinde en çok önem arz edeni çalışmamızın da konusunu teşkil eden şüphesiz Türkiye ile AB arasında oluşturulan Gümrük Birliğidir. Aynı zamanda Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecinde belki de en önemli unsur Gümrük Birliği Anlaşmasıdır.

Avrupa Ekonomik Topluluğunun kuruluşundan hemen bir yıl sonra Yunanistan'ın üyelik başvurusunda bulunması, Türkiye'nin de bu Topluluğa katılması noktasında en azından zamanlama açısından neden teşkil etmektedir. Çünkü Türkiye, Yunanistan'a karşı rekabet gücünü korumak istemekteydi. Diğer yandan batıya yönelme arayışına giren Türkiye, coğrafi konumu itibarıyla de yeniden inşa edilen Avrupa düzeninde yerini almak istiyordu.

1958 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğunun kurulmasını takiben 1959 yılında AET'ye üyelik başvurusu yapan Yunanistan'a karşı Türkiye; rekabet gücünü koruma, yeni pazarlara açılma gibi nedenlerle topluluğa üyelik başvurusunda bulunmuştur. Dört yıl süren görüşme ve müzakereler neticesinde Türkiye ile AET arasında ilk ortaklık ilişkisi 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara Anlaşmasıyla gerçekleşmiştir. 1 Aralık 1964 tarihinde Ankara Anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle

Türkiye ile AET arasındaki ticarete gümrük engellerinin kaldırılacağı ve devamında ekonomik bir entegrasyonun oluşacağı Gümrük Birliğinin çerçevesi çizilmiştir. Ankara Anlaşmasının 2. maddesinde Türk halkının refah düzeyini artırmak, Türkiye ekonomisini kalkındırmak, taraflar arasında ekonomik entegrasyonu sağlamak, ticari ve ekonomik ilişkileri geliştirmek şeklinde anlaşmanın amaçları belirtilmiştir.

Anlaşmada, Türkiye ekonomisinin kalkınmasını sağlamak amacıyla belirli süre zarfında Türkiye'ye mali yardımda bulunulmasına da değinilmiştir (Sarıbeyoğlu, 2010:225). Ankara Anlaşmasının içerdiği belgelere bakıldığında bunların; Esas Anlaşma, Geçici Protokol, Mali Protokol, Son Senet ve taraflar arasındaki mektuplar şeklinde beş belgeden oluştuğunu görmekteyiz. Anlaşma; Türkiye ile AET ortaklığının amaç ve ilkeleri, Gümrük Birliğinin esasları, ekonomik politika ve mevzuatların entegre edilmesi, ortaklığın organları, üretim faktörlerinin serbest dolaşımı, uyuşmazlıkların giderilmesi gibi hükümleri karara bağlamıştır. Bu anlaşmaya göre Türkiye tarafından yükümlülüklerin yerine getirilmesi durumunda anlaşmanın 28. maddesinde düzenlendiği üzere, Türkiye'nin AET'ye tam üye olmasının yolu açılacaktır (Çolak, Öztürkler, Tokatlıoğlu, 2008:34).

Türkiye-AET ortaklık ilişkisinin hukuki dayanağı olan Ankara Anlaşmasının kapsamını özetlemek gerekirse;

Tablo 2.1: Ankara Anlaşması'nın Kapsamı

ANKARA ANLAŞMASI'NIN KAPSAMI	
A- İlkeler	
B- Geçiş Döneminin Uygulanması	1. Gümrük Birliği Anlaşması
	2. Tarım
	3. Ekonomik Özellikteki Sair Hükümler
C- Genel ve Son Hükümler	
D- Ekler	1. Geçici Protokol
	2. Mali Protokol

Kaynak:<https://ticaret.gov.tr/data/5b87220d13b8761450e18ec7/Ortaklik%20iliskisi%20detayli%20bilgi.docx>

1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşmasıyla çerçevesinin çizildiği ve Katma Protokol ile detaylarının belirlendiği Gümrük Birliği için Ankara Anlaşması üç aşamalı bir süreç öngörmüştür. Bunlar 'Hazırlık Dönemi', 'Geçiş Dönemi' ve 'Son Dönem' şeklindedir.

2.1.1 Hazırlık Dönemi (1964-1972)

Hazırlık Dönemi, beş yıllık bir süreyi öngörmüş, gerekli olması halinde on yıla kadar da uzatılabileceği belirtilmiş ancak fiilen dokuz yıl sürmüştür. Tarih olarak belirtmek gerekirse, 1964 yılında başlayıp 1972 yılında bu dönem sona ermiştir. Bu dönemde Türkiye'ye herhangi bir sorumluluk yüklenmemiştir. AET ülkemizin ekonomik kalkınmasını destekleme kapsamında krediler tahsis ederek mali açıdan katkı sunmuştur. Birinci Mali protokol ile Türkiye'ye 175 milyon ECU kredi tahsis edilmiştir. Topluluk, 1971 yılından itibaren geçerli olacak şekilde bazı petrol ve tekstil ürünlerini kapsam dışı bırakmak suretiyle Türkiye'den ithal ettiği tüm sanayi

ürünlerine uyguladığı gümrük vergileri ve miktar kısıtlarını Türkiye'nin lehine tek taraflı olarak kaldırmıştır. Öte yandan AET tarafından mali destek olarak da Mali Protokolle 175 milyon ECU kredi tahsis edilmiştir. Yine bu dönemde oluşan ortaklığın işleyişini yürütmek üzere bazı kurum ve organlar kurulmuştur. Bunlardan birisi de üst düzey karar alma organı olan Ortaklık Konseyidir. Hazırlık Dönemi sona ermeden iki yıl önce 23 Kasım 1970 tarihinde Hazırlık Döneminin sona erip Geçiş Dönemine geçilmek üzere Katma Protokol imzalanmış, 1 Ocak 1973 tarihinde de yürürlüğe girmiştir.

2.1.2 Geçiş Dönemi (1973-1995)

Katma Protokolün 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe konulmasıyla ikinci aşama olan Geçiş Dönemi başlatılmış ve bu aşamanın koşulları, yöntemleri ve sürelerini belirlenmiştir. Bu kapsamda Türkiye, 12-22 yıllık bir süre zarfında birlik kaynaklı ürünlere uyguladığı gümrük vergilerini, beraberinde eş etkili vergi, resim ve harçları kademeli olarak sıfırlamayı ve topluluğun birlik dışı ülkelere uyguladığı Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) benimsemeyi üstlenmiştir.¹

Gökdere ve Töre (1994), Hazırlık Döneminde Türkiye'ye sorumluluk yüklenmediğini ancak bu dönemden farklı olarak Geçiş Dönemi ile beraber Türkiye ve Topluluk eşit şartlarda sayıldığından Gümrük Birliğinin oluşturulması amacıyla iki tarafın da sorumluluk üstlendiğini ifade etmektedir.

Geçiş Döneminin amacı, 4. maddesinde de belirtildiği gibi karşılıklı yükümlülükler doğrultusunda gümrük birliğini geliştirmek ve Topluluk ile Türkiye arasında ekonomik uyumu geliştirmektir. Bu dönem 12 yıllık bir süreyi öngörmektedir. Hem Katma Protokolün hem de Ankara Anlaşmasının ilk etapta nihai hedefi Türkiye ile Topluluk arasında Gümrük Birliğini tesis etmektir.

AET, ekonomik ve siyasi bir nitelik taşıdığından Türkiye'nin Topluluğa tam üyelik başvurusu ilk etapta ekonomik entegrasyon şeklinde karşılanmıştır. Daha ileriki dönemlerde ticaret serbestliği, ekonomik uyumun yanı sıra siyasi olarak da üyelik kapsamında Türkiye'den düzenlemeler talep edilmiştir. Türkiye ile Topluluk

¹ <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=111>

arasındaki ortaklık ilişkisinin de başlangıcı kabul edilen Ankara Anlaşmasının 10. maddesinde Gümrük Birliği tanımlanmış, Gümrük Birliğine geçiş takvimi ve dönemleri belirlenmiştir. Ayrıca belirli süreler sonunda Avrupa devletleri ile Türkiye arasında ithalatta gümrük vergileri, eş etkili vergi ve resimler ile miktar kısıtlamalarının kaldırılması gibi ihracatta da bu engellemelerin ve anlaşmanın hedeflerine aykırı bir korumayı sağlayan eşit etkili başka her türlü tedbirin yasaklanması hükme bağlamıştır. Katma Protokolün konusu ise Geçiş Dönemini düzenlemektir ve en fazla 22 yıl olmak üzere Geçiş Dönemi düzenlemeleri için 12 yıllık bir süre öngörülmektedir. Bu kapsamda mal ve hizmetler ile kişilerin serbest dolaşımı, ekonomik politikaların yakınlaştırılması konuları üzerinde durulmuştur. Katma Protokol bir çerçeve anlaşması niteliğindeki Ankara Anlaşmasından farklı olarak çok daha ayrıntılı düzenlemeleri kapsamaktadır (Çolak, Öztürkler, Tokatlıoğlu, 2008:42). Bir tablo halinde Katma Protokolün kapsamını şöyle özetleyebiliriz;

Tablo 2.2: Katma Protokolün Kapsamı

KATMA PROTOKOLÜN KAPSAMI		
A- Serbest Mal Dolaşımı	1. Gümrük Birliği	a. Taraflar arasında gümrük vergilerinin sıfırlanması
		b. Türkiye tarafından OGT'nin kabul edilmesi
	2. Üyeler arasında miktar kısıtlarının kaldırılması	
	3. Ortak tarım politikası	
B- Kişi ve Hizmetlerin Serbest Dolaşımı	1. Çalışanlar	
	2. Hizmet, ulaştırma ve yerleşme hakkı	
C- Ekonomik Politikaların Uyumlaştırılması	1. Vergi, mevzuat ve rekabet uyumu	
	2. Ekonomik politika	

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı (1999)

Geçici Anlaşma kapsamında Türkiye'nin Topluluğun sanayi ürünlerine korumalı listede yer alan mallarda %5, diğerlerinde ise %10 gümrük indirimini uygulayacağı kararlaştırılmıştır. Ayrıca Topluluk, Avrupa'nın eski sömürgeleri olan Afrika, Karayip ve Pasifik ülkeleri gibi gelişmekte olan ülkelere birtakım gümrük muafiyetlerini de tanımıştır (İyibozkurt, 1996:13).

Türkiye ortaklıktan kaynaklı sorumluluklarını yerine getirme noktasında, bazı sebeplerin yanı sıra, 1973 ve 1979 yıllarında yaşanan küresel ölçekli petrol krizlerinin Türkiye ekonomisine de yansması sonucunda sıkıntılar yaşamıştır. Ancak 1988 yılında Türkiye gümrük vergilerini indirmeye ve Ortak Gümrük Tarifesi'ni uygulamaya devam edebilmiştir. 1987 yılında Türkiye üyelik takvimini beklemeden Avrupa Topluluğu Konsey Başkanlığına ikinci kez tam üyelik talebinde bulunmuştur. Türkiye, başvurusunu Roma Anlaşmasına dayandırmış ancak iki yıl sonra çıkabilen raporda olumsuz görüş belirtilmiş, 1990 Şubat ayında da Komisyon tarafından tam üyelik başvurusu kabul edilmemiştir. Tam üyelik talebinin reddedilmesinde 1981 yılında tam üyeliği onaylanan Yunanistan'ın olumsuz tutumunun payı oldukça yüksektir. 1992 yılında Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında müzakereler yürütülmüş, bu müzakereler 6 Mart 1995 tarihinde 1/95 sayılı Kararın alınmasına kadar sürmüştür. (Sarıbeyoğlu, 2010:225). Nihayetinde 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren Türkiye-AB Gümrük Birliği Anlaşması ile Geçiş Dönemi kapanmış, Son Döneme geçilmiştir.

2.1.3 Son Dönem (1996 ve sonrası)

Ankara Anlaşmasıyla Türkiye ile Topluluk arasındaki ortaklığı sağlayacak ve üç dönem şeklinde öngörülen evrelerin son aşamasıdır. 1964 yılından beri süre gelen Türkiye-AB ortaklık süreci ve bu kapsamda değerlendirilen GB sürecinde şartların sağlanmasıyla ve Türkiye tarafından taahhütlerin yerine getirilmesiyle 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (OKK) sonucu Gümrük Birliği tamamlanarak 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Türkiye ile Topluluk arasında ortak ticaret politikası kapsamında mevzuat uyumu amacıyla yapılması gerekenler 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararında belirtildiği üzere şu şekilde sıralanmıştır (Çolak, Öztürkler, Tokathoğlu, 2008:54);

- İthalatta uygulanacak ortak kurallar mevzuatı,
- Birlik dışı bazı üçüncü ülkelerle olan ithalat ile ilgili mevzuat,
- Miktar kısıtlamaları ve dağıtımı ile ilgili mevzuat,
- Dampingle ve sübvansiyonlu ithalata karşı koruma mevzuatı,
- Yeni ticaret politikası mevzuatı,
- İhracatta uygulanacak ortak kurallar mevzuatı,
- Tekstil (otonom düzenlemeler ile yapılacak) ithalatı ile ilgili mevzuat

GB üyeleri arasında malların serbest dolaşımının yanı sıra, gerekli olan mevzuat uyumunun sağlanması ve ekonomilerin yakınlaştırılması amacıyla Türkiye sorumluluklar üstlenmiştir. Bu kapsamda düzenleme yapılması gereken konular; gümrük mevzuatı, ticaret mevzuatı, rekabet hakları, fikri, sınai ve mülkiyet haklarına ilişkin alanlardadır.

Türkiye-AB Gümrük Birliği klasik gümrük birliği modelinden çok daha fazla içerik barındırmaktadır. Gümrük birliklerinin öngördüğü gümrük vergileri ve diğer kısıtlamaların kaldırılması ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesinin uygulanmasının yanında ekonomik yaklaşma gibi birtakım düzenlemeleri de kapsamaktadır. Bilindiği üzere Avrupa Birliği bütünleşme modeli iktisadi özelliği ile beraber siyasi özellik de içermektedir. Bu nedenle Türkiye-AB Gümrük Birliği klasik gümrük birlikleri modelinin ötesine geçerek serbest ticaret ve OGT'nin yanı sıra ekonomik uyum, mevzuat uyumu gibi koşulları da bünyesinde barındırmaktadır. Bu doğrultuda tarafların taahhüt ettiği yükümlülüklerin bir kısmının belirlenen geçiş süresi içinde bir kısmının ise Gümrük Birliğinin resmen tamamlandığı 1 Ocak 1996 tarihinden sonraki süre zarfında tamamlanması düşünülmektedir.²

Son Dönem öncesi süreçte daha çok gümrük tarifelerinin ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması gibi teknik çalışmalara dönük düzenlemeler yapılmıştır. Ancak Son Dönem itibariyle Türkiye'nin ekonomik politika ve mevzuatlarının AB

² https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=4&id=38

normlarına yakınlaştırılmasına dönük düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Aslında bu dönemden önce 1980 yılından itibaren Türkiye dış ticaret politikasında dışa açılma yönünde ciddi adımlar atmıştır. Gümrük Birliği kapsamında da yükümlülüklerin yerine getirilmesi ile birlikte Türkiye'nin ekonomi politikasının uyumlu hale getirilmesi süreci hız kazanmıştır.

Son Dönem için belirli bir süre öngörülmediğinden Gümrük Birliğinin yürürlüğe girdiği 1 Ocak 1996 tarihinden sonraki gelişmeler ve Gümrük Birliği kapsamında gerçekleştirilen düzenlemeler aşağıdaki başlıklarda daha detaylı ele alınacaktır.

2.2 GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN UYGULANMASI VE BU KAPSAMDA YAPILAN DÜZENLEMELER

Hazırlık Döneminin bitmesi ve Geçiş Dönemine geçilmesiyle beraber Gümrük Birliği sürecinde Ankara Anlaşmasından kaynaklı hem Türkiye hem de Topluluk birtakım sorumluluklar üstlenmiştir. Tarafların bu yükümlülüklerini ve bu kapsamda yapılan düzenlemeleri, Gümrük Birliği öncesi ve sonrası şeklinde ele alacağız.

2.2.1 Gümrük Birliği Öncesi Yapılan Düzenlemeler

Ankara Anlaşmasına dayanılarak Gümrük Birliğinin tesis edilmesi ve Türkiye ile Topluluk arasında ekonomik politikaların uyumlaştırılması amacıyla oluşturulan Ortaklık Konseyinin kararıyla 1969 yılında Gümrük İşbirliği Komitesi (GİK) kurulmuştur. Komite teknik bir organ olup tarafların gümrük uzmanlarından oluşmaktadır. Komite gümrükle alakalı hükümlerin etkin bir şekilde uygulanması için taraflar arasında idari bir görev üstlenmektedir.

Ankara Anlaşmasında Gümrük Birliği ve Türkiye'nin Topluluğa tam üyelik sürecine atıfta bulunarak şu ilkelerden söz edilmektedir;

- İleriki dönemlerde Türkiye'nin AET'ye üye olmasını kolaylaştırmak ve Türk halkının refah düzeyinin yükseltilmesine katkıda bulunmak,

- Ekonomik kalkınma ve entegrasyonla Türkiye ile Topluluk arasında ticaret hacmini artırarak aralarında ekonomik dengeyi sağlamak,
- Topluluk ile Türk halkı arasında ilişkileri sıklaştırmak,
- Avrupa Topluluğunun ruhuna uygun hareketle barış ve özgürlük güvencesini pekiştirmek.

Bilindiği üzere Türkiye ile Topluluk arasında ticareti geliştirmek, ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmak ve Türk halkının yaşam standardının yükseltilmesini sağlamak, Ankara Anlaşmasının amaçları olarak 2. maddesinde belirlenmiştir. Bu kapsamda da Türkiye ile Topluluk arasında zamanla ilerleyen bir Gümrük Birliğinin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Ticaret serbestliğinin yanı sıra sermaye yatırımları hususunda da Türkiye'nin faydalanması noktasında kolaylıklardan yararlanacağı belirtilmiştir.

Anlaşmanın 10. maddesinde de Gümrük Birliğinin detaylarına inilmiş ve şu maddelerle;

- Gümrük Birliğinin tüm malların alım satımını kapsadığı,
- Türkiye ile Avrupa Topluluğu ülkeleri arasında hem ihracat hem de ithalatta gümrük vergileri, eş etkili resimler ve miktar kısıtlarının kaldırılacağı,
- Türkiye'nin üçüncü ülkelere karşı OGT'yi uygulayacağı ve bu kapsamda Topluluğun dış ticaret mevzuatına yakınlaşacağı belirtilmiştir.

Hatırlanacağı üzere Ankara Anlaşması Türkiye ile Topluluk arasında tesis edeceği GB süreci için uzun bir dönemi kapsayacak üç evre öngörmüştü. En az beş yıl en çok on yıl sürecek olan Hazırlık Dönemi, en fazla 22 yıl olmak üzere 12 yıl öngörülen Geçiş Dönemi ve herhangi bir süre öngörülme-yen Son Dönem şeklindeydi. Hazırlık Döneminde Gümrük Birliği kapsamında pek bir uygulamanın söz konusu olmadığı, dar bir uygulama süreci olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde Türkiye'nin herhangi bir sorumluluğu olmamakla beraber, sadece Topluluk tarafından mali yardımlar gibi birtakım uygulamalar gerçekleştirilmiştir.

Bu kapsamda Türkiye'nin ihraç ürünlerinden kuru üzüm, incir, tütün ve fındık için tarife kontenjanları tanınmış, 1967 yılından başlamak üzere bazı tarımsal ve sanayi ürünlerine belirli kontenjanlarla sınırlı gümrük indirimleri uygulanmıştır. Mali destek olarak da Topluluk Türkiye'ye mali yardımlarda bulunmanın yanında proje kaynaklı kalkınma kredileri tahsis etmiştir (Dura, Atik, Dumrul, 2015).

Hazırlık Döneminin öngörülen süresi dolmadan (Türkiye'nin isteğiyle) taraflar arasında müzakereler tekrar başlamış, bu kapsamda 23 Kasım 1970 tarihinde Katma Protokol imzalanmış, 1 Ocak 1973 tarihinde de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kabulüyle yürürlüğe girmiştir. Hazırlık Döneminin bitimi ve Geçiş Döneminin başlamasıyla Katma Protokol serbest dolaşım konularını, ekonomik ve ticari politikaların uyumlaştırılmasını içermektedir. Taraflar arasında rekabet politikaları, vergi mevzuatı uyumu gibi başlıklar da yine Katma Protokolün öngördüğü düzenlemeler arasındadır.

Geçiş Döneminin başlangıcı ve kapsamını belirleyen Katma Protokol bilindiği üzere hem Türkiye hem de Topluluğa sorumluluklar yüklemiştir. Topluluğun yükümlülükleri bağlamında; Katma Protokolde belirlendiği üzere Topluluk, ithalat ve ihracata yeni gümrük vergileri veya eş etkili vergi veya resimler uygulamayacağını ve protokolün resmileştiği 1973 yılından itibaren tarafların ticari ilişkilerinde uygulanan gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve resimleri artırmayacağını beyan etmiştir. Daha sonra Topluluk üyesi ülkelerin tamamının Türkiye çıkışlı ithalata uyguladığı gümrük vergileri ile eş etkili vergi veya resimleri kaldırması protokolün yürürlüğe girişi ile taahhüt edilmiştir. Bununla birlikte bazı petrol ürünleri, pamuk ipliği ve diğer işlenmiş pamuklu dokumaların dâhil olduğu dört madde bu taahhüdün dışında tutulmuştur (HDTM, 1993).

Ankara Anlaşmasının 6. maddesine dayanılarak, Türkiye ile Topluluk arasında bir gümrük birliği oluşturmak ve ekonomik entegrasyon sağlanması amacıyla Türkiye'nin ekonomik politikalarını Topluluğun politikaları ile entegrasyonunu denetlemekle görevli olacak Ortaklık Konseyi organı kurulmuştur. Konsey başkanlığını dönüşümlü olarak altışar aylık dönemler halinde Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türk hükümeti temsilcileri sırayla yapacaktır. Bu organa bağlı olarak da; görevi, konsey toplantılarının gündemini belirlemek ve kararlar

hakkında incelemeler yapmak olan Ortaklık Komitesi kurulmuştur. Ortaklık Konseyinin kararıyla da; Türkiye ile AET arasında tesis edilecek Gümrük Birliğini gerçekleştirmek ve işbirliğinin sağlamakla yetkili olan aynı zamanda teknik bir organ olan Gümrük İşbirliği Komitesi organı oluşturulmuştur (Çolak, Öztürkler, Tokathoğlu, 2008:41).

Ortaklık Konseyi, Türkiye ile Topluluk arasındaki ortaklık ilişkisinde en önemli organ konumundadır. Ankara Anlaşması hükümleri doğrultusunda kurulan bu organın temel hedefi; ortaklık işleyişinin desteklenmesi, Gümrük Birliğinin geliştirilmesi, Türkiye'nin ekonomik politikalarının Topluluğun ekonomik politikalarına entegrasyonu, gerekli ortak eylemleri gerçekleştirme ve Ankara Anlaşmasının hükümlerinin uygulanması noktasında her türlü tedbiri almak olarak açıklanabilir. Ayrıca Konseye anlaşma kararları kapsamındaki konularda karar alma yetkisi de verilmiştir. Anlaşmanın 22. maddesi de Ortaklık Konseyine tavsiyelerde bulunma yetkisi vermektedir. Ortaklık ilişkisinde oluşabilecek uyuşmazlıkları da taraflar Ortaklık Konseyine götürebilmektedir.

Zaman zaman çeşitli nedenlerle Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkiler durma noktasına gelmiştir. Katma Protokolün yürürlüğe girmesinden sonra 1975 ile 1980 yılları arası dönemde Türkiye'nin bazı iç sorunları nedeniyle de bu süreç sekteye uğramış daha sonra müzakereler neticesinde tekrar canlanmıştır.

Tarım ürünlerinin de dâhil olduğu bazı mallar Gümrük Birliğinin kapsamı dışında tutulmuş, bunların ticaretine ilişkin ayrı bazı düzenlemeler getirilmiştir. Türkiye ile Topluluk arasındaki Gümrük Birliği, esasında sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerini içermekte olup tarımsal ürünlere Ortaklık Konseyi kararları dâhilinde 'menşe esasına' göre tercihli rejim uygulanmıştır. Kömür ve çelik ürünlerinde ise yine 'menşe esasına' göre ancak farklı bir anlaşma doğrultusunda tercihli rejim uygulanmıştır. Malların serbest dolaşımı için de birtakım kriterler getirilmiştir. Malların serbest dolaşım ilkesi kapsamında değerlendirilebilmesi için Türkiye ve Topluluk kaynaklı olması ve malların üçüncü ülke çıkışlı olması halinde vergileri alınmış, vergileri iadeye uğramamış kısaca ithalat işlemlerinin tamamlanmış olması gerekmektedir.

Ticaretin serbestleştirilmesinin yanında birlik dışındaki ülkelerin ticaretinde uygulanacak gümrük sistemi de düzenlemelerin içinde yer alan önemli bir husustur. Mevcut durumda Topluluğun dışındaki diğer ülkelere uyguladığı ortak bir gümrük tarifesi bulunmaktadır. Türkiye'nin bu konudaki yükümlülüğü ise Topluluğun üçüncü ülkelere karşı uyguladığı OGT'ye uygun hareket etmektir. Katma Protokolün 17. ve 18. maddeleri Türkiye'nin OGT'ye uyum sürecini düzenlemektedir. Geçiş Döneminin sona ereceği Son Döneme kadar OGT'ye uyum sağlaması Türkiye tarafından taahhüt edilmiştir. OGT'ye uyum çerçevesinde 12 yıllık listede bulunan malların yine 12 yıllık bir süre sonunda, 22 yıllık listede bulunan malların da 22 yıllık bir süre sonunda OGT ile aynı düzeye getirilmesi planlanmıştır (Manisalı, 1995).

Daha önce de belirttiğimiz üzere Türkiye, Topluluk kaynaklı sanayi mallarına karşı uyguladığı gümrük vergileri ve eş etkili vergi ve resimleri 12 yıl içerisinde, Katma Protokol'ün Ek-3'ünde yer alan ürünlerin gümrük vergileri ve eş etkili vergi ve resimlerini de 22 yıl içerisinde kaldırmayı taahhüt etmişti. Ayrıca 12 yıllık listede yer alanlar referans yılı olarak seçilen 1967 ithalatının değer olarak %55'ini, 22 yıllık listedekiler ise geri kalan %45'ini oluşturmaktaydı. Türkiye'nin anılan listelerde bulunan malların gümrük vergilerini kaldırma noktasında bir strateji benimseyerek; rekabet gücünün yüksek olduğunu düşündüğü malların gümrük vergilerini 12 yılda kaldırmayı, rekabet gücünün düşük olduğunu belirttiği malların gümrük vergilerini ise 22 yıl içerisinde kaldırmayı planlamıştır. (Çolak, Öztürkler, Tokathoğlu, 2008:45).

Türkiye'nin yükümlülüklerinden biri olan üçüncü ülkelerle ticaretinde Topluluğun OGT sistemine uyum yükümlülüğünde bazı gecikmeler yaşanmıştır. 12 yıllık ve 22 yıllık listelerde uygulanması gereken OGT indirimlerinin tamamlanması konusunda süreler öngörülmüştür. 12 yıllık listede uygulanması gereken indirimin 1993 yılı itibarıyla tamamlanması gerekir. Diğer yandan 22 yıllık listeye uygulanması gereken indirimin ise 1993 yılı itibarıyla %70'inin, 1995 yılı itibarıyla de tümünün tamamlanması gerekiyordu. Ancak Türkiye 1977 yılında 12 yıllık listeye yönelik olarak yapması gereken ilk OGT'ye uyum indirimini ertelemiş ve daha sonra bu ertelemeyi başka ertelemeler izlemiştir. Türkiye Ortaklık Konseyiyle yaptığı

görüşmelerde ve 1988 yılındaki Komite toplantılarında 1989 ile 1992 arası dönem için hızlandırılmış bir indirim takvimi talep etmiş, OGT kapsamında ilk indirimi 1989 yılında gerçekleştirmiştir. 1993 yılı itibariyle 12 yıllık listede ulaşılması gereken indirim oranının ancak %60'lık kısmı uygulanabilmiştir. 22 yıllık liste açısından ise 1993 yılında ancak bunun %50'lik kısmı uygulanmıştır. Ayrıca Katma Protokol doğrultusunda Türkiye'nin üstlendiği bir diğer yükümlülük tüm miktar kısıtlamalarının ve eş etkili uygulamaların kaldırılarak AET ile yapılan ticarete tam bir liberalizasyonun sağlanmasıdır. Katma Protokolün 21. maddesi gereği taraflar arasında ithalata ait miktar kısıtlamaları ve eş etkili bütün önlemlerin ilke olarak yasaklanması gerekmektedir. Bu yasaklama ile ilgili Türkiye açısından bir takvim belirlenmiş, libere edilmeyen ürünlerin ithalatında Türkiye, Topluluğa belirli bir kontenjan açmakla yükümlü sayılmıştır. İthalatta sağlanacak liberalizasyonun Katma Protokolün yürürlüğe girdiği 1973 yılında; 1967 yılı Topluluk çıkışlı ithalatın %35'i kadar bir indirimle başlaması ve kademeli olarak 18 yıl sonra %80'lik bir liberalizasyona ulaşması gerekmektedir (Karluk, 1996).

Gümrük Birliği sürecinin zaman zaman sekteye uğradığını, bazı yıllar tek taraflı bazı yıllar da karşılıklı olarak sürecin durma noktasına geldiğini görmekteyiz. Özellikle ekonomik krizin baş gösterdiği ve beraberinde siyasi gerginliğin yaşandığı dönemlerde süreç tıkanmıştır. 1980 yılında ülkemizde yaşanan askeri darbe sonucu siyasi belirsizliğin etkisiyle ilişkiler iyiden iyiye aksamıştır. Türkiye'nin gümrük vergilerini kaldırması noktasında üzerine düşen yükümlülüğünü yerine getirdiğini ancak OGT kapsamında hiçbir gelişme kaydetmediğini görmekteyiz. Geçiş Döneminin ikinci yarısından itibaren Türkiye ciddi anlamda ekonomik krizin etkisinde kalmış, iktisadi kriz beraberinde siyasi kargaşayı da getirmiştir. Türkiye içine girdiği darboğazı gerekçe göstererek ortaklık anlaşması koşullarının iyileştirilmesini Topluluktan talep etmiş, 1976 yılı başında yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında konu gündeme alınmış ancak Türkiye'nin indirim takvimine ilişkin talebi reddedilmiştir. Bunun üzerine Türkiye, Katma Protokolün 60. maddesini gerekçe göstererek gümrük vergisi indirim taahhütlerini tek taraflı olarak ertelediğini bildirmiştir. Daha sonra 1976 Eylül ayında gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda ilişkiler karşılıklı olarak dondurulmuştur. Türkiye Yunanistan'ın Topluluğa tam üyeliğinin 1981 yılında gerçekleşeceğini öngörmesiyle Yunanistan'ın olası bir

olumsuz tutumunun önüne geçmek için 1980 yılında Topluluğa yeniden tam üyelik başvurusunda bulunacağını açıklamıştır. 1980 Haziran ayında Topluluk ile görüşmeler yeniden başlamış ancak 12 Eylül 1980 tarihinde yaşanan askeri darbe sonucunda ikili ilişkiler tekrar askıya alınmıştır. Türkiye 1981 tarihli Demokrasiye Dönüş Takvimini hazırlamış buna rağmen Türkiye'nin demokrasiye dönünceye kadar mevcut ilişkilerin askıya alınacağı Topluluk tarafından belirtilmiştir. İlişkiler ancak 1986 yılında dönemin hükümetinin zorlu uğraşları ve gümrük indirim takvimine geri döneceğini açıklaması sonucu normale dönebilmiştir. Bu çalkantılı dönemim ardından Türkiye yükümlülüklerin tamamlanmasını beklemeden 14 Nisan 1987 tarihinde Avrupa Topluluğuna tam üyelik talebinde bulunmuştur. 1998 Aralık ayında, Türkiye ile AT arasındaki anlaşmazlıkların ele alınması ve çözülmesi amacıyla, ticari ve ekonomik sorunların görüşülmesi için oluşturulan 'Ad Hoc Komite' toplanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye 1995 yılına kadar gümrük indirimi takvimini tamamlamayı ve 1993 yılından itibaren beş yıl içinde de ithalata konan fonların kaldıracağını taahhüt etmiştir. Topluluk Türkiye'nin ikinci kez başvuruda bulunduğu tam üyelik talebini reddetmiş, gerekçe olarak da Türkiye'nin ekonomisini Topluluğun ekonomisiyle uyumlaştırması gerekliliğini göstermiştir (Dura ve Atik, 2007:490).

Türkiye ile Topluluk arasında yaşanan durgun dönemin ardından Türkiye'nin tekrar yükümlülüklerini yerine getirmek amacıyla taahhütte bulunması sonrasında toplanan Ad Hoc Komitesi toplantısında görüşülen maddeler (Dura, Atik, Dumrul, 2015);

- Gümrük indiriminin 1995 yılına kadar bitirilmesi ve sanayi mallarında Gümrük Birliğinin gerçekleştirilmesi,
- 1993 yılından başlamak üzere ithalata konan fonların beş yıl içinde kaldırılması,
- Türkiye tarafından ertelenen gümrük indirimlerinin tekrar uygulanması amacıyla; gümrük vergisinin kaldırılması gereken mallar için %40 oranında vergi indiriminin gerçekleştirilmesi,

- Gümrük vergileri yarıya indirilmesi gereken duyarlı ürünler için %30 oranında vergi indiriminin uygulanması şeklinde olup, böylelikle yaklaşık 12 yıl boyunca Türkiye tarafından ertelenen yükümlülüklerin tekrar uygulanmasıyla Gümrük Birliği sürecine işlerlik kazandırılmıştır.

Gümrük Birliğinin tesis edilmesi sürecinde mevzuatların yakınlaştırılması, işbirliği ve koordinasyonun sağlanması, danışmanlık hizmetleri, kısaca sosyal ve ekonomik politikaların uyumunun sağlanması için Türkiye nezdinde gerekli olan kuruluşlara ihtiyaç doğmuştur. Ankara Anlaşması ve Katma Protokol kapsamında Ortaklık Konseyi, Ortaklık Komitesi, Gümrük İşbirliği Komitesi gibi organlar oluşturulmuş, bu tür organlarla işbirliği ve koordinasyonun sağlanması açısından Türkiye tarafından da oluşturulacak kurum ve organlara duyulan ihtiyaç zamanla artmıştır. Bunun sonucunda Türkiye, Ankara Anlaşması ve daha sonraki Katma Protokol çerçevesinde üstlendiği yükümlülükleri yerine getirebilmek amacıyla farklı kurumlar tesis etmiştir. Toplulukla ilişkiler konusunda Türkiye’de ilk düzenli örgütlenme 1981 yılında oluşturulmuştur. Bu kurullar hükümet nezdinde oluşturulmuştur. Kurullardan biri Üst Kurul olup faaliyet alanı ortaklığa ilişkin sosyal ekonomik politikaların çerçevesini düzenlemek ve uygulanmasına ait kararlar almaktır. İkincisi AT Koordinasyon Kurulu olup bu kurulun üyeleri DPT Başkanlığından, çeşitli bakanlıklar ve müsteşarlıkların üst düzey yetkililerinden oluşmuştur. Görevi ise ortaklık organlarının aldığı kararların iç uyumluluğu sağlayarak yürütülmesine yönelik kararları belirlemektir. Bir diğer kurul ise AT Danışmanlık Kuruludur. Kurul; AT Koordinasyon Kurulu ile Türkiye AET Karma Parlamento Komisyonu üyeleri, üniversiteler, ilgili kararnamede belirtilen odalar birliği, vakıf, dernek, konfederasyon, enstitü, kuruluş temsilcileri ve AT konusunda uzman kişilerden oluşmaktadır. Kurulun esas görevi AT ile ilişkiler konusunda görevli tüm kurum ve organlara danışmanlık yapmaktır (Dura ve Atik, 2007:491).

Tekstil ve hazır giyim ürünleri hariç olmak üzere 1 Eylül 1971 tarihi itibarıyla Topluluk tüm taahhütlerini yerine getirmiş, 1985 yılı Ocak ayı itibarıyla de petrol türevleri dışındaki tüm istisnai ürünler üzerinden alınan gümrük vergilerini eş etkili vergi ve resimlerde kaldırılmıştır. Tekstil ve hazır giyim ürünlerini kapsam dışında bırakmasında Topluluk, Türkiye’de bu sektörde yaşanan durgunluğu neden

göstermiştir. Ancak hazır giyim ve tekstil ürünleri için Topluluk, Türkiye çıkışlı ithalata miktar kısıtlaması uygulamasına gitmiştir. Daha sonra 28 Mayıs 1986 tarihinde söz konusu bu uygulama Katma Protokolün rejimine aykırı olmakla birlikte Katma Protokolün koruyucu hükmü niteliğindeki 60. maddesine dayandırılarak karşılıklı olarak ‘Gönüllü İhracat Kısıtlaması’ uygulamasına dönüştürülmüş, 1996 yılında da Gümrük Birliği çerçevesinde mevcut kotalar kaldırılmıştır (Özhan, Işık, Özhan, 1996).

22 Haziran 1993’te gerçekleşen Kopenhag Zirvesinde Topluluğa aday ülkelerin tam üyeliklerinin onaylanması amacıyla üç başlıkta kriterler açıklanmıştır. Bu kriterler AB üyesi ülkeler tarafından ortak bir kabulle benimsenmiştir. Dolayısıyla aday ülkelerin üyelik talepleri bu zirveden sonra kararlaştırılan aşağıdaki kriterler ışığında değerlendirilecektir.

- Hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlık hakları, demokrasi ve benzeri unsurları güvence altına alan kurumların varlığını talep eden; *Siyasi Kriterler*,
- AB ve dış dünya rekabetiyle baş edebilme kapasitesine sahip aktif bir serbest piyasa ekonomisinin tesis edilmesini talep eden; *Ekonomik Kriterler*,
- Siyasi, ekonomik ve parasal birliğin hedeflerine katılma noktasında üyelik için sorumlulukları yerine getirebilecek kapasiteye haiz olmasını gerektiren; *Topluluk Mevzuatının Benimsenmesi Kriteri*.

Ankara Anlaşmasında ve Gümrük Birliğinin çerçevesinin belirlendiği Geçiş Dönemi sürecini başlatan Katma Protokol kapsamında; Topluluğun taahhütleri arasında hem gümrük indirimleri sonucu Türkiye’nin uğrayacağı zararı karşılamak, hem de Gümrük Birliğinin işlerliğini sağlamak amacıyla Türkiye’yi mali olarak desteklemek de bulunmaktadır. Gümrük Birliğinin yürürlüğe girdiği tarih olan 1 Ocak 1996’dan önce Topluluğun Türkiye’ye sağladığı mali destekler sınırlı miktardadır. Avrupa Birliği Başkanlığı’nın açıkladığı rakamlara göre³ mali protokoller, tamamlayıcı protokol ve özel mali işbirliği kapsamında 78 milyon

³ <https://www.ab.gov.tr/5.html>

ECU'su hibe ve 927 milyon ECU'su da faizsiz ya da düşük faizli kredi şeklinde olmak üzere toplam 1 milyar 5 milyon ECU mali yardımın yapıldığı belirtilmektedir.

Gümrük Birliğinin imzalanmasından önce sürecin tekrar aktifleştirilmesi için ilişkilerin geliştirilmesiyle birtakım görüşmeler sağlanmış ve nihai olarak 6 Mart 1995 tarihinde Ortaklık Konseyinin gerçekleştirdiği 36. dönem toplantısında almış olduğu 1/95 sayılı Kararla 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla yürürlüğe girecek Gümrük Birliği Anlaşmasının imzalanması kararlaştırılmıştır.

Ortaklık Konseyinin 1/95 sayılı Kararının 8. maddesi gereğince; Türkiye ticaretin önündeki engel teşkil eden teknik sorunların kaldırılması noktasındaki Topluluk müktesebatını kararın yürürlük tarihinden itibaren beş yıl içinde iç hukuk sistemine entegre edecektir. Aynı Konseyin 2/97 sayılı Kararı ile de müktesebat listesi daha sonra belirlenmiş ve teknik mevzuat bağlamında uyum çalışmaları bu doğrultuda başlatılmıştır. Türk mevzuatının Topluluk mevzuatına yakınlaştırılması konusu da 1/95 sayılı Kararın 54. maddesinin ikinci paragrafındaki karar gereğince Gümrük Birliğinin işleyişi ile ilgili doğrudan aşağıdaki alanlar belirlenmiştir:⁴

- Birlik dışındaki ülkelerle yapılan tercihli ticaret anlaşmaları ile Topluluğun ticaret politikası,
- Gümrük mevzuatı,
- Sanayi ürünleri ticaretine ait teknik kısıtlamaların kaldırılmasına ait mevzuat,
- Fikri ve sınai mülkiyet haklarına ait mevzuat,
- Rekabet politikası.

Gümrük Birliğinin tam sağlanması için ticarete konu olan gümrük tarifeleri ve miktar kısıtlamalarının yanı sıra bilindiği üzere ekonomik entegrasyon için gerekli olan ortak ticaret politikası önem arz etmektedir. 1/95 sayılı Kararın 12 ve 13. maddeleri bu kategoriyi açıklığa kavuşturmaktadır. Buna göre ortak ticaret politikası kapsamında şu hususlar ön plana çıkmaktadır;

4 https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html

- Gümrük Birliğinin yürürlük tarihinden itibaren Türkiye, Topluluğa üyeliği bulunmayan ülkelere karşı ticaretinde OGT'ye uyum sağlayacaktır.
- 1996 yılından itibaren Türkiye, birlik dışı ülkelerle ilgili olarak ticaretinde, Topluluğun topluluk dışındaki ülkelerle olan yürürlükteki ticaret mevzuatlarına uygun hareket edecektir.
- Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasının (GATT) ilgili hükümleri uyarınca Türkiye, 1996 tarihinden itibaren tekstil ve giyim alım satımıyla ilgili anlaşmalar ve düzenlemeleri içermek üzere tekstil sektörü ticaretinde Topluluğun ticaret politikasıyla paralel hareket edecektir.
- Türkiye söz konusu uygulamaları tamamlayıncaya kadar, Topluluğa ihraç edeceği giyim ve tekstil ürünlerinde mevcut sisteme göre davranacak ancak Türkiye menşeli olmayan bu giyim ve tekstil ürünlerinin ihracında da Topluluğun üçüncü ülkelere karşı uyguladığı ticaret politikası geçerli olacaktır.
- Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kuruluş anlaşmasına istinaden; Topluluk ile Japonya arasında gerçekleşecek motorlu kara taşıtları ticareti için bu uygulama engel teşkil etmeyecektir.

Ortaklık Konseyinin 1/95 sayılı Kararından sonra gerçekleşen uygulamaları ve yapılan düzenlemeleri aşağıdaki başlıkta ele alacağız.

2.2.2 Gümrük Birliği Sonrası Yapılan Düzenlemeler

Ankara Anlaşmasıyla 1963 yılında başlayan tam üyelik ve bu kapsamda oluşturulan Gümrük Birliği sürecinde ön görülen evrelerin sonuncusu, Gümrük Birliğinin tam olarak gerçekleştirildiği, Türkiye ile AB arasında ortak bir pazarın kurulduğu, politika ve mevzuatların uyumlu hale geldiği dönemdir.

Gümrük Birliği Anlaşmasının ardından gerçekleştirilen müzakerelerde Gümrük Birliğinin pekiştirilmesinin yanı sıra diğer alanlarda da birtakım konular ele alınmış, bu konuların da Türkiye-AB ortaklığına uyumlaştırılması ve iyileştirilmesi istenmektedir. Bunlar (Kılıç, 2002:7);

- Telekomünikasyon ve alt yapı hizmetleri,
- Çevre konularında işbirliği,
- Hizmetler konusu,
- Endüstriyel işbirliği ve yatırım,
- Tüketici politikası konusunda işbirliği,
- Bölgesel ve uluslararası işbirliği,
- Adalet ile içişleri konularında işbirliği,
- Topluluk programlarına katılım,
- Makro ekonomik işbirliği,
- İnsan hakları ve diğer insani durumlar,
- Tarımsal konular.

Gümrük Birliğinin yürürlük tarihinden itibaren 1/95 sayılı Karar kapsamında; sanayi malları için gümrük vergileri sıfırlanmaya başlanmış, Türkiye'nin birlik dışındaki ülkelerle ticaretinde AB Ortak Gümrük Tarifesi uygulanmış ve işlenmiş tarım ürünleri açısından sanayi payı kaldırılmıştır. Diğer yandan Türkiye ile AB arasında ekonomik ve mevzuat uyumu kapsamında adımlar atılmaya başlanmıştır.

Hatırlanacağı üzere Ortaklık Konseyi Kararında; gümrük mevzuatı, rekabet politikası, fikri ve sınai mülkiyet haklarına ait mevzuat, ticaret politikası ve birlik dışı ülkelerle yapılan tercihli ticaret anlaşmaları ve sanayi ürünleri alım satımındaki sorunların ortadan kaldırılmasına ait mevzuat gibi başlıklarda birtakım çalışmalar ön görülüyordu. Gümrük Birliğinin yürürlüğe girmesinden itibaren bu anlaşmanın pekiştirilmesi ve entegrasyon koşullarının tümünün sağlanması açısından Türkiye'ye düşen yükümlülükler olmuştur. Elbette bu uygulamaların gerçekleştirilmesi sürecinde Türkiye'nin mali kayıpları da olabileceğinden ve kaynak ihtiyacı da doğabileceğinden Türkiye'nin mali açıdan desteklenmesi de söz konusudur. Gümrük

Birliği, kapsam itibariyle sanayi ürünlerini ve işlenmiş tarım ürünlerini içermektedir. Kömür ve çelik ürünlerinde ise tercihli rejim uygulaması mevcuttur. Türkiye ve AB arasında malların serbest dolaşımına ilişkin bir malın serbest dolaşımında sayılması için; Türkiye ile Avrupa ülkelerinde elde edilen ürünler ve üçüncü ülkeden çıkışlı olup ithal işlemleri tamamlanmış, gümrük vergileri tahsil edilmiş ile vergi ve resimleri iadeye uğramamış ürünler olması gerekmektedir. Söz konusu bu prensibe göre malların serbest dolaşımı ile ilgili Türkiye'nin yükümlölükleri şu şekilde sıralanmaktadır.⁵

- Gümrük Birliğinin yürürlüğe girmesinden itibaren Türkiye'nin, 10 ve 22 yıllık listelerde yer alan malların Gümrük Birliği üyelerinden yaptığı ithalatta uyguladığı gümrük vergileri ve eş etkili vergileri kaldırması,
- Birlik dışı kaynaklı mallara uygulanan gümrük vergisi ve eş etkili vergilerde 31.12.1995 tarihinden itibaren Ortak Gümrük Tarifesine uygun davranması,
- İşlenmiş tarım ürünleri ticaretinde bu ürünlerin sanayi ve tarım payları belirlenerek toplam korumanın sanayi payına denk gelen bölümünün Gümrük Birliği üyelerine karşı sıfırlaması,
- Tarafların ihracat ve ithalatta miktar kısıtlamalarını kaldırması,
- Kararın yürürlük tarihinden itibaren beş yıl içinde Türkiye'nin ticarete mevcut olan teknik engelleri kaldırması noktasında ortak araçları benimsemesi.

Türkiye'nin AB'ye üyeliği sürecinde 1999 yılında yapılan Helsinki Zirvesi adeta bir dönüm noktası konumundadır. Çünkü resmi olarak Türkiye'nin adaylığı bu zirvede kabul edilmiştir. Bu zirvede diğer aday ülkeler gibi Türkiye için de bir katılım öncesi stratejisi benimsenmiştir. Bu strateji üç bölümden oluşmakta olup bunlar; Katılım Ortaklığı Belgesi, çerçeve yönetmeliğinin yayınlanması ve AB müktesebatının üstlenilmesine ilişkin Türkiye Ulusal Programıdır.⁶

⁵ https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html

⁶ http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-birligi_ne-tam-uyelik-sureci.tr.mfa

Katılım Ortaklığı Belgesi, AB'nin tam üyelik için Türkiye'den beklentilerini içermekte olup, Avrupa Birliği Komisyonu ve Konseyi tarafından yayınlanmıştır. Çerçeve yönetmeliği de mali konuları kapsamakta olup, bu yönetmeliğin yayınlanması talep edilmektedir. Türkiye Ulusal Programı ise Türkiye'nin bir taahhüdü niteliğinde olup, 2001 yılında yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Özetle Helsinki Zirvesinde öne çıkan gelişmeler şöyle sıralanabilir;

- Komisyonun İlerleme Raporunda Türkiye-AB ortaklık ilişkisinde Türkiye'nin tutumunun kayda değer olduğu ve Kopenhag kriterlerine uyum isteğinin memnuniyetle karşılandığı belirtildi.
- Türkiye'nin diğer aday ülkelerle uygulamalarda aynı kriterde AB'ye katılması yönünde mukadder bir aday ülke olduğu vurgulandı.
- Reformları teşvik ve destekleme noktasında Türkiye'nin de katılım öncesi stratejisinden faydalanacağı bildirildi.
- Birlik ile aday ülkeler arasında gerçekleştirilen topluluk programları ve ajanslara, katılım süreci doğrultusunda aday ülkeler ile AB arasında yapılacak toplantılara Türkiye'nin katılım hakkını elde ettiği belirtildi.
- Önceki Konsey sonuçları temelinde, ulusal programla beraber Katılım Ortaklığı Belgesinin oluşturulacağı kararlaştırıldı. Söz konusu belge, ekonomik ve siyasi ölçütler ışığında, üyelik için taahhüt edilen yükümlülükler doğrultusunda üyelik ve hazırlık düzenlemelerini kapsamaktadır.
- Türkiye-AB üyelik süreci için izleme mekanizmalarının oluşturulması kararlaştırıldı.
- Türkiye'nin mevzuat ve uygulamalarının uyumlaştırılmasını hızlandırmak üzere, komisyonun bir süreç hazırlamaya davet edilmesi ifade edildi.

2000 yılında Lüksemburg'ta yapılan bir diğer Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Toplantısında Türk mevzuatının AB mevzuatına uyumlaştırılması amacıyla Ortaklık Komitesine bağlı olarak bazı alt komiteler oluşturulmuştur. Bunlar;⁷

- Tarım ve Balıkçılık Komitesi,
- İç Pazar ve Rekabet Komitesi,
- Ticaret, sanayi ve AKÇT ürünleri Komitesi,
- Ekonomik ve Parasal konular ile Sermaye Hareketleri ve İstatistik Komitesi,
- Yenilikçilik Komitesi,
- Ulaştırma, Çevre ve Enerji Komitesi,
- Bölgesel Kalkınma, İstihdam ve Sosyal Politika Komitesi,
- Gümrükler, Vergilendirme ve Uyuşturucu ile Kara Para Aklamasını Önleme Komitesi.

Ortaklık Komitesine rapor sunan bu komitelerin karar alma yetkileri bulunmamakla birlikte komiteler, ortaklık anlaşmasının ve katılım ortaklığı belgesinin önceliklerini geliştirmekle görevlendirilmiş, uyum ve yürütme ile ilgili ilerlemeleri değerlendirmektedir.

2002 yılında gerçekleşen uyum çabaları doğrultusunda birtakım uyum yasalarının çıkarılmasıyla birlikte ekonomik kriterlere uyum kapsamında da önemli birkaç adım atılmıştır. Maliye, bankacılık, ihale kanunu ile yabancı işgücü ve sermaye, fikri mülkiyet ve devlet yardımları alanlarında şu düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Dura, Atik, Dumrul, 2015);

- Kamu maliyesinin ve bütçe uygulamalarının basitleştirilmesine yönelik düzenlemeler,
- Bütçe denetiminin güçlendirilmesine yönelik düzenlemeler,

⁷ <https://www.ab.gov.tr/273.html>

- Bankacılık sektörünün güçlendirilmesi, finansal daralma yaşayan reel sektörün rahatlatılması ve katma değer yaratmaya dönük düzenlemeler,
- Devlet ihalelerinin AB mevzuatıyla uyumlaştırılmasına yönelik düzenlemeler (ihale süreleri ve ihale eşikleri gibi),
- Yabancıların çalışma izinleri, yabancı yatırımların teşvik edilmesi, uluslararası sözleşmelere uygun bir şekilde fikri mülkiyet haklarının korunmasına dönük düzenlemeler,
- Devlet yardımlarına ilişkin düzenlemeler.

Yukarıdaki düzenlemeler kapsamında, Özel Tüketim Vergisi Kanunu, Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun, Mali Sektöre Olan Borçların Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun, Devlet İhale Kanunu gibi kapsamlı yasal düzenlemeler yapılmış ve uygulamaya konulmuştur.

Türkiye'nin tam üyelik sürecinde Helsinki Zirvesi kadar önem taşıyan bir diğer zirve Avrupa Konseyinin Kopenhag'ta 2002 yılında toplandığı zirvedir. Nitekim Helsinki Zirvesinde de Türkiye'nin Kopenhag kriterlerine uyumu konusunda atıfta bulunulmuştur. Birkaç olumlu gelişme sayılmazsa Türkiye açısından olumsuz değerlendirilen bir zirvedir. Diğer aday ülkeler ile genişleme aşamasına geçirilirken Türkiye bunun dışında tutulmuş, Türkiye'nin Kopenhag kriterlerine uyum noktasında ilerleme kaydetmesi halinde süratli bir şekilde üyelik müzakerelerine başlanacağı belirtilmiştir. Ayrıca Helsinki Zirvesinde açıklanan katılım öncesi stratejisinin derinleştirilmesi kararlaştırıldı. AB müktesebatına uyum, mali işbirliğinin güçlendirilmesi ve Gümrük Birliğinin derinleştirilmesi alınan kararlar içerisinde yer almaktadır.

2003 yılında yine uyum çalışmaları doğrultusunda birçok düzenleme yapılmıştır. Bunların arasında Türkiye'deki elektronik gümrük sistemlerinin AB sistemleriyle entegre edilmesi de bulunmaktadır. Diğer yandan yabancı yatırımların önündeki kısıtlamaların kaldırılması, balıkçılık sektörünün güçlendirilmesi, vergi idaresinin bütün yapı olarak otomasyon sistemine dönmesi, taşımacılıkla ilgili düzenlemeler de yine bu uyum çalışmalarının içerisinde yer almaktadır.

Ayrıca Gümrük Birliği kapsamında gerçekleştirilen uyum düzenlemelerinin yanı sıra, AB'nin tercihli ve otonom rejimlerine uyum kapsamında da Türkiye tarafından yirmisi yürürlükte toplam otuz yedi adet Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Bazı serbest ticaret anlaşmalarının yürürlükten kaldırılmasının nedeni Türkiye'nin, serbest ticaret anlaşması yaptığı ülkelerin Avrupa Birliği'ne katılması halinde söz konusu anlaşmaları feshetmesidir. Ticarete teknik kısıtlamaların kaldırılması ve belgelendirme bölümünde alt yapı düzenlemeleri amacıyla 1999 yılında Türk Akreditasyon Kurumu (TÜRKAK) görevine başlamıştır. Diğer taraftan Ortak Gümrük Tarifesi çerçevesinde Gümrük Birliğinin yürürlük tarihinden itibaren uygulama başlanan tekstil ve konfeksiyon ürünlerinde miktar kısıtları ve gözetim tedbirleri gibi birtakım tedbirler daha alınmaya başlanmış ve çoğu 2005 yılında tamamlanmıştır. GB'nin barındırdığı mallar bazında, AB tarafından uygulanan ve otonom tarife tavizlerini içeren Genelleştirilmiş Tercihler Sistemine (GTS) uyum 1 Ocak 2008 tarihi itibarıyla gerçekleşmiştir. Bu GTS modelini AB geliştirmekte olan ve az gelişmiş ülkelere uygulamaktadır.⁸ Belirttiğimiz bu konular dışında, geçen sürede, Türkiye-AB tam üyelik süreci ile ilgili ilerleme raporları ve toplantılarda genel olarak siyasi konular hâkim olmuştur.

Gümrük Birliğinin yürürlüğe girmesiyle beraber Ortaklık Konseyi ile alınan kararlar kapsamında tarafların yükümlülüklerini yerine getirmesi amacıyla ülkemizin üstlendiği yükümlülüklerle ilişkin düzenlemeleri özetlemek gerekirse;⁹

- *Avrupa Birliği'nin ticaret politikası ve birlik dışı ülkelerle yaptığı tercihli ticaret anlaşmalarına uyum kapsamında; 1/95 sayılı Kararın 12. maddesi uyarınca 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren Türkiye, birçok alanda uygulanması gereken ortak konularda uyum sağlamıştır. Söz konusu uygulamalar; haksız rekabete karşı tedbirler, ihracat kotaları, ihracat tarife kontenjanları, birlik dışı ülkelerin ticaretinde uygulanan miktar kısıtlamalarıdır. Sözü edilen ortak kurallar ise Topluluğun ithalata ilişkin ortak kuralları, belirli birlik dışı ülkelere gerçekleştirilecek ithalatta ortak kurallar, ihracatta ortak kurallar ve işleme rejimine ait kurallardır. Aynı Kararın 16.*

⁸ <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/gumruk-birligi>

⁹ https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html

maddesi gereğince de AB'nin bazı ülkelerle yaptığı Serbest Ticaret Anlaşmalarına benzer anlaşmaları, Türkiye ortak ticaret politikasına uyum kapsamında yapmıştır.

- *Sanayi ürünleri alım satımında teknik engellerin kaldırılması kapsamında;* Türkiye, AB'nin uyguladığı teknik mevzuata uyum bağlamında önemli ölçüde yol kat etmiş, kendi teknik mevzuatını önemli derecede AB mevzuatıyla uyumlu hale getirmiştir. Bu doğrultuda Türkiye, CE işaretli mevzuatın içerdiği malların belgelendirmesini gerçekleştiren Türk Onaylanmış Kuruluşlarının sayısını artırmıştır.

- *Rekabet politikası kapsamında;* Gümrük Birliği Anlaşmasının yürürlüğe girmesinden önce de Geçiş Döneminde Türkiye'nin taahhüt ettiği rekabet politikası ve fikri mülkiyet hukukuna uyum çalışmaları olarak Rekabet Kurumu ile Türk Patent Enstitüsü kurulmuştur. Rekabet politikası doğrultusunda, anti-tröst (haksız rekabeti önleme) ve birleşmelerin kontrolü alanında mevzuatın önemli kısmı uyumlu hale getirilmiştir. Devlet destekleri başlığında da ilgili faslın müzakereye açılması amacıyla birtakım çalışmalar yürütülmüş, bu kapsamda 'Devlet Desteklerinin İzlenmesi ve Denetlenmesi Hakkında Kanun' kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Yine bu çalışmalara ek olarak 'Devlet Destekleri İzleme ve Denetleme Kurulu' kurulmuş olup bu kurul verilecek devlet destekleri ile ilgili görevlendirilmiştir. Ayrıca Hazine Müsteşarlığı bünyesinde bu kurulun sekreterlik hizmetini yürütecek olan 'Devlet Destekleri Genel Müdürlüğü' tesis edilmiştir.

- *Fikri mülkiyet hukukuna uyum kapsamında;* Türkiye, uluslararası normları da dikkate alarak edebi ve sanatsal eserlerin korunması, yayın kuruluşları, icracı sanatçılar gibi konuları içeren uluslararası anlaşmalara dâhil olmuştur. Hukuk sistemine uyum kapsamında da birçok yasal düzenleme yapılmıştır. Dünya Ticaret Örgütünün TRIPS¹⁰ Anlaşmasına uygunluk açısından sınai mülkiyet haklarının uluslararası normlara ve AB mevzuatına uygun hale getirilmesi için endüstri tasarımları, patent ve markaların korunmasına ait yasal uygulamalar yürürlüğe konulmuştur.

¹⁰ TRIPS (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights): Ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet haklarını düzenleyen anlaşma

- *AB'nin gümrük mevzuatına uyum kapsamında;* Türkiye; gümrük kıymeti, malların gümrük bölgesine girişi, gümrük beyannamesi, gümrük rejimleri, menşe, serbest mal dolaşımı, itiraz hakkı, gümrük borcu, gümrük yükümlülükleri gibi başlıklar AB gümrük mevzuatına uygun şekilde önemli derecede uyumlaştırmıştır. Bu uygulamalar Gümrük Birliğinin işlerliği açısından önem arz etmekte olup, sonuç olarak ortak konuları kapsayan bütün alanlarda AB mevzuatına büyük ölçüde uyum sağlanmıştır.

Bu düzenlemelere ek olarak kamu alımları ve kurumsal işbirliği başlıklarında da birtakım düzenlemeler yapılmıştır.¹¹

- *Kamu alımları kapsamında;* 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararında Türkiye'nin gerçekleştireceği kamu alımlarında AB mevzuatlarına uyum çerçevesinde hareket etmesi öngörülmüştür. Bu bağlamda 1 Ocak 2003 tarihinde Kamu İhale Kanunu düzenlemesi yapıp yürürlüğe konulmuştur. 2002 Temmuz ayında da Kamu İhale Kurumu çıkarılan yönetmelik çerçevesinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Kamu İhale Kurumunun görevi; kamu ihalelerine ait uygulamaların yürütülmesi ve oluşabilecek şikâyetleri değerlendirip çözüm sunmak olup bu kurum, hukuki ve idari düzeyde bağımsız bir yapıya sahiptir. Ancak Kamu İhale Kurumu kamu alımları konusunda öngörülen eşik değerlerin, AB mevzuatında belirlenen değerlerin üstünde çıkması, söz konusu kanunun Türk teklif sahiplerinin lehine maddeler bulundurması ve muafiyetleri sürdürmesinin uyum ile bağdaşmadığı, AB tarafından açıklanan İlerleme Raporlarında belirtilmektedir.

- *Kurumsal işbirliği kapsamında da;* Ortaklık Konseyinin 1/95 sayılı Kararı gereğince; Ortaklık Konseyi, Ortaklık Komitesi, Gümrük İşbirliği Komitesi ve Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu kurulmuştur. Çünkü 1/95 sayılı Kararda Gümrük Birliğinin işleyişini denetlemek ve oluşacak sorunlara ortak çözüm bulmak amacıyla kurumsal işbirliğini ifa edecek organların kurulması öngörülmüştü. Yine bu kapsamda Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi de tesis edilmiş olup bu komitenin görevi bilgi alışverişinde bulunarak Ortaklık Konseyine öneriler sunmak ve fikir

¹¹ https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=4&id=38

beyanında bulunmaktadır. Bu komite 1/95 sayılı OKK'nın 50 ve 51. maddelerine dayanılarak kurulmuştur.

Hatırlanacağı üzere Gümrük Birliği ve ortaklık ilişkisinin temel safhalarından biri de mali işbirliğidir. Katma Protokol ile mali işbirliğine dayalı mali protokoller hazırlanmıştır. Bu kapsamda Türkiye-AB mali işbirliği konusunda GB öncesinde olduğu gibi sonrasında da birtakım ilişkiler gerçekleşmiştir. Mali işbirliği çerçevesinde AB tarafından Türkiye'ye hibe, faizsiz veya düşük faizli kredi sunma şeklinde taahhütler verilmiştir. Bu taahhütlerin yerine getirilmesinde zaman zaman aksaklıklar gerçekleşse de mali işbirliği kapsamında bu hibe ve krediler tahsis edilmiştir.

Gümrük Birliğinden sonraki dönemde mali işbirliği açısından uygulamalara bakıldığında;¹²

- GB çerçevesinde Türkiye'ye 375 milyon ECU hibe ve 750 milyon ECU kredi tahsis edilmesi öngörülmüştür. Hibe tutarının bütçe kaynağından, kredinin ise Avrupa Yatırım Bankasından tahsil edilmesi öngörülmüştür. Söz konusu mali yardımlar 1995 yılında AB tarafından taahhüt altına alınmış ancak bir AB üyesinin vetosuyla o dönemde kullanılamamıştır.
- Daha önce taahhüt edilen 375 milyon ECU tutarındaki hibenin bir kısmının kullandırılabilmesi için AB Komisyonu tarafından iki yönetmelik hazırlanmıştır. Yönetmeliklerden biri bu kredinin 15 milyonluk kısmı, diğer ise 135 milyonluk kısmı için çıkarılmıştır. Bu hibelerin bir kısmı 2000 ve 2001 yıllarında bazı projelere harcanmak üzere tahsis edilmiş, kalanı ise 2002 ile 2004 yılları arası dönemde mali işbirliği programı kapsamında Türkiye'nin kullanımına sunulmuştur.
- 1999 yılında yapılan Helsinki Zirvesinde, daha önce kararlaştırılan ve Avrupa Yatırım Bankasının tahsis edeceği 750 milyon ECU kredinin 450 milyonluk kısmına işlerlik kazandırılması öngörülmüştür. Daha sonra 4 Aralık 2000 tarihinde yapılan AB Genel İşler Konseyi Toplantısında bu tutarın, 2000 ile 2004 yılları arası dönemde kullanılması şeklinde AB tarafından taahhüt edilmiştir.

¹² <http://www.mfa.gov.tr/mali-isbirligi.tr.mfa>

- Ankara Anlaşmasından sonraki dönemden 1999 yılına kadar, öteki Akdenizli ortaklarda olduğu gibi Türkiye'nin yapısal reformlarına eşlik etmek amacıyla Türkiye mali açıdan desteklenmiştir. 1999 yılında yapılan Helsinki Zirvesinden sonra ise ülkemize yapılacak mali yardımların programına katılım öncesi yönlendirme faktörü dâhil edilmiştir. Bu kapsamda 'Türkiye için Katılım Öncesi Mali Yardıma Dair Çerçeve Tüzük' AB tarafından 2001 yılında kabul görmüştür.
- AB, hazırlanan iki yönetmelik ve MEDA (Mediterranean Economic Development Area) kapsamında Gümrük Birliğinin ilerletilmesi ve toplumsal kalkınmayı desteklemek amacıyla Türkiye'yi 2002 yılına kadar mali olarak desteklemiştir.
- AB'nin hibe şeklindeki mali yardımları Türkiye ve AB Komisyonu ile her yıl ortak bir şekilde düzenlenen Finansman Zabıtlarında bulunan program ile projelerde kullanılmak üzere tahsis edilmektedir. Söz konusu bu yardımlar, nakdi olmayan ve proje bazlı olup Katılım Ortaklığı ve Ulusal Program önceliklerinin sağlanması amacıyla Türkiye'nin Birliğe adaylık ve uyum sürecinde ilgili kalemlerde kullanılmak üzere tahsis edilmektedir.

Son yıllarda Gümrük Birliğinin güncellenmesi ve derinleştirilmesi noktasında Türkiye'nin AB'den talepleri bulunmaktadır. Türkiye'nin bunun yanı sıra, AB'nin birlik dışı ülkelerle Türkiye ile imzalanan Gümrük Birliğinden daha geniş çapta serbest ticaret anlaşmaları yapması nedeniyle, ticaret sapması gibi etkilerin oluştuğu konusunda yakınmaları bulunmaktadır. Bu bağlamda AB'nin talebiyle 2014 yılında Dünya Bankasından Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliğinin değerlendirilmesi istenmiş, buna ilişkin bir rapor hazırlanmıştır. Raporda Gümrük Birliğinin sağladığı avantaj ve dezavantajlar tespit edilmiş, Türkiye'nin Gümrük Birliğinden kaynaklı problemlerinin çözülmesi gerektiğine vurgu yapılmış, serbest ticaret anlaşmaları, vizeler, taşıma kotaları konularında Türkiye'nin yaşadığı sıkıntıların giderilmesi tavsiye edilmiş ve genel bir değerlendirmeye Gümrük Birliğinin tarafların yararına olduğu yönünde görüş belirtilmiştir. Gümrük Birliğinin güncellenmesi talebiyle 2015 yılında taraflarca görüşmeler sağlanmış ve güncelleme konusunda müzakerelerin yapılacağı kararlaştırılmıştır. Yine 18 Mart 2016 tarihinde Brüksel'de yapılan

Türkiye-AB zirvesinde Gümrük Birliğinin güncellenmesine dönük çalışmaların sürdürülmesi kararı alınmıştır.

Ayrıca Türkiye, Gümrük Birliği sürecinde günümüz koşullarında Gümrük Birliği Anlaşmasının ruhuna aykırı birtakım sorunlar yaşadığını ifade etmektedir. Bu temel sorunlar;¹³

- Uyuşmazlıkların giderilmesi ve danışma noktasında görev yapan organların hızlı ve etkin davranmaması,
- AB üyesi ülkelerin birlik dışı ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları noktasında görüşmeler ile karar aşamalarına Türkiye'nin dâhil edilmemesi hatta tercihli ticaret rejimi kapsamında AB'nin ticaret anlaşmaları yaptığı üçüncü ülkelerle Türkiye'nin anlaşma yapmakla mükellef olduğu ancak söz konusu ülkeler için bu tür bir zorunluluğun olmaması,
- Gümrük Birliği çerçevesinde ürünlerini tanıtmak amacıyla fuarlara katılmak, iş görüşmeleri yapmak, ihalelere katılmak üzere AB ülkelerine gitmek isteyen iş insanlarına vize uygulamasının olması,
- Türk taşımacılığı için ön görülen kotalar ve taşımacılık görevini yürüten araç şoförlerine Gümrük Birliğine aykırı şekilde vize şartının uygulanması şeklinde sıralanmaktadır.

Gümrük Birliği rejiminde ticaretin serbestleştirilmesi noktasında her türlü kolaylığın sağlanması söz konusu olduğundan, AB ile ticaretimizde Türkiye'nin yakındığı problemler Gümrük Birliğinin ruhuna aykırı olmakla birlikte ticareti sekteye uğratmaktadır.

2.3 GÜMRÜK BİRLİĞİ VE TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİSİ İLE İLGİLİ LİTERATÜR TARAMASI

Gümrük Birliğinin ekonomik etkilerini inceleyen çalışmalara baktığımızda; genel olarak iki ayrı alanda statik etki ve dinamik etki incelemesinin yapıldığını

¹³ https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=4&id=38

görmekteyiz. Statik etkiyi inceleyen çalışmalarda Gümrük Birliğinin milli gelir üzerindeki bir defalık etkisi dikkate alınmaktadır. Dinamik etkiyi inceleyen çalışmalar ise milli gelirin büyüme hızı üzerindeki etkisini incelemiştir. Gümrük Birliğinin statik etkileri, birliğin kurulması sonucunda birlik içinde mevcut kaynakların (üretim faktörlerinin) yeniden dağılımı şeklinde ortaya çıkan etkileri içermektedir. Ekonomik yapının ve teknolojinin değişmesi dikkate alındığında bu etkiler bir defaya mahsustur. Gümrük Birliğinin dinamik etkileri ise uzun dönemde GSYİH'nın büyüme hızı üzerinde ortaya çıkardığı etkilerdir.

Viner (1950), 'The Customs Union Issue' isimli kitabında statik etkileri; ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler olarak, iki zıt etki şeklinde ele almaktadır. Ticaret yaratma etkisini pahalı olan yerli üretimin diğer üye ülkelerden gelen ucuz ithalat ile ikame edilmesi olarak tanımlamaktadır. Ticaret saptırma etkisini ise Gümrük Birliği öncesinde diğer ülkelerden yapılan ucuz ithalatın yerini Gümrük Birliği sonrasında üye ülkelerden yapılan pahalı ithalat olarak açıklamaktadır. Ticaret yaratma etkisi ile pahalı üretimde kullanılan yerli kaynaklar uzaklaşarak daha verimli alanlara yönelecektir. Ticaret saptırıcı etkisi ise pahalı üretim yapan dış sektörlerle kaynak aktarımına sebep olacaktır. Bu iki zıt etki sonucunda ortaya çıkan etkiyi Viner refah etkisi olarak tanımlamaktadır. Böylece ticaret yaratma etkisi refahı artırırken ticaret saptırıcı etki refahı azaltacaktır. Zıt etkilerin ortaya çıkardığı refah etkisi ve sonrasında kaynakların yeniden dağıtılması şeklinde oluşan etkiler Viner tarafından statik etkiler olarak adlandırılmaktadır. Bu nedenle literatürdeki bazı çalışmalar refah etkisi olarak belirttiğimiz ticaret yaratma ve ticaret saptırıcı etkilerinin tespit edilmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Makower ve Morton (1953), Gümrük Birliği üyesi ülkelerin ekonomilerinin tamamlayıcı olması (maliyet yapılarının farklı) durumunda kazançlarının daha fazla olacağı sonucuna varmışlardır. Buna ilave olarak aynı ülkelerin ekonomilerinin rakip olması (maliyet yapılarının aynı) durumunda ise kazançlarının daha az olacağı sonucuna ulaşmışlardır. Yazarların belirttiği bu hususlar Viner ile taban tabana terstir. Literatürde gümrük birliğine üye ülkelerin rakip ya da tamamlayıcı ekonomiler olması durumunda, hangisinin refahı daha fazla artıracığı konusunda bir fikir birliği bulunmamaktadır.

Meade (1955), ‘The Theory of Customs Union’ başlıklı eserinde Viner’in analizinde eksik kalan talep konusunu da ele almış ve analize tüketimi de ekleyerek bu eksikliği ortadan kaldırmıştır. Meade, analizine eklediği tüketim ile gümrük birliği sonucunda oluşan etkileri gelir ve talep esneklikleri ile tahmin etmiş ve bu etkileri ithalat, ihracat, üretim ve tüketim düzeyindeki değişimler boyutunda incelemiştir. Gümrük birliği öncesi ve sonrası esnekliklerde bir değişim olup olmadığını araştıran çalışmaların çıkış noktası bu analizdir. Bu tür analizi içeren yaklaşımlara ‘esneklik yaklaşımı’ denmektedir. Analizde asıl amaç gümrük birliği sonucunda ithalat, ihracat, üretim ve tüketim düzeyindeki değişimleri ortaya koymaktır. Analizde GB’nin, hükümetlerin ortak tarifeye geçmeleri nedeniyle kendi tarifelerini kaldırmalarından kaynaklanan gelir kaybı eklenerek net refah etkisine ulaşılmıştır. Meade’in gümrük birliği teorisinin refah artırıcı özelliğe sahip olması için bazı ön şartları vardır. Bunlardan biri malın en etkin üreticisinin birlik içinde olmasıdır. Diğerisi ise birlik öncesi uygulanan tarifelerin yüksek olmasıdır. Bu durumların oluşturacağı ticaret yaratma etkisi doğal olarak refah etkisini artıracaktır.

Lipsey (1960), çalışmasında birliğe üye olacak ülkelerin kendi aralarındaki ticaret hacmi çok yüksek ve üye olmayan ülkelerin ticaret hacmi de çok düşükse oluşturulacak gümrük birliğinin refahı daha fazla artıracığını belirtmiştir. Bu yaklaşımdan yola çıkarak son dönemde ‘doğal ticari ortak’ (natural trading partner) hipotezi ileri sürülmüştür. Bu hipoteze göre son dönemde ortaya çıkan ekonomik birleşmeler, daha çok birbirlerine sınırı olan ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Sınır komşusu olan bu ülkeler doğal ticari ortak olarak kabul edilmekte ve böyle bir ticari bölge içerisinde birbirine komşu olan ülkelerin oluşturacağı ekonomik birliklerin sonuç olarak daha fazla refah artışına olanak sağlayacağı varsayımı öne sürülmektedir. Doğal ticari ortak hipotezi ile daha fazla refah artışının sağlanabileceği görüşünü savunan araştırmacıların elini güçlendiren en önemli veriler birlik üyesi ülkeler arasındaki ticaret hacminin büyüklüğü, coğrafi yakınlık ve ulaşım maliyetlerinin düşüklüğüdür.

Mundell (1964), ticaret hadleri kavramını ele almıştır. Ticaret hadlerinin ihracat fiyatları ile ithalat fiyatlarının birbirine oranı olduğunu belirtmiştir. Entegrasyon ile birlikte ülkelerin ithal ettiği malların fiyatındaki artışın ve ihraç ettiği

malların fiyatındaki azalışın bu ülkelerin aleyhine olacağını, ithal ettiği malların fiyatındaki azalışın ve ihraç ettiği malların fiyatındaki artışın ise bu ülkelerin lehine olacağını belirtmiştir. Yazar üç ülkeyi ve üç malı kapsayan teorik bir model oluşturmuş ve iki ülke arasında oluşturulacak gümrük birliğinin, birlik dışında kalan ülkeye göre, her iki ülkenin ticaret hadlerini de birleşmenin olumlu etkileyeceği sonucuna ulaşmıştır.

Petith (1977), de ticaret hadlerinin üye ülkeler üzerinde etkisi konusunda çalışmıştır. AB'nin üye ülkelerin ticaret hadleri üzerindeki etkisini tahmin etmiş ve gümrük birliğine üye olan ülkelere göre daha küçük olan ülkelerin, birleşmeden dolayı ticaret hadlerinden daha olumlu etkilendiği sonucuna varmıştır. Elde ettiği bu sonuç ile ticaret hadlerindeki iyileşmenin üye ülkelere sağlayacağı faydanın gümrük birliğine katılmak için yeterli bir gerekçe olacağını belirtmiştir.

Wonnacott ve Lutz (1989), birliğe üye ülkeler arasındaki coğrafi yakınlığın ve taşıma maliyetlerinin düşük olmasının önemini vurgulayan yazarlardır. Yazarlara göre coğrafi yakınlık ve taşıma maliyetinin düşüklüğü ticaret yaratıcı etkiyi artıracak ve ticaret saptırıcı etkinin çok düşük olmasına yol açarak birliğin refah etkisini büyütecektir.

Summers (1991), çalışması da kendinden önceki araştırmacıların görüşlerini destekler niteliktedir. Birliğe üye ülkelerin; ekonomilerinin büyük olması, kendi aralarındaki ticaret hacimlerinin yüksek olması, aynı coğrafyada olmaları nedeniyle ulaşım maliyetlerin düşük olması gibi etkenler, ticaret saptırıcı etkilerin en düşük seviyede gerçekleşmesine sebep olacağından refah artışının daha fazla olacağını belirtmiştir. Ayrıca Krugman (1991), Bhagwati ve Panagariya (1996), Frankel (1996), Panagariya (1997), Schiff (1997, 1999), Krishna (2003), coğrafi yakınlık ve taşıma maliyetlerini ele alan diğer yazarlardır.

Krugman (1991), kıtalar arası taşıma maliyetlerinin yüksek olduğunu, aynı kıta içindeki taşıma maliyetlerinin ise daha düşük olacağına hatta sifıra yakın olacağını varsayarak, kıta içinde oluşturulacak bir entegrasyonun daha fazla refah artışına katkı sağlayacağı sonucuna ulaşmıştır.

Perroni ve Whalley (1994), ekonomik entegrasyonun küçük ülkelere sağlayacağı güvence faydasına değinmiştir. Hipotezlerine göre ticaret savaşlarından korunmak isteyen küçük ülkeler kendilerini koruyabilmek için ekonomik entegrasyonlara dâhil olmak isteyeceklerdir.

Panagariya (1997), yazara göre bir ülke entegrasyon öncesindeki ticari ortağından ne kadar çok ithalat yapıyor ise entegrasyon sonrasında ithalat vergileri tamamen ortadan kalkacağından ya da en alt seviyeye ineceğinden dolayı bu ticari ortağına uyguladığı tarifelerden elde ettiği vergi gelirlerini ya tamamen ya da büyük ölçüde kaybedecektir.

Harrison, Rutherford ve Tarr (1993, 1997), çalışmalarında Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliği ile AB'nin mamul ürünlerine uygulayacağı vergileri tamamen kaldıracağını, üçüncü ülkelere ise AB'nin belirlediği ortak tarifeyi uygulayacağını belirtmişlerdir. Bu durum Türkiye'nin dış ticaret politikalarında köklü değişiklikler yapmasını gerektirecektir. Buna ek olarak bu durum Türkiye ekonomisini rekabetçi ve açık bir ekonomi konumuna daha hızlı taşıyacaktır. Gümrük tarifelerindeki bu indirimlerin uygulanmaya başlaması ile birlikte ihracat sübvansiyonlarında da indirime gidilmelidir. Gümrük tarifelerinin AB'nin kendi içinde uyguladığı tarifelere uyum amacıyla sıfırlanması ve üçüncü ülkelere karşı ortak tarife uygulanması nedeniyle oluşacak tarife kayıplarının refah üzerinde hiçbir etkisi olmayacaktır sonucuna varmışlardır.

Halıcıoğlu (1996), yapılan çalışmada tahmin edilen ithalatın talep esneklikleri, Karemera ve Koo (1994) tarafından önerilen ticaret saptırma ve ticaret yaratma eşitliklerinde yerine konarak çözümlenmiştir. Türkiye'nin GB üyeliği ile diğer alternatiflerin refah kazançları karşılaştırılmış ve AB ile gümrük birliği kurmanın Türkiye için en iyi tercih olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte GB öncesi ve sonrasını kapsayan analizlerde AB ile kurulan birliğin Türkiye üzerindeki refah etkisi hesaplanarak GSMH'nin %0.39-1.80'i arasında olduğu bulunmuş ve bulunan sonucun GB'nin refah kazancının çok düşük olduğunu gösterdiği belirtilmiştir.

Halıcıoğlu (1997), araştırmasında 1987-1995 dönemini incelemekte ve doğrusal logaritmik doğrudan yabancı sermaye yatırımı fonksiyonunu kullanmaktadır. Çalışmasında; Gümrük Birliğinin İspanya örneğinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını artırdığı görülürken, Türkiye örneğinde ise istikrarsızlık riski nedeniyle önemli miktarda doğrudan yabancı sermaye yatırımı artışı beklenemeyeceği sonucuna varmıştır.

Erzan ve Filiztekin (1997), panel veri analizi metodu yardımıyla küçük ve orta ölçekli işletmelerin Gümrük Birliğinden nasıl etkilendiğini araştırmışlardır. Elde ettikleri sonuçlara göre küçük ve orta ölçekli işletmeler, ekonomik değişimlere daha fazla duyarlıdır. Bu nedenle GB'nin başlangıcında üretim kaybının olabileceğini ve KOBİ'lerin üretim ve istihdam kaybına uğrayacağını ve bundan olumsuz etkileneceğini belirtmişlerdir. Ancak başlangıçta yaşanan bu kayıplar uzun dönemde GB'nin ekonomik istikrara katkı sağlayacağı düşünüldüğünde KOBİ'lerin durumunda da düzelme olabilir sonucuna varmışlardır.

Merceiner ve Yeldan (1997), çalışmalarında Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliği sonrasında refah artışını araştırmışlardır. Uygulamalı zamanlar arası genel denge modeli ile GB'nin refah üzerindeki etkilerini incelemişler ve Gümrük Birliğine üyeliğin tek başına refahı artırmaya yeterli olmadığı sonucuna varmışlardır. Modelde ölçeğe göre artan getiri, ürün farklılaşması, oligopol piyasa yapısı varsayımlarını kullanmışlardır. Eksik rekabetin olduğu sektörlerde yeniden yapılanma kapsamında uygulanan reform çalışmaları ile refah artırıcı etkinin görüleceğini ancak GB'nin net refah etkisinin ise negatif olacağını belirtmişlerdir. Üyelik ile birlikte tarife dışı engellerin ortadan kalkması sonucunda oligopol yapıdaki firmaların yabancı firmalara karşı korunması artık söz konusu olmayacağından, AB'ye tam üyeliğin refahı artıracığı sonucuna ulaşmışlardır.

Togan (1997), çalışmasında Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliği öncesinde ve sonrasındaki koruma oranlarını dikkate alarak, Gümrük Birliğinin kaynak dağılımına etkisini incelemiştir. İncelemesinde nominal ve efektif koruma oranlarını analize dahil etmiştir. Gümrük Birliği üyeliği sonrasında uygulanan yeni nominal koruma oranları nedeniyle Türkiye'nin AB ile olan ticaretinde, üçüncü ülkeler ile olan ticaretinde ve AB ile serbest ticaret anlaşması yapmış ülkeler ile olan ticaretinde

nominal tarifelerde azalma olacağını belirtmiş ve Gümrük Birliği üyeliğinin vergi gelirlerinde de kayıplara neden olacağı sonucuna varmıştır.

Demir ve Temur (1998) ile Uyar'ın (2001) çalışmalarında dış ticaret istatistikleri kullanılmış ve Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliğinin ticaret yaratıcı etki oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Üyelik sonrasında Türkiye'nin ithalatının ihracatından daha fazla arttığı ve bunun da birlik lehine Türkiye'nin aleyhine olduğu belirtilmiştir.

Hartler ve Laird (1999), çalışmalarında Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliği sonrasında ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerin ne ölçüde ortaya çıktığını araştırmışlardır. Birlik öncesi ticaret hacminin büyüklüğü, ithalat talebinin esnek olması, coğrafi yakınlık ve başlangıçtaki ticaret engellerinin fazlalığı gibi ölçütlerin var olması nedeniyle Gümrük Birliğinin Türkiye açısından refah artırıcı etkide olacağı sonucuna varmışlardır. Ayrıca Gümrük Birliği ile birlikte uygulanmaya başlanan 'ortak gümrük tarifeleri' sonrasında, üçüncü ülkelere uygulanan tarifenin düşük olması nedeniyle, gümrük vergilerinin azalması sonucunda ticaret saptırıcı etkinin ortaya çıkma ihtimalinin de çok zayıf olduğu sonucuna varılmıştır.

Günaydın (1999), Gümrük Birliğinin yabancı sermaye yatırımlarına etkisini araştırmıştır. Yabancı sermaye yatırımlarında artışın gerçekleşmeme sebeplerini incelemiştir. Yazara göre söz konusu artış için birliğe üye olmak gerekli ama yeterli şart değildir. Yabancı sermaye yatırımlarında beklenen artış gerçekleşmemiştir. Artışın gerçekleşebilmesi için siyasi ve ekonomik istikrar sağlanmalı, vergi avantajları sağlanmalı, kar transferleri önündeki engeller kaldırılmalı ve özelleştirmeler hızlandırılmalı sonucuna varılmıştır.

Morgil (2000), çalışmasında Gümrük Birliği üyeliğinin zorunlu kıldığı yapısal değişikliklerin gereği olarak Türkiye ekonomisinde yapılan reformlar ile rekabet gücündeki artış ve rasyonelleşmenin hızlandığını belirtmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak GB, sınırlı da olsa ticaret yaratıcı etki meydana getirmiştir. Türkiye'nin üçüncü ülkeler ile ticaretinde ise bir değişiklik olmamıştır sonucuna varmıştır.

Akkoyunlu Wigley (2000), çalışmasında bölgesel ekonomik entegrasyonların etkilerini ölçen çalışmaların değerlendirmesini yaparak Gümrük Birliğinin ticaret yaratıcı etkisinin ticaret saptırıcı etkisinden daha fazla olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca Gümrük Birliğinin Türkiye ekonomisine etkisi açısından konuyu inceleyerek, negatif etkisi olduğu sonucuna varmıştır.

Küçükahmetoğlu (2000), Türkiye ve AB'nin rekabet güçlerini incelediği çalışmada açıklanmış karşılıklı üstünlükler endeksini kullanmıştır. Türkiye'nin standart sanayi mallarının yaklaşık yarısında rekabet üstünlüğüne sahipken, ileri teknolojik ürünlerde rekabet üstünlüğünün olmadığı sonucuna varmıştır.

De Santis (2000), analizini değişik iş gücü piyasaları varsayımı üzerine genel denge modeli kurarak yapmıştır. Gümrük Birliğinin Türkiye'nin gelir dağılımı, refah ve istihdamı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırmaya göre; imalat sanayi (özellikle tekstil, giyim eşyası, deri ve kürk) üretimi ve ticareti, üyelik sonrası korumanın azalmasına rağmen artmıştır. Tarifelerdeki büyük düşüşe rağmen toplam gelir eşitsizliği üzerindeki etki çok azdır. Ancak kırsal kesim ile kent arasındaki gelir eşitsizliği artmıştır. Ücretlerin esnek olması durumunda Gümrük Birliği, 68 bin yeni istihdam oluştururken, ücretlerin sabit olması durumunda 100 bin kişilik istihdam kaybına sebep olacaktır. GB sonrasında kamu gelirlerinde kayıp oluşmaması için KDV oranının %21-22'ye çıkması gerekir sonucuna varmıştır.

Lohrman (2000), 1994-1997 dönemini kapsayan çalışmasında Gümrük Birliği öncesi ve sonrası karşılaştırmalı üstünlükler endekslerini kıyaslayarak Türkiye'nin rekabet gücünü ölçmüştür. Gümrük Birliği sonrasında nitelikli emek gerektiren sektörlerde Türkiye'nin rekabet gücü artmış, niteliksiz emek gerektiren sektörlerde ise rekabet gücü azalmış sonucuna varmıştır.

Karakaya ve Özgen (2002), çalışmalarında açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksini kullanarak Türkiye'nin Gümrük Birliğine üyeliği suretiyle AB ile bütünleşmesinin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerini analiz etmişlerdir. Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunmadığı ancak AB'nin karşılaştırmalı olarak üstün olduğu sektörlerde (kâğıt, metal ve kimya) ticaret yaratıcı etkinin görüleceğini belirtmişlerdir. AB'nin ve Türkiye'nin karşılaştırmalı olarak avantajlı

olmadıkları sektörlerde (imalat sanayi ve orman ürünleri) ticaret saptırıcı etkinin görüleceği, Türkiye'nin AB ile bütünleşmesinin Portekiz, Yunanistan ve İspanya'nın ihracatını olumsuz etkileyeceği sonucuna varmışlardır.

Mıhçı ve Akkoyunlu Wigley (2002, 2003), 1994-1998 dönemini kapsayan çalışmada panel veri analizi metodu kullanarak Gümrük Birliğinin Türkiye'nin imalat sanayi üzerindeki etkisini fiyat-maliyet marjları aracılığı ile analiz etmişlerdir. Gümrük Birliğinin yurt içi rekabeti olumlu etkilediği sonucuna varmışlardır. Bu çalışmalarını genişleterek 1994-2000 dönemini ve on iki alt sektörü kapsayacak şekilde yenileyen araştırmacılar, AB ile olan dış ticaretteki artışın yeni dış ticaret teorilerinin öngördüğü şekilde fiyat-maliyet marjları üzerinde azaltıcı bir etki yaratarak bu sektörlerde karlılığı artırıp artırmadığını araştırmışlardır. Araştırmacılar GB sonrasında AB ülkelerinden yapılan ithalatın Türkiye'de imal sektöründe rekabetçi etkiyi artırarak fiyat-maliyet marjlarını azaltıcı yönde bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Erzan, Filiztekin ve Zenginobuz (2002), çalışmalarında Solow artışını toplam faktör verimliliği olarak tanımlayarak Solow büyüme modelini tahmin etmişlerdir. İncelemelerini GB öncesi ve GB sonrası olarak ikiye ayırmışlardır. Emek verimliliğinin ve faktör verimliliğinin Gümrük Birliği öncesine göre Gümrük Birliği sonrasında düştüğü sonucuna ulaşmışlardır. Ancak bu düşüşlerin Gümrük Birliği'nden kaynaklanmadığını ülkenin ekonomik performansı ile ilişkili olduğunu belirtmişlerdir.

Bakkalcı (2002), Gümrük Birliğinin Türkiye'nin ihracat sektöründeki rekabet gücüne etkisini incelediği çalışmada Balassa endeksini kullanmıştır. Çalışmada otomotiv gibi bazı sektörlerde ihracatta rekabet gücü artarken geleneksel malların olduğu ihracat sektörlerinde ise rekabet gücünün azaldığı sonucuna varmıştır. Buna ilave olarak AB'nin taahhüt ettiği yardımları yapmamış olması nedeniyle Türkiye'nin kayıplarının giderek artacağını da belirtmiştir.

Arslan (2002), çalışmada 1989-2001 döneminde Gümrük Birliğinin Türkiye ekonomisine etkilerini Chow yapısal kırılma testi yöntemiyle incelemiştir. Analizinde dış ticaret, üretim ve bütçe gibi değişkenleri kullanmıştır. GB'nin

Türkiye'nin ithalatında yapısal değişimlere sebep olduğu, gümrük vergilerinde kayıpların arttığı, reel faizlerin artarak hazineye çok fazla yük getirdiği, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerin Türkiye'nin aleyhine geliştiği bu nedenle refah artırıcı değil refah azaltıcı etkisinin olduğu sonucuna varmıştır.

Seyidoğlu ve Kemer (2002), çalışmalarında GB üyeliği sonrasında Türkiye'nin AB ile olan ihracatının ve ithalatının nasıl etkilendiğini araştırmıştır. Araştırmacılar Gümrük Birliği üyeliği sonrasında Türkiye'nin AB'ye olan toplam sanayi malları ihracatında düşüş olduğu sonucuna varmıştır. Bu durumun sebebi tekstil ve hazır giyim sektörlerinin ihracatında meydana gelen düşüştür. Yazarlar Türkiye'nin AB'den yaptığı ithalatın miktarında ise artış olduğu sonucuna varmışlardır. Bu artışın sebebini ise tüketim malları ithalatındaki artışa bağlamışlardır. Bunların sonucu olarak Türkiye'nin AB için bir serbest pazar konumuna geldiğini belirtmişlerdir.

Aktaş ve Güven (2003), çalışmalarında Gümrük Birliğinin Türkiye'nin ithalat fonksiyonuna etkisini bulmak için 1981-1996 yıllarını ve 1981-2001 yıllarını kapsayan iki model oluşturmuşlar ve katsayıların kararlılığını sınamışlardır. Modelde bağımlı değişken olarak ithalat miktar endeksi, bağımsız değişken olarak ise Merkez Bankası brüt döviz rezervi, ihracat miktar endeksi, yıllık mevduat faiz oranı ve toplam sanayi üretim endeksi alınmıştır. Yazarlar Gümrük Birliğine girişin Türkiye'nin ithalat fonksiyonu katsayılarında anlamlı bir değişime sebep olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte; GB sonrasında Merkez Bankası rezervlerindeki 1 birimlik artışın GB öncesine göre ithalat miktar endeksini daha fazla artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca ithalat miktar endeksinin ihracat miktar endeksi ilişkisinin GB sonrasında negatiften pozitifte döndüğü, ithalat miktar endeksi faiz oranı ilişkisinin GB sonrasında pozitiften negatife döndüğü ve toplam sanayi üretimindeki artışın GB öncesine göre GB sonrasında ithalatı daha az artırdığı sonucuna varmışlardır.

Filiztekin (2003), Gümrük Birliği sonrasında ithalat nüfuz oranlarının (ithalatın yurtiçi tüketime oranı) artması ve dış ticaretin artmasına karşılık AB ile olan dış ticarete bir değişme olmamasından yola çıkarak, GB'nin ticaret saptırıcı etkisinden daha fazla ticaret yaratıcı etkisinin olduğu sonucuna varmıştır.

TÜSİAD (2003), tarafından yapılan çalışmada; AB'nin Türkiye'nin dış ticaretinde olan payının her zaman çok önemli olduğu ve bu payın GB öncesinde %48 civarında iken GB sonrasında %50'yi aşan bir orana ulaştığı belirtilmiş, GB'nin Türkiye'nin toplam ticaret hacmini artırıcı bir etkiye sahip olduğuna ve dış ticaret açığını büyütmediğine değinilmiştir.

Neyaptı, Taşkın ve Üngör (2003), 1980-2000 dönemini kapsayan çalışmada panel veri analizi yöntemini kullanarak ithalat ve ihracat talep fonksiyonları tahmin etmiştir. Bu çalışmada Gümrük Birliği üyeliğinin Türkiye'nin hem ihracatını hem de ithalatını pozitif olarak etkilediği, ancak GB öncesine göre ithalatın daha fazla arttığı ihracatın ise daha az arttığı sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte GB dış ticaret hacmini artırmakla birlikte, ithalat ve ihracat talebinin yapısında değişiklikler meydana getirdiği sonucuna varılmıştır. İthalat ve ihracat talebinin gelir esnekliğinin GB sonrasında azaldığı, ihracatın reel döviz kuru değişikliklerine daha duyarlı hale geldiği, ithalat ve ihracat üzerinde kriz dönemindeki etkiler analize eklendiğinde ise elde edilen bulguların geçerliliğini koruduğu sonucuna varılmıştır.

De Santis (2003), hesaplanabilir genel denge modeli kullandığı çalışmasında Gümrük Birliğinin Türkiye'de kırsal kesimden kentlere göç üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırmaya göre; Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu imalat sanayi sektöründe imalat artışı görülmüş ve 148 bin işçi kırsal kesimden kente göç etmiştir. Kentlerdeki işsizlik ve kırsal kesim ile kent arasındaki ücret açığı hemen hemen aynı oranda azalmıştır. Göçün fazla olduğu iller İstanbul ve İzmir olarak tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra kırsal kesimden bu illere göç edenlerin tamamına istihdam sağlanamaması nedeniyle birtakım negatif dışsallıklar olduğu ve bunun da göçün iktisadi faydasından daha fazla olacağı sonucuna varmıştır.

Dura (2003), çalışmasında 1984-2001 döneminde Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği sürecinin Türkiye'nin dış ticaret açığına etkisini incelemiştir. Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliği sonrasında AB ile olan ticaretindeki serbestleşmenin, ihracatın ithalatı karşılama gücünü nasıl etkilediğini araştırmıştır. Yazar, Türkiye'nin AB'ye yaptığı ihracatın AB ile olan ithalatı karşılama oranının dönem başında %82 iken bu oranın dönem sonunda %60'a kadar gerilediğini ve Türkiye'nin AB ile olan ticaretinin Türkiye aleyhine geliştiği sonucuna varmıştır.

Soğuk ve Uyanusta (2004), Gümrük Birliği sürecinde Türkiye ile AB arasındaki dış ticaret rakamlarını değerlendirmiştir. Gümrük Birliğinin beklenenin aksine Türkiye açısından bir gelir kaybına neden olmadığı, üstelik bir miktar gelir artışı elde edildiği sonucuna varmışlardır. Bununla birlikte GB sonrasında Türkiye'nin AB'ye olan ihracatında sürekli bir artış olduğu ancak bu artıştan daha fazla AB'den yapılan ithalat da artış olduğu sonucuna da ulaşmışlardır.

Akgündüz (2005), 1987-2004 dönemini kapsayan çalışmasında Türkiye'nin AB üyesi dokuz ülkeden ithalatını ve bu ülkelerin de Türkiye'den ithalatını tahmin ederken açıklayıcı değişkenler olarak gelir ve nispi fiyatı kullanmıştır. Araştırmada dış ticaret dengesinin ne Türkiye'nin aleyhine ne de AB ülkelerinin lehine çok fazla bozulmadığı sonucuna varmıştır.

Kandoğan (2005), çalışmasında Gümrük Birliğinin Türkiye ekonomisine etkilerini, bütünleşmeyi coğrafi yakınlık ve ülke büyüklüğü ile ilişkilendiren bir çekim modeli kullanarak incelemiştir. Modelde zamanla değişen faktörlerin ithalat üzerindeki etkileri panel veri analizi metoduyla tahmin edilmiştir. Yazar GB üyeliğinin, Türkiye'nin hem birlik üyesi ülkelere hem de birliğe üye olmayan ülkelere yaptığı ithalatı arttırdığı ve bunun da ticaret yaratıcı etki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte ticaret saptırıcı etkinin ise düşük beşeri sermayeli üretim teknolojisinin kullanıldığı sektörlerde ortaya çıktığı sonucuna varmıştır.

Akkoyunlu Wigley (2005), çalışmasında 'fiili tüketim içerisindeki pay analizi' (sektörlere göre üretimin fiili tüketim içerisindeki oranı) kullanılmıştır. Bazı sektörlerde ticaret yaratıcı etki görülmüştür. Kâğıt ve kâğıt ürünleri, kimyasal madde ve ürünleri, ana metal sanayi, büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri, tıbbî aletler ve hassas optik aletlerin içinde bulunduğu sektörlerdir. Bu sektörlerde üretimin fiili tüketim içerisindeki payı azalırken AB'den yapılan ithalatın payı artmıştır. Diğer bir ifade ile yurt içi pahalı olan üretim AB'den yapılan ucuz ithalat ile ikame edilmiş sonucuna varılmıştır.

Seki (2005), 1985-2003 dönemini kapsayan çalışmasında en küçük kareler yöntemini kullanarak Gümrük Birliğinin Türkiye'nin net ihracatı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Chow testini kullanarak birlik üyeliğinin Türkiye'nin dış

ticaretinde yapısal bir değişime neden olup olmadığını da araştırmıştır. Gümrük Birliği üyeliğinin Türkiye'nin ihracatında artışa neden olduğu ancak ithalattaki artışın ihracattaki artıştan daha fazla olduğu, bunun sonucunda net ihracatı azalttığı sonucuna varmıştır. Ayrıca üyelik sonrasında Türkiye'nin dış ticaretinde yapısal kırılmalar olduğu sonucuna da varmıştır.

Doğanlar, Bal ve Özmen (2006), 'Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme' testi kullanarak yapılan zaman serileri analizinde Türkiye ile Almanya arasındaki ihracat ve ithalat talep fonksiyonlarını tahmin etmiştir. Gümrük Birliği öncesi ve sonrası iki dönem olarak incelenmiştir. İthalat ve ihracatın talep fonksiyonlarında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu; GB sonrasında ithalatın ve ihracatın fiyat esnekliklerinde azalma olduğu, ihracat talebinin gelir esnekliğinde önemli bir değişme olmazken, ithalat talebinin gelir esnekliğinde azalma olduğu sonucuna varmışlardır.

Özkale ve Karaman (2006), 'rassal etkiler' modeli kullanılarak yapılan panel veri analizinde yalnızca ithalat talep denklemini kullanmıştır. Çalışmada statik etkiler Türkiye'nin genel ithalat talebi ve başlıca ithalat yaptığı mal grupları için ele alınmıştır. Genel ithalata dayalı analizde Gümrük Birliğinin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerden herhangi birine sebep olmadığı, ancak mal grupları için yapılan analizde; otomotiv, elektrikli makine ve cihazlar sektöründe ticaret yaratıcı etki, demir-çelik sektöründe ise ticaret saptırıcı etkinin görüldüğü sonucuna ulaşmışlardır.

Akkoyunlu Wigley, Mıhçı ve Arslan (2006), 1994-2001 yıllarını kapsayan çalışmalarında Neoklasik üretim fonksiyonunu kullanarak toplam faktör verimliliğini ve emek verimliliğini tahmin etmişlerdir. Daha sonra ise fonksiyona ithalat ve Ar-Ge harcamalarını ekleyerek ithalatın hasıla ve emek verimliliği üzerindeki etkisini analiz etmeye çalışmışlardır. Çalışmada ithalat ile emek verimliliği ve hasıla arasında pozitif anlamlı ilişki bulunmuştur. İthalatın toplam faktör verimliliği üzerindeki etkisi ise bir dönem gecikmeli ancak pozitiftir. Gümrük Birliğinin ithalat girişlerini artırarak Türkiye'nin verimliliğinin ve büyüme hızının artışına katkı sağladığı sonucuna ulaşmışlardır.

Vergil ve Yıldırım'ın (2006) Türkiye'nin rekabet gücünü araştıran çalışmaları 1992-2003 dönemini ve 215 ihracat sektörünü kapsamaktadır. Çalışma ile Gümrük Birliğinin yakalama paradigması ve kutuplaşma teorisinin geçerliliği, Türkiye için ihracat sektörleri kapsamında test edilmiştir. Türkiye'nin AB piyasalarındaki rekabet gücüne Gümrük Birliğinin etkileri panel veri analizi metodu ile araştırılmıştır. Çalışmada açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi kullanılmış ve Avrupa Birliği'nin GSYİH'sı, döviz kuru ve birlik için oluşturulan kukla değişken ile ilişkilendirilmiştir. Çalışma sonucunda Gümrük Birliğinin; Türkiye'nin rekabet gücünü, ileri teknoloji malları ve taklidi zor-yoğun araştırma gerektiren mallarda olumlu etki yarattığı, sermaye yoğun mallar ile ara teknoloji mallarında ise olumsuz etki yarattığı, ayrıca olumlu etkinin görüldüğü alanların GB ve rekabet gücü ilişkisinin yakalama paradigmasını desteklediği, olumsuz etkinin olduğu alanlara ise GB ve rekabet gücü ilişkisinin kutuplaşma teorisini desteklediği sonucuna ulaşılmıştır.

Neyaptı, Taşkın ve Üngör'ün (2007) çalışmasında 'sabit etkiler' yöntemi ile 'panel veri analizi' metodu kullanılmıştır. 1980-2001 dönemini ve 150 ülkeyi kapsayan çalışmada 2000'den fazla gözlem yapılarak GB'nin Türkiye'nin dış ticareti üzerinde bir etkisi olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmanın varsayımı reel döviz kuru, gelir ve ihracatın Gümrük Birliğinden olumlu etkilendiğidir. İthalat ve ihracat gelir esnekliklerinin AB'ye göre GB'de daha düşük olduğu ve Gümrük Birliği sonrasında reel döviz kurunun ithalat üzerindeki etkisini önemli ölçüde kaybettiği sonucuna varmışlardır.

Lehmann, Herzer, Zarosso ve Vollmer (2007), 1988-2002 döneminde Türkiye'deki 16 ihracat sektörünü ele aldıkları çalışmada çekim modelinin farklı bir sürümünü kullanmışlardır. Bu çalışma Türkiye ile AB arasındaki ihracat için ulaşım masraflarını, fiyat rekabetini ve AB korumacılığını dikkate alan bir çalışmadır. Çalışma sonucunda, Türkiye'ye uygulanan 'Ortak Tarım Politikası'nın Gümrük Birliği ile olan ilişkileri derinleştirdiği belirtilmektedir. Ayrıca AB ile Türkiye arasında üyelik öncesi ticareti yapılan demir-çelik ve yan sanayi ürünleri ticaretinin GB sonrasında da devam ettiği belirtilmiştir.

Tunçer ve Arı (2007), çalışmalarında Gümrük Birliğinin Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki dinamik etkileri incelenmiştir. Çalışmada varılan sonuçlar şöyledir; Türkiye geleneksel ihraç malları olarak kabul edilen tarım ve tekstil sektörlerinde rekabet gücü kaybına uğramıştır. GB sonrasında yabancı sermaye girişlerinde artış beklenmesine rağmen 2002 yılına kadar AB'nin payında bir değişme olmayıp %65 olarak sabit kalmıştır. Bunun yanı sıra AB dışında kalan üçüncü ülkelerden sermaye girişinde önemli bir artış gerçekleşmemiştir. GB sonrasında Türkiye'nin ekonomi yönetimi anlayışında görülen modernleşme hem üretimde artışı getirmiş hem de kalitede AB standartlarına ulaşmayı sağlamıştır.

Koçyiğit ve Şen (2007), çalışmalarında Endüstri içi ticareti; Grubel Lloyd, Aquino, Balassa Endeksleri ve Bergstrand Modeli (bilateral) ile ölçerek incelemişlerdir. 1997-2005 yılları için tüm ticarete konu mallar için Uyumlaştırılmış Sistem (HS) ile genişletilmiş endüstri içi ticaret tahmin edilmiştir. Ayrıca Grubel Lloyd endeksi ile aynı dönem için Türkiye ve AB arası endüstri içi ticaretin gelişimine de bakılmıştır. Çalışmanın sonucunda; GB sonrası Türkiye dış ticaretinin AB ile endüstri içi ticarete dönüştüğünü ve bunun dünya ticaretinden daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Türkiye, emek yoğun endüstrilerinden tarımda önemini yitirirken, tekstil ve giyim ön plana çıkmıştır. Türkiye'nin ticaretinde baskın ülke grubu olan OECD'nin yerini coğrafi yakınlığı nedeniyle AB'nin aldığı belirtilmiştir. Ayrıca yazarlar Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile olan ticaretinin içeriğinin değiştiğine ve bu ülkelere tarım ürünleri, tekstil ve hazır giyim ürünleri ihracının arttığına, AB'ye ise imalat sanayi malları ihracının arttığına vurgu yapmışlardır.

Kızıltan, Ersungur ve Polat (2008), 1985-2005 dönemi kapsayan çalışmalarında Türkiye ve AB üyesi 12 ülke arasındaki ihracat ve ithalat ilişkisini incelemek için gölge değişkenli ekonometrik modeller kullanmışlardır. Üyeliğin ilk 10 yılında Türkiye'nin dış ticaretinde artış gözlenmektedir. Kriz dönemlerinde ithalatta görülen azalma Türkiye'nin dış ticaret açığında azalmaya sebep olmuştur. Asıl dikkat çeken nokta 2001 krizi sonrasında artan dış ticaret açığının kaynağının AB ile yapılan ticaret değil ülkenin hızla artan enerji ihtiyacı olduğudur. Bu durum Rusya ve Çin ile yapılan dış ticarete açığı hızla artırmıştır. Gümrük Birliğinin uzun dönemli dinamik etkileri kısa dönemli statik etkilerden daha önemlidir. Ulusal

paranın değerindeki artışa rağmen ihracattaki artışın devam etmesi rekabetteki artışın verimliliği artırarak ekonomiyi olumlu etkilediğini göstermektedir. Bununla birlikte dış ticaret açığının kapanabilmesi için artan ithalatın uzun dönemde yerli üretim ile ikame edilmesinin gerekli olduğu sonucuna varılmıştır.

Aslan ve Kaplan'ın (2008) 1985-1995 ve 1995-2005 yıllarını kapsayan çalışmasında Türkiye'de ISO tarafından belirlenen ilk 500 sanayi kuruluşu incelenmiş ve IPS (Im-Peseran-Shin) birim kök testi kullanılarak panel veri analizi metodu kullanılmıştır. Yeni dış ticaret teorileri ile önem kazanan ekonomik entegrasyon ve uzun dönem büyüme arasındaki ilişkiye değinen çalışmanın amacı entegrasyona dahil olan ülkelerin teknoloji dağılımı yolu ile verimliliklerinin ve büyüme oranlarının artacağını ortaya koymaktır. Verimlilik yakınsaması, ye ülkeler açısından verimlilik farklarının kapanacağını ifade etmektedir. 114 firma için çıktı/sermaye oranı ile ölçülen verimlilik yakınsaması ile GB ncesi ve sonrası için durumun aynı olduğu, Türkiye'de firmalar arasında verimlilik yakınsaması olmadığı ve farklılıkların kalıcı olduğu sonucuna varılmıştır. Bu durum Gümrük Birliği ile teknoloji transferi olmadığı ya da çok düşük olduğu anlamına gelmektedir.

Özer ve zelik (2009), GTAP (Global Trade Analysis Project) modeli ve 'genel denge analizi' ile yaptıkları çalışmada 2001-2006 dönemini kapsayacak şekilde 8 ülke-bölge ve 10 sektör incelenmiştir. Model; AB'ye tam üyelik gerçekleşmeden AB-27 ile GB anlaşmasına tarım ürünlerinin entegre edilmesinin sonuçlarını toprak, vasıflı-vasıfsız işgücü, sermaye ve doğal kaynak faktörlerini inceleyerek gelir-harcama veya kazanç-masraf ilişkisini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın amacı tarım ürünleri kapsamına alınan pamuk üretimini ve tekstil sektörlerinin Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkilerini bulmaktır. Çalışma sonucunda; lif bitkileri üretimini arttığı, bunun asıl sebebinin pamuk fiyatlarının artması olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Artan tarımsal üretime paralel olarak tekstil sektöründe beklenen genişleme görülmemiştir. Bunun sebebi de artan fiyatlar nedeniyle yurt içi talebin azalmasıdır. GB ile tarım dâhil tüm sektörlerde bütünleşmenin sonucunda ortadan kalkan ithalat vergileri, bütçe kaynaklarının daha etkin kullanılmasına ve dolaylı olarak refah düzeyinde artışa sebep olmuştur. Refah

artışının asıl sebebinin, kaynakların yeniden dağılımında ulaşılan etkinlik ve dış ticaret hadlerindeki iyileşme olduğu sonucuna varılmıştır.

Temiz (2009), 1992-2007 yıllarını kapsayan çalışmada dış ticaret verileri kullanarak Gümrük Birliğinin Türkiye ekonomisi üzerindeki statik ve dinamik etkileri ile net ihracat üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırmaya esas olan değişkenler, en küçük kareler yöntemi kullanılarak Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron birim kök testleriyle sınanmıştır. GB'nin Türkiye'nin net ihracatını etkilediği, ticaret hacminde artış yarattığı ancak net ihracatını azalttığı sonucuna varılmıştır.

Nart (2010), Gümrük Birliğinin Türkiye'nin dış ticaretine olumlu ve olumsuz etkilerini 'panel veri analizi' metodu ile incelediği çalışmasında 1990-2007 dönemini baz almıştır. Türkiye'nin AB üyesi 21 ülke ve AB'ye üye olmayan 14 ülke olmak üzere toplamda 35 ülkeyle olan dış ticaret verileri incelemeye alınmıştır. GB üyeliği sonrasında Türkiye'nin dış ticaretinde yapısal değişimler olduğu saptanmıştır. Ticaret hacminin artması ve üyeliğin ilk yıllarında ithalatın hızla artması nedeniyle net ihracatın azalması bu değişimlerin en önemli olanlarıdır. Gümrük Birliğinin AB ile olan ticarete ticareti artırıcı etki yaptığı ve ticaretin üçüncü ülkelerden AB ülkelerine saptığı sonucuna varılmıştır.

Hatıplı (2011), istatistiki veriler kullandığı çalışmasında Gümrük Birliğinin Türkiye ekonomisine olumlu ve olumsuz etkilerini araştırmıştır. Türkiye'nin GB üyeliği sonrasında AB ülkelerine ihracatında sürekli bir artış görülmekle birlikte AB'den yapılan ithalatta da artış görülmektedir. AB ile olan dış ticarete ihracatın ithalatı karşılama oranı ilk 8 yıl boyunca artarak devam etmiştir. Türkiye'nin birlik dışında kalan ülkeler ile olan ticaretinde de bu dönemde bir artış görülmektedir. Bu nedenle GB'nin AB lehine bir ticaret sapması yapmadığı söylenebilir. Gümrük Birliği, Türkiye'nin ticaret hacminde artış sağlarken ithalatın ihracattan daha fazla artması nedeniyle net ihracatta azalmaya sebep olmuştur sonucuna varılmıştır.

Yılmaz (2011), Gümrük Birliğinin etkilerini başlıklar altında toplayarak incelemiştir. Türkiye'nin imalat sanayinin uluslararası rekabete açılması ile ticarete meydana gelen genişleme dinamik bir etkidir. Ancak ithalatta meydana gelen artış ile

birlikte rekabet artışının da görülmesi firmaların kapanmasına ve işsizliğe sebep olmuştur. Rekabet artışına bağlı olarak gelişen verimlilik artışı 2005 sonrasında özellikle otomotiv sektörünü AB ülkeleri ile yarışır hale getirmiştir. İthal ara mal ile üretim yapan bu sektörde 2003 sonrasında Asya ülkelerinin payı artarken AB ülkelerinin payı azalmıştır sonucuna varılmıştır.

Çeştepe ve Mıstaçoğlu'nun (2012) 1994-2007 yıllarını kapsayan çalışmasında GB'nin uzun dönemdeki etkilerinden olan doğrudan yabancı yatırımlarının etkisi, Türkiye ile AB'ye yeni üye olan (2004-2007 dönemi) ülkeler açısından, 'sabit etkiler' yöntemi ile 'panel veri analizi' metodu kullanılarak incelenmiştir. Araştırmada GB kukla değişken, GSYİH, ekonomik istikrarsızlık ve ihracat bağımsız değişken olarak alınmıştır. Yabancı yatırımların 2004 yılında birliğe üye olan Malta, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve 2007'de üye olan Romanya ve Bulgaristan'a rekor düzeyde girişi gözlenmiştir. Türkiye'nin GB üyeliği sonrasında yabancı yatırımların ülkeye girişinde aynı artış görülmemiştir. Bunun sebepleri olarak siyasi istikrarsızlık ve yaşanan krizler gösterilebilir. 2000 sonrasında bankaların özelleşmesi, IMF programına girilmesi, anayasal düzenlemelerin gerçekleşmesi ve 2005 yılında tam üyelik başvurusunun yapılması ile birlikte yabancı sermaye girişinde büyük artışlar görülmüştür. Türkiye'nin OECD ülkeleri arasında yüksek büyüme oranlarına sahip olması ve hem finansal sektörde hem de reel sektörde hızla yaşanan iyileşmeler nedeniyle doğrudan yabancı yatırımların girişi açısından cazip bir ülke konumuna geldiği sonucuna varılmıştır.

Kuşat'ın (2015) çalışmasında GB'nin statik etkileri; üretim etkisi, tüketim etkisi ve dış ticaret haddine etkisi olarak üç başlık altında incelenmiştir. 1980-1995 ve 1996-2013 yılları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Türkiye'nin genel ihracatı artarken AB ülkelerine olan ihracatın miktarının da arttığı, ancak toplam ihracat içerisinde AB ülkelerine olan ihracatın oranının azaldığı görülmüştür. GB sonrası hammadde ihracatında görülen artış ve tüketim malları ihracatında görülen azalış, ihracatta negatif yönlü bir tüketim etkisi olduğunu göstermektedir. 1980-1995 yıllarında ihracatın ithalatı karşılama oranında bazı yıllarda artış bazı yıllarda ise azalış gözlemlenmiş ve bu dönemde genel olarak Türkiye'nin dış ticaret açığında bir azalma olduğu sonucuna varılmıştır.

2.4 DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ İLE İLGİLİ LİTERATÜR TARAMASI

Berg (1997), 1960-1991 yıllarını kapsayan araştırmada Meksika ekonomisi için ekonomik büyüme ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Yazar söz konusu dönemde dış ticaret, ekonomik büyüme ve toplam faktör verimliliğinden oluşan değışkenler arasındaki eşbütünleşmeyi ve nedensellik ilişkisini test etmiştir. Granger Nedensellik Analizi sonucunda değışkenler arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Araştırma sonucunun Meksika'nın ithal ikameci dış ticaret politikasını destekler yönde olduğunu belirtmiştir (Berg, 1997, s.1-21).

Yiğidim ve Köse (1997), Türkiye'de ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ithalatın rolü kapsamında ele almışlardır. Çalışma 1980-1996 yıllarını kapsamakta olup ampirik sonuçlara ulaşmak için Granger Nedensellik Analizi kullanılmıştır. Ekonomik büyümeyi ölçmek için GSYİH kullanılmış, ithalat ihracat ve yatırım dış ticareti ölçmek için analize dâhil edilmiştir. Araştırma sonucunda ihracat ve yatırımların büyümeyi etkilemediğinin yanı sıra ekonomik büyümeyi görelî olarak en çok etkileyen değışkenin ithalat olduğu görülmüştür (Yiğidim ve Köse, 1997, s.71-85).

Ekanayake (1999), 1960-1967 dönemini kapsayan çalışmasında gelişmekte olan sekiz Güney Asya ülkesinde (Pakistan, Hindistan, Endonezya, Malezya, Kore, Tayland, Filipinler ve Sri Lanka) ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Önceki çalışmaların ampirik sonuçlarına göre; Pakistan, Filipinler Hindistan, Endonezya, Kore, Sri Lanka ve Tayland'da ihracat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu gözlemlenirken, Malezya'da ise ihracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir. Araştırmanın ulaştığı kısa dönem Granger Nedensellik Testi sonuçlarına göre ise Pakistan, Hindistan, Malezya, Kore, Tayland ve Filipinler'de ekonomik büyümeden ihracata doğru, Endonezya ve Sri Lanka'da ise ihracattan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir (Ekanayake, 1999, s.43-56).

Giles ve Williams (2000), alışmaları 1963-1999 döneminde ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişkiyi araştıran yaklaşık yüz elli kadar makalenin incelenmesini kapsamaktadır. Araştırmacılar öncelikle ‘ihracata dayalı büyüme hipotezi’ni ele alan bu makalelerin ortak bir sonuca ulaşmadığı gerçeğine dikkate çekmektedirler. lkeler arası yapılan karşılaştırmaların kusurlu olduğunu belirtmişler ve araştırmaların özellikle son on yılda nedensellik analizine yöneldiğini tespit etmişlerdir. Vektör Otoregresif Model (VAR) modellemesi yapan araştırmaların daha etkin olduğunu, bununla birlikte çok geniş zaman dilimini kapsayan araştırmalara göre daha kısa süreleri kapsayan araştırmaların sonuçlarının daha gerçekçi olduğunu belirtmektedirler. Yapılan nedensellik testleri arasında Granger Nedensellik Analizinin en etkili ve işlevsel test olduğu sonucuna varmışlardır (Giles ve Williams, 2000, s.1-48).

Ramos (2001), 1865-1998 yılları arasında Portekiz ekonomisinde dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmiştir. Dış ticaret için ihracat ve ithalat verilerini değişkenler olarak kullanırken, ekonomik büyüme için milli gelir verilerini değişken olarak kullanmıştır. Johansen Eşbütünleşme ve hata düzeltme modellerine dayalı Granger Nedensellik Analizi sonucunda ithalat, ihracat ve dış ticaret arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Ramos, 2001, s.613-623).

Tuncer (2002), 1980-2000 dönemi kapsayan üçer aylık verilerin dikkate alındığı çalışmada ihracat, ithalat ve GSYİH değişkenlerini kullanılmıştır. Vektör Otoregresif Model (VAR) ve Granger Nedensellik Analizi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda, ihracattan GSYİH’ya doğru bir nedensellik bulunamazken, GSYİH’dan ihracata doğru güçlü bir nedensellik bulunmuştur. İthalat ile GSYİH arasında ise çift yönlü ve güçlü bir ilişki bulunmuştur. İthalatın araştırılan dönem için büyüme üzerinde asıl etkili unsur olduğu ve bu durumun da içsel büyüme modelleri ile uyumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tuncer, 2002, s.89-107).

Ay, Erdoğan ve Mucuk (2003), toplam ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceledikleri çalışma 1969-2002 dönemini kapsamaktadır. İhracat ve GSMH değişkenleri Granger Nedensellik Testi yöntemi ile incelenmiş ve

değişkenler arasında karşılıklı ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Ayrıca kullanılan Basit Regresyon Analizi yöntemi ile ihracatın GSMH'yı %5 daha fazla etkilediği sonucunu elde etmişlerdir. Veriler ışığında ihracattaki artış ekonomik büyümedeki artışın temel belirleyici faktörü olurken, doğal olarak GSMH'daki artışın da ihracatı artıran bir faktör olduğu sonucuna varmışlardır (Ay, Erdoğan ve Mucuk, 2003, s.117-125).

Narayan ve Smyth (2004), Çin'de reel gelir ihracat ve beşeri sermaye arasındaki ilişkiyi 1960-1999 dönemini kapsayan bir çalışmada incelemişlerdir. Çalışmada mevcut üç değişken için Eşbütünleşme, Hata Düzeltme ve Granger Nedensellik Testleri uygulanmıştır. Çalışma sonucunda ihracat ile beşeri sermaye arasında çift yönlü, ihracattan reel gelire ve reel gelirden beşeriye sermayeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu belirtilmiştir (Narayan ve Smyth, 2004, s.24-45).

Özer ve Erdoğan (2006), çalışmalarında 1987-2006 yılları arasında Türkiye'de ekonomik büyüme, ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik ilişkisinin yapısı ile birlikte gücünü de araştırmışlardır. Granger Nedensellik Testi uyguladıkları GSYİH, ithalat ve ihracat değişkenleri arasında tek yönlü bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. Nedensellik ilişkisinin yönü ihracattan ekonomik büyümeye, ihracattan ithalata ve ithalattan ekonomik büyümeye doğrudur. Ayrıca uyguladıkları VAR analizi ile bulunan sonuçların desteklendiği, ihracata dayalı büyüme hipotezinin Türkiye için geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Özer ve Erdoğan, 2006, s.93-110).

Tang (2006), çalışmasında 1980-2005 yılları arasında Hong Kong'da ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. ARDL ve Granger Nedensellik Testleri kullanılarak Hong Kong için ihracata dayalı büyüme hipotezi test edilmiştir. Araştırmayı kapsayan dönemde Hong Kong ekonomisi için hizmet ihracatı ile GSYİH arasında nedensellik ilişkisi bulunamazken, ihracat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tang, 2006, s.30-52).

Bahmani-Oskooee ve Oyelola (2007), gelişmekte olan 44 ülkeyi kapsayan çalışmalarında ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. İhracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek için Eşbütünleşme Analizi ve Hata Düzeltme Modeli kullanmışlardır. Yazarlar araştırma neticesinde iki değişken arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra çalışmaya konu olan ülkelerden %60'ında ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu sonucuna da ulaşılmıştır (Oskooee ve Oyelola, 2007, s.1-11).

Bilgin ve şahbaz (2009), çalışmada 19987-2007 dönemine ait aylık veriler kullanarak Türkiye'de büyüme ile ihracat arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Araştırmacılar, ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini test etmeye çalışmışlardır. Kullanılan değişkenler arasında GSYİH yerine aylık bazda sanayi üretim endeksi, ihracat, ithalat ve dış ticaret hadleri bulunmaktadır. Araştırmada Hata Düzeltme Modeline dayanan Granger Nedensellik Analizi ve Toda Yamamoto tarafından tanımlanan Dönüştürülmüş Wald Modeli kullanılmıştır. Araştırma neticesinde, ihracata dayalı büyüme modelini destekler nitelikte, ihracattan büyüme göstergesi olan sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü nedensellik gözlenmiştir. Ayrıca ihracat ile dış ticaret hadleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. İhracata yönelik gelişmelerin büyümeyi desteklemesi nedeniyle, ekonomik büyümeyi artırabilmek için ihracatın desteklenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır (Bilgin ve şahbaz, 2009, s.177-198).

Li, Chen ve San (2010), Çin ekonomisi için dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini inceledikleri çalışmaları 1981-2008 yıllarını kapsamaktadır. GSYİH, ihracat ve ithalat verilerinin esas alındığı değişkenler ışığında Eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modelleri kullanarak testler uygulanmış ve ardından kısa ve uzun dönemli nedensellik analizleri yapılmıştır. Çalışma sonucunda uzun ve kısa dönemde ihracatın GSYİH ile pozitif ilişkisinin olduğu ve bunların karşılıklı olarak nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak ithalat ile GSYİH arasında ne kısa dönem ne de uzun dönem için aynı ilişkinin varlığı tespit edilememiştir. Araştırmacılar Çin'in ekonomik büyümesinin uzun ve kısa vadeli

kaynağı olarak dış ticaretin gösterilebileceği sonucuna ulaşmışlardır (Li, Chen ve San, 2010, s.118-124).

Ağayev (2011), çalışmasında ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 12 eski Sovyetler Birliği üyesi geçiş ekonomisine ait veri setleri ile Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Nedensellik analizi sonucunda hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyüme ile ihracat arasında tek yönlü, ekonomik büyümeden ihracat artışına doğru pozitif nedensellik olduğu bulunmuştur. Ayrıca araştırma kapsamındaki ülkelerde ihracat artışının ekonomik büyümeye neden olmadığı yani ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Ağayev, 2011, s.241-254).

Aytaç ve Akduğan (2012), Türkiye’de dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmaları 2001Q1-2011Q3 dönemini kapsamaktadır. GSYİH, ithalat ve ihracat verileri 3’er aylık dönemler şeklinde ele alınmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Eşbütünleşme Analizi ile test edilmiş, daha sonra Granger Nedensellik Analizi yardımı ile ilişkinin varlığı ve VAR analizi ile de nedenselliğin yönü araştırılmıştır. Analizler sonucunda ithalattan ihracata ve GSYH’ya doğru nedensellik olduğu ve ihracattan da GSYH’ya doğru nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın sonucunda kısa dönemde ithalat ve ihracatın GSYİH’yi etkilediği, ayrıca ithalatın ihracatı etkilediğini bulmuşlar ve uzun dönem (varyans ayrıştırma) araştırma sonuçlarının da mevcut bulguları desteklediğini belirtmişlerdir. Kısa dönemden farklı olarak uzun dönemde GSYİH’nın hem ithalatı hem de ihracatı etkilediği sonucuna ulaşmışlardır (Aytaç ve Akduğan, 2012, s.55-70).

Guan ve Hong (2012), 1960-2010 dönemini kapsayan çalışmalarında Amerika Birleşik Devletlerinde ekonomik büyüme ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. İhracat, ithalat ve GSYİH verilerini enflasyondan arındırılmış olarak yıllar temelinde ele almışlardır. Eşbütünleşme, VAR ve Granger Nedensellik testlerini kullanarak yaptıkları analizin sonucunda ihracat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü, ithalat ile ekonomik büyüme arasında ise ithalattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğunu belirtmişlerdir.

Ayrıca araştırmanın başka bir sonucuna göre ihracat ile ithalat arasında ise nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır (Guan ve Hong, 2012, s.39-43).

Alavinasab (2013), 1961-2010 dönemi kapsayan çalışmada İran ekonomisi için dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Değişkenler olarak petrol dışı ihracat, ithalat, GSMH ve döviz kuru yıllık veriler şeklinde alınmış ayrıca 1980-1987 İran-Irak savaşını kapsayan dönem için kukla değişken kullanılmıştır. Verilere Eşbütünleşme Analizi uygulanmış, ithalatın ekonomik büyümeyi negatif etkilediği, döviz kurunun aynı şekilde ekonomik büyüme üzerinde negatif etkisinin olduğu, kukla değişken olarak kullanılan savaş yıllarının ekonomik büyümeyi aynı şekilde olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. İhracatın ise ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna varılmıştır (Alavinasab, 2013, s.508-519).

Uçan ve Koçak (2014), Türkiye’de dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmaları, 1990-2011 dönemini kapsamaktadır. Üçer aylık verilerin kullanıldığı analizde ithalat ve ihracat bağımsız değişken olarak seçilerek ekonomik büyümeyi ne yönde etkiledikleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda incelenen dönemde ekonomik büyüme ile dış ticaret verileri arasında uzun dönemli ilişki bulduklarını ve ithalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik olduğunu, ayrıca ihracattan ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik olduğunu belirtmişlerdir (Uçan ve Koçak, 2014, s.51-60).

Korkmaz ve Aydın (2015), Türkiye’de dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma 2002:Q1 ile 2014:Q2 dönemi kapsamakta olup ihracat birim değer endeksi, ithalat birim değer endeksi ve ekonomik büyüme (GSYİH) değişkenlerini kullanmışlardır. Yöntem olarak VAR modeli ve Granger Nedensellik Analizi kullanılmıştır. Ampirik sonuçlar ithalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişki olduğunu göstermiştir (Korkmaz ve Aydın, 2015, s.47-76).

Tang, Lai ve Öztürk (2015), çalışmaları Asya’nın dört küçük ejderhası olarak tabir edilen Hong Kong, Güney Kore, Tayvan ve Singapur’u kapsamaktadır. Ülkeler için farklı dönemler seçilmekle birlikte, çalışma genel olarak 1960-2007 dönemini ele almıştır. GSYİH, ihracat ve reel döviz kuru değişkenler olarak seçilmiştir. Eşbütünleşme ve Nedensellik analizlerin yapıldığı çalışmada iki değişkenli modelde

Hong Kong ve Singapur için ihracat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik, Güney Kore ve Tayvan için ise ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur. Üç değişkenli modelde ise analize konu tüm ülkeler için ihracat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir (Tang, Lai ve Öztürk, 2015, s.229-235).

Acet, Erdoğan ve Köksal (2016), Türkiye’de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1998-2013 yıllarını kapsayan üçer aylık verileri kullanarak incelemişlerdir. GSYİH, ithalat ve ihracat verilerinden oluşan değişkenler VAR analizi ve Granger Nedensellik Analizi ile test edilmiştir. Yapılan analiz neticesinde ihracat ile GSYİH değişkenleri arasında çift yönlü ve yine ihracat ile ithalat değişkenleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda yazarlar ihracat ve ithalattan GSYİH’ya doğru bir nedensellik olduğunu ifade etmişlerdir. İncelenen dönemde özellikle ekonomik büyümenin kaynağının ihracat, ihracat artışının kaynağının da ithalat olduğu ve bu nedenle de ekonomik büyümenin ithalattan kaynaklandığını belirtmişlerdir (Acet, Erdoğan ve Köksal, 2016, s.145-161).

Ogbokor ve Meyer (2017), 1995Q1-2015Q4 döneminin incelendiği çalışma Güney Afrika’da ekonomik büyüme ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler GSYİH, ekonominin açıklığı, ihracat ve döviz kurudur. Değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin varlığı tespit edilmekle birlikte ihracatın döviz kuruna ve ekonominin açıklığına göre ekonomik büyüme üzerinde daha fazla etkili olduğu anlaşılmıştır. Granger Nedensellik Analizi sonucunda ise ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu, ekonominin açıklığından ihracata doğru yine tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu bulunmuştur (Ogbokor ve Meyer, 2017, s.161-176).

Dereli (2018), yaptığı çalışmada Türkiye’de dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1969-2016 yıllarını kapsayacak şekilde araştırmıştır. GSYİH, ithalat ve ihracat değişkenlerini kullandığı araştırmasında, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını sınamak için Johansen Eşbütünlüşme Analizini kullanırken, ilişkinin yönünü belirlemek için Vektör Hata Düzetme Modeline dayalı Granger Nedensellik Analizini uygulamıştır. Çalışmanın sonucunda gayri safi yurt

içi hasıladan ithalata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir (Dereli, 2018, s.279-289).

İzgi ve Yılmaz (2018), Türkiye’de ekonomik büyüme ithalat ve ihracat ilişkisini 1992-2016 yıllarını kapsayacak şekilde incelemişlerdir. GSYİH, ithalat ve ihracat değişkenlerini dikkate alarak Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik testlerini yöntem olarak kullanmışlardır. Elde edilen bulgular literatüre uygun olarak ihracata dayalı büyüme hipotezini (export-led growth) destekler niteliktedir (İzgi ve Yılmaz, 2018, s.54-74).

Şahin ve Durmuş (2018), ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi Türkiye örneğinde incelemiştir. 2002-2017 döneminin incelendiği çalışmada ihracat, ithalat ve GSYİH değişkenlerine ait veriler kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Fourier Standart Granger Testi ile incelenmiştir. Test sonuçlarına göre ithalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ekonomik büyümeden ihracata doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı bulunmuştur. Araştırmanın sonucunda Türkiye’de ithalata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Şahin ve Durmuş, 2018, s.1114-1122).

Çütçü ve Yaşar (2019), ekonomik büyüme ve dış ticaret politikaları arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmaları 1924-2015 dönemini kapsamaktadır. Çalışmaya esas olmak üzere ihracat, ithalat ve GSYİH değişkenleri yıllık veriler alınarak kullanılmıştır. Araştırmacılar incelenen uzun dönemde değişkenler arasındaki ilişkinin ve yapısal kırılmaların tespiti için Lee-Strazcicich ve Maki Eşbütünleşme testlerini uygulamışlardır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise Granger Nedensellik Testi ile Hacker ve Hatemi Nedensellik Testi kullanılarak incelenmiştir. Önceki yıllarda tamamen ya da kısmen korumacı politikalar izlenmekle birlikte, 24 Ocak kararları ile liberal ekonomik anlayış ve dış ticaret politikasıyla birlikte ihracata dayalı büyüme stratejisinin benimsendiği dikkate alındığında ihracatın temel desteğini ithal edilen ara mallarının oluşturduğu ve ekonomik büyümeden ithalata doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır (Çütçü ve Yaşar, 2019, s.266-282).

Samad (2019), 1970-2015 yıllarını kapsayan çalışmasında dokuz Güney Asya ülkesinde dış ticaret, ekonomik büyüme ve finansal büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmaktadır. Johansen Eşbütünleşme, Vektör Hata Düzeltme (VEC) ve Granger Nedensellik testlerinin kullandığı çalışmada ihracat, GSYİH ve banka kredilerine ait veriler değişkenler olarak kullanılmıştır. Çalışma sonucunda yazar Endonezya ve Filipinler için nedensellik bulunmadığını, Malezya, Singapur ve Tayland'da GSYİH ile ihracat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu, Bangladeş, Pakistan ve Sri Lanka'da ihracattan GSYİH'ya doğru tek yönlü nedensellik olduğunu ve Hindistan'da ise GSYİH'dan ihracata doğru tek yönlü nedensellik olduğunu belirtmiştir (Samad, 2019, s.117-128).

Kızıldere (2020), Türkiye'de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Araştırmada 1970-2018 dönemi GSYİH, ithalat ve ihracat değişkenleri kullanılarak inceleme yapılmıştır. Değişkenler arası ilişki Granger Nedensellik Analizi ile test edilmiştir. Araştırmanın sonucunda gayri safi yurt içi hasıladan ithalata, ihracattan ithalata ve gayri safi yurt içi hasıladan ihracata doğru nedensellik olduğu saptanmıştır (Kızıldere, 2020, s.318-331).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ TİCARET TEORİLERİ VE GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ

3.1 DIŞ TİCARET TEORİLERİ

Uluslararası ticaretin nedenlerini temel amaç olarak ele alan dış ticaret teorileri; ihracat, ithalat, sermaye, verimlilik, dış ticaretin sağladığı yararlar gibi faktörleri açıklamaya çalışmaktadır. Üretimin kapsamı, teknikleri, hangi malların ihraç hangilerinin ithal edilmesi gerektiği, getiriye sağlayan koşullar dış ticaret teorilerinin üzerinde yoğunlaştığı olgulardır. Dış ticaret teorilerinin temeli Adam Smith ve David Ricardo'ya dayanır. Teorilerin ilk dönemlerinde liberal ve merkantilist görüşler hâkim olmuştur. Merkantilizm daha çok devletçi ve korumacı bir ticaret anlayışını benimserken, liberal anlayış ise serbest ticareti savunmaktadır. Birbirini izleyen yazarlar tarafından öne sürülen dış ticaret teorileri, biri diğerini tamamlayıcı veya reddedici nitelikte ortaya çıkmıştır. Günümüze doğru ticaretin dinamik bir hareketliliğe bürünmesi, teknolojik gelişmeler sonucu üretim tekniklerinin değişime uğraması, maliyet, getiri, verimlilik gibi kavramların gelişmesiyle, zamanla ortaya atılan bazı teorilerin geçerliliğini kısmen de olsa yitirdiği görülmektedir.

3.1.1 Klasik Dış Ticaret Teorileri

Merkantilizm, toplum refahını kıymetli madenlere bağlamakla beraber uluslararası ticaretin, tarafların yararına olmayacağını savunmaktadır. 1760'lı yıllarda Sanayi Devriminin başlamasıyla buhar gücünün kitle üretimi sonucu serbest ticaretin gereksinimine cevap veremeyecek noktaya gelen Merkantilist yaklaşım varlığını kaybetmeye başlamış, klasik liberalizm yaklaşımı hâkim olmuştur. Sanayi alanında ortaya çıkan ilerlemeler, dış ticaretin gelişmesi gibi durumların ardından

merkantilist yaklaşım eleştirilmiş, Fizyokrazi olarak bilinen iktisadi düşünce yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Devletin ekonomiye müdahalesini yanlış bulan Fizyokratlar, serbest ticaretin gerekliliğini ileri sürerek merkantilizmi eleştirmiş, liberal bir ekonomik görüşü savunmuşlardır.

3.1.1.1 Mutlak Üstünlükler Teorisi

Smith, Merkantilizme bazı eleştiriler yöneltmiştir. Bunlardan biri; Merkantilizmin ekonomiye devlet müdahalesini gerekli görmesi sonucu oluşan tekelleşmedir. Adam Smith, serbest piyasa ticaretini savunarak oluşacak rekabetçi ortama dikkat çekmekte, devletin de bunu koruması gerektiğini ifade etmektedir. Merkantilizmin temel felsefesi olan değerli madenlerin, zenginliğin kaynağını teşkil etmesi görüşünün yetersiz olduğunu belirten klasikler; toprak, üretim, sermaye gibi unsurların toplum refahını artıracak görüşünü savunmaktadırlar. Hangi malların üretilmesi gerektiği, ihracat ve ithalatın hangi malları kapsamaması gerektiği de Mutlak Üstünlükler Teorisinde tartışılmıştır. Smith'e göre bir devlet düşük maliyetle ürettiği alanda uzmanlaşmalı, ihracatını bu yönde yapmalı ve yüksek maliyetli üretimden vazgeçerek bu malları ithal etme yoluna gitmelidir. İşgüden ve Akyüz (1990), bu noktada sözü edilen maliyet unsurunun emek faktörü olduğuna değinmişlerdir. Çünkü burada emek faktörünün homojen olduğu düşünülmektedir.

Mutlak Üstünlükler Teorisinde uzmanlaşma ve iş bölümü de önemli bir yer edinmektedir. Fazla üretim için iş bölümü gerekirken bu iş bölümünün ilerletilmesi halinde daha fazla üretimin gerçekleşeceği belirtilmektedir. Artan iş bölümü üretim artışının yanı sıra ülkenin işçilik üretim değerinde de artış sağlayacağı ifade edilmektedir (Schumacher, 2012).

3.1.1.2 Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisine katkı sağlayarak, eksik kalan kısımlarını tamamlamak üzere David Ricardo tarafından Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ileri sürülmüştür. Ricardo, dış ticaret üzerinde birtakım değerlendirmelerde bulunmuş, dış ticaretten elde edilen gelir ve dış ticarete neden olan durumları izah etmeye çalışmış, bir devletin bir malı üretirken diğer devletlere nazaran sağladığı

mukayeseli üstünlüğün dış ticaretin amacını teşkil ettiğini belirtmiştir. Üretimi kazançlı olan mal hangisi ise o üretilir ve iki malın üretilmesi için de kazançlarının eşit olması gerekir. Teknoloji farkının sağladığı avantajla emeğin verimlilik derecesi bu teorinin temelini oluşturmaktadır.

Üretimde uluslararası iş bölümünün önemine değinen Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, her devletin en verimli ve ucuz bulduğu malı diğer ülkelerden alması gerektiğini dolayısıyla üretimde üstünlüğün derecesinin önemlilik arzettiğini açıklamaktadır (Ünsal, 2005).

Teorinin gelişmiş ve az gelişmiş ülke ekonomileri üzerinde olumlu etki yaratacağını belirten Coşkun ve Topuz (2018), nispi olarak gelişmiş ülkelerin daha ucuza üretebileceği mallara yöneleceği, az gelişmiş ülkelerin de bu piyasada yer bulmak için aktif ticaret içine gireceği böylece hiçbir devletin kaybetmeyeceğini ifade etmektedirler.

3.1.2 Faktör Donatımı (Heckscher-Ohlin) Teorisi

Mukayeseli Üstünlükler Teorisinden sonra Eli Heckscher ve Bertil Ohlin tarafından geliştirilen bu teori, daha önce Ricardo'nun teorisinde öne sürdüğü emeğin verimliliği olgusunun farklı olmasının sebepleri olarak faktörleri göstermektedir. Emek faktörünün yanında sermaye faktörünü de hesaba katarak daha kapsamlı bir görüşü savunan bu teoride hangi malların ihraç, hangilerinin ithal edilmesi meselesine de değinilmiştir. Buna göre kaynağı bol olan malların ihraç edilmesi gerekirken, kaynağı kıt olan malların ise ithal edilmesi gerekir. Bunun nedeni bol olan faktörün üretiminde o ülke hem uzmanlaşır hem de üretim maliyeti daha az olur. Matematiksel olarak teoriye kayda değer katkı sunan Paul Samuelson, sebep sonuç ilişkisi bağlamında varsayımları formülleştirmiştir.

Faktör Fiyatları Eşitliği Teoremi, Stolper-Samuelson Teoremi ve Rybczynski Teoremleri Faktör Teorisinden türetilen teoremlerdir. Stolper ve Samuelson, faktör yoğunluğuna dikkat çekerek bir malda kullanılan faktörün fiyatını artıran unsurun söz konusu malın artan fiyatı olduğunu belirtmişlerdir (Sasaki, 2015).

3.1.3 Yeni (Modern) Dış Ticaret Teorileri

Bu bölümde değineceğimiz yeni dış ticaret teorileri, daha çok klasik ticaret teorilerini eleştirel nitelikte olup, ortalama maliyet, ölçek ekonomileri, farklılaştırılmış mallar, endüstri içi ticaret gibi unsurlar üzerinde yoğunlaşmıştır. 1960'lı yıllarda ileri sürülen bu teoriler geleneksel teorilerin açıklayamadığı, eksik kaldığı noktaları yeni teorilerle açıklamaya çalışmıştır. Özellikle Faktör Donatımı Teorisinin savunduğu malların homojen olması yani hem alım hem de satımının yapılamayacağı görüşü yeni teorilerde ele alınmış ve piyasa faktörlerinin dinamik yapıları üzerinde fikirler ortaya atılmıştır.

3.1.3.1 Nitelikli İşgücü Teorisi

Keesing, Kennen gibi yazarlarca geliştirilen Nitelikli İşgücü Teorisi, ülkeler bazında farklılık gösteren nitelikli işgücü üzerinde yoğunlaşmıştır. Buna göre nitelikli işgücüne sahip sanayisi gelişmiş devletler, söz konusu üretim alanında uzmanlaşır ve bu durum da dış ticaretlerine yön verir. Neo-faktör Donatımı Teorisi olarak da adlandırılan bu teori, nitelikli emek-yoğun mallar ile sermaye-yoğun malların birbirinin aynı olduğunu belirterek beşeri sermayeye de yoğunlaşmıştır. Ülkelerin nitelikli işgücü ile sağlanan üretimde uzmanlaşmasıyla ihraç mallarının da bu üretimden oluşacağı belirtilmektedir (Turgan, 2017).

Emek faktörünün homojen olmayıp nitelikli-niteliksiz olarak değerlendirilmesi açısından Nitelikli İşgücü Teorisi, Faktör Donatımı Teorisinden ayrılırken, emek ve sermaye varlığı, taşıma giderlerini sıfır kabul etmek, tam rekabet gibi olgular açısından da bu iki teori benzerlik taşımaktadır.

3.1.3.2 Teknoloji Açığı Teorisi

Posner'in (1961) öncülük ettiği Teknoloji Açığı Teorisi, teknolojik gelişmelerle üretim teknikleri geliştiren ülkelerin, malın ilk ihracatçısı olacağını ancak diğer faktörlere de sahip diğer ülkelerin bu teknolojiyi taklit etmesi sonrasında ihraççı devletin düşük maliyetle ithalatçı konuma geçeceğini savunmaktadır. İngiltere'nin zamanla tekstil üretimini azaltması buna örnek gösterilir.

Monopolcü ekonominin sahip olduğu teknolojiyi; özellikle ucuz işgücüne veya bol doğal kaynaklara sahip az gelişmiş ülkeler kısa gecikmeyle taklit eder. Posner'e göre bu gecikme; tepki gecikmesi, taklit gecikmesi ve talep gecikmesi olarak üç gruba ayrılır (Gondolfo, 1998).

Heckscher-Ohlin Teorisinin teknoloji varsayımını reddeden bu teori, teknolojik yeniliklerin patent, fikri ve sınai haklarla korunabileceğini belirtmektedir. Çünkü Heckscher-Ohlin Teorisi üretim yöntemlerinin tüm üreticiler tarafından kullanılmasında bir engelin olmadığını iddia etmektedir.

3.1.3.3 Ürün Dönemleri Teorisi

Vernon (1966) tarafından geliştirilen Ürün Dönemleri Teorisi, zamanla belli malların üretim safhalarının kolaylaşacağını savunmaktadır. Ürünlerin üç aşamalı dönemleri seyrettiği belirtilirken bu dönemler; ürünün ilk üretim dönemi, olgunlaşma dönemi ve son dönemidir (Ünsal, 2005). Buna göre; ilk etapta mal, teknolojik üstünlüğü elinde tutan ülkede üretilir ki bu üretim daha çok iç pazara dönüktür. Ürün olgunlaşma döneminde iç piyasanın yanı sıra ürünün ihracatı da artış gösterecektir ve gecikmeyle ucuz üretim faktörlerine sahip diğer ülkeler tarafından bu teknoloji taklit edilmeye başlar. Nihai aşamada da üretim taklitçi üreticilere geçer ve teknoloji icat eden ülke bu malı ithal etmeye başlar. Zaman kavramına yoğunlaşan Ürün Dönemleri Teorisi, bu yönüyle Teknoloji Açığı Teorisinin güncellenmiş hali olarak değerlendirilmektedir.

3.1.3.4 Tercihlerde Benzerlik Teorisi

Tercihlerde Benzerlik Teorisi 1961 yılında Linder tarafından ileri sürülmüş, genel anlamda talep koşulları üzerinde yani tüketicilerin tercihleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Linder, homojen olmayan sanayi malları ticaretinin, üretim faktörlerine değil tüketicilerin tercihlerine bağlı olduğunu iddia etmiştir. Burada gelir faktörünün de önemine vurgu yaparak önceki teorilerden farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Bu teoriye Taleplerin Çakışması Hipotezi de denmektedir. Tüketicinin zevk ve tercihleri, gelir düzeyi gibi benzer unsurların daha çok benzer ölçüde gelişmiş ülkeleri kapsadığı belirtilmektedir. Dolayısıyla bu teori, gelişmiş bir ülke ile

gelişmekte olan bir ülke arasında bu bağlamda bir ticaretin olma ihtimaline pek açıklık getirmemiştir. Gelir faktörü de teoremin bir parçası olarak değerlendirildiği için ülkelerin kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılası (GSYİH) da önem arz etmekte ve Linder kişi başına düşen milli geliri, ülkede bulunan sermaye malları stoklarına bağlamaktadır.

3.1.3.5 Ölçek Ekonomileri Teorisi

Dış ticaret faktörüne ölçek ekonomileri açısından yaklaşan Ölçek Ekonomileri Teorisi, bazı içsel ve dışsal ölçeklerin kullanılmasıyla üretim maliyetlerinin düşürülebileceği, dolayısıyla karlılığın artırılabilceğini açıklamaktadır. Üretim girdileri artırıldığında üretim daha fazla artarsa ortalama birim maliyetler düşeceğinden bu durumda ölçeğe göre artan getiri oluşacak, sabit maliyetlere rağmen üretim hacminin artması da birim maliyetin düşmesini sağlayacaktır ki bu durumda da ölçek ekonomileri söz konusu olacaktır.

Ülkeler; maliyet, üretim teknikleri, faktör donanımı, teknoloji gibi unsurlarda benzer durumlara sahip olsalar bile refahlarını artırmak amacıyla, mallarda farklılaşmaya giderek de birim maliyetleri düşürmesiyle kazançlı çıkabilirler (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011).

Özetle ölçeğe göre azalan maliyetler veya ölçeğe göre artan getiriler durumu meydana gelmektedir. Üretim işletmelerinin firma içi üretim ölçeğinin artması durumunda içsel ölçek ekonomileri söz konusudur. Ama içinde bulunduğu sektörde üretim hacminin artırılması sonucu maliyetlerin düşmesi halinde de dışsal ölçek ekonomilerinden söz edebiliriz.

3.1.3.6 Monopolcü Rekabet Teorisi

Dış ticareti; karşılaştırmalı üstünlükler, ürünlerin homojen olması varsayımı değil ölçek ekonomileri ve malların farklılaştırılması varsayımıyla değerlendiren Monopolcü Rekabet Teorisi, endüstri içi ticareti izah etmeye çalışır. Üreticilerin ölçeğe göre artan getiri olgusu ile faaliyet göstermesi sonucu monopolcü piyasa oluşur. Ürün çeşitliliğinden ziyade birkaç ürün üzerine yoğunlaşarak, ölçek

ekonomilerinden istifade ederek ve bu mallar üzerinde uzmanlaşarak ihracını gerçekleştiren firmalar diğer malları da ithal etme yoluna gitmektedir.

Faktör Donatımı Teorisinin; malların homojen olduğu, yani aynı ülke tarafından aynı malın ihracatının ve ithalatının yapılamayacağı tezini, Monopolcü Rekabet Teorisi ölçek ekonomileri aracılığı ile izah etmektedir. İki yönlü ticarete konu olan mallar; marka, tasarım, görünüşü gibi yöntemlerle farklılaştırılabilir ve endüstri içi ticaret imkânı yaratılır. Tüketici tercihleri bağlamında çoğunluk tercihleri üzerinde firmalar ölçek ekonomilerinden yararlanarak uzmanlaşır, azınlık tercihleri ürünlerinin üretimi yüksek maliyetli olabileceğinden benzer üretim yapan diğer ülkelerden bu ürünler ithal edilir. Ürün çeşitliğinin olması, piyasada alıcı ve satıcıların yoğun olması, faktör donatımının sağlanmış olması bu teorinin varsayımları arasında yer almaktadır (Yılmaz, 2015).

Edward ve Robinson tarafından ileri sürülen bu teori, özellikle aynı sektörde farklılaştırılmış malların çift yönlü ticaretlerini ele alır. Yani endüstri içi ticaret üzerinde yoğunlaşmıştır. Aynı ama farklılaştırılmış iki ürünün iki ülke arasında ticaretinin yapılması buna örnek gösterilebilir. Monopolcü Rekabet Teorisini savunan Krugman, Balassa, Lancaster gibi yazarlar da dış ticareti değerlendirirken monopolcü piyasa rekabetini dikkate almışlardır. Günümüz uluslararası ticaret piyasasına bakıldığında Monopolcü Rekabet Teorisinin izlerini görmek mümkün olup bu teorinin geçerliliğini koruduğunu söyleyebiliriz.

3.2 TÜRKİYE’NİN GENEL DIŞ TİCARETİ

Üretim fazlası veya eksikliği, fiyat farkları gibi nedenlerin, ülke ticaretlerinin dışa açılmayı zorunlu hale getirdiği, dolayısıyla özellikle 2. Dünya Savaşından sonra devletlerin ekonomik işbirliği arayışlarına girdiği bilinmektedir. Benzer nedenlerle Türkiye de özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında birçok uluslararası ekonomik kuruluşla işbirliği yapmaktan geri kalmamıştır. Dünya savaşlarından sonra kurulan bu örgütlerin bazıları bölgesel nitelikte olup bazıları ise küresel niteliktedir. Aşağıdaki tabloda Türkiye’nin üye olduğu ekonomik kuruluşlar ve üyelik tarihleri verilmiştir.

Tablo 3.1: Türkiye'nin Üye Olduğu Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar

Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar	Türkiye'nin Üyeliği
Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB)	1947
Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)	1961
İslam İşbirliği Teşkilatı (OIC)	1969
Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO)	1985
Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (BSEC)	1992
Dünya Ticaret Örgütü (WTO)	1995
Gümrük Birliği (CU/GB)	1995
D-8	1997
G-20	1999
Şangay İşbirliği Örgütü (Şangay Beşlisi-SCO)	2012

Kaynak: Keskingöz (2017)

Türkiye her ne kadar uluslararası ekonomik kuruluşlara üye olsa da 1980 yılı öncesi ticaret politikasına bakıldığında daha çok içe kapalı bir strateji izlediği söylenebilir. 1980 yılı ile beraber Türk ekonomisi dışa açılma stratejisi benimsemiş ve buna dönük adımları da atmıştır. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi 1980 yılından sonra üyelik anlamında uluslararası ekonomik kuruluşlara daha fazla katılım sağlanması da bu tezi doğrular niteliktedir. Devam eden süreçte 1995 yılında Gümrük Birliği Anlaşmasının imzalanması ve 1996 yılında yürürlüğe girmesiyle birlikte çalışmamızın konusunu teşkil eden Gümrük Birliğinin Türkiye'nin ticaretine etkisi aşağıdaki başlıklarda mercek altına alınacaktır.

Daha önce de belirtildiği gibi 1980 yılından sonra ticaretimizin dışa açılması ve devamında AB ile Gümrük Birliğinin kurulması, Türkiye'nin ihracat, ithalat, dış ticaret hacmi, dış ticaret dengesi, ekonomik büyüme, milli gelir artışı gibi verilerde yaşanan değişimleri analiz etmek amacıyla önce genel olarak ticareti incelemek gerekmektedir. Çalışmada Gümrük Birliğinin ülkemiz dış ticaretine etkisi analiz edileceği için istatistiki veriler toplanırken ve değerlendirilirken, inceleme Gümrük Birliği öncesi ve Gümrük Birliği sonrası şeklinde ele alınacaktır. GB öncesi olarak

1980 ile 1995 yılları arası, GB sonrası olarak da 1996 ile 2019 yılları arası dikkate alınacaktır. Bilindiği üzere İngiltere'nin Brexit Anlaşmasının kabulüyle yaşanan AB'den ayrılma sürecinin AB Komisyonu tarafından 31 Ocak 2020 tarihinde onaylanması sonrasında AB'nin üye sayısı 27'ye düşmüştür. Ticari verileri tablolara yansıtırken ilgili kategorilere İngiltere'nin AB'den ayrılışı referans aralığımızı etkilemediği için İngiltere ile olan dış ticaretimiz de dâhil edilmiştir.

3.2.1 GB Öncesi Türkiye'nin Toplam İhracat ve İthalatı ile Büyüme Hızları

Gümrük Birliği öncesi dış ticaretimizi değerlendirirken 1980 yılından başlamak üzere GB'nin imzalandığı 1995 yılına kadarki ticaret verilerini ele alacağız. Türk ticaretinin dışa yönelmeye başlaması ve yeni pazar arayışlarına girdiği, dünya ekonomileriyle rekabet etme hedefine yöneldiği dönem için 1980 yılı, dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Tablo 3.2'de Türkiye'nin GB öncesi 1980 ile 1995 yılları arası ticaret hacmi ve büyüme oranları gösterilmiştir.

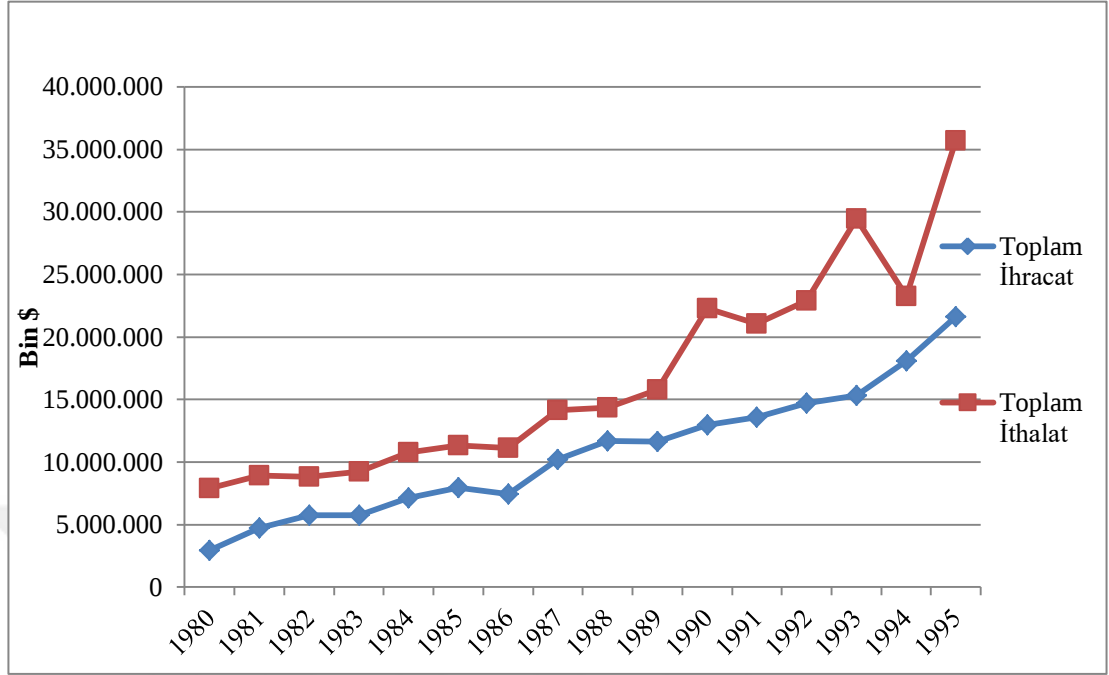
Tablo 3.2: GB Öncesi Türkiye'nin Toplam İhracat ve İthalatı

Yıllar	Toplam İhracat		Toplam İthalat		Toplam Dış Ticaret (Bin ABD \$)
	Değer (Bin ABD \$)	Büyüme Oranı (%)	Değer (Bin ABD \$)	Büyüme Oranı (%)	
1980	2.910.122	28,7	7.909.364	56,0	10.819.486
1981	4.702.934	61,6	8.933.374	12,9	13.636.308
1982	5.745.973	22,2	8.842.665	-1,0	14.588.639
1983	5.727.834	-0,3	9.235.002	4,4	14.962.836
1984	7.133.604	24,5	10.757.032	16,5	17.890.636
1985	7.958.010	11,6	11.343.376	5,5	19.301.386
1986	7.456.726	-6,3	11.104.771	-2,1	18.561.497
1987	10.190.049	36,7	14.157.807	27,5	24.347.856
1988	11.662.024	14,4	14.335.398	1,3	25.997.422
1989	11.624.692	-0,3	15.792.143	10,2	27.416.835
1990	12.959.288	11,5	22.302.126	41,2	35.261.413
1991	13.593.462	4,9	21.047.014	-5,6	34.640.476
1992	14.714.629	8,2	22.871.055	8,7	37.585.684
1993	15.345.067	4,3	29.428.370	28,7	44.773.436
1994	18.105.872	18	23.270.019	-20,9	41.375.891
1995	21.637.041	19,5	35.709.011	53,5	57.346.052

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

GB'den önce 1980 yılında Türkiye'nin dışa açılma adımı dış ticaret hacminde çok yüksek olmasa da artışa yol açmış, Grafik 3.1'de de görüldüğü üzere 1994 krizinde ihracatta artma devam ederken ithalatta sert bir düşüş yaşanmıştır. 1995 yılında Gümrük Birliğinin imzalanmasıyla ithalatta önemli bir artma meydana gelmiştir. Çolak, Öztürkler, Tokathoğlu'na (2008) göre; GB'nin yürürlük tarihinden önceki yılda ithalatın bu denli yükselmesinin nedeni; belirli ölçüde GB dolayısıyla üçüncü ülkelere yapılacak ithalatın daha maliyetli hale geleceği kaygısıdır. Çünkü 1996 ve 1997 yıllarında ithalatta artış oranı azalmış, Asya ve Rusya mali krizleri 1999 depreminin de etkisiyle GSYİH'daki azalma sonucu 1998 ve 1999 yıllarında ithalatın mutlak surette azaldığı belirtilmektedir. GB'nin 1996 yılından itibaren yürürlüğe girmesiyle kısa vadede Türkiye ticaretini ciddi manada etkilediği söylenemez.

Grafik 3.1 GB Öncesi Türkiye'nin Toplam İhracat ve İthalatı

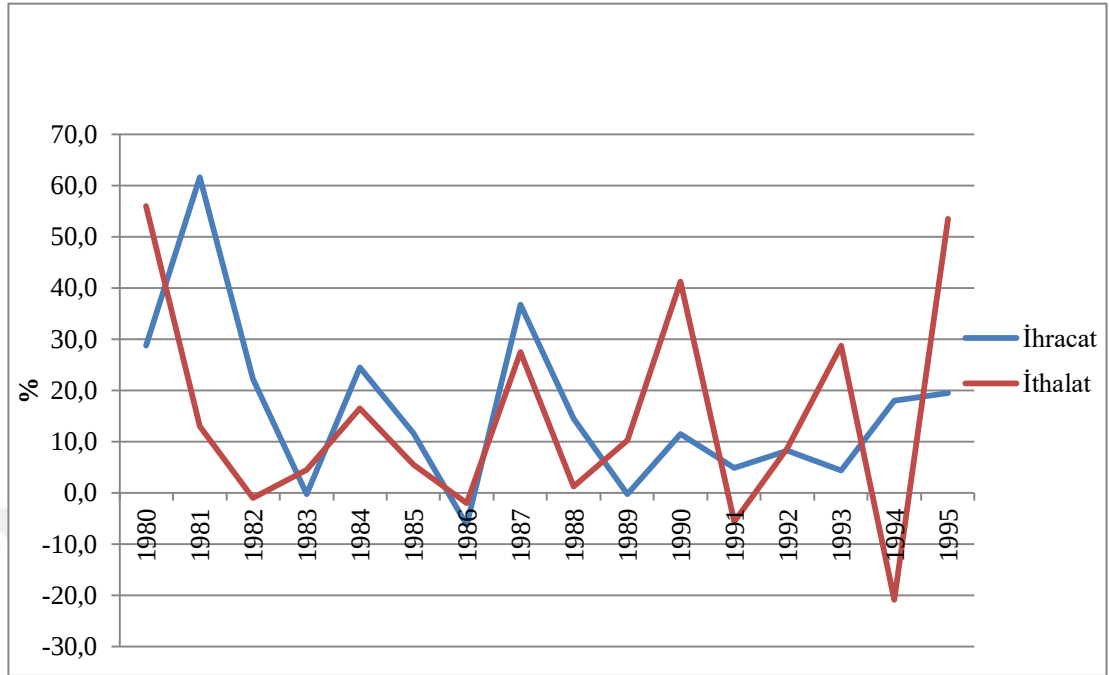

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

GB öncesi dönemde Türkiye'nin genel ticaretinde meydana gelen değişimi göstermek amacıyla aşağıda Grafik 3.2 hazırlanmıştır. Grafiğe de yansıdığı gibi ihracat ve ithalattaki değişim genel olarak paralellik göstermemekte, 1981 ve mali krizin yaşandığı 1994 yılında ithalat azalırken ithalatta artış meydana gelmiştir.

Ocak 1980'de her ne kadar ekonomik dışa açılma adımı atılsa da Eylül ayında yaşanan askeri darbenin de etkisiyle genel ticaret yeterli düzeyde gerçekleşmemiştir. Ancak 1981 yılında ithalatın yaklaşık %13'lük artışına karşılık ihracat kayda değer bir şekilde %61,6'lık bir artış kaydetmiştir. Grafikte dikkatimizi çeken bir diğer yıl ekonomik krizin yaşandığı 1994 yılı ve GB'nin imzalandığı 1995 yılıdır. 1994 yılında krizin etkisiyle ithalatta yaklaşık %21'lik gibi bir azalış meydana gelirken ihracatta büyüme devam etmiştir. Ancak GB'nin etkisiyle 1995 yılında ithalat bir önceki yıla göre %53,5 oranında artmıştır.

Grafik 3.2 GB Öncesi Toplam İhracat ve İthalatın Büyüme Hızları

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

3.2.2 GB Sonrası Türkiye'nin Toplam İhracat ve İthalatı ile Büyüme Hızları

1 Ocak 1996 tarihinde GB'nin yürürlüğe girmesini izleyen ilk yıllarda ekonomik açıdan olağan dışı gelişmeler yaşanmasıyla 1997 Asya krizi sonucu Türk dış ticaretinin önemli derecede etkilendiği söylenemez. Tablo 3.3 incelendiğinde 1997 yılında hem ihracat hem de ithalat artış göstermiş, Rusya krizinin yaşandığı 1998 yılında ithalat gerilemiş, 1999 yılında Türkiye'nin yaşamış olduğu deprem etkisiyle yine ithalat 40 milyar dolar gerçekleşerek düşüş kaydetmiştir.

Tablo 3.3: GB Sonrası Türkiye'nin Toplam İhracat ve İthalatı

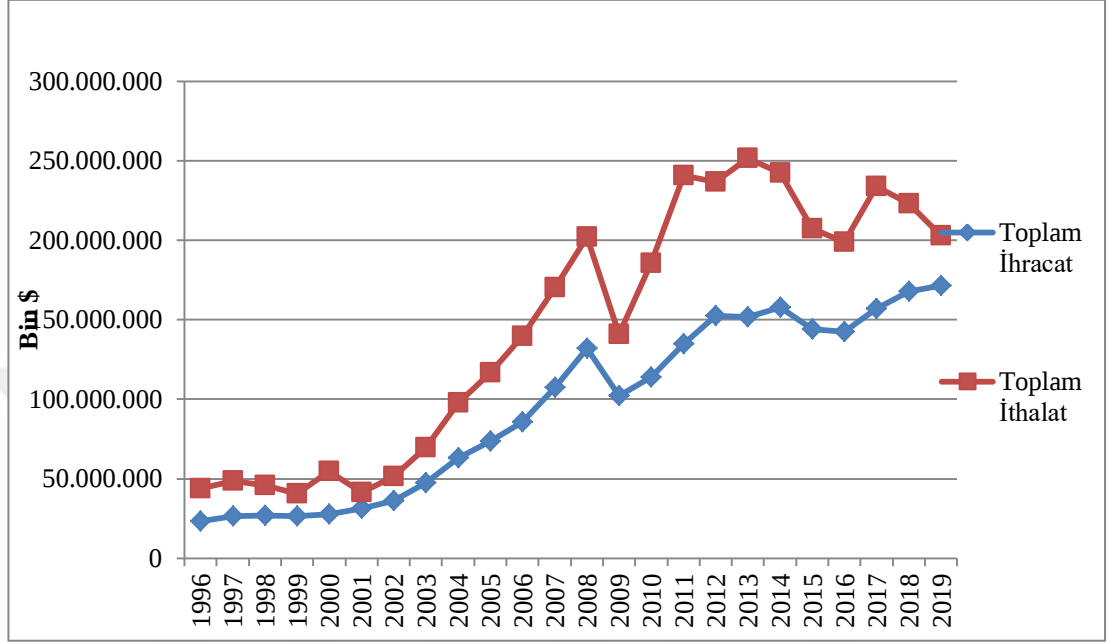
Yıllar	Toplam İhracat		Toplam İthalat		Toplam Dış Ticaret (Bin ABD \$)
	Değer (Bin ABD \$)	Büyüme Oranı (%)	Değer (Bin ABD \$)	Büyüme Oranı (%)	
1996	23.224.465	7,3	43.626.642	22,2	66.851.107
1997	26.261.072	13,1	48.558.721	11,3	74.819.792
1998	26.973.952	2,7	45.921.392	-5,4	72.895.344
1999	26.587.225	-1,4	40.671.272	-11,4	67.258.497
2000	27.774.906	4,5	54.502.821	34	82.277.727
2001	31.334.216	12,8	41.399.083	-24	72.733.299
2002	36.059.089	15,1	51.553.797	24,5	87.612.886
2003	47.252.836	31	69.339.692	34,5	116.592.528
2004	63.167.153	33,7	97.539.766	40,7	160.706.919
2005	73.476.408	16,3	116.774.151	19,7	190.250.559
2006	85.534.676	16,4	139.576.174	19,5	225.110.850
2007	107.271.750	25,4	170.062.715	21,8	277.334.464
2008	132.027.196	23,1	201.963.574	18,8	333.990.770
2009	102.142.613	-22,6	140.928.421	-30,2	243.071.034
2010	113.883.219	11,5	185.544.332	31,7	299.427.551
2011	134.906.869	18,5	240.841.676	29,8	375.748.545
2012	152.461.737	13	236.545.141	-1,8	389.006.877
2013	151.802.637	-0,4	251.661.250	6,4	403.463.887
2014	157.610.158	3,8	242.177.117	-3,8	399.787.275
2015	143.838.871	-8,7	207.234.359	-14,4	351.073.230
2016	142.529.584	-0,9	198.618.235	-4,2	341.147.819
2017	156.992.940	10,1	233.799.651	17,7	390.792.592
2018	167.920.613	7	223.047.094	-4,6	390.967.708
2019	171.468.132	2,1	202.702.548	-9,1	374.170.680

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

2000 Kasım ayında baş gösteren ve 2001 yılında derinleşen ekonomik kriz nedeniyle ihracatta artış devam etse de ithalatta %24 gibi önemli bir düşüş yaşanmıştır. Grafik 3.3'te de net bir şekilde görüldüğü üzere, 2001 yılından sonraki dönemde dış ticaret hacmimiz kayda değer bir şekilde artış göstermiştir. 2001 yılından 2018 yılına kadarki dönemde yaşanan ekonomik krizler veya bölgesel gerilimlerin yaşandığı dönemler sayılmadığında dış ticaret hacmimizin sürekli

arttığını görmekteyiz. Türkiye ekonomisi krizlere aşırı duyarlı olduğundan kriz yıllarında ticaret önemli derecede bu krizlerden etkilenmiştir.

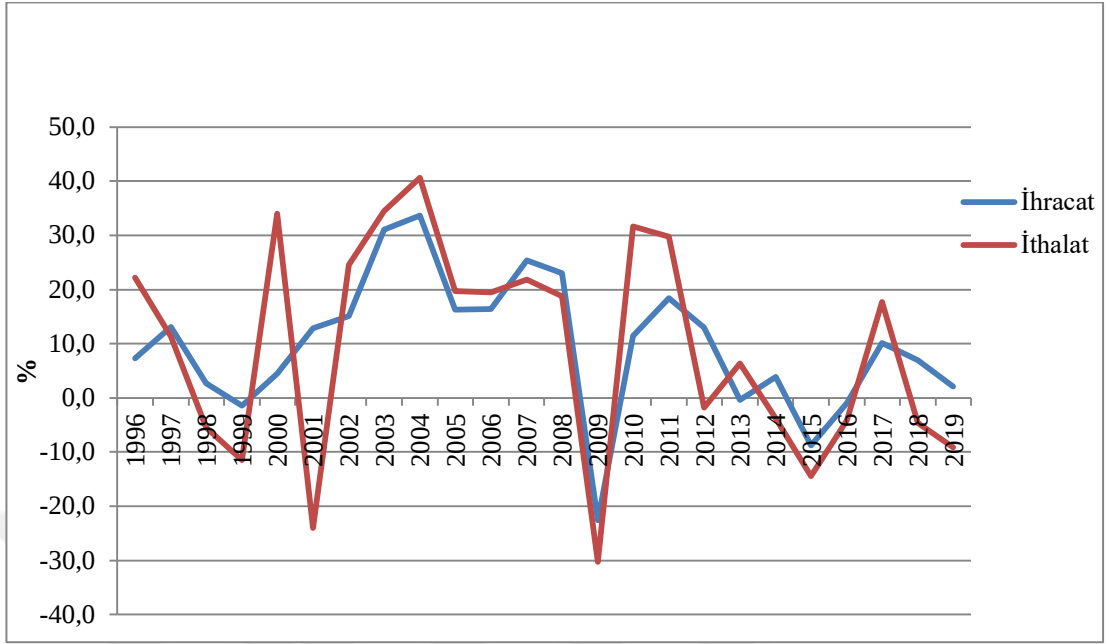
Grafik 3.3 GB Sonrası Türkiye'nin Toplam İhracat ve İthalatı

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

2001 yılından 2008 yılına kadar ihracat ve ithalatta istikrarlı bir artış eğilimi yaşanmış, 2009 küresel mali krizinde ticaret hacmi sert bir düşüş yaşamıştır. İhracat yaklaşık 30 milyar dolar azalırken ithalat ise 61 milyar dolar azalmıştır. 2011 ile 2014 yılları arası ticaret dengesindeki makas önemli derecede açılmış, 2018 yılında bu makas kapanmaya başlamıştır. 2009 yılında krizin etkisiyle sert düşüş yaşayan dış ticaretimiz 2009 yılından sonra tekrar artış yönünde ivme kazanmış, 2016 yılında döviz kurundaki yükselme ve darbe girişimi nedeniyle ihracat azalmış ve Rusya ile yaşanan gerilim sonucu ithalat da azalma kaydetmiştir. İhracat eğrisinde dikkat çekici unsurlardan biri de 2019 yılında ihracatta yaşanan yükseliştir. İhracat 171 milyar dolar ile en yüksek seviyesini yakalarken, ithalatta ise en yüksek değer 251 milyar dolar ile 2013 yılında yaşanmıştır. 1996 ile 2019 yılları arası dönemde toplam dış ticaretin en düşük olduğu yıl 66 milyar dolar ile 1996 yılı olurken, en yüksek olduğu yıl 403 milyar dolar ile 2013 yılı olmuştur.

Grafik 3.4 GB Sonrası Toplam İhracat ve İthalatın Büyüme Hızları

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Yukarıdaki Grafik 3.4'te 1996 ile 2019 yılları arası toplam ihracat ve ithalatın büyüme oranları karşılaştırılmıştır. Genel bir değerlendirmeye ithalattaki büyümenin ihracattaki büyümeden fazla olduğu söylenebilir. Türk ticaretinde ithalatın hacim ve büyüme açısından fazla olması dolayısıyla dışa bağımlı bir pozisyonun mevcut olduğu böylece üretimin de ithal girdiye bağımlı olduğu anlaşılmaktadır. İthalat eğrisi daha dikkatli ele alındığında kriz yıllarında sert düşüşler yaşadığı, devamında toparladığı görülmektedir. İthalatla ilgili bir diğer dikkat çekici nokta, GB'nin başlamasından bir yıl önce 1995 yılındaki artış hızıdır. Kriz dönemlerinde hızla azalan ithalat ekonomik büyüme dönemlerinde artış yönünde ivme kazanmaktadır. Hem ihracat hem de ithalat eğrisinin genel olarak istikrarsız olduğu söylenebilir.

3.2.3 GB Öncesi Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

Türkiye'nin dış ticaret performansına daha genel bir bakışla GB'nin dış ticaretimizdeki etkisini ölçmek amacıyla toplam dış ticaret hacmi, dış ticaret dengesi ve ihracatın ithalatı karşılama oranlarını gösteren aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 3.4: GB Öncesi Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

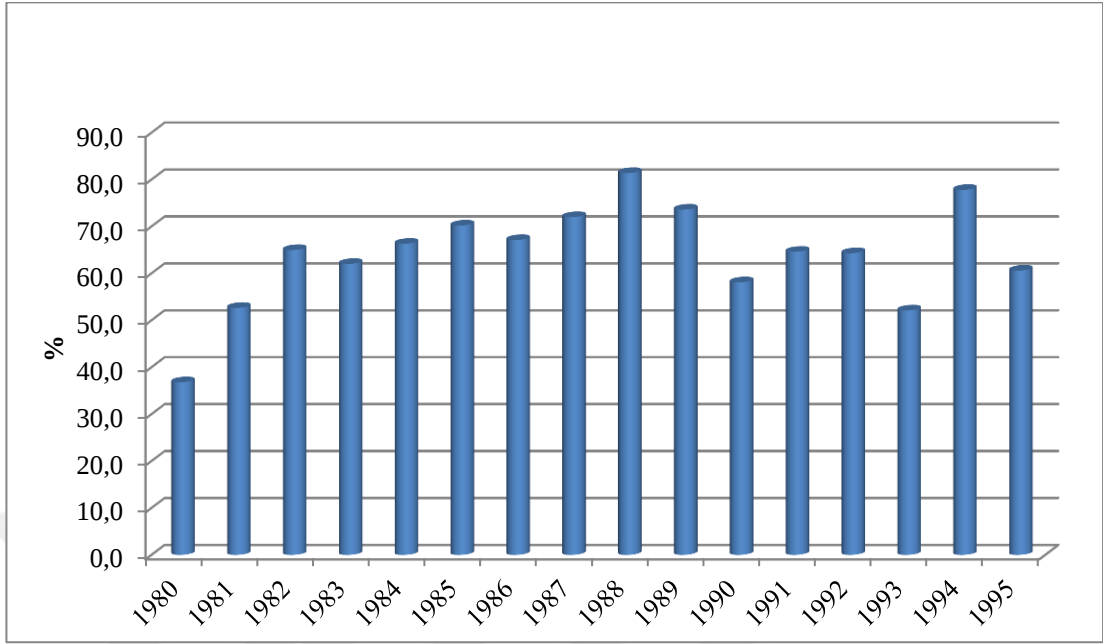
Yıllar	Dış Ticaret Hacmi (Bin \$)	Dış Ticaret Dengesi (Bin \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1980	10.819.486	-4.999.242	36,8
1981	13.636.308	-4.230.439	52,6
1982	14.588.639	-3.096.692	65,0
1983	14.962.836	-3.507.168	62,0
1984	17.890.636	-3.623.429	66,3
1985	19.301.386	-3.385.367	70,2
1986	18.561.497	-3.648.046	67,1
1987	24.347.856	-3.967.757	72
1988	25.997.422	-2.673.374	81,4
1989	27.416.835	-4.167.451	73,6
1990	35.261.413	-9.342.838	58,1
1991	34.640.476	-7.453.552	64,6
1992	37.585.684	-8.156.426	64,3
1993	44.773.436	-14.083.303	52,1
1994	41.375.891	-5.164.147	77,8
1995	57.346.052	-14.071.970	60,6

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

24 Ocak 1980 kararlarının alındığı yılda ticaret hacmimiz yeterli düzeyde olmayıp izleyen dönemlerde artış eğiliminde seyretmiştir. 1994 mali kriz yılında düşen toplam ticaret GB'nin yürürlüğe gireceği yıldan bir önceki 1995 yılında büyük oranda ithalatın ağırlığıyla bir önceki yıla göre 16 milyar dolar artarak 57 milyar dolara yükselmiştir.

İhracatın ithalatı karşılama oranlarına bakıldığında; GB öncesi 1980 ile 1995 yılları arası dönemde tüm yıllarda ithalat tutarı ihracat tutarını aştığı için dolayısıyla ticaret dengesi negatif olduğundan bu oran %100'ün altında seyretmekle beraber Grafik 3.5'te de görüldüğü gibi istikrarsız bir gidişat ortaya çıkmaktadır. Bu oranın en düşük olduğu yıl %36'lık bir oranla 1980 yılı olurken en yüksek olduğu yıl %81 oranıyla 1988 yılı olmuştur. İhracat artarken ithalat büyük oranda azaldığından ihracatın ithalatı karşılama oranının en yüksek olduğu yılı 1994 yılı takip etmiştir.

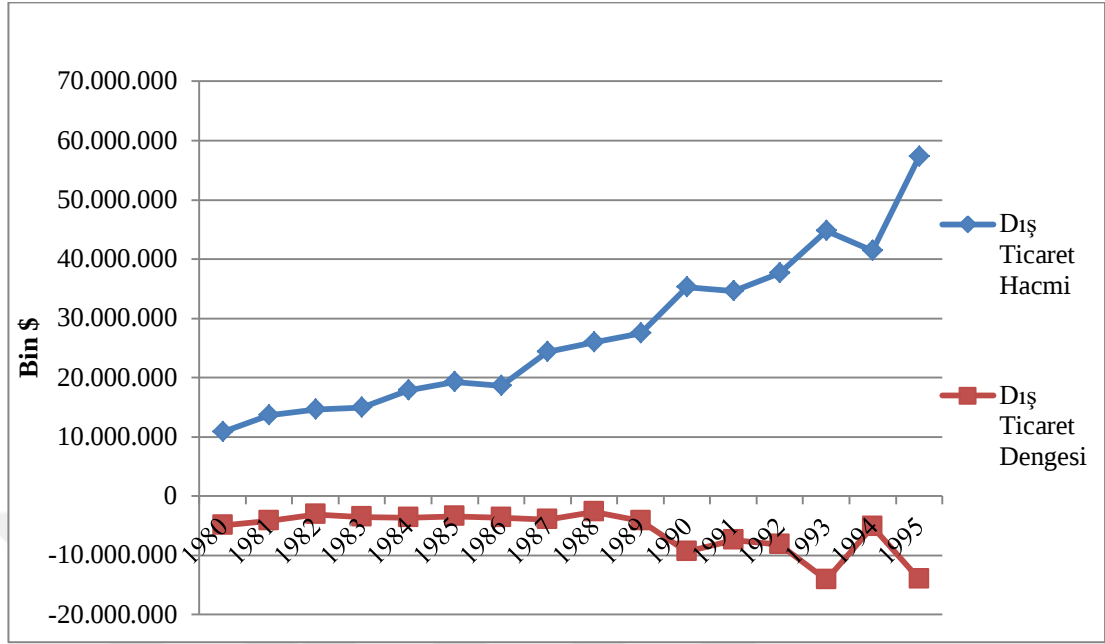
Grafik 3.5 GB Öncesi İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Ticaret hacmimiz giderek artmasına rağmen ticaret açığı sorunu aşılammamış, 1980 yılından 1995 yılına kadarki dönemde de mevcudiyetini korumuştur. 1980 yılından sonra dış ticaret dengesi azalarak açık verse de 1990 yılında bu sorun daha da derinleşmiştir. 1993 ve 1995 yıllarında ithalattaki artış hızının ihracat artış hızından daha fazla olması sonucu dış ticaret açığı 14 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 3. 6 GB Öncesi Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Dengesi

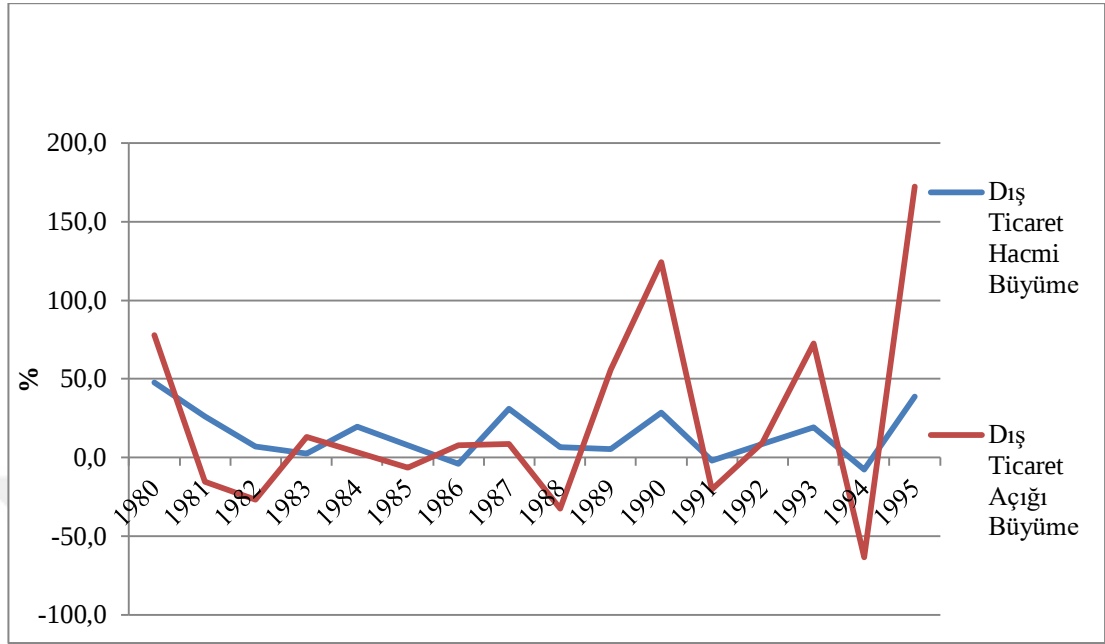

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 3.6'daki ticaret hacmi ve ticaret dengesi eğrilerine detaylı yaklaştığımızda; 1980 yılı ile 1996 yılları arası dönemde genel olarak dış ticaret, bazı dönemler düşüş yaşasa da genel olarak artış eğilimindedir. 1994 krizinde ithalatta düşüş yaşanmasıyla birlikte dış ticaret açığı azalmış, kriz sonrası ticaret hacmi toparlanmıştır. Grafikte en dikkat çekici nokta dış ticaret hacminin artış eğilimine karşı dış ticaret açığının da aynı yönde seyretmesidir. Bunun sebebi de artan ithalatın ihracatı yeteri düzeye yükseltmemesidir.

Türkiye'nin dış ticaretinde yıllardır sorun teşkil eden dış ticaret açığını Gümrük Birliği öncesinde daha belirgin olarak yansıtmak amacıyla aşağıdaki Grafik 3.7 çizilmiştir.

Grafik 3.7 GB Öncesi Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Açığının Büyüme Hızları

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Dış ticaret hacminin büyüme hızı, bu dönemde yıllar itibariyle genel olarak artma-azalma şeklinde seyretmiştir. Ancak ticaret dengesinin negatif yönde artışı daha fazladır. 1994 yılında sert bir düşüş yaşayan ithalat 1995 yılında keskin bir artış kaydettiğinden dış ticaret dengesi bu yıl olumsuz etkilenmiştir.

3.2.4 GB Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

GB sürecinde 'Geçiş Dönemi'nden itibaren kısmen de olsa fiili olarak Türkiye ile AB arasında ticaret serbestliği başladığından GB'nin yürürlüğe girdiği 1996 yılında belirgin bir ticaret etkisi ortaya çıkmamıştır. GB'nin resmileştiği ilk yılda dış ticaret hacmimiz yaklaşık 67 milyar dolar gerçekleşirken, ilerleyen dönemlerde genel olarak yukarı yönde seyretmiştir. 1999 depreminin yaşandığı yılda azalış kaydeden ticaret hacmi, 2001 ekonomik krizin yaşandığı dönemde yine düşüş yaşamış, sonraki dönemlerde kayda değer bir artışa geçmiştir. Genel ticaretimizde asıl artış 2001 krizinin aşılmasından sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir.

2008 yılında 334 milyar dolar olarak gerçekleşen genel ticaretimiz 2009 yılında küresel mali krizin yaşanmasıyla sert bir düşüş kaydetmiştir. Ticaret

verilerine yansıdığı üzere Türk dış ticareti krizlere aşırı duyarlı olmakla beraber krizin aşılmasıyla hızlı bir şekilde toparlanmaktadır. 2009 ekonomik krizinin akabinde de tekrar yukarı yönde ivme kazanan toplam dış ticaret 403 milyar dolar ile 2013 yılında rekor bir seviye yakalamıştır.

2016 yılında yaşanan başarısız darbe girişimi ve akabinde meydana gelen aşırı kur dalgalanması dış ticaretimizi sekteye uğratmıştır. Sonraki dönemlerde de kur dalgalanması devam etse de dış ticaret hacmi buna direnç göstererek artış kaydetmiştir.

Türkiye'nin toplam dış ticareti genel itibariyle ele alındığında, GB ile birlikte kayda değer bir artış yaşadığı söylenemez. Ticaret hacmindeki sıçrama 2001 yılından sonra başlamış ve kriz yıllarındaki düşüşler hesaba katılmadığında 2018 yılına kadar etkili bir performans sergilemiştir. 1996 ile 2019 yılları arası dönem değerlendirildiğinde 2013 yılında en yüksek değerini 403 milyar dolar ile yakalayan dış ticaret hacmi en düşük seviyesini ise 1996 yılında görmüş, 2017 ve 2018 yıllarında 390 milyar dolar ile aynı seviyede kalmıştır. Tek faktör bu olmamakla birlikte GB'nin dış ticaret hacmine olumlu katkısı yürürlüğe girmesinden sonraki ilk yıllarda değil 2001 yılından sonraki dönemlerde cereyan etmiştir. Ancak aynı dönemde bütün yıllarda ticaret açık vermiş hatta genel olarak bu açığın artan bir eğilim çizdiği görülmektedir. Bunun nedeni artan dış ticaret hacminde ithalat payının yani ithalattaki büyümenin ihracattaki büyümeden fazla olmasıdır. Dış ticaret dengemiz 1946 yılından sonra sürekli negatif bir pozisyon elde etmiş, en düşük seviye 105 milyar dolar ile 2011 yılında gerçekleşmiştir.

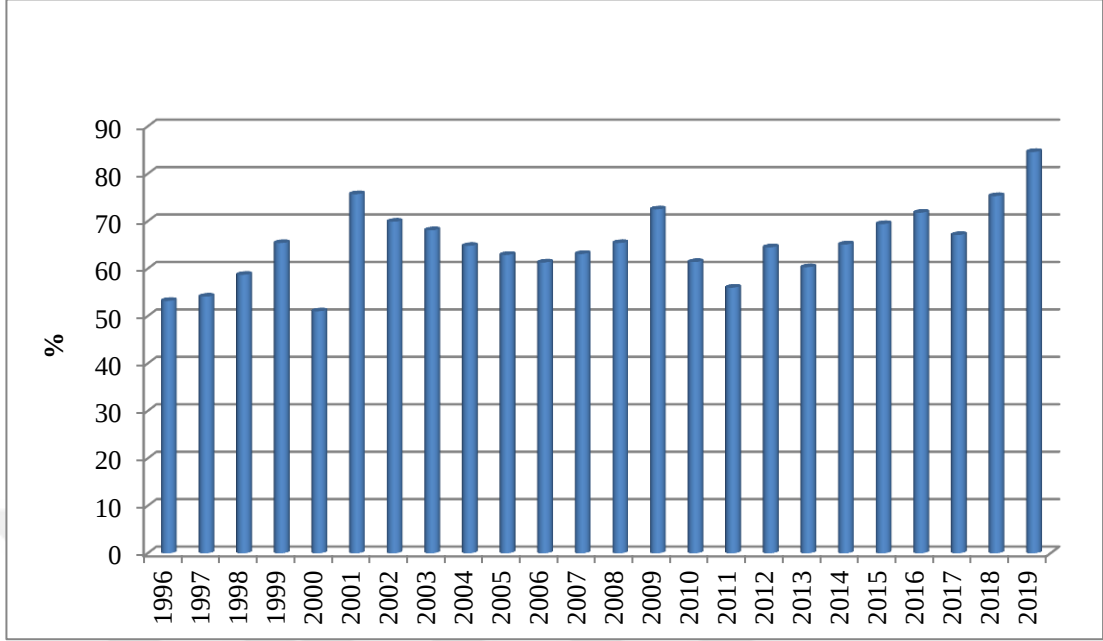
Tablo 3.5: GB Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

Yıllar	Dış Ticaret Hacmi (Bin \$)	Dış Ticaret Dengesi (Bin \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1996	66.851.107	-20.402.178	53,2
1997	74.819.792	-22.297.649	54,1
1998	72.895.344	-18.947.440	58,7
1999	67.258.497	-14.084.047	65,4
2000	82.277.727	-26.727.914	51
2001	72.733.299	-10.064.867	75,7
2002	87.612.886	-15.494.708	69,9
2003	116.592.528	-22.086.856	68,1
2004	160.706.919	-34.372.613	64,8
2005	190.250.559	-43.297.743	62,9
2006	225.110.850	-54.041.499	61,3
2007	277.334.464	-62.790.965	63,1
2008	333.990.770	-69.936.378	65,4
2009	243.071.034	-38.785.809	72,5
2010	299.427.551	-71.661.113	61,4
2011	375.748.545	-105.934.807	56
2012	389.006.877	-84.083.404	64,5
2013	403.463.887	-99.858.613	60,3
2014	399.787.275	-84.566.959	65,1
2015	351.073.230	-63.395.487	69,4
2016	341.147.819	-56.088.651	71,8
2017	390.792.592	-76.806.711	67,1
2018	390.981.381	-55.113.495	75,3
2019	374.170.680	-31.234.415	84,6

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Toplam ihracatın toplam ithalatı karşılama grafiği incelendiğinde, karşılama oranının 1996 ile 2019 yılları arasında sürekli 100 göstergesinin altında olduğu görülmektedir. Bu da bütün bu yıllarda ticaret dengesinin negatif olduğunu göstermektedir. İhracatımızda üretimimizin payı oldukça yüksek olduğundan; üretimin de ithal girdiye bağlı olması yani ithalata bağımlılığı yüksek derecede olması sonucu bu tablo oluşmaktadır.

Grafik 3.8 GB Sonrası İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

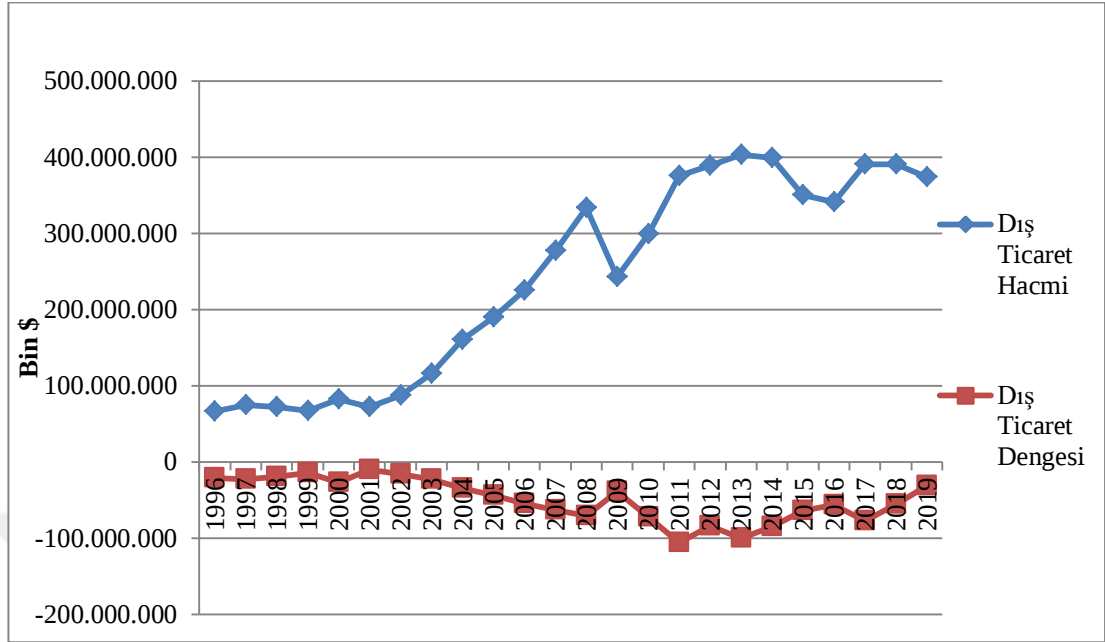

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Kriz yıllarına dikkat edildiğinde, Türkiye'nin ihracatında önemli azalışların olmaması veya ihracatın artması ancak ithalatında ciddi düşüşler meydana gelmesi sonucu bu oran yükselmektedir ki; 1994, 2001 ve 2009 mali krizlerde bu durum net bir şekilde grafiğe yansımıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı en yüksek oranı %84 ile 2019 yılında yakalarken, en düşük seviyesini ise %51 ile 2000 yılında yakalamıştır. 2001 krizinden sonra ihracatın istikrarlı bir şekilde artmasıyla bu oran 2006 yılına kadar azalmış, 2013 yılına kadar dalgalı bir seyir izlemiş, 2013 yılından sonra ihracattaki artıştan dolayı 2016 yılı hariç sürekli artma eğilimine geçmiştir.

Türkiye'nin ticaret performansını ölçmek ve çalışmamızın konusunu teşkil eden GB'nin ticaretimiz üzerindeki etkisinin tahlili açısından son derece önemli olan toplam dış ticaret ile dış ticaret dengesinin birlikte ele alınması durumunda aşağıdaki Grafik 3.9'da olduğu gibi bir eğri ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.9 GB Sonrası Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Dengesi

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

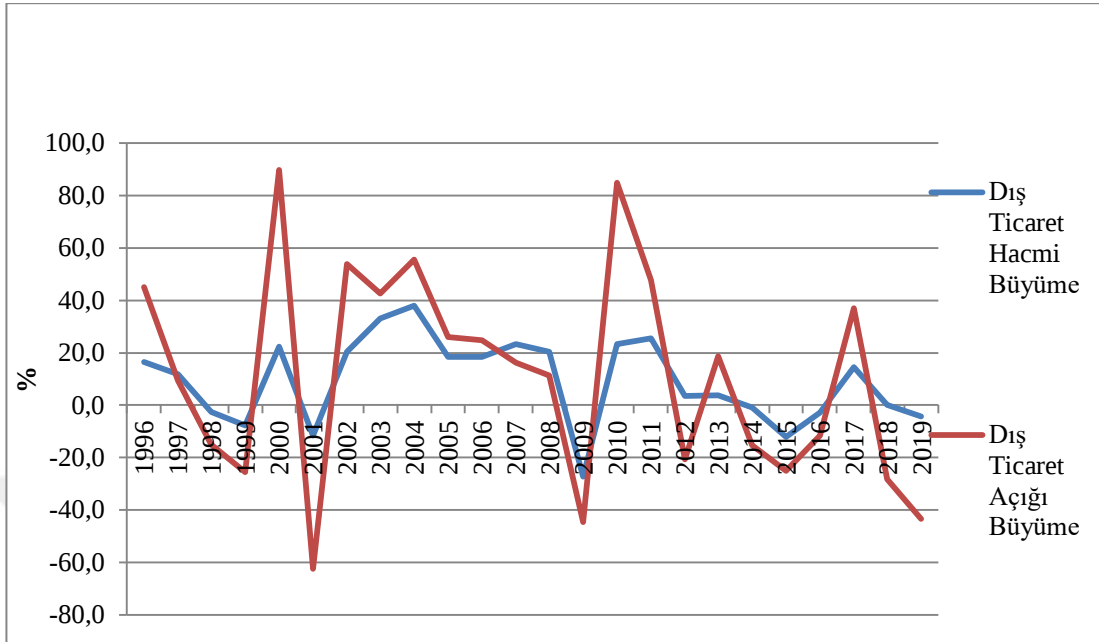
Daha önce de belirttiğimiz gibi kriz yıllarında Türkiye'nin ithalatında azalmalar nedeniyle yukarıdaki Grafik 3.9'da da görüldüğü gibi dış ticaret hacmi ile dış ticaret dengesi arasındaki makas daralmış, diğer yıllarda makas açılmaya devam etmiştir. GB'nin yürürlüğe girmesini takip eden yıllarda dış ticaret hacmi eğrisi dikleşmeye başlamış, 2001 yılından sonra daha da yüksek bir artış ivmesi izlenirken buna karşılık dış ticaret açığının da benzer bir şekilde artmaya devam ettiği görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Gümrük Birliğinin ticaret hacmimize olumlu etki ettiğini söylemekle beraber, dış ticaret açığımız üzerinde olumlu bir etki göstermediği yorumunda da bulunulabilir.

GB'den sonraki ticaret hacmindeki artış, öncesindeki artıştan daha fazladır. 1997 krizi ticaret hacminde azalış yaratmamış, 1999 yılında yaşanan depremden dolayı üretim azalmış bunun etkisiyle genel ticarete azalma yaşanmış, 2001 krizinde sert düşüşle özellikle ithalatın da azalmasıyla dış ticaret dengesinde olumlu yansıma olmuştur. 2001 krizinden sonra, 2008 yılına kadar hem ihracat hem de ithalattaki önemli artışla ticaret hacminde dik bir ivme yakalanmış, beraberinde ticaret dengesi de negatif yönde ilerlemiştir. 2009 küresel ekonomik krizde yine tipik bir kriz tablosu ortaya çıkmış, ticaret hacmindeki sert düşüşle beraber ticaret açığı da

azalmıştır. Krizin akabinde tekrar yükselişe geçen toplam ticaret 2013 yılına kadar artışına devam etmiş, daha sonra 2016 yılına kadar inişe geçmiştir. 2016 yılındaki düşüşün nedeni, Rus uçağının düşürülmesiyle yaşanan politik gerilim ve başarısız darbe girişiminin yaşanmasıdır. 2016 yılından sonra 2018 yılına kadar yukarı doğru ivme kazanmıştır.

Genel ticaret açığı ise; GB öncesinde sabit bir pozisyonda iken GB'den itibaren artmaya başlamış; 1994 krizinde, 1999 depreminde ve 2001 krizinde azalma göstermiştir. 2001 yılından sonra hızla aşağı yönde patika oluştururken dış ticaret hacmindeki artışla beraber aradaki makas daha fazla açılmıştır. 2009 krizinde açığın ve ticaret hacminin azalmasıyla makas bir nebze kapanmış, 2009 yılından 2013 yılına kadar en geniş makas aralığına sahip olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi GB'den sonra ticaret dengesinin negatif ağırlığı artmaya başlarken 2001 yılından sonra ticaret hacminde meydana gelen kayda değer artışla beraber ticaret dengesi daha da olumsuz etkilenmiştir. Dış ticaret açığının varlığı ve artması sonucu, borçlanmaların da artmasıyla uzun vadede finansman sorunları ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilir bir kalkınma için dış ticaret dengesinin iyileştirilmesi mutlak surette sağlanmalıdır. Dış ticaret hacmi büyüme hızı ile dış ticaret açığı büyüme hızları kıyaslandığında aşağıdaki grafik oluşmaktadır.

Grafik 3.10 GB Sonrası Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Açığının Büyüme Hızları

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 3.10'a yansıdığı üzere; hem dış ticaret hacmi hem de dış ticaret açığı eğrisi 1996 ile 2019 yılları arası dönemde dalgalı bir şekilde seyretmiştir. Ancak dış ticaret açığının büyüme hızı dış ticaret hacminin büyüme hızından çok daha fazladır. Dış ticaret hacmi artarken dış ticaret dengesinin negatif yönünün artmasında, dış ticaret hacmindeki ithalat ağırlığının fazla olmasının payı büyüktür. İthalatın verimli değerlendirilmesi halinde; örneğin ithal girdilerin sanayi üretimine dönüştürülmesiyle, ticaret hacminde ihracat ağırlığının artırılması sonucu dış ticaret dengesi pozitif yöne çevrilebilir. Nitekim Türkiye'nin ihraç ettiği, rekabet gücü yüksek malların değeri, ithal ettiği karşı ülkelerin rekabet gücü yüksek mallarının değerinden daha düşüktür. Bu da dış ticaret açığının yanı sıra Türkiye'nin kronik sorunu haline gelen cari açığın da devam etmesine neden olmaktadır.

3.3 TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNİN MİLLİ GELİRE ETKİSİ

Ekonomik büyüme, refah, istikrar, sürdürülebilir kalkınma gibi ekonomik göstergeler bakımından Türkiye'nin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ve buna bağlı olarak kişi başına düşen GSYİH değeri önemli bir konuma sahiptir. Ülkemizin ekonomik ve ticari faaliyetleri sonucu ne kadar milli gelir elde ettiğimiz daha da

önemlisi bu gelirin nüfus başına ne kadar tekabül ettiği, toplumun refah seviyesini belirlemektedir. Çalışmamızın bu başlığında da dış ticaretimizin milli gelir faktörüne olası etkisini irdeleyeceğiz. Buna ilişkin verileri işlerken, çalışmamızın konusunu oluşturan Gümrük Birliğini dikkate alarak, GB öncesi; serbest ekonomiye geçiş aşamasında dönüm noktası olan 1980 yılından 1995 yılına kadarki dönem ve GB'nin yürürlük tarihi olan 1996'dan 2019 yılına kadarki dönem şeklinde analizimizi gerçekleştireceğiz.

Türkiye'nin ticaret performansı ile milli gelirini ilişkilendirme noktasında; ihracat, ithalat, toplam dış ticaret ve dış ticaret açığının yıllar itibariyle seyri, yıllık GSYİH değerleriyle karşılaştırılarak dış ticaret faaliyetlerimizin milli gelire etkileri ortaya konulacaktır. Dış ticaretten bağımsız olarak ilk önce, ülkemizin yıllık ve kişi başı GSYİH değerleri Tablo 3.6'ya yansıtılmıştır.

Tablo 3.6: GB Öncesi Türkiye'nin Milli Geliri

TÜRKİYE'NİN YILLAR İTİBARIYLA MİLLİ GELİRİ		
Yıllar	GSYİH (Milyar \$)	Kişi Başı GSYİH (\$)
1980	68,8	1.564
1981	71,0	1.579
1982	64,5	1.402
1983	61,7	1.310
1984	60,0	1.247
1985	67,2	1.368
1986	75,7	1.511
1987	87,2	1.706
1988	90,9	1.745
1989	107,1	2.022
1990	150,7	2.794
1991	150,0	2.736
1992	158,5	2.842
1993	180,2	3.180
1994	130,7	2.270
1995	169,5	2.898

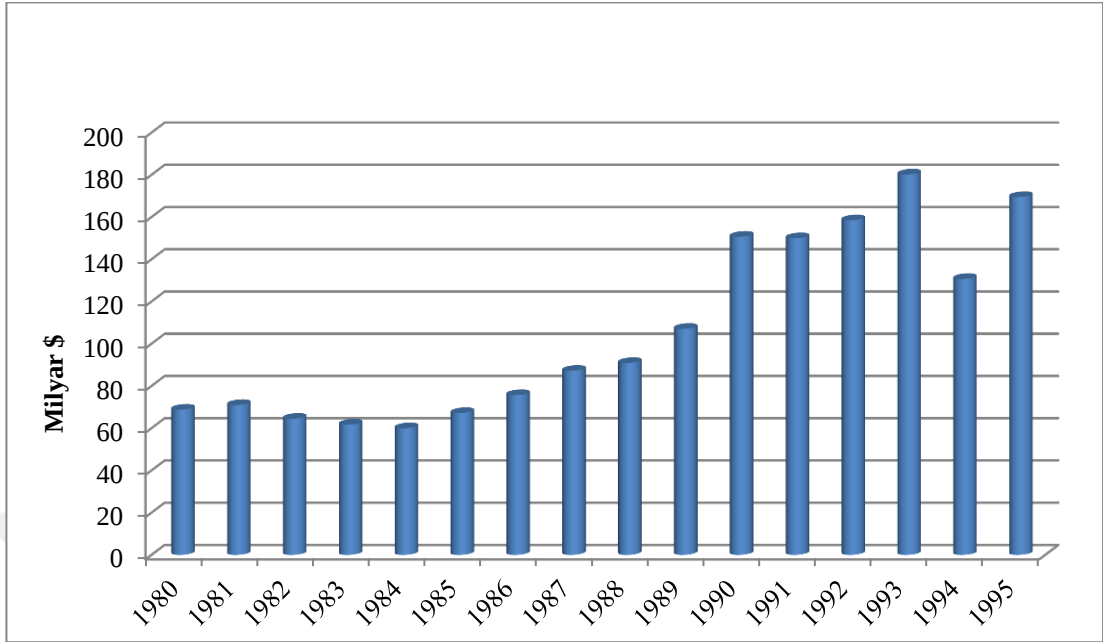
TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

GB öncesi 1980 yılı GSYİH değeri (Cari \$) yaklaşık 69 milyar dolar gerçekleşmiş, sonraki birkaç yıl dalgalı bir seyir izlemiş, 1989 yılında bir önceki yıla göre 17 milyar dolar artış kaydederek 107 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Asıl

artış 1990 yılında gerçekleşerek yaklaşık 151 milyar dolar olarak kayıtlara geçmiştir. Ancak 1994 krizinde sert bir düşüşle 50 milyar dolar azalarak 130 milyar dolara inmiş, GB yürürlüğe girmeden bir yıl önce kriz yılından önceki seviyesini yakalamasa da artış kaydederek 170 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

24 Ocak kararlarıyla 1980 yılında serbest ekonomiye geçiş ve dışa açılma stratejisi sonrası kısa vadede Türkiye'nin genel ticaretinde olduğu gibi milli gelirinde de çok net bir etki hissedilmemiştir. Ancak orta vadede 1989 yılından itibaren özellikle de 1990 yılında GSYİH değerimizde sıçrama yaşanmıştır. Bu açıdan yaklaşıldığında 24 Ocak kararlarının kısa vadede kısmen de olsa orta vadede milli gelirimiz üzerinde olumlu bir etki yarattığı söylenebilir. Fert başına düşen yıllık GSYİH değerlerine bakıldığında ise; 1980 yılında Türkiye nüfusunun 44,4 milyon olduğu, bu bağlamda kişi başı yıllık GSYİH değerinin 1.564 dolar olduğu görülmektedir. GB öncesi 1980 yılı ile 1995 yılları arası dönem dikkate alındığında ülkemizin nüfus artış hızının da etkisiyle tüm yıllarda, kişi başı GSYİH değeri yıllık GSYİH değeriyle orantılı hareket etmiştir. Aynı dönemde en düşük seviyesini 1.247 dolar olarak 1984 yılında görmüş, en yüksek seviyesine ise 3.180 dolar ile 1993 yılında ulaşmıştır.

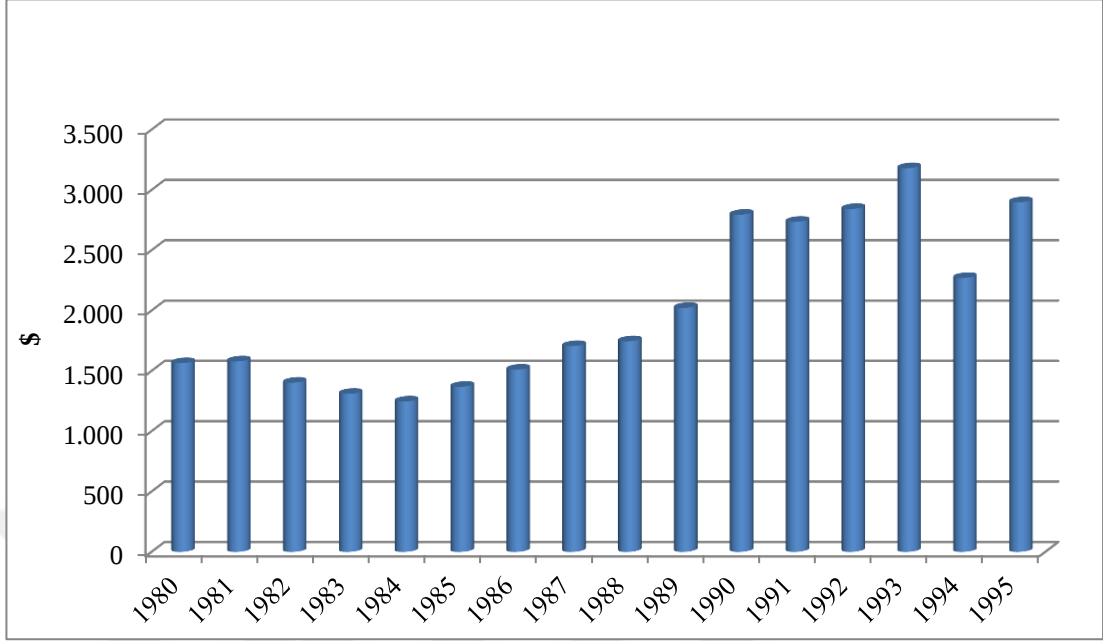
Grafik 3.11 GB Öncesi Türkiye'nin GSYİH Değerleri

TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

3.11 numaralı grafiğe yansıyan GSYİH tutarları eğrisine bakılırsa; 1980 yılından 1984 yılına kadar daha çok iniş pozisyonunda iken, bu yıldan itibaren tırmanışa geçmiştir. 180 milyar dolar seviyesine ulaşıldığı 1993 yılından sonra 1994 krizinde ithalatta yaşanan 6 milyar dolarlık düşüşün de etkisiyle 130 milyar dolara düşmüştür.

Grafik 3.12 GB Öncesi Türkiye'nin Kişi Başı GSYİH Değerleri

TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

1980 ile 1995 yılları arası dönemde fert başına düşen GSYİH, cari fiyatlarla hesaplanmış yıllık GSYİH'nın performansı ile paralel seyrettiğinden Grafik 3.12'ye de yansıdığı üzere yıllık GSYİH eğrisinin aynısı ortaya çıkmıştır. 1994 yılı ekonomik krizi, 1993 yılında 3 bin dolar seviyesini gören kişi başı GSYİH'nın tekrar 3 bin dolar seviyesinin altına inmesine neden olmuştur. 1993 yılının sonlarında baş gösterip 1994 yılında derinleşen krizi atlatmak amacıyla kamu borçlanması artırılmış alınan ekonomik tedbirlerle 1995 yılında toparlanma kaydedilmiş böylece GSYİH'da üç yıl önceki seviyesine gelebilmiştir. 1 Ocak 1996 tarihinde GB'nin yürürlüğe konulması ile yıllık ve kişi başlı GSYİH endeksinde oluşan durumu ortaya koymak amacıyla Tablo 3.7'de GB sonrası döneme ilişkin milli gelir rakamları gösterilmiştir.

Tablo 3.7: GB Sonrası Türkiye'nin Milli Geliri

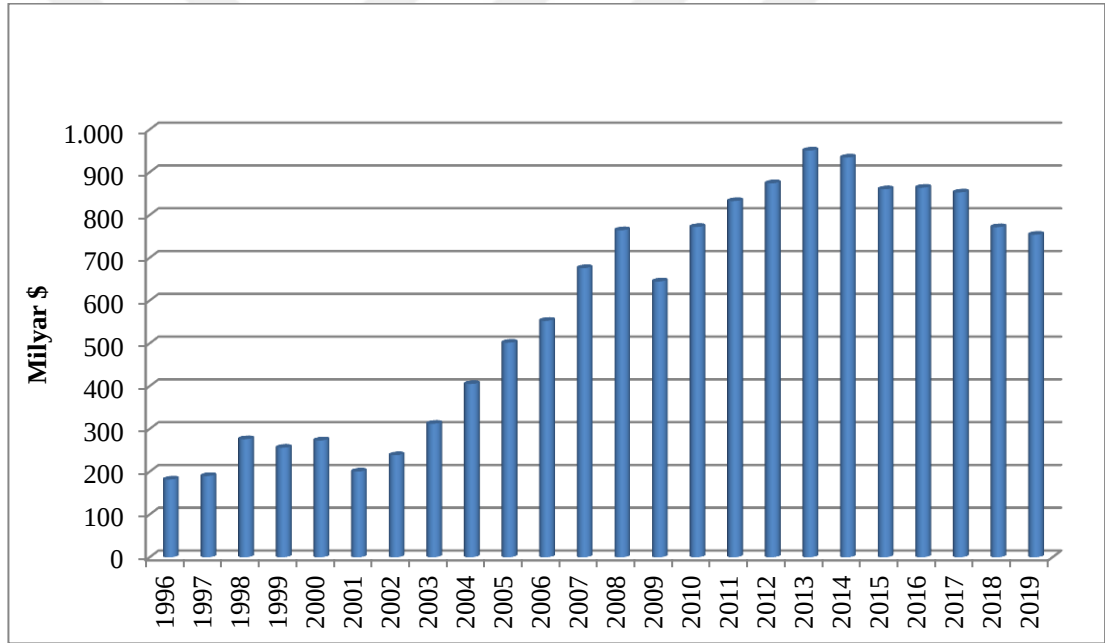
TÜRKİYE'NİN YILLAR İTİBARIYLA MİLLİ GELİRİ		
Yıllar	GSYİH (Milyar \$)	Kişi Başı GSYİH (\$)
1996	181,5	3.054
1997	189,8	3.144
1998	275,8	4.496
1999	255,9	4.108
2000	273,0	4.317
2001	200,3	3.120
2002	238,4	3.660
2003	311,8	4.718
2004	404,8	6.041
2005	501,4	7.384
2006	552,5	8.035
2007	675,8	9.712
2008	764,3	10.854
2009	644,6	9.039
2010	771,9	10.672
2011	832,5	11.336
2012	874,0	11.707
2013	950,6	12.519
2014	934,2	12.096
2015	859,8	10.949
2016	863,7	10.821
2017	852,7	10.514
2018	771,4	9.370
2019	753,7	9.127

TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

GB'nin ilk yılında yıllık GSYİH tutarı bir önceki yıla göre 11 milyar dolar artarak yaklaşık 182 milyar dolar seviyesine çıkmış, kişi başına düşen GSYİH tutarının tekrar 3 bin dolar seviyesini görmesini sağlamıştır. 1997 mali kriz yılında artışa devam eden milli gelirimiz 1998 yılında ani bir sıçrama kaydederek bir önceki yıla göre 86 milyar dolar artıp 276 milyar dolara yükselmiştir. Ülkemizde 1999 yılında meydana gelen deprem milli gelirimizi 20 milyar dolar düşürmüş, 2001 krizinde ani bir düşüşle GSYİH değerimiz 73 milyar dolar azalma kaydetmiştir.

Genel ticaret hacmimizde olduğu gibi 2001 yılından sonraki dönemlerde milli gelirimiz de kayda değer bir şekilde artış trendini yakalamış, GSYİH’nan artış hızı önceki dönemlere göre çok daha fazla yükselmiştir. Artış grafiğine devam eden GSYİH, 2009 yılında yaşanan küresel finansal kriz nedeniyle 120 milyar dolar azalışla sert bir düşüş yaşamış, krizin aşılması amacıyla alınan makroekonomik önlemlerle 2010 yılında toparlama sağlanmış, artış hızı 2014 yılında kesilmiştir. 2016 yılında son artışını kaydeden GSYİH, sonraki yıllarda aşağı yönde bir eğri çizmiştir. Bunun nedeni 2016 yılından itibaren kur seviyesinde yaşanan aşırı dalgalanmadır. TL bazında GSYİH artış kaydetse de kur seviyesinin artışı, dolar bazında GSYİH tutarının düşmesine neden olmuştur.

Grafik 3.13 GB Sonrası Türkiye’nin GSYİH Değerleri

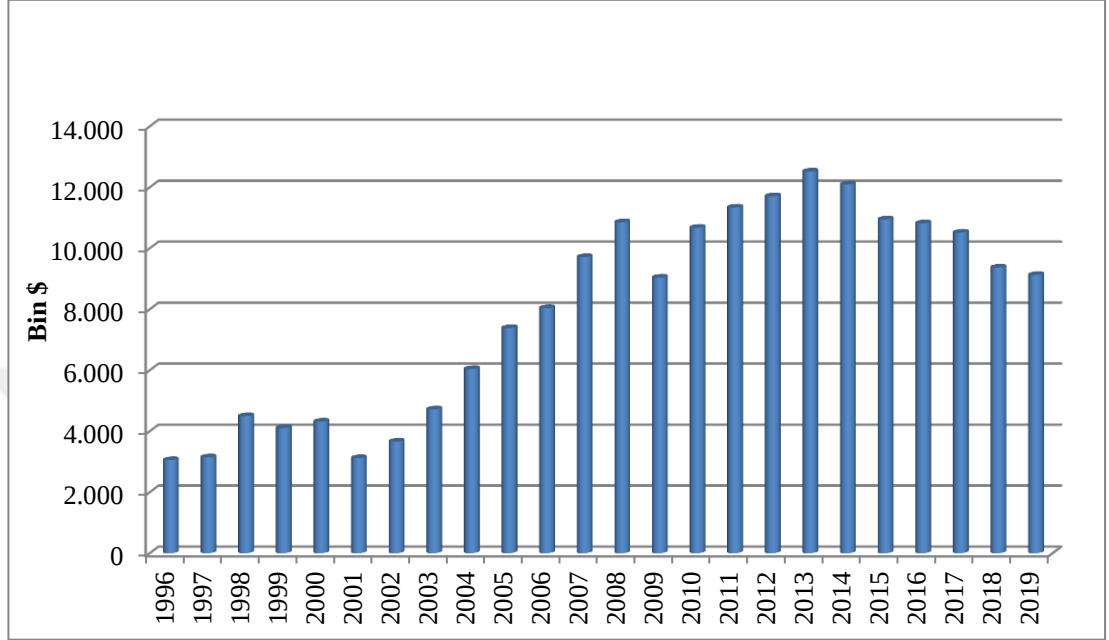

TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

GB’nin kısa vadede milli gelirimiz üzerinde kayda değer etki yarattığı söylenemez. 1996 yılından günümüze doğru GSYİH’nın çizdiği eğri dış ticaretin eğrisine benzer şekilde seyretmiştir. Grafik 3.13 mercek altına alındığında; 1996 yılından sonra tırmanışa geçen yıllık GSYİH, bu dönemde sıkça yaşanan olağandışı gelişmeler nedeniyle sekteye uğramıştır. Buna 1997 krizi, 1999 depremi, 2001 ve 2009 krizi, 2016 ve sonrası yaşanan kur artışı örnek gösterilebilir. Devam eden dönemlerde GSYİH eğrisi yukarı yönde seyretmiş, 2013 yılında zirvesini gördükten

sonra aşağı doğru yön çizmiştir. 2013 yılından sonra azalma eğiliminin devam etmesiyle milli gelirimiz 2019 yılında on yıl önceki seviyesine gerilemiştir.

Grafik 3.14 GB Sonrası Türkiye'nin Kişi Başı GSYİH Değerleri

TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

GB öncesi dönemde olduğu gibi GB sonrası dönemde de fert başı GSYİH eğrisi yıllık GSYİH eğrisiyle benzer seyretmiştir. 1996 yılında bu rakam 3.054 dolar iken, krizlerin ve olağandışı ekonomik olayların yaşandığı yıllarda Türkiye'nin GSYİH değeriyle paralel olarak azalmış, ekonomik büyümenin olduğu dönemlerde ise artış kaydetmiştir. 2001 krizinde 3.120 dolar olan kişi başına düşen milli gelir, 2009 krizinde bir önceki yıla göre 1.800 dolar azalarak 9 bin dolar seviyesine düşmüş, 2013 yılında rekor bir rakamla 12.519 dolar seviyesini görmüş, sonraki yıllarda iniş pozisyonuna geçerek 2019 yılında 9.127 dolar olarak kayıtlara yansımıştır. Kişi başı GSYİH, krizlerin yaşandığı yıllar hesaba katılmazsa en dik patikasını 2000 ile 2013 yılları arası dönemde çizmiştir. Söz konusu zaman zarfında bilhassa dış ticaret hacmi, ekonomik büyüme de benzer bir tablo oluşturmuştur.

3.3.1 İhracat ve İthalatın Milli Gelire Etkisi

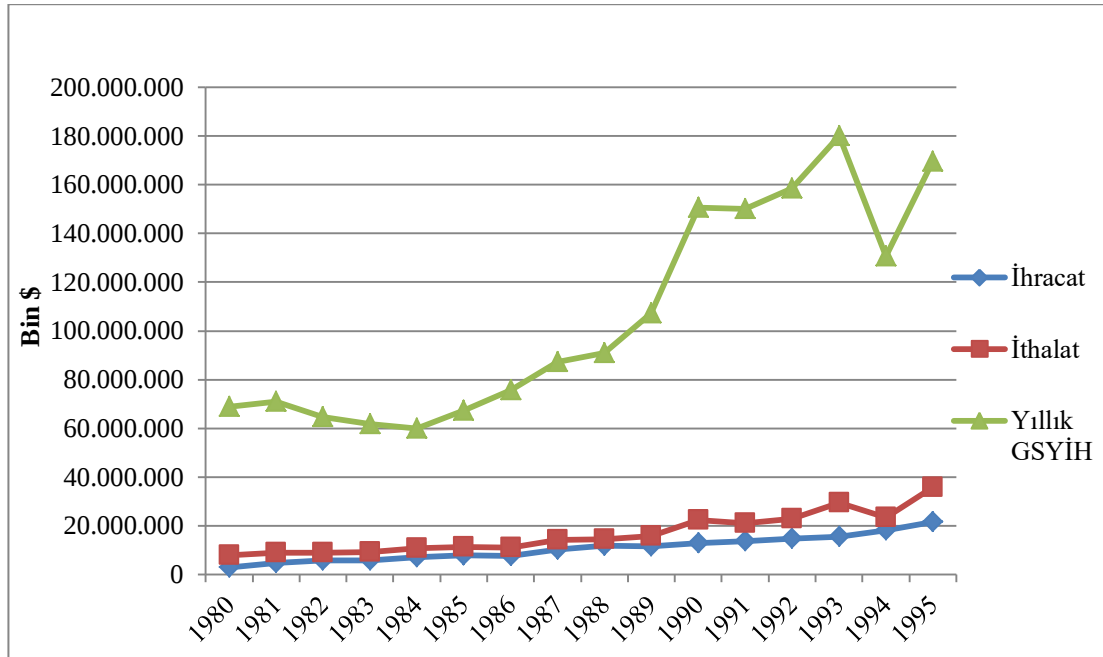
Üretim açısından GSYİH, ülkemiz sınırları içerisinde yerleşik üretim mekanizmalarının ürettiği mal ve hizmetlerin parasal değerini ifade etmekte,

hesaplanırken de dolayısıyla ithal edilen malların değeri bu hesaplama dahil edilmemektedir. Ancak ithalata ödenen vergiler hesaplama katılmaktadır. Bu nedenle ülkemizin dış ticaret değerleri de milli gelir açısından etkiye sahip olabilir. Gümrük Birliği kapsamında üye ülkelerden gerçekleştirilen ithalata vergi ödemesi yapılmadığından bu kalemden milli geliri artırıcı bir etki oluşmayacaktır. Üçüncü ülkelerden yapılan ithalatta ortak gümrük tarifesiyle vergi ödemeleri yapılmaktadır ki; ithalatımızda üçüncü ülkelerin genel ithalat içindeki payı da azımsanamaz. Öte yandan milli gelire ışık tutan bir diğer fonksiyon elbette ihracat değerimizdir. İhracatımıza konu olan ürünlerin üretimi ülkemizde halen ithal girdiye bağlı olması nedeniyle ihracatımızın performansı da dolaylı olarak önem teşkil edebilir. Özetle ithalata ödenen vergiler ve ithalatın üretimle bağı nedeniyle ithalat değerleri ile GSYİH arasındaki ilişki de önem arz etmektedir.

3.3.1.1 GB Öncesi İhracat ve İthalatın Milli Gelire Etkisi

Bu başlıkta GB öncesi dönemde 1980 ile 1995 yılları arası dönemi ele alıp ihracat, ithalat ve GSYİH değerlerini yıllar bazında karşılaştırarak diğer unsurları hesaba katmadan birbirlerine etki derecelerini yorumlayacağız.

Grafik 3.15 GB Öncesi İhracat, İthalat ve GSYİH

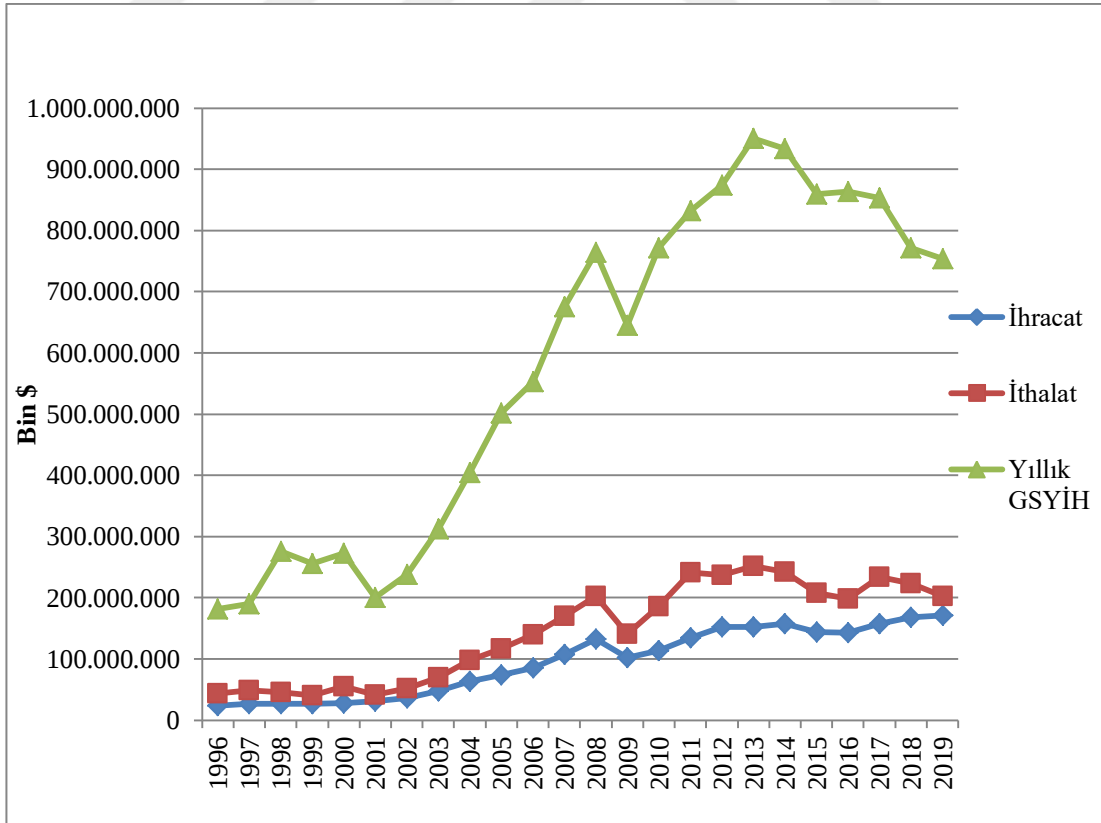
TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

1981 yılında dış ticaret hacmindeki artışla beraber GSYİH değerinde de 2 milyar dolarlık bir artış olduğu görülmektedir. Bir sonraki yılda ithalatın düşmesiyle yaklaşık 7 milyar dolarlık GSYİH düşüşü yaşandığı, devamındaki iki yılda ithalat artışına rağmen GSYİH’da azalışın devam ettiği, 1990, 1993 ve 1995 yıllarında ithalattaki ani artışların GSYİH’da benzer bir artış yarattığı görülmektedir. 1994 yılında ihracat artış seyrine devam ederken ithalatı 6 milyar dolarlık sert bir düşüş yaşanmış, buna karşılık aynı yıl GSYİH da ciddi bir düşüş yaşayarak 50 milyar dolar azalmıştır. Bunun nedeni şüphesiz derinleşen ekonomik krizdir.

3.3.1.2 GB Sonrası İhracat ve İthalatın Milli Gelire Etkisi

Daha önce ifade ettiğimiz gibi GB’nin yürürlüğe girmesiyle kısa vadede dış ticaret hacminde önemli bir etki meydana gelmemiş, asıl artış 2001 yılından sonra oluşmuştur. Benzer bir durumun milli gelirde de yaşanıp yaşanmadığını irdelemek için aşağıdaki Grafik 3.16 oluşturulmuştur.

Grafik 3.16 GB Sonrası İhracat, İthalat ve GSYİH

TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

GB sonrası dönemde ise genel anlamda GSYİH eğrisinin ithalat eğrisiyle benzerlik taşıdığı, ithalatın ve GSYİH değerinin de zirvesini 2013 yılında gördüğü, ekonomik buhranların ve olağanüstü olayların yaşandığı 1999, 2001, 2009, 2016 yıllarında ithalatı olduğu gibi GSYİH değerlerinde de düşüş olduğu görülmektedir. İhracat, ithalat ve GSYİH eğrilerinin seyri birlikte izlendiğinde birbirini etkileme açısından ihracattan ziyade ithalatın daha çok milli gelirle orantılı olduğu anlaşılmaktadır. Bunda; ithalatın milli geliri etkilediği yorumunun yanında, milli gelirin de ithalat üzerinde etki yarattığı olgusunun payı mevcuttur. Kişi başına düşen milli gelirin artmasıyla tüketicilerin taleplerinde artış meydana gelecek ve bu durum dış talebi yani ithalatı da artışa zorlayacaktır.

3.3.2 Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Açığının Milli Gelire Etkisi

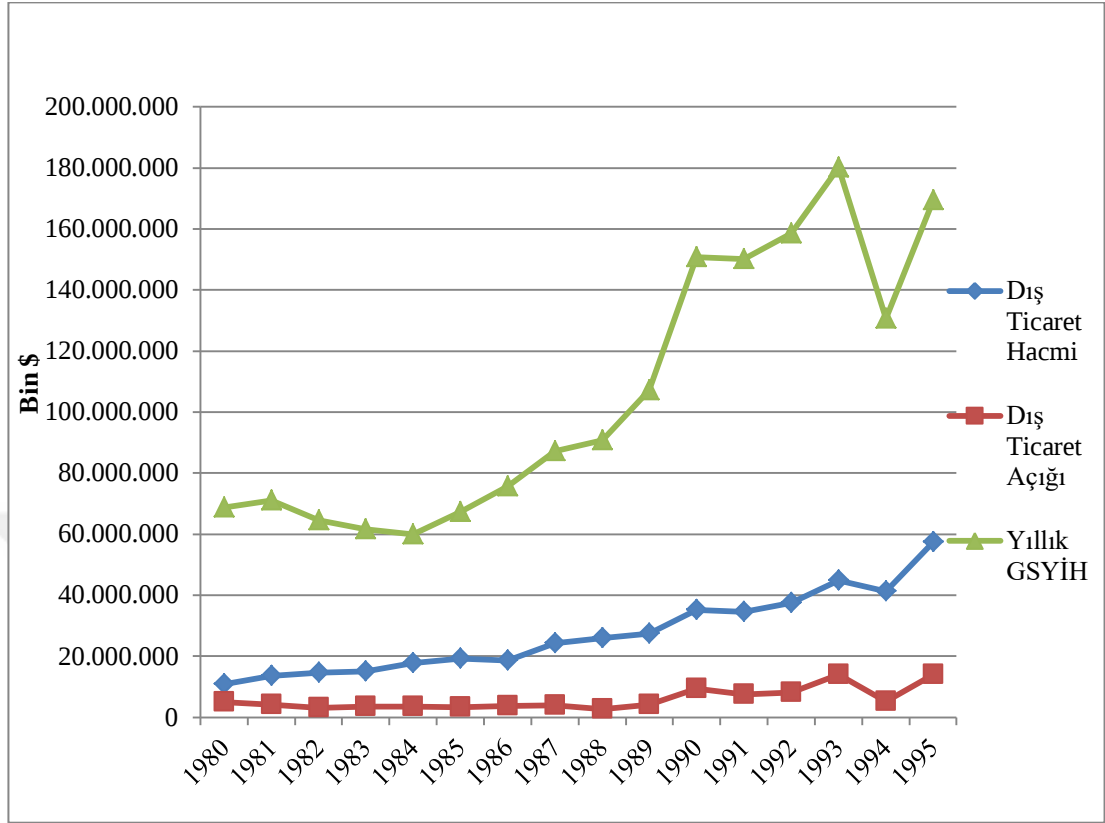
Dış ticaret ile milli gelir arasındaki ilişkiyi daha net bir şekilde ortaya çıkarmak için, dış ticaret hacmi ve ihracat-ithalat dengesi sonucu ortaya çıkan ticaret açığı ile milli gelirin yıllar itibarıyla yönlerine bakmak gerekmektedir.

GB'den sonraki dönemlerde özellikle 2001 krizinden sonra Türkiye'nin dış ticaret hacminde hızlı bir sıçrama meydana gelmiş ancak bu artışla beraber ticaret dengesi negatif yönde ilerlemiş, hatta ticaret açığı toplam ticaret arttıkça daha da derinleşmiştir. Bu önemli sorun, cari açığın başlıca sebeplerinden olmakla birlikte uzun vadede refah seviyesi, kalkınma, büyüme üzerinde de olumsuz etki yaratmaktadır.

3.3.2.1 GB Öncesi Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Açığının Milli Gelire Etkisi

GB öncesi yıllarda GSYİH eğrisine, ticaret açığı eğrisi benzer bir seyir oluşturmuştur. Bu benzerliği daha çok 1988 yılından sonra görmekteyiz. Ticaret hacminin, genel olarak istikrarlı bir şekilde artış yönünde patika oluşturduğu, GSYİH tutarının ise dalgalı seyrederken arttığı dolayısıyla bu iki unsur arasında doğrudan bir bağlantı meydana gelmemiştir.

Grafik 3.17 GB Öncesi Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Açığı ve GSYİH

TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

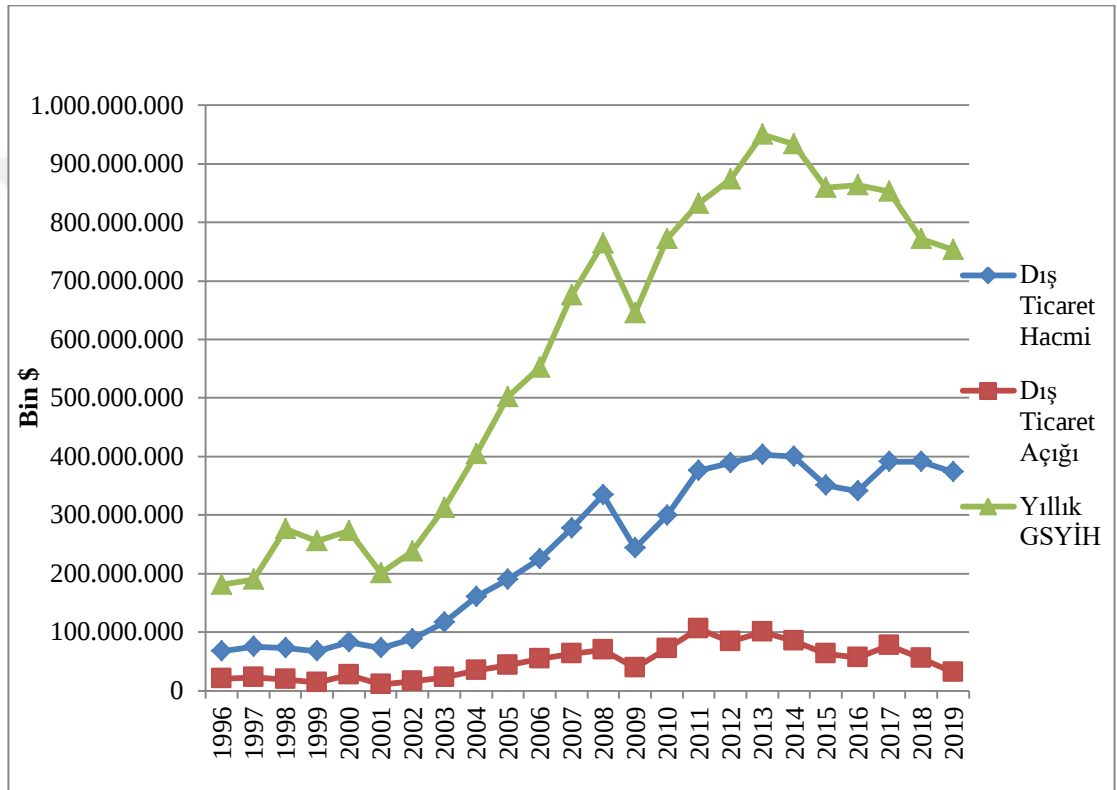
1994 mali kriz nedeniyle dış ticaret hacmi ithalattan kaynaklı azalırken ihracatın artışı nedeniyle dış ticaret açığı da azalmış buna karşılık GSYİH tutarı da sert bir düşüş kaydederek 50 milyar dolar azalmıştır. 1980 ile 1995 yılları arası dönemde toplam ticaret en düşük seviyesini 1980 yılında görürken en yüksek seviyesini 1995 yılında yakalamıştır. Dış ticaret açığı en yüksek rakama 1993 yılında ulaşırken en düşük rakama ise 1988 yılında ulaşmış, GSYİH değerinde ise en düşük tutar 1984 yılında yaşanmış, en yüksek seviyesine 1993 yılında ulaşmıştır.

3.3.2.2 GB Sonrası Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Açığının Milli Gelire Etkisi

GB sonrası dönemde ise GSYİH eğrisinin daha çok dış ticaret hacmi eğrisiyle benzer seyrettiği bu benzerliği ağırlıklı olarak 1998 ile 2015 yılları arası süre zarfında görmekteyiz. Ticaret hacmi arttıkça milli gelirin de arttığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Ticaret açığı en düşük 2001 yılında gerçekleşirken, toplam dış ticaret 403 milyar

dolar ile, GSYİH ise yaklaşık 951 milyar dolar ile en yüksek seviyesini 2013 yılında görmüştür. Grafik 3.18’de dikkat çeken noktalardan biri de finansal krizlerin yaşandığı yıllarda üç eğride de azalış meydana gelmesidir. Krizin etkisiyle dış ticaret hacminde daralma yaşanmakta, milli gelir azalmakta ancak dış ticaret açığı da azalmaktadır. Bunun nedeni kriz dönemlerinde ithalatın düşüşüne karşın ihracatın artış kaydetmesidir.

Grafik 3.18 GB Sonrası Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Açığı ve GSYİH

TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Genel bir değerlendirmeye; serbest ekonomiye geçişin dönüm noktası olan 1980 yılından itibaren GB öncesi dönemde 1989 yılına kadar ülkemizin yıllık GSYİH değeri ortalama 75 milyar dolar iken 1990 yılında artış yönünde dik bir ivme yaratmıştır. GB öncesi dönemde GSYİH değeri 1993 yılında 180 milyar dolar ile en yüksek seviyesini yakalamıştır.

Aynı dönemde Türkiye’nin ortalama nüfusu 53 milyon kişi olup kişi başına düşen milli gelirimiz ortalama 2.011 dolardır. Yıllık GSYİH’da olduğu gibi söz konusu dönemde fert başı GSYİH değeri de en yüksek seviyesini 1993 yılında

yakalamış olup bu değer 3.180 dolardır. Yıllık GSYİH değerlerimiz ile fert başına düşen GSYİH değerleri paralel yönde seyretmiştir. Bunun nedeni yıllar itibariyle milli gelir tutarımızın artış hızı ile nüfus artış hızının birbiriyle orantılı olmasıdır.

GB sonrası dönemde ise ülkemizin milli geliri 580 milyar dolar olup, ortalama kişi başına düşen milli gelir tutarı 7 bin 950 dolardır. Aynı dönemde yıllık GSYİH 950 milyar dolar ile en yüksek seviyesine ulaşmışken, fert başına düşen GSYİH da aynı yıl 12 bin 519 dolar ile en yüksek rakamını elde etmiştir. GB öncesi dönemde olduğu gibi sonrası dönemde de kişi başına düşen milli gelir ile ülkemizin yıllık milli geliri arasında paralel söz konusudur. Ulusal ve küresel bazda finansal krizlerin ve olağanüstü olayların yaşandığı yıllarda milli gelir olumsuz etkilendiği, 2016 yılında yaşanan darbe girişimi ve sonrasında günümüze doğru kur seviyelerinde aşırı yükselme-dalgalanma sonucu daralma meydana geldiği görülmektedir.

Dış ticaret ile milli gelir arasındaki ilişki incelendiğinde; genel anlamda ihracat ve ithalattaki yükselme eğilimi milli gelirden de mevcut olup, yıllar itibariyle eğrilerin seyri açısından ağırlıklı olarak GSYİH değerleriyle ithalat arasında benzerlik yaşanmıştır. Bundan yola çıkarak ithalatın milli gelir üzerinde etki yarattığı veya milli gelirin ithalat üzerinde etki yarattığı yorumu yapılabilir. Çünkü milli gelirin değişmesi sonucu tüketici talebi değişeceğinden, ithalat girdiye bağlı olan üretim de bu durumdan etkilenebilir. GB öncesi dönemde ve sonrasında genel ticaret hacmi, dış ticaret açığı ile milli gelir eğrileri arasında da benzerlikler görülmüştür. Türkiye'nin dış ticaret hacminde ithalatın ağırlığı daha fazla olduğundan toplam ticaret arttıkça dış ticaret açığı da artmaktadır.

3.4 TÜRKİYE'NİN KOMŞU ÜLKELERİYLE DIŞ TİCARETİ

Ülkelerin ekonomileri ve ticaret yapılarına bakıldığında sınır ticaretinin de ekonomik gelişmişlik açısından önem taşıdığı görülmektedir. 1 Ocak 1994 tarihinde yürürlüğe giren; ABD, Meksika ve Kanada'nın Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) çatısı altında ticari işbirliği yapması, diğer yandan AB birlik içi ticari işbirliğinin etkisiyle katılımcı ülkelerin bu ekonomik birleşmeler sayesinde ekonomik büyüme elde etmesi sınır ticaretinin önemi açısından örnek gösterilebilir.

Türkiye, stratejik konumundan dolayı ekonomik fırsatlara sahip olmakla birlikte Ortadoğu coğrafyasında sık sık yaşanan savaş ve gerilimler ticaretin önünde engel teşkil etmektedir. Söz konusu olumsuz atmosferin sık sık yaşanması ve uzun sürmesi güven ve istikrarı da engellemektedir. Bunun için Türkiye'nin komşu ve çevre ülke ticareti yeterli düzeyi yakalayamamaktadır. Öte yandan komşularımız Yunanistan ile Bulgaristan'ın AB'ye katılımı, İran ve Irak'ın zengin yer altı kaynakları ile gücünü koruması, istatistiklere de yansıdığı üzere bölgede olumlu bir hava yaratmaktadır. Bu atmosfer beraberinde refahı da artıracaktır (Erkan 2012).

Türkiye'nin coğrafi konumu itibariyle, sınır ticaretinde ülkemizle kara sınırı olan ülkelerle olan dış ticaret değerlendirilmesi yapılmaktadır. Ülkemizle kara sınırı olan Ermenistan hariç tüm ülkelerle (Suriye, Irak, İran, Azerbaycan, Gürcistan, Bulgaristan ve Yunanistan) dış ticaretimiz bulunmaktadır.

Bilindiği üzere; Azerbaycan-Ermenistan savaşı ve Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Kelbecer Eyaletini işgal etmesi sonucu Türkiye, 1993 yılından itibaren Kars Gümrü Sınır Kapısının kapatılmasıyla Ermenistan ile doğrudan ticaretini durdurmuştur. Ancak Azerbaycan ile İran üzerinden dolaylı ticaretin devam ettiğini söyleyebiliriz.

Türkiye serbest ekonomi politikası ve dış ticarete dönük uygulamaya koyduğu 1980 kararları sonrasında sınır ve çevre ülkelerle ticaretine hız kazandırmış, ekonomik ilişkileri geliştirmiş ancak 1990'lı yıllarda bu ekonomik hareketlilikte yavaşlama meydana gelmiştir. Bunların sebeplerinden bir tanesi de 1994 ve 1997 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerdir. Türkiye, sınır ve çevre ülkelerle ticaretini tekrar canlandırmak amacıyla 2000 yılından başlamak üzere 'Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticaretin Geliştirilmesi Stratejisi'ni geliştirmiştir (Aras ve Erdoğan, 2013). Coğrafi konumu itibariyle de kritik bir öneme sahip olan Türkiye öncelikli olarak bölgesinde ve dünya çapında hem siyasi hem de ekonomik açıdan güçlenme hedefinde olduğundan komşu ülkeleriyle ekonomik ve ticari ilişkilerine önem vermektedir. Ancak Türkiye'nin komşularıyla ticaret hacminde istenilen düzeyde olduğu söylenemez. Çünkü Türkiye'nin komşu devletlerle olan ticaret hacminin toplam dış ticaret hacmi içindeki payı düşük seviyelerdedir. Bunda Türkiye'nin 1996 tarihinden itibaren yürürlüğe giren Gümrük Birliği sonrasında AB ülkeleriyle ticari

ve ekonomik faaliyetlerinin artmasının da payı bulunmaktadır. Yine özellikle Ortadoğu coğrafyasında sık sık oluşan siyasi gerilimler komşu ülkelerle olan ticareti olumsuz etkilemektedir.

Komşular ile yapılan ticarete mevcut olan bir diğer sorun ise özellikle petrol ve doğalgaz gibi enerji ödemelerinin payının yüksek olmasıdır. Diğer yandan sanayi ürünlerinin ihracat kalemleri içindeki payının düşük olması da ticaret dengesine olumsuz etki eden faktörlerdir.

Özellikle üçüncü ülkelerden yüksek maliyetle ithal edilen ürünlerin komşu ülkelerden temin edilmesi maliyet avantajı sağlamaktadır. Bunun nedeni nakliye maliyetlerinin düşük olmasıdır. Söz konusu ürünlerin petrol ve doğalgaz gibi yüksek maliyetli ürünler olması bu avantajları daha önemli kılmaktadır. Ancak buna karşılık ithal edilen bu enerji kaynaklarının pahalılığı ve bu kaynaklara yapılan ödemeler komşu ülkeler ile olan dış ticaretimizde açığa sebebiyet vermektedir. Komşu ülkelerden yapılan ithalat ile başta petrol ve doğalgaz olmak üzere tarım ürünleri, hammadde ve yarı mamuller satın alınmaktadır. Buna karşın makine ve makine parçaları, inşaat malzemeleri, tekstil malları ve gıda malzemelerinden oluşan çeşitli mallar ise komşu ülkelere ihraç edilmektedir.¹⁴

Artan teknolojik gelişmelerle beraber ticaret her ne kadar küreselleşse de dünya genelinde gelişmiş ekonomilere bakıldığında komşularıyla ticaretin toplam ticaret içindeki paylarının yüksek olduğunu görmekteyiz. Komşu ülkeler arasında gerek sosyal, kültürel ve tarihsel yakınlık avantajı gerekse coğrafi yakınlıktan dolayı taşıma maliyetlerinin düşmesi sınır ticaretinin yoğunlaşmasını sağlamaktadır.

Türkiye ihracat hacmini artırma hedefinde, bir yandan Gümrük Birliği üyesi ülkeler, serbest ticaret anlaşması yaptığı ülkeler, üçüncü ülkeler ve diğer ekonomik işbirliği içindeki ülkelere ihracatını artırma yolunda ilerlerken diğer yandan da sınır komşusu ülkelere ihracatını artırmaya önem vermektedir. Türkiye'nin komşuları ile olan dış ticaretini daha yakından incelemek ve GB'nin bu ticarete ne denli etki ettiğini analiz etmek için GB'den önceki dönem diğer analizlere paralel olarak 1980 ile 1995 yılları arasını kapsayacak şekilde ele alınmıştır. GB sonrası dönem ise

¹⁴ <http://www.mfa.gov.tr/komsu-ulkelerle-ticaretimiz.tr.mfa>

anlaşmanın yürürlük yılı olan 1996 yılından 2019 yılı sonunu kapsayacak şekilde inceleme kapsamına alınmıştır. Komşu ülkelerden Bulgaristan, Yunanistan, Irak, İran, Suriye, Azerbaycan ve Gürcistan yıllara ve çeşitli anlaşmalara bağlı olarak toplanan verilere ve analizlere dâhil edilmiştir.

3.4.1 GB Öncesi Türkiye'nin Komşu Ülkeleriyle İhracat ve İthalatı

Sınır ticaretinin sağladığı avantajlar da dikkate alındığında ülkelerin coğrafi konumlarında öncü pazar yaratma açısından komşu ülkeleriyle olan dış ticaretlerinin genel ticaret içindeki ağırlığı önem taşımaktadır. Ülkemizin 1980 ile GB öncesi 1995 yılları arası dönemde komşu ülkeleriyle olan ihracat, ithalat ve bu ticaretin genel ticaretimiz içindeki paylarını gösteren tablo aşağıda sunulmuştur.

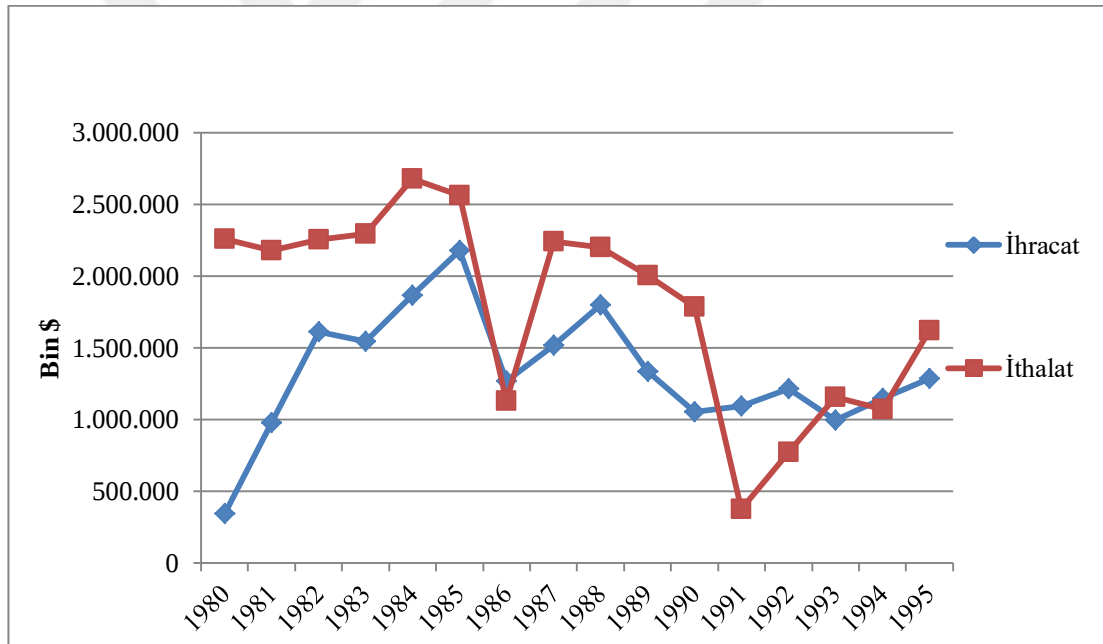
Tablo 3.8: GB Öncesi Türkiye'nin Komşu Ülkeleriyle İhracat ve İthalatı

Yıllar	İhracat Değeri (Bin \$)	Genel İhracat İçindeki Payı (%)	İthalat Değeri (Bin \$)	Genel İthalat İçindeki Payı (%)
1980	343.789	11,8	2.257.365	28,5
1981	979.287	20,8	2.177.410	24,4
1982	1.611.650	28,0	2.253.923	25,5
1983	1.544.067	27,0	2.292.502	24,8
1984	1.864.914	26,1	2.679.423	24,9
1985	2.179.949	27,4	2.563.690	22,6
1986	1.270.247	17,0	1.128.860	10,2
1987	1.518.916	14,9	2.242.624	15,8
1988	1.798.625	15,4	2.199.152	15,3
1989	1.334.748	11,5	2.005.134	12,7
1990	1.054.233	8,1	1.783.707	8,0
1991	1.093.259	8,0	374.855	1,8
1992	1.215.286	8,3	773.621	3,4
1993	995.456	6,5	1.155.029	3,9
1994	1.146.388	6,3	1.071.386	4,6
1995	1.287.334	5,9	1.622.214	4,5

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

1980 yılında 343 milyon dolar seviyesinde olan komşu ülkeler ile ihracat, 1982 yılına kadar artış yönünde ivme kazanmış ancak devam eden dönemlerde 1995 yılına kadar durağan bir pozisyonda seyretmiştir. Bu ihracatın toplam ihracatımız içindeki payı da 1985 yılına kadar genel olarak artış eğiliminde olup sonraki yıllarda azalışa geçmiştir. 1994 krizinin yaşandığı dönemde olağandışı bir artış veya azalış yaşanmamış, GB'nin yürürlüğe girmesinden bir önceki yılda 1,2 milyar dolar ihracat gerçekleşirken bu ihracatın genel ihracat içindeki ağırlığı yaklaşık %6'dır. İthalatta da benzer bir tablonun oluştuğunu söyleyebiliriz. Körfez Savaşının oluşturduğu kriz sonucu 1991 ve 1992 yılında komşu ülkelere yapılan ithalat olumsuz etkilenmiştir. Bu yıllarda ithalatın genel ithalat içindeki pay sırasıyla %1,8 ve %3,4 olarak gerçekleşmiştir.

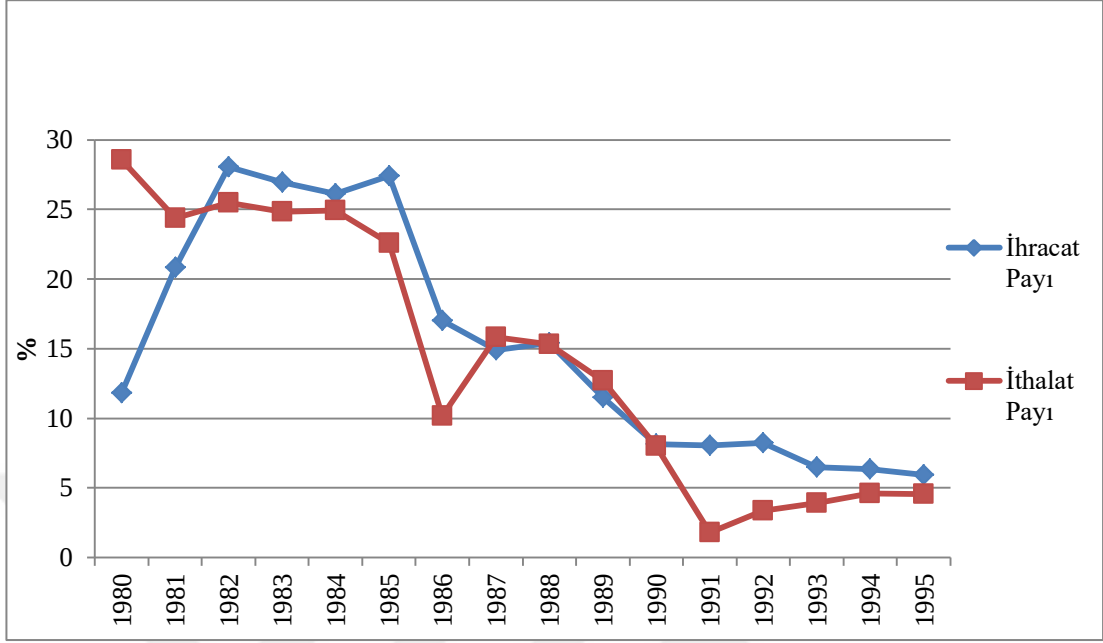
Grafik 3.19 GB Öncesi Türkiye'nin Komşu Ülkelerle İhracat ve İthalatı

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Sınır ticaretimizin toplam ticaretimiz içindeki payı ticaret performansımızı ölçmek amacıyla önemli bir ölçüt olup bu payları göstermek için aşağıdaki grafik oluşturulmuştur.

Grafik 3.20 GB Öncesi Türkiye'nin Komşu Ülkelerle Ticaretinin Genel İhracat ve İthalat İçindeki Payları

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 3.20’de de görüldüğü gibi ihracat ve ithalat payının benzer bir eğim çizdiği özellikle 1985 yılından itibaren düşüş kaydettiği gözlenmektedir. İhracat en düşük oranı 1995 yılında %5,9 kaydederken, ithalat en düşük oranı %1,8 ile Körfez Savaşı’nın yaşandığı 1991 yılında kaydetmiştir.

3.4.2 GB Sonrası Türkiye’nin Komşu Ülkeleriyle İhracat ve İthalatı

Gümrük Birliği’nin yürürlüğe girmesiyle sınır ticaretimizin bu anlaşmadan ne denli etkilendiğini analiz etmek için Tablo 3.9 oluşturulmuştur.

GB’nin ilk yılında komşu ülke ticaretimizin önceki yıllarla paralel gerçekleştiği, Türkiye’nin genel ticaretinde olduğu gibi 2002 yılından sonra yukarı yönde patika çizdiği, genel olarak bu yaşanan ekonomik krizlerden kayda değer şekilde etkilenmediği görülmektedir. 1996 ile 2019 yılları arası dönemde sınır ticareti en yüksek payını 2012 yılında alıp ihracatta yaklaşık %19, ithalatta ise %8 pay edinmiştir.

Tablo 3.9: GB Sonrası Türkiye'nin Komşu Ülkeleriyle İhracat ve İthalatı

Yıllar	İhracat Değeri (Bin \$)	Genel İhracat İçindeki Payı (%)	İthalat Değeri (Bin \$)	Genel İthalat İçindeki Payı (%)
1996	1.537.001	6,6	1.868.971	4,3
1997	1.543.097	5,9	2.066.520	4,3
1998	1.578.408	5,9	1.569.552	3,4
1999	1.392.670	5,2	1.663.351	4,1
2000	1.472.856	5,3	2.508.121	4,6
2001	1.786.451	5,7	2.168.353	5,2
2002	1.906.100	5,3	2.259.151	4,4
2003	3.786.242	8	3.671.907	5,3
2004	5.697.787	9	4.344.828	4,5
2005	7.320.543	10	6.094.793	5,2
2006	8.539.516	10	9.285.752	6,7
2007	11.100.299	10,3	10.370.261	6,1
2008	14.308.273	10,8	12.535.041	6,2
2009	13.748.194	13,5	6.422.049	4,6
2010	16.197.955	14,2	12.038.361	6,5
2011	19.842.031	14,7	18.504.994	7,7
2012	28.166.076	18,5	18.995.360	8
2013	24.780.867	16,3	18.115.619	7,2
2014	24.470.191	15,5	17.631.236	7,3
2015	19.819.512	13,8	11.014.863	5,3
2016	20.197.293	14,2	9.420.855	4,7
2017	20.708.513	13,2	14.262.579	6,1
2018	19.632.936	11,7	13.639.979	6,1
2019	20.254.437	11,8	10.222.940	5,0

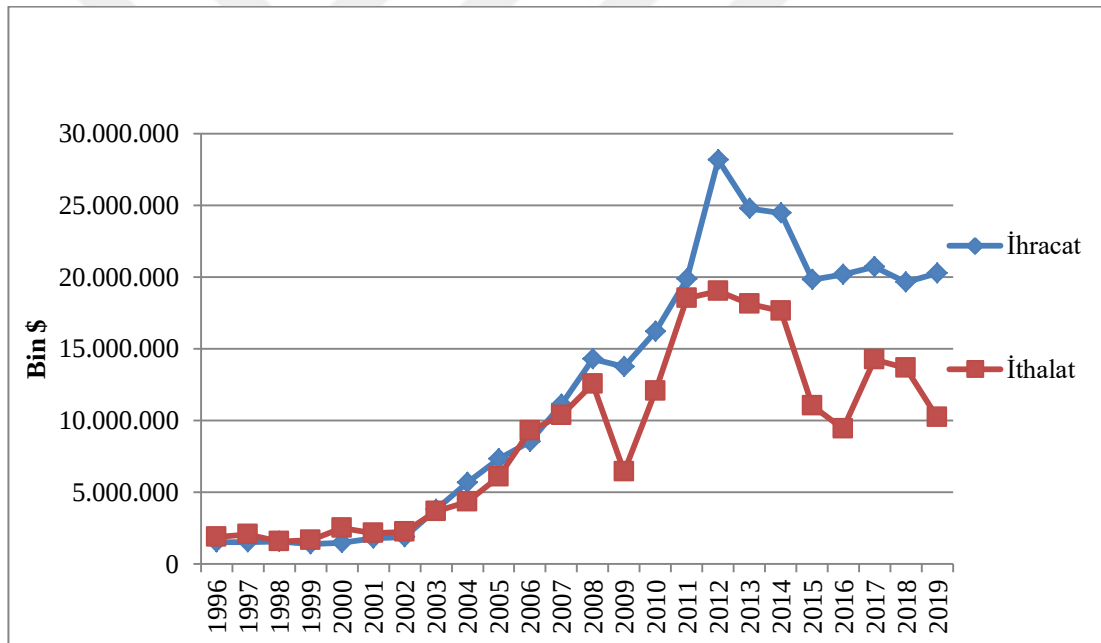
TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Son dönemlerde en fazla ihracat yaptığımız ülke Irak olup bunu sırasıyla İran, Azerbaycan, Suriye ve Gürcistan izlemektedir. Irak'a yaptığımız ihracat hacmi diğer komşu ülkelere ihracattan çok daha fazla konumundadır. Son yıllarda Suriye ve

Gürcistan'a yapılan ihracat daha çok durağan bir seyir izlemekte olup Irak, İran ve Azerbaycan'a yapılan ihracatın eğrisi ise daha dalgalıdır.

Grafik 3.21'de görüldüğü gibi GB sonrası sınır ticareti eğrisine bakıldığında; genel olarak görünümün, Türkiye'nin toplam ticaret görünümüne benzer olduğu anlaşılmaktadır. GB'den sonraki ilk yıllarda ticaret eğrisi daha çok durağan pozisyonda iken 2002 yılından sonra hızla artarak dik bir ivme kazanmıştır. 2002 yılından sonra hızla başlayan artış mali krizin yaşanmasıyla 2009 yılında düşüşe geçmiş, artış en yüksek seviyesi 2012 yılında yakaladıktan sonra izleyen dönemlerde azalışa geçmiştir. Genel ticaretimizde olduğu gibi 2016 yılında yaşanan darbe girişiminin etkisiyle komşularda yapılan ithalatta düşüş gerçekleşmiştir.

Grafik 3.21 GB Sonrası Türkiye'nin Komşu Ülkelerle İhracat ve İthalatı

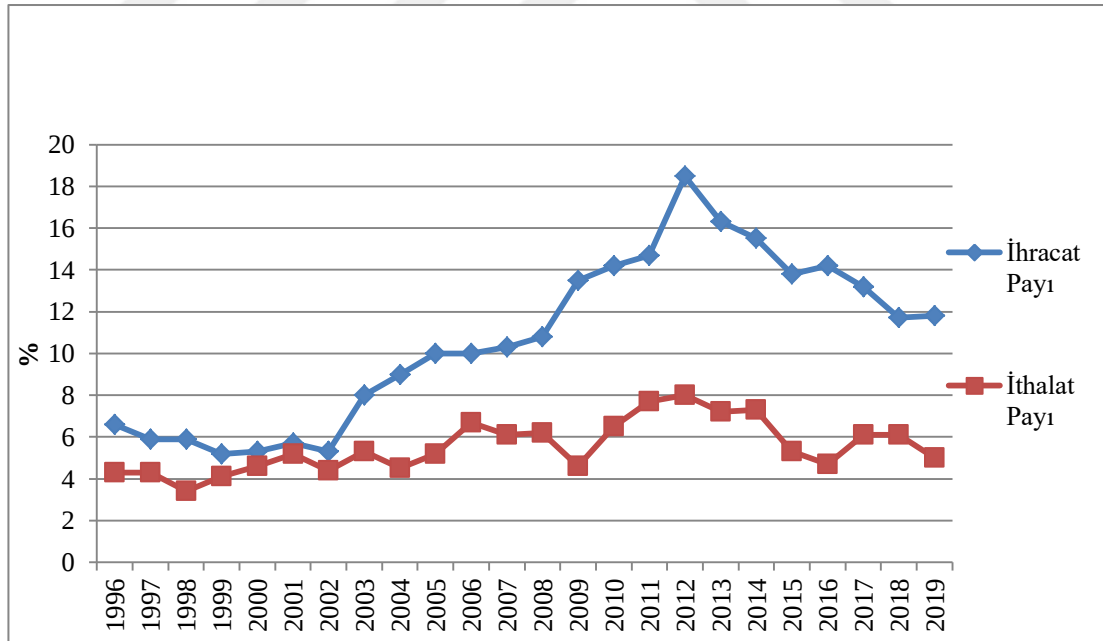
TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

GB'nin ilk yıllarından itibaren Türkiye'nin toplam ticaretinde olduğu gibi komşu ülkelerle ticareti de düşük seviyelerde seyretmektedir. 2002 yılına kadar hem ihracat hem de ithalat 3 milyar doların altında olup asıl artış 2003 yılından itibaren gerçekleşmiştir. İhracat 1999 yılından 2008 yılına kadar sürekli artış yönünde hareket etmiş, ithalat ise 2001 yılından itibaren 2008 yılına kadar artış yaşamıştır. 2009 küresel krizinde genel ticarete olduğu gibi sert düşüş meydana gelmiş, krizden sonra tekrar artma yönünde eğilim oluşturmuştur. 2012 yılına kadar artmaya devam eden

komşu ülkelerle ticaret 2016 yılına kadar tekrar inişe geçmiş ve yeniden toparlanmaya devam etmiştir. 2008 yılından sonra komşu ülkelerle ihracat başta Irak olmak üzere sonrasında en fazla İran'a yapılmaktadır. İthalat ise 1996 yılından 2018 yılına kadar tüm dönemlerde en fazla İran'dan yapılmış olup bunun da nedeni petrol ve doğalgaz kaynaklı enerji ithalatıdır.

Son yıllarda komşu ülkelerden en fazla ithalat yaptığımız ülkenin İran olduğu bunu sırasıyla Irak, Azerbaycan, Gürcistan ve Suriye'nin izlediği görülmektedir. Komşu ülkelere yapılan ihracatta ise Irak başta olmak üzere en fazla ihracat İran Azerbaycan ve Suriye'ye yapılmaktadır. Yıllar itibariyle genel olarak bir periyodik artış veya düşüş söz konusu değildir. Irak, Azerbaycan, Suriye ve Gürcistan'dan ithalatımız çok düşük olup genel ithalat içindeki payları %'1'in altındadır. Bu ülkelerin sanayilerinin ülkemize göre fazla gelişmemiş olması bu durumu açıklamaktadır.

Grafik 3.22 GB Sonrası Türkiye'nin Komşu Ülkelerle Ticaretinin Genel İhracat ve İthalat İçindeki Payları

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

GB sonrasındaki yıllarda komşu ülkelerle olan ihracatın toplam ihracat içindeki payı, ithalatın toplam ithalat içindeki payından fazladır. Yine 2002 yılından

sonra bu makas daha da açılmıştır. Bu durum olumlu bir ölçüt olmakla birlikte, sınır ticaretinin genel ticaret içindeki payı düşük seviyelerdedir. İhracat payı en yüksek seviyeyi %18 oranla 2012 yılında görmüş, ithalat ise en yüksek seviye yine 2012 yılında %8 oranıyla gerçekleşmiştir. İhracat payının eğrisi genel olarak artma eğilimindeyken, ithalat payının eğrisi dalgalı bir seyir izlemiştir.

Komşular ile olan ticaretimizin genel ticaret içindeki payının düşük olmasında bazı nedenler bulunmaktadır. Türkiye'nin bulunduğu coğrafi konum açısından Ortadoğu ülkelerinde sık sık yaşanan savaş ve gerilimler sınır ticaretini mutlak surette etkilemektedir. Irak'ta yaşanan Körfez Savaşı, akabinde ABD'nin Irak'a askeri müdahalesi, Arap Baharı denilen süreçten itibaren günümüze kadar halen devam eden Suriye'deki gerilim ve istikrarsızlık sınır ticaretini etkileyen unsurlara örnek verilebilir. Komşu ülkeler ile olan ticaretin yarattığı avantajlar var olmakla birlikte, Türkiye'nin ekonomik potansiyeli açısından değerlendirildiğinde, toplam ticaretimiz içindeki payının oldukça düşük seviyede olması nedeniyle yetersiz kalmaktadır. Oysa birçok gelişmiş ülkenin ekonomilerine bakıldığında, sınır ticaretlerinin genel ticaret içindeki oranı yüksek seviyelerde seyretmektedir.

3.4.3 GB Öncesi Komşu Ülkelerle Ticaret Hacmi, Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

Literatürde dışa bağımlılık olarak da kabul edilen ithalatımızda sanayi malları ve enerji kaynaklarının çokluğu dış ticarete açık vermemize devamında da cari açığa sebep olmaktadır. Türkiye, yerli üretimi geliştirerek ekonomisini güçlendirme, büyüme sağlama ve nihayetinde ticarete dışa bağımlılığı azaltmak, cari açığı ve dış ticaret açığını engelleme aşamasında eski dönemlere nazaran son dönemlerde yeterli düzeyde olmasa da kayda değer adımlar atmaktadır. Tüm yıllarda olmasa da toplam dış ticaret dengemizde olduğu gibi sınır ticaretimizin de dengesi genel olarak negatif pozisyonundadır. 1980 yılında alınan kararlarla serbest piyasanın önünün açılması ve ekonomik olarak dışa açılma yönünde atılan stratejik adımların komşu ülkelerimizle olan ticareti yeterli düzeyde etkilemediği görülmektedir.

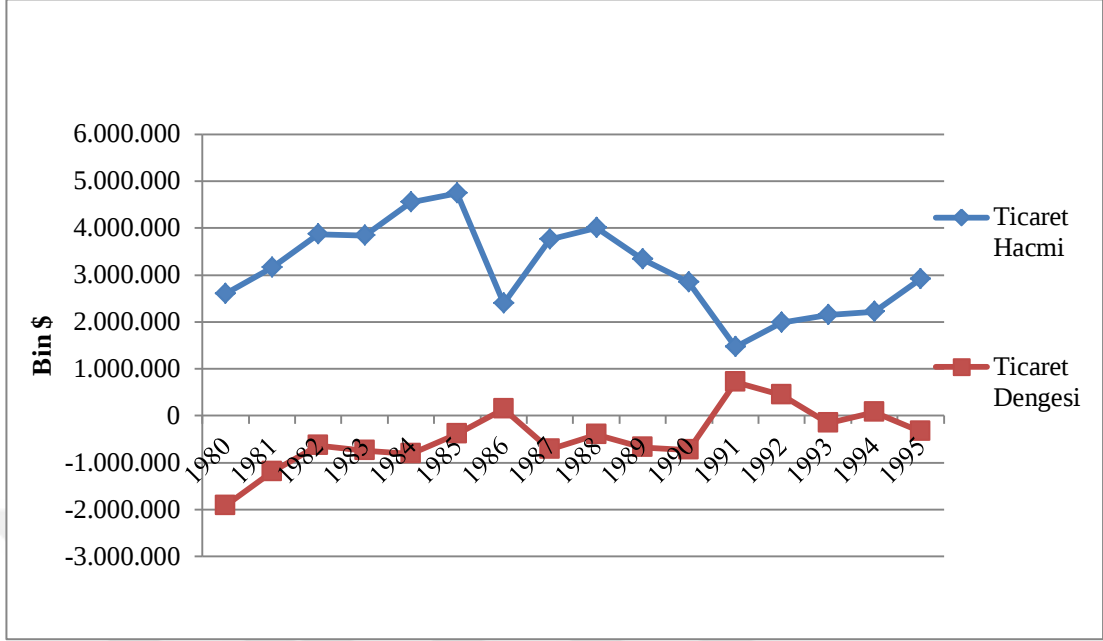
Tablo 3.10: GB Öncesi Komşu Ülkelerle Ticaret Hacmi, Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

Yıllar	Ticaret Hacmi (Bin \$)	Ticaret Dengesi (Bin \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1980	2.601.154	-1.913.576	15,23
1981	3.156.697	-1.198.123	44,97
1982	3.865.573	-642.273	71,50
1983	3.836.569	-748.435	67,35
1984	4.544.337	-814.509	69,60
1985	4.743.639	-383.741	85,03
1986	2.399.107	141.387	112,52
1987	3.761.540	-723.708	67,73
1988	3.997.777	-400.527	81,79
1989	3.339.882	-670.386	66,57
1990	2.837.940	-729.474	59,10
1991	1.468.114	718.404	291,65
1992	1.988.907	441.665	157,09
1993	2.150.485	-159.573	86,18
1994	2.217.774	75.002	107,00
1995	2.909.548	-334.880	79,36

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

1980 yılında 2,6 milyar olan sınır ticaret hacmi devam eden yıllarda artma ve azalma şeklinde seyretmiş, 1995 yılında yaklaşık 3 milyar olarak gerçekleşmiştir. Ticaret dengesi incelendiğinde; GB öncesi 1980 ile 1995 yılları arası dönemde 1986, 1991, 1992 ve 1994 yılları hariç diğer yıllarda genel ticarete olduğu gibi ticaret açığı mevcuttur. Aynı dönemde en fazla açık 1,9 milyar dolar olarak 1980 yılında gerçekleşmiş, ticaret fazlasının en fazla olduğu yıl ise 718 milyon dolar ile 1991 yılı olmuştur.

Grafik 3.23 GB Öncesi Komşu Ülkelerle Ticaret Hacmi ve Ticaret Dengesi

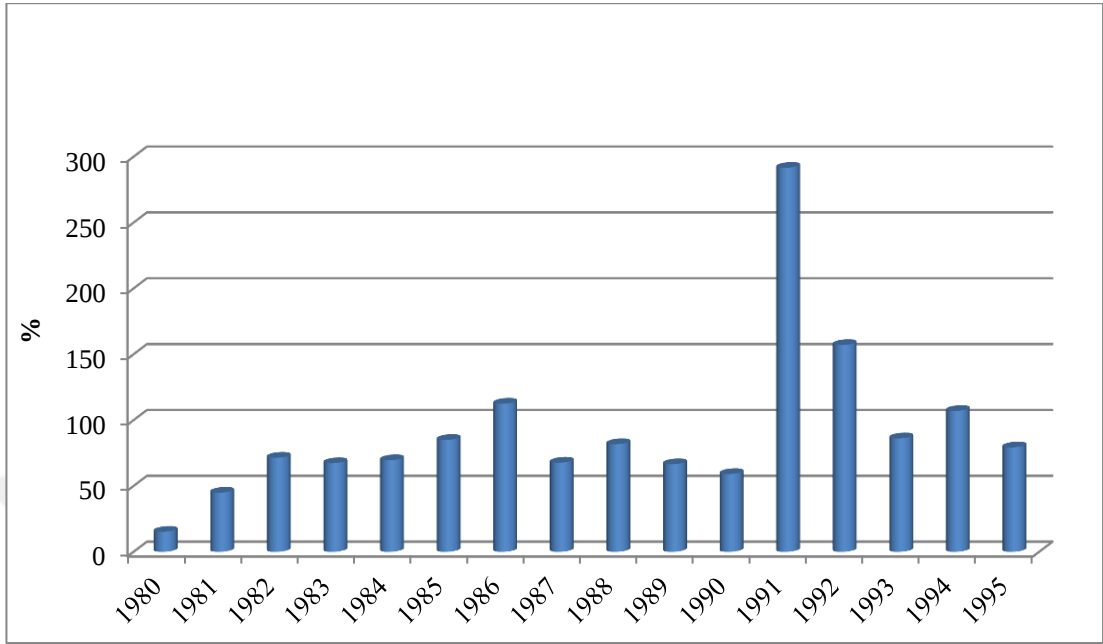

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Komşular ile olan ticaretimizde de ticaret dengesi sorunu söz konusu olduğundan, Grafik 3.23'te de görüldüğü üzere genel anlamda ticaret hacmi arttıkça ticaret açığı da artış kaydetmektedir. GB öncesi dönemde ticaret hacmi eğrisinin keskin kıvrımlar çizmediği, dalgalı bir şekilde seyrettiği, ticaret dengesinin de benzer bir pozisyonda olduğu görülmektedir.

İhracatın ithalatı karşılama oranlarını gösteren Grafik 3.24 incelendiğinde; sınır ticarete mevcut olan ticaret açığı genel ticaretimizde olan ticaret açığı kadar derinleşmediğinden ihracatın ithalatı karşılama payları daha olumlu bir pozisyonadadır. Körfez Savaşının yaşandığı 1991 yılında petrol fiyatlarının yükselmesinin de etkisiyle sınır ithalatımız azalmış bunun sonucunda ihracatın ithalatı karşılama oranı yaklaşık %300 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 3.24 GB Öncesi Komşu Ülkeler İhracatının İthalatını Karşılama Oranları

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

3.4.4 GB Sonrası Komşu Ülkelerle Ticaret Hacmi, Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

GB sonrası dönemde ilk yıllarda hatta 2002 yılına kadar komşu ülkelerimizle ticaretimiz önceki dönemlere benzer seyretmektedir. İhracat en yüksek seviyesini 28 milyar dolar ile 2012 yılında yakalamışken, ithalat da durum aynı şekildedir. Sınır ticaretine baktığımızda 1997 ile 2002 yılları arası Irak ile herhangi bir ticaret verisinin kayıtlara yansımadığını görmekteyiz. Öte yandan Suriye’de yaşanan siyasi gerilim ve çatışmalar sonucu 2011 yılından sonra Suriye ile olan ithalatımız çok daha düşük seviyelerde seyretilmiştir.

Tablo 3.11: GB Sonrası Komşu Ülkelerle Ticaret Hacmi, Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

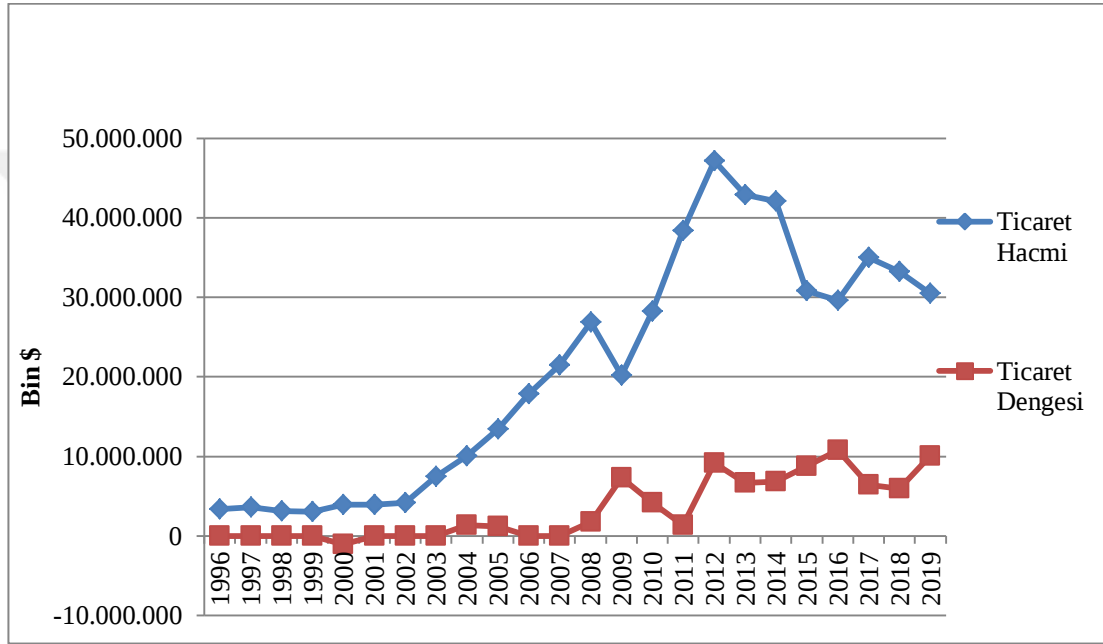
Yıllar	Ticaret Hacmi (Bin \$)	Ticaret Dengesi (Bin \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1996	3.405.972	-331.971	82,2
1997	3.609.617	-523.423	74,7
1998	3.147.959	8.856	100,6
1999	3.056.021	-270.680	83,7
2000	3.980.978	-1.035.265	58,7
2001	3.954.803	-381.902	82,4
2002	4.165.251	-353.051	84,4
2003	7.458.149	114.336	103,1
2004	10.042.615	1.352.959	131,1
2005	13.415.336	1.225.751	120,1
2006	17.825.267	-746.236	92
2007	21.470.559	730.038	107
2008	26.843.313	1.773.232	114,1
2009	20.170.244	7.326.145	214,1
2010	28.236.316	4.159.595	134,6
2011	38.347.025	1.337.037	107,2
2012	47.161.437	9.170.716	148,3
2013	42.896.486	6.665.248	136,8
2014	42.101.426	6.838.955	138,8
2015	30.834.375	8.804.649	179,9
2016	29.618.148	10.776.438	214,4
2017	34.971.092	6.445.934	145,2
2018	33.272.915	5.992.957	143,9
2019	30.477.377	10.031.497	198,13

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 3.11 incelendiğinde GB'den sonraki yıllarda 2002 yılına komşu ülkelerle olan dış ticaret hacmi düşük seviyelerde seyretmekte, yıllık ortalama ticaret hacmi 3 buçuk milyar dolar düzeyindedir. 2002 yılından sonra genel ticaretimizde olduğu gibi komşu ülkelerle ticaret hacmi hızlı bir artış grafiği çizmiştir. 2003 ile 2009 yılları arasında yıllık ortalama ticaret hacmi 16 buçuk milyar dolar iken, sonraki dönemde artış hızı yükselerek 2010 ile 2018 yılları arasında yıllık ortalama 36 milyar dolar ticaret yapılmıştır. Ticaret hacmindeki artış istenilen düzeyde olmasa da olumlu yansıyan tarafı dış ticaret dengesidir. 1996 ile 2019 yıllar arası dönemde 1996, 1997, 1999, 2000, 2001, 2002 ve 2006 yılları hariç tüm yıllarda ticaret dengesi pozitif pozisyonundadır. Ticaret açığı verilen yılların bazılarında ekonomik krizler yaşanmıştır.

1996 ile 2019 yılları arasını kapsayan dönemde; genel olarak ticaret açığı verdiğimiz ülkelerin başında İran gelmektedir. Bunun sebebi daha önce de değindiğimiz gibi petrol ve doğalgaz ithalatıdır. Ayrıca İran'a uygulanan BM ambargosu nedeniyle ülkemizin yapacağı ihracat BM iznine bağlı durumdadır. Aynı dönemde ticaret fazlası verdiğimiz ülkelerin başında ise Irak yer almakta iken bunu sırasıyla Azerbaycan, Suriye ve Gürcistan takip etmektedir.

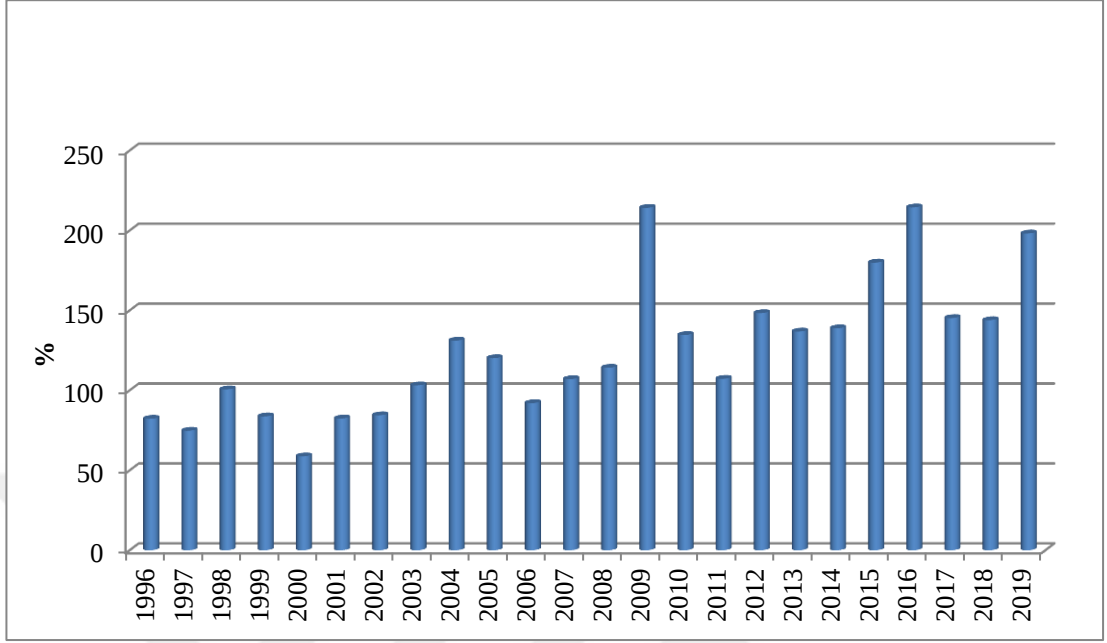
Grafik 3.25 GB Sonrası Komşu Ülkelerle Ticaret Hacmi ve Ticaret Dengesi

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Komşu ülkelerle ticaret hacmi ile ticaret dengesi kıyaslandığında, Türkiye'nin toplam dış ticaretine ilişkin grafiğinin tersi bir durum söz konusu olmuştur. Türkiye'nin genel ticaret hacmi 2001 yılından sonra dik bir şekilde artarken, ticaret açığı da benzer şekilde artmaktaydı. Ancak sınır ticaretimizde 2002 yılından sonra ticaret hacmi hızla artarken bununla beraber ticaret fazlası durum oluşmuştur.

Grafik 3.26 GB Sonrası Komşu Ülkeler İhracatının İthalatını Karşılama Oranları

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Genel bir değerlendirmeye Türkiye'nin komşu ülkeleriyle ticaretinde ihracatın ithalattan daha fazla olduğu açıkça görülmektedir. Türkiye'nin genel ticaretinin de denge açısından sınır ticaretine benzer olması istenen durumdur.

Yukarıdaki Grafik 3.26 incelendiğinde komşular ile olan dış ticarete ihracatın ithalatı karşılama oranının 100'ün altında olduğu yıllar ticaret açığı verilen dönemler iken, üzerinde olduğu yıllar ise dış ticaret fazlasının olduğu yıllardır. İhracatın ithalatı karşılama oranının en yüksek seviyede olduğu yıllar 2009 ve 2016 yıllarıdır. 2009 ve 2016 yılında bu oran %214'tür. Bunun nedeni 2009 krizinde komşu ülkeler ile ithalatta ihracata göre çok daha fazla düşüş yaşanması ve 2016 yılında Türkiye'de yaşanan darbe girişimi ve kur artışı sonucunda ihracat artarken ithalatta düşüş yaşanmasıdır. Bu oranın en düşük olduğu dönem ise %58 ile 2000 yılı olup, GB sonrası 1996 ile 2019 yılları arasında komşu ülkelerimizle en fazla ticaret açığı bu yılda yaşanmıştır.

3.4.5 GB Öncesi Komşu Ülkelerin İhracat ve İthalatının Büyüme Hızları

1980 serbest ekonomiye geçiş adımının sınır ticaretimize kısa vadede etkilediği söylenemez. Hatta 1995 yılına kadar ithalatın durağan devam ettiği ihracatın ise 1981 yılında önceki yıla göre yaklaşık iki kat artış kaydettiği görülmektedir. Devam eden yıllarda özellikle 1982 yılından 1995 yılına kadar ihracat da yatay seyretmektedir.

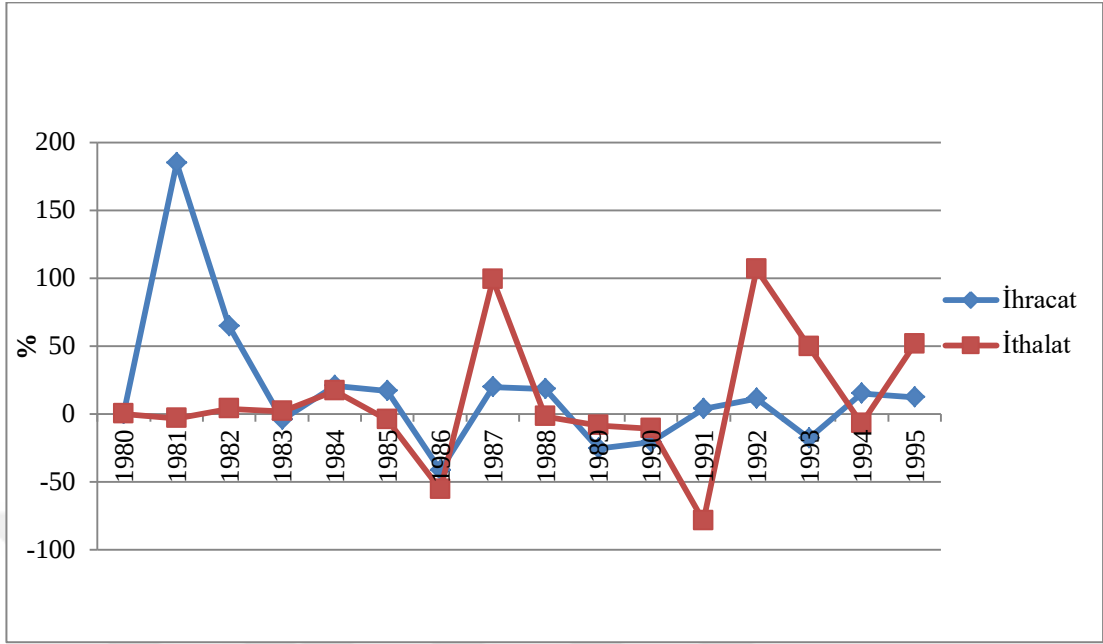
Tablo 3.12: GB Öncesi Komşu Ülkelerin İhracat ve İthalat Değerlerinin Büyüme Hızları

Yıllar	İhracat Değeri (Bin \$)	İhracat Büyüme Hızı (%)	İthalat Değeri (Bin \$)	İthalat Büyüme Hızı (%)
1980	343.789	-	2.257.365	-
1981	979.287	184,9	2.177.410	-3,5
1982	1.611.650	64,6	2.253.923	3,5
1983	1.544.067	-4,2	2.292.502	1,7
1984	1.864.914	20,8	2.679.423	16,9
1985	2.179.949	16,9	2.563.690	-4,3
1986	1.270.247	-41,7	1.128.860	-56,0
1987	1.518.916	19,6	2.242.624	98,7
1988	1.798.625	18,4	2.199.152	-1,9
1989	1.334.748	-25,8	2.005.134	-8,8
1990	1.054.233	-21,0	1.783.707	-11,0
1991	1.093.259	3,7	374.855	-79,0
1992	1.215.286	11,2	773.621	106,4
1993	995.456	-18,1	1.155.029	49,3
1994	1.146.388	15,2	1.071.386	-7,2
1995	1.287.334	12,3	1.622.214	51,4

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

1986 yılında ihracat ve ithalat düşüş yaşamış, Körfez Savaşının etkisiyle 1991 yılında ihracat kısmi olarak artarken ithalatta sert düşüş gerçekleşmiştir. Bu dönemde ihracat en yüksek büyümeyi 1981 yılında yakalarken ithalat 1992 yılında en yüksek büyümeyi kaydetmiştir.

Grafik 3.27 GB Öncesi Komşu Ülkelerin İhracat ve İthalatının Büyüme Hızları

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

3.4.6 GB Sonrası Komşu Ülkelerin İhracat ve İthalatının Büyüme Hızları

Türkiye önceki dönemlere nazaran ekonomik gelişmişlik açısından daha etkin stratejiler izlemektedir. Coğrafi konumu itibariyle bölgesinde hem siyasi hem de ekonomik olarak etkin bir rol elde etmek istemektedir. Bu kapsamda komşu ülkeleriyle siyasi ve ekonomik olarak işbirliğini artırmak istemektedir. Yine de komşu ülkeler ile olan ticaretimizin performansı arzu edilen düzeylere ulaşmış değildir. Teorik olarak sınır ticaretinin özellikle maliyet açısından avantajları bulunmakla birlikte Türkiye'nin komşu olduğu coğrafyanın siyasi yapısı gereği zorlukları da mevcuttur. Komşularımızla olan ticaretimizin birtakım engellemelere uğramasının sebeplerinden biri de budur. Sınırımızın büyük bölümünü oluşturan Ortadoğu coğrafyasında sık sık yaşanan siyasi gerilimler ticareti sekteye uğratmaktadır. Bu açıdan yaklaştığımızda Türkiye'nin kısmen dezavantajlı bir konuma sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 3.13: GB Sonrası Komşu Ülkelerin İhracat ve İthalat Değerlerinin Büyüme Hızları

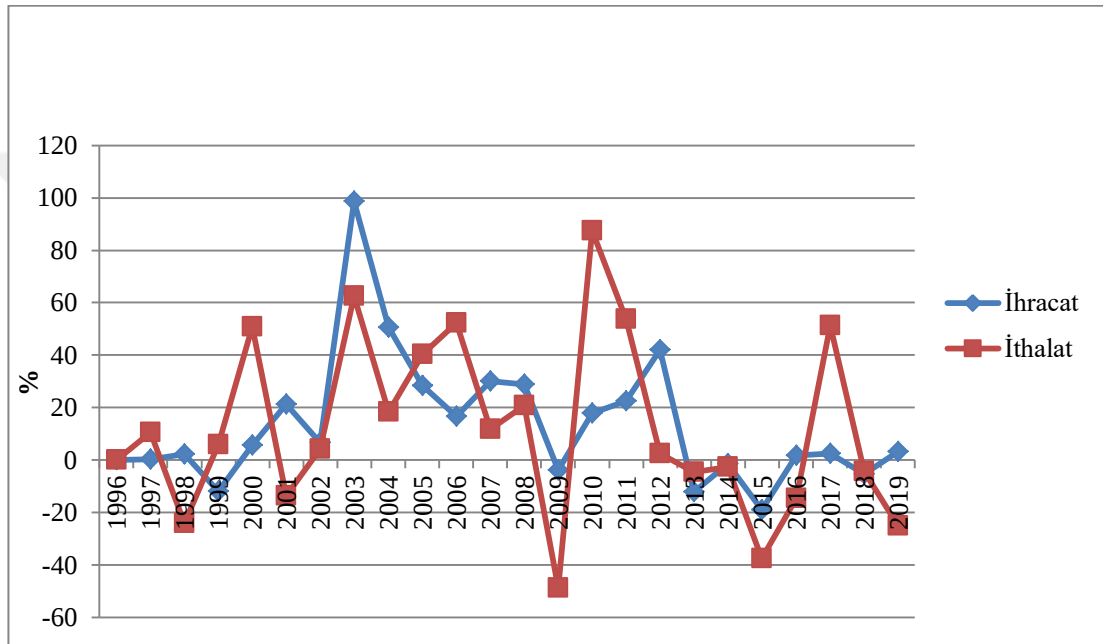
Yıllar	İhracat Değeri (Bin \$)	İhracat Büyüme Hızı (%)	İthalat Değeri (Bin \$)	İthalat Büyüme Hızı (%)
1996	1.537.001	-	1.868.971	-
1997	1.543.097	0,4	2.066.520	10,6
1998	1.578.408	2,3	1.569.552	-24
1999	1.392.670	-11,8	1.663.351	6
2000	1.472.856	5,8	2.508.121	50,8
2001	1.786.451	21,3	2.168.353	-13,5
2002	1.906.100	6,7	2.259.151	4,2
2003	3.786.242	98,6	3.671.907	62,5
2004	5.697.787	50,5	4.344.828	18,3
2005	7.320.543	28,5	6.094.793	40,3
2006	8.539.516	16,7	9.285.752	52,4
2007	11.100.299	30	10.370.261	11,7
2008	14.308.273	28,9	12.535.041	20,9
2009	13.748.194	-3,9	6.422.049	-48,8
2010	16.197.955	17,8	12.038.361	87,5
2011	19.842.031	22,5	18.504.994	53,7
2012	28.166.076	42	18.995.360	2,6
2013	24.780.867	-12	18.115.619	-4,6
2014	24.470.191	-1,3	17.631.236	-2,7
2015	19.819.512	-19	11.014.863	-37,5
2016	20.197.293	1,9	9.420.855	-14,5
2017	20.708.513	2,5	14.262.579	51,4
2018	19.632.936	-5,2	13.639.979	-4,4
2019	20.254.437	3,2	10.222.940	-25,1

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

GB'nin ilk dönemlerinde komşular ile olan ticaretin büyüme kaydettiği söylenemez. Hem ihracat hem de ithalat artış eğilimini 2002 yılından sonra yakalamıştır. Genel olarak ihracatta büyüme hızı ithalatındakinden daha yüksek

olduğundan ticaret dengesi de bu durumdan olumlu etkilenmiştir. Küresel mali krizin yaşandığı 2009 yılında komşu ülkelere yapılan ihracat krizden fazla etkilenmezken ithalat sert bir düşüş yaşamış, bu yılda ihracat yaklaşık %4 küçülürken ithalat ise bu düşüş %48,8 olarak gerçekleşmiştir. Benzer bir durum, darbe girişiminin yaşandığı ve devamında kur düzeyinin arttığı 2016 yılında gerçekleşmiştir. İhracat kısmen de olsa büyüme elde ederken ithalat yaklaşık %15 küçülmüştür.

Grafik 3.28 GB Sonrası Komşu Ülkelerin İhracat ve İthalatının Büyüme Hızları

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

GB sonrası Türkiye'nin toplam ithalatında yaşanan artış dikkate alındığında, tek faktör bu olmamakla birlikte, GB'nin orta vadede oluşturduğu etkiyle komşular ile olan dış ticaretimizde ülkemizin lehine gelişme yaşandığı söylenebilir. Nitekim GB'nin ilk yıllarında genel ticaretimizde olduğu gibi komşu ülkeler ile olan ticaretimizde de ticaret açığı çok derin olmasa da mevcuttur. Devamında komşular ile olan ticaretin hacminde yaşanan artışla beraber denge hemen hemen tüm dönemlerde fazla vermiştir. Komşular ile olan ticarete en çok fazla yaklaşık 11 milyar dolar ile 2016 yılında gerçekleşmiştir. Türkiye'de yaşanan darbe girişiminin de etkisiyle döviz kurunda yaşanan artış ithalatı büyük oranda azalmaya ihracatta ise artışa neden olmuştur.

Komşu ülkelerimizle ihracat ve ithalatın büyüme hızlarına daha detaylı yaklaştığımızda; ihracatta bir önceki yıla göre en fazla artış %98 ile 2003 yılında meydana gelmiş, en fazla düşüş ise -%19 ile 2015 yılında gerçekleşmiştir. İthalatta ise en yüksek artış %87 ile 2010 yılında gerçekleşirken en fazla düşüş -%48 ile ekonomik krizin yaşandığı 2009 yılında meydana gelmiştir. İhracat ve ithalatta oluşan değişim hızlarını daha net görebilmek için yukarıdaki grafik oluşturulmuştur.

1996 ile 2002 yılları arası ihracat ve ithalat büyüme hızlarına ait eğriler kıyaslandığında, 2003 ile 2019 yılları arasındaki eğrilere göre daha az eğimli olduğu, 2003 yılından sonra büyüme hızlarının daha fazla istikrarsızlaştığı görülmektedir. Komşular ile ticaretin yukarı doğru hızla ivme kazandığı dönemler 2002 yılından sonraki yıllar olarak görülmektedir. Nitekim 2003 yılında da ihracatın büyüme hızında da en yüksek seviye yakalanmıştır. 2009 küresel mali krizinde hızla düşüş yaşayan ithalat 2010 yılında en yüksek büyümeyi gerçekleştirmiştir.

Gelişmiş ülke ekonomilerindeki sınır komşularıyla ticaretinin toplam ticaret içindeki paylarına oranla kendi sınır komşularımızla olan ticaretimizi ele aldığımızda; Türkiye'nin istenilen ve hedeflenen düzeyin çok gerisinde olduğu görülmektedir. Türkiye'nin komşularla olan ticaret hacminin toplam dış ticaretinin içindeki payının istenilen seviyede olmamasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Türkiye 2000 yılından sonra komşular ile olan ticaretine ivme kazandıracak bazı stratejik adımlara imza atarak geçmiş dönemlere göre komşu ülkelere ile olan ticari ilişkilere hız kazanmıştır. Komşu ülkelerde zaman zaman yaşanan siyasi istikrarsızlık veya ikili ilişkilerimiz nedeniyle de bu ülkelerle dış ticaretimiz sekteye uğrayabilmektedir. Son dönemlerde özellikle Irak ve Suriye'de yaşanan siyasi çalkantılı dönem söz konusu etkilere örnek gösterilebilir. Türkiye'nin ekonomik potansiyeli de göz önünde bulundurulduğunda, komşu ülkelerle olan kültür, din, tüketim alışkanlığı gibi benzerliklerden kaynaklı avantajlar değerlendirilerek ticaretimiz daha üst seviyelere taşınabilir.

1996 ile 2019 yılları arası komşular ile olan ticaretimiz değerlendirildiğinde; GB'nin yürürlüğe girdiği ilk yıllar Türkiye'nin genel ticaretinde olduğu gibi kayda değer bir artışın meydana gelmediği, asıl artışın 2002 yılından sonra başladığı, 2002 yılından sonra 2006 yılı hariç tüm dönemlerde ticaret dengesinin pozitif olduğu

anlaşılmaktadır. Komşu ülkelerle olan ticaret hacminin 2002 yılından sonra ivme kazanmasıyla ticaret dengesi de bu artıştan olumlu faydalanmıştır. Son dönemlerde komşu ülkelerimize ihracatta en yüksek pay Irak'a aitken, ithalatı ise ilk sırada İran yer almıştır. Türkiye'nin genel ithalatında en büyük pay Rusya Federasyonu, Çin ve Almanya'ya ait iken, komşu ülkelerimizden bu pay İran'a ait olmuştur. Genel ihracatta ise ilk sıralarda Almanya ve İngiltere yer alırken, komşu ülkelerimizden en yüksek pay Irak'a ait olmuştur. Komşular ile ticarete genel olarak açık verdiğimiz ülke İran olurken, ticaret fazlası verdiğimiz ülkeler Irak, Gürcistan, Azerbaycan ve Suriye olmuştur. Bu veriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde tek etken GB olmamakla birlikte; GB'nin komşu ülkelerimiz ticareti üzerinde daha çok ticaret hacmini artırma ve ticaret dengesini koruma yönünde olumlu etki yarattığı görülmektedir. Öte yandan sınır ticaretimizin genel ticaret içindeki payının yeterli seviyede olmadığı dikkate alındığında GB'nin bu yönde kayda değer bir etkisinden söz edemeyiz.

3.5 ÜLKE GRUPLARINA GÖRE TÜRKİYE'NİN YILLIK İHRACAT VE İTHALATI

Gümrük birliklerinin etkilerinden biri olan ticaret yaratıcı etkisi açısından ele alındığında, Türkiye'nin üye ülkelere ihracatında GB'nin kayda değer bir artış meydana getirmesi için GB sonrası dönemlerde özellikle AB pazarındaki yüksek fiyatlı ürünleri, Türkiye'den gelen ucuz ürünlerin ikame etmesi gerekmektedir. İthalatımız açısından da baktığımızda GB'nin ithalatımıza etki ettiğini söylememiz için AB'den gelen malların pahalı mallarımızın yerini alması gerekir. Bu etkinin oluşup oluşmadığını ya da ne şekilde oluştuğunu tespit etmek amacıyla bu başlıkta da GB üyesi ülkeler ve bunun dışında kalan diğer ülkelerle olan dış ticaret verileri mercek altına alınmıştır.

Bilindiği üzere Türkiye'nin dünya üzerindeki birçok ülke ile ticari faaliyeti bulunmaktadır. Aşağıdaki başlıklarda Türkiye'nin GB öncesi ve sonrası Gümrük Birliği ülkeleriyle ve bunların dışında kalan diğer ülkelerle ticaretine ilişkin veriler işlenmiştir. GB öncesi 1980 ile 1995 yılları arası dönemde GB üyesi ve GB dışı ülkelerde olan ihracatımıza ilişkin veriler Tablo 3.18'de ele alınmıştır. TÜİK dış ticaret verilerinden alınan bu rakamlar ile bahsi geçen dönemde AB üyesi ülkelere ait

veriler işlenmiştir. Bu verilerden yararlanılarak AB üyesi ülkelere ek olarak GB'ye üye olan San Marino, Monaco ve Andorra'ya ilişkin ticaret rakamları da bu kaleme dâhil edilmiştir.

3.5.1 GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Türkiye'nin Yıllık İhracatı

24 Ocak 1980 kararları ile serbest piyasa ekonomisi stratejisi uygulansa da 12 Eylül 1980 yılında yaşanan askeri darbenin sonrasında bu önemli dışa açılma adımının etkisi kısa vadede ortaya çıkmamıştır. 1980 yılından itibaren 1995 yılına kadarki dönemde GB üyesi ülkelere ihracatımız genel olarak artış yönünde seyretnmiştir. 1980 yılında GB ihracatı 1,7 milyar olurken GB öncesi son yılda bu rakam 12,2 milyar dolara ulaşmıştır. 1994 yılında yaşanan ülke ölçekli ekonomik krizinden ihracat değeri olumsuz etkilenmemiştir.

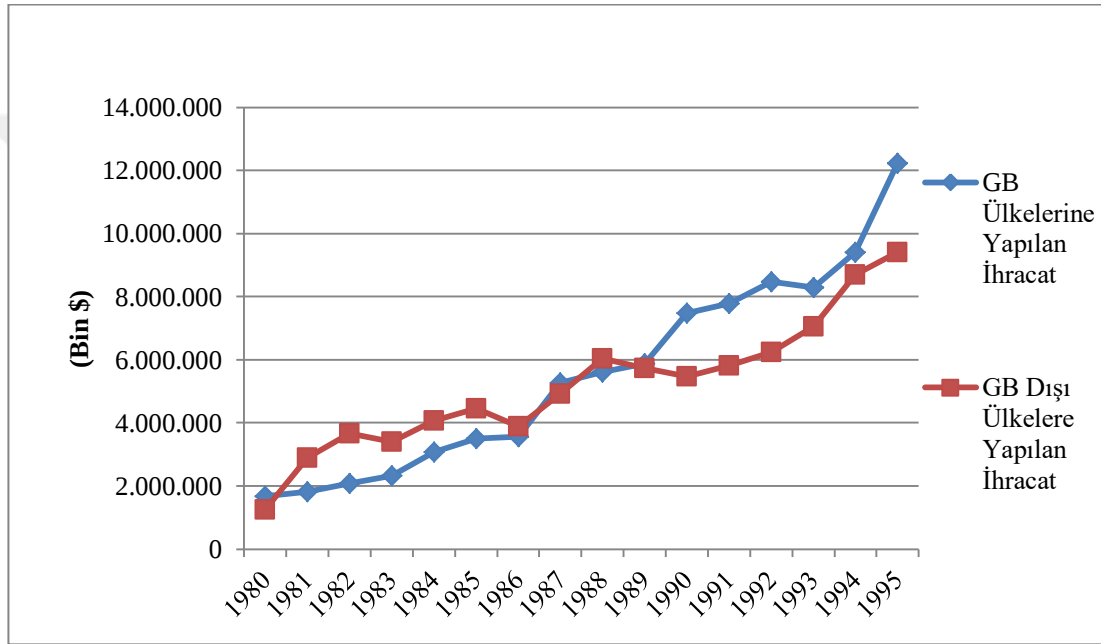
Tablo 3.14: GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Türkiye'nin Yıllık İhracatı

GB ÖNCESİ ÜLKE GRUPLARINA GÖRE YILLIK İHRACAT		
(Bin Dolar)		
Yıllar	Ülke Grubu	
	Gümrük Birliği	Gümrük Birliği Dışı
1980	1.668.008	1.242.114
1981	1.807.303	2.895.631
1982	2.088.923	3.657.050
1983	2.326.453	3.401.381
1984	3.070.984	4.062.620
1985	3.509.054	4.448.956
1986	3.559.877	3.896.849
1987	5.269.868	4.920.181
1988	5.618.053	6.043.971
1989	5.887.040	5.737.652
1990	7.485.154	5.474.134
1991	7.783.297	5.810.165
1992	8.477.665	6.236.964
1993	8.286.801	7.058.266
1994	9.407.337	8.698.535
1995	12.231.727	9.405.314

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

GB dışında kalan ülkelere yapılan ihracat değerlerine bakıldığında ise aynı dönemde, GB dışı ihracatımız GB ihracatı kadar olmasa da artış yönünde ilerlemiştir. 1980 yılında 1,2 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracat, 1995 yılında 9,4 milyar dolar seviyesini yakalamıştır. GB öncesi 16 yıl süre zarfında ihracatımızın ne kadarının GB üyesi ve GB dışı ülkelere gerçekleştiğini daha net görmek amacıyla Grafik 3.29 hazırlanmıştır.

Grafik 3.29 GB Öncesi Dönemde Gümrük Birliği ve Gümrük Birliği Dışı Ülkelere Yapılan İhracat

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

1980 yılında ihracatımızın büyük kısmı GB ülkelerine yapılmış, bu yıldan 1987 yılına kadar ise salt çoğunluk GB dışında kalan ülkelere geçmiştir. 1986, 1987 ve 1989 yıllarında GB ihracatı ile GB dışı ihracatı neredeyse başa baş gerçekleşmişken, 1989 yılından sonra 1995 yılına kadar GB üyelerine yapılan ihracat birlik dışı ülkelere yapılan ihracattan fazla gerçekleşmiştir.

3.5.2 GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Türkiye'nin Yıllık İhracatı

1 Ocak 1996 tarihinde GB'nin yürürlüğe girmesiyle Türkiye'nin genel ihracatının yönünün değişip değişmediğini daha iyi anlamak için 1996 yılından itibaren GB ve birlik dışı ülkelere yapılan ihracatın seyrine bakmak gerekmektedir.

İlk yıl, bir önceki yıla göre birliğe yapılan ihracatın hemen hemen aynı değerde olduğu, devam eden dönemlerde GB ihracatı eğrisinin toplam ihracat artışına paralel olarak yukarı yönde ivme kazandığı görülmektedir. Birlik dışı kalan diğer ülkelere yapılan ihracat eğrisi ise daha dalgalı seyretmiştir. 1996'dan 2007 yılına kadar Türkiye, ihracatının daha fazlasını birlik üyesi ülkelere gerçekleştirmiş, 2008 yılından sonra tüm yıllarda birlik dışı ülkeler ihracatımızdan büyük payı almıştır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde Gümrük Birliğinin kısa vadede Türkiye ihracatının yönünü kendine doğru çevirmeye devam ettiği, orta vadede ise bu yönün değiştiğini görmekteyiz. Gümrük Birliği Anlaşmasıyla arzu edilen, elbette üye ülkelerin birbirleriyle olan ticaret hacimlerinin artmasıdır. Ancak Türkiye'nin ticari menfaatleri düşünüldüğünde ticaretin yönünden çok esas olan ticaret hacminin artması, ticaret dengesinin pozitifliği ve uzun vadede cari açık sorununun ortadan kalkmasıdır. Bu şartların oluşması halinde sürdürülebilir kalkınma da bu büyümeden payını alacaktır.

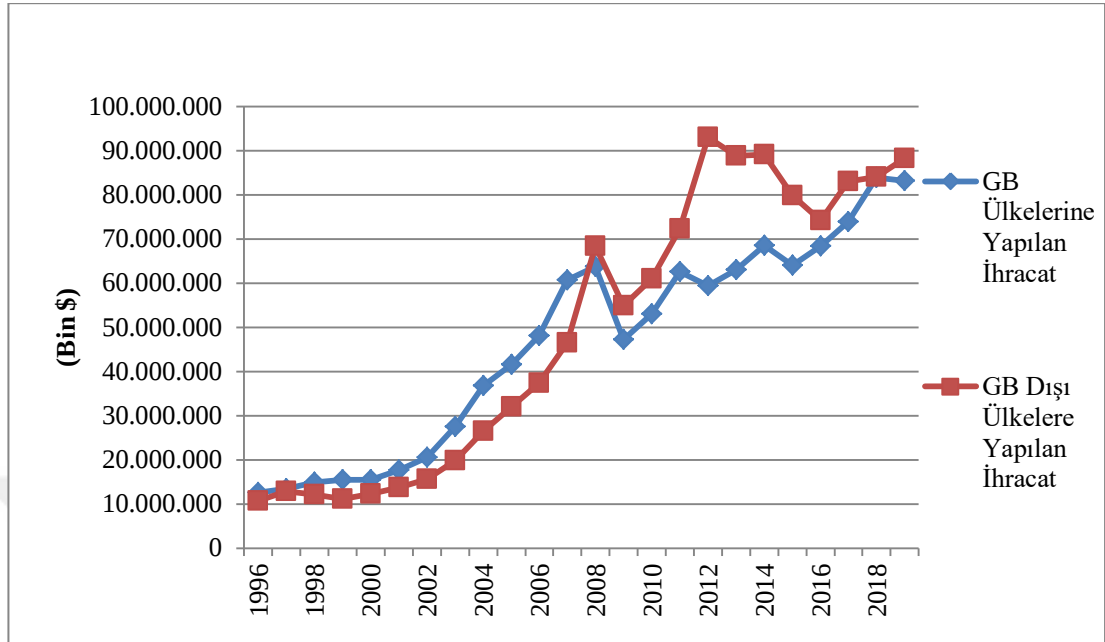
Tablo 3.15: GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Türkiye'nin Yıllık İhracatı

GB SONRASI ÜLKE GRUPLARINA GÖRE YILLIK İHRACAT		
(Bin Dolar)		
Yıllar	Ülke Grubu	
	Gümrük Birliği	Gümrük Birliği Dışı
1996	12.589.303	10.635.162
1997	13.470.309	12.790.763
1998	14.835.007	12.138.945
1999	15.450.755	11.136.470
2000	15.480.584	11.488.444
2001	17.575.738	13.758.478
2002	20.458.215	15.600.874
2003	27.481.082	19.771.754
2004	36.700.179	26.466.974
2005	41.529.357	31.947.051
2006	48.137.469	37.397.207
2007	60.747.008	46.524.742
2008	63.709.775	68.317.421
2009	47.228.111	54.914.502
2010	52.935.933	60.947.286
2011	62.591.414	72.315.455
2012	59.395.160	93.066.577
2013	63.038.983	88.763.654
2014	68.514.719	89.095.439
2015	63.998.188	79.840.683
2016	68.343.718	74.185.866
2017	73.906.611	83.086.329
2018	83.954.744	83.965.869
2019	83.176.864	88.291.268

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

2002 yılına kadar hafif artış eğiliminde olan GB ve GB dışı ihracat değeri bu yıldan sonra hızla artmaya başlamıştır. Bunun sebebi de Türkiye'nin toplam ihracatının, dahası toplam ticaret hacminin hızla yukarı yönde ivme kazanmasıdır. 2003 yılında GB ihracatı bir önceki yıla göre 7 milyar dolar artarak 27,4 milyar dolara ulaşırken, GB dışı ülkelere yapılan ihracat 4 milyar dolar artarak 19,8 milyar dolara ulaşmıştır.

Grafik 3.30 GB Sonrası Dönemde Gümrük Birliği ve Gümrük Birliği Dışı Ülkelere Yapılan İhracat

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Yukarıdaki Grafik 3.30'da görüldüğü üzere, GB dışı ülkelere olan ihracatımızın payı GB'ye yapılan ihracat payından daha yüksektir. 2011 yılına kadar daha çok paralel bir seyir izleyen değerler 2012 yılında keskin bir ayrıma gitmiştir. Grafikte dikkat çeken hususlardan biri de; 2012 yılından sonra aradaki makasın gittikçe daralarak GB ihracatının yukarı bir patika izlemesine karşılık GB dışı ihracatın düşüşe geçtiği hatta 2018'te başa baş bir yakınlaşmanın ortaya çıkmasıdır. Son dönemlerde hızla artan ihracat hacmimizde, GB üyesi ülkelere yapılan ihracatın payının yüksek olmasının katkısı olduğu düşünülebilir.

Türkiye'nin GB ile olan ticaret performansına bakıldığında genel ticarete olduğu gibi; küresel ve iç krizlerin meydana geldiği ve etkisinin sürdüğü yıllarda ticaret hacminin düştüğü ve ticaret açığının arttığını görmekteyiz. Bu da ekonomimizin krizlere aşırı duyarlı olduğunu göstermektedir. Kriz dönemlerinde yeniden toparlanma için icra edilen reformların katkı sağladığını, devamında ticaret hacminde meydana gelen artışta görebilmekteyiz.

3.5.3 GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Genel İhracat İçindeki Payı

1980 yılında genel ihracatımızın yarısından fazlası GB üyesi ülkelere yapılırken sonraki yıldan 1986 yılına kadar ihracatın yönü GB dışı ülkelere doğru dönmüş, bu yıldan sonra da genel olarak ihracatın yönü tekrar birlik üyesi ülkelere doğru kaymıştır. Ancak 1986'dan 1995 yılına kadar ihracatın GB ve GB dışı ülkelere dağılımı önceki yıllara göre birbirine daha yakın gerçekleşmiştir.

Tablo 3.16: GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Toplam İhracat İçindeki Payları

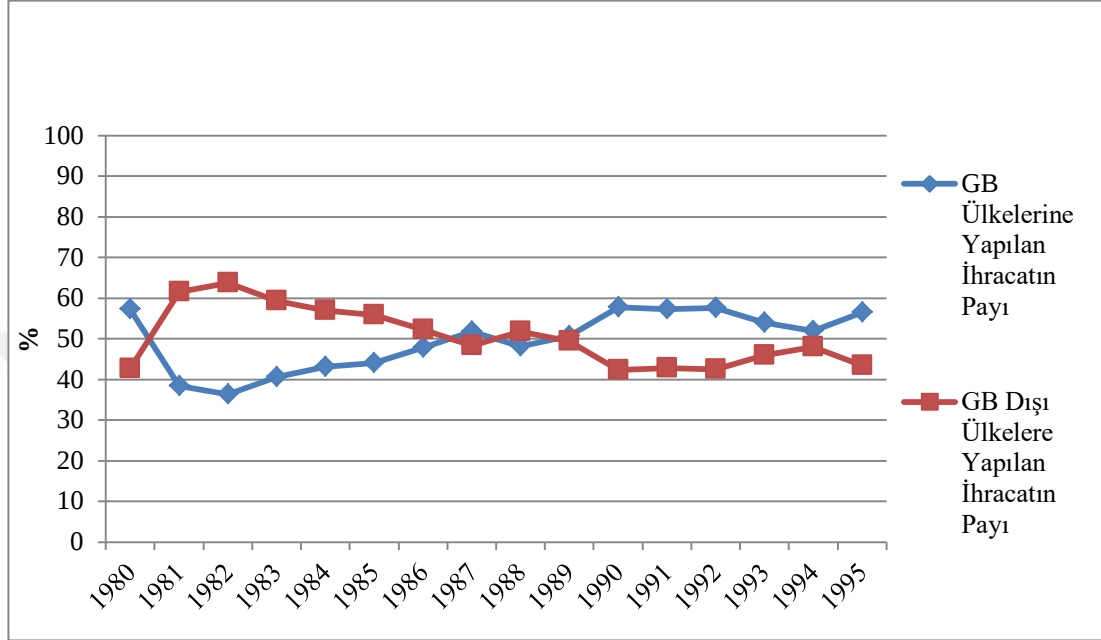
GB ÖNCESİ ÜLKE GRUPLARINA GÖRE YILLIK İHRACATIN TOPLAM İÇİNDEKİ PAYI (%)		
Yıllar	Ülke Grubu	
	Gümrük Birliği	Gümrük Birliği Dışı
1980	57,3	42,7
1981	38,4	61,6
1982	36,4	63,6
1983	40,6	59,4
1984	43,0	57,0
1985	44,1	55,9
1986	47,7	52,3
1987	51,7	48,3
1988	48,2	51,8
1989	50,6	49,4
1990	57,8	42,2
1991	57,3	42,7
1992	57,6	42,4
1993	54,0	46,0
1994	52,0	48,0
1995	56,5	43,5

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

GB öncesi dönemde bazı yıllarda üye ülkelere yapılan ihracat ile birlik dışı ülkelere yapılan ihracat arasındaki makasın açıldığı dikkat çekmektedir. Ancak buna

paralel olarak geriye kalan diğer yıllarda ise birlik dışına yapılan ihracattaki artış ile birlikte ihracat farkına ait bu makasın kapandığı görülmektedir.

Grafik 3.31 GB Öncesi Dönemde Gümrük Birliği ve Gümrük Birliği Dışı Ülkelere Yapılan İhracatın Genel İhracat İçindeki Payları

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bilindiği üzere her ne kadar Gümrük Birliği 1996 yılında yürürlüğe girse de 1963 Ankara Anlaşmasından sonraki süreçte özellikle ‘Geçiş Dönemi’nden itibaren GB fiilen uygulanmaya başlanmıştır. Uzun süren zorlu süreçte zaman zaman tıkanmalar, krizler meydana geldiği gözönüne alınırsa GB ülkelerine yapılan ihracatın bu durumlardan olumsuz etkilendiği söylenebilir. Bu ve benzer nedenlerle üyelik öncesi dönemde Türkiye’de ihracatın yönünün zaman zaman kaymalar gösterdiği görülmektedir.

3.5.4 GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Genel İhracat İçindeki Payı

GB’nin ilk yılı ihracatın yarısından fazlası birlik üyelerine yapılmış olup bu oran %54 olarak kayıtlara geçmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi GB Anlaşması 1996 yılından önce de kısmi olarak da olsa fiilen uygulandığı için anlaşmanın

yürürlüğe girmesiyle beraber ani bir değişim olması beklenmemektedir. Sonraki yıllarda ise değişim yönü ve miktarı analiz edilerek ilerleyen kısımda açıklanmıştır.

Tablo 3.17: GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Toplam İhracat İçindeki Payları

GB SONRASI ÜLKE GRUPLARINA GÖRE YILLIK İHRACATIN TOPLAM İÇİNDEKİ PAYI (%)		
Yıllar	Ülke Grubu	
	Gümrük Birliği	Gümrük Birliği Dışı
1996	54,2	45,8
1997	51,3	48,7
1998	55,0	45,0
1999	58,1	41,9
2000	55,7	44,3
2001	56,1	43,9
2002	56,7	43,3
2003	58,2	41,8
2004	58,1	41,9
2005	56,5	43,5
2006	56,3	43,7
2007	56,6	43,4
2008	48,3	51,7
2009	46,2	53,8
2010	46,5	53,5
2011	46,4	53,6
2012	39,0	61,0
2013	41,5	58,5
2014	43,5	56,5
2015	44,5	55,5
2016	48,0	52,0
2017	47,1	52,9
2018	50,0	50,0
2019	48,5	51,5

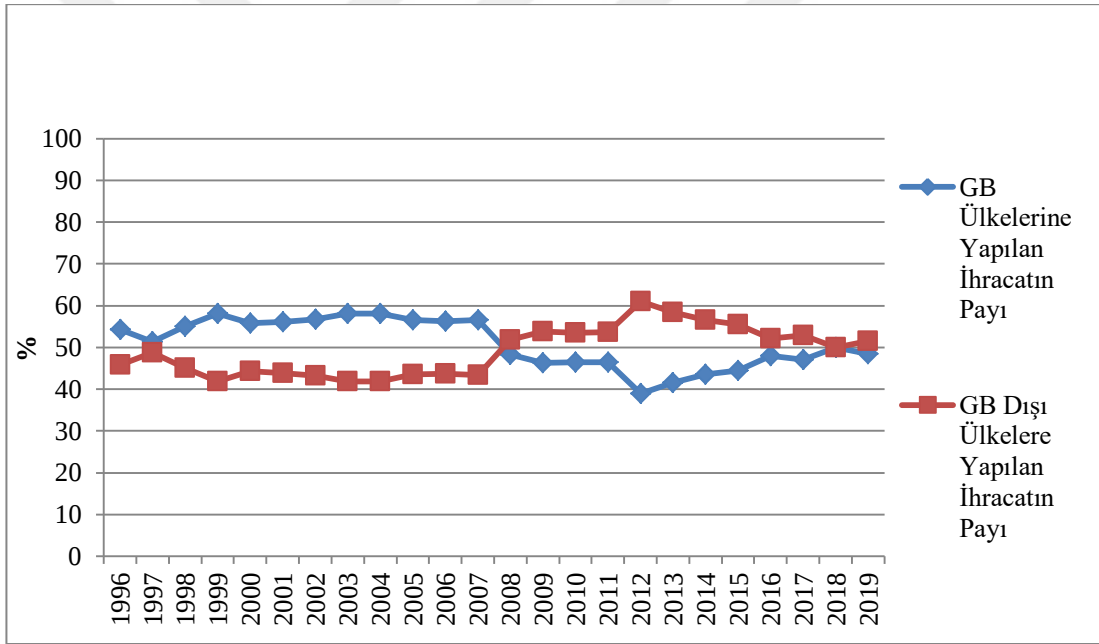
TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

2012 yılında GB'ye yapılan ihracatın payında sert bir düşüş yaşanmış, genel ihracat içindeki pay %46'dan %39'a düşerken, GB dışı ülkelerin payı %54'ten %61'e yükselmiştir. 2008 yılının son aylarında başlayıp 2009 yılında derinleşen küresel finansal kriz GB üyelerini de olumsuz etkilediğinden genel ticaretimizde olduğu gibi GB'ye yapılan ihracatta da sert bir düşüş yaratmıştır. 2016 yılında döviz kurunda yaşanan yükseliş ihracatı önceki yıllarla karşılaştırdığımızda önemli şekilde

etkilemiştir. 2018 yılında birlik üyesi ve birlik dışı ülkeler ihracatımızı yarı yarıya paylaşmıştır.

Gümrük Birliği dışı ülkelerle olan ticaret performansında dikkat çekici noktalardan biri de ihracatta ‘Yakın ve Ortadoğu’ ülkelerinin paylarıdır. Bu ülkeler sınır komşuları ve kültür, din, tüketim alışkanlığı, coğrafi yakınlık gibi nedenlerle yakın ekonomik ilişkiler içinde olduğumuz ülkelerdir. Bu kategorideki ülkelerin verilerine bakıldığında 2009 ile 2018 yılları arası dönemde yapılan ihracatın genel ihracat içindeki payı ortalama %21’dir. Ancak 2018 yılında bu oran düşmeye başlamıştır.

Grafik 3.32 GB Sonrası Dönemde Gümrük Birliği ve Gümrük Birliği Dışı Ülkelere Yapılan İhracatın Genel İhracat İçindeki Payları

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 3.32’ye detaylıca yaklaşıldığında; 1996 yılından 2008 yılına kadarki dönemde ihracatımızın büyük kısmı Gümrük Birliği üyesi ülkelere gerçekleşmiş olup 2008 yılından itibaren günümüze kadar 2018 yılı hariç tüm yıllarda birlik dışı ülkelere ihracat payı birlik üyesi ülkelere yapılan ihracat payından daha yüksektir. 1996 yılından önce olduğu gibi sonrasında da zaman zaman AB ile yaşanan sorunlar ve anlaşmazlıkların GB’ye yapılan ihracatımızı etkilediği söylenebilir. Öte yandan

2008 yılından itibaren genel olarak ihracatın GB ülkelerinden üçüncü ülkelere doğru kaymasının sebebi olarak, Türkiye'nin yeni pazarlar edinmek için yeni ticaret anlaşmaları yapması ve dünya pazarındaki payını genişletmesi gösterilebilir.

3.5.5 GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Değişim Oranları

GB öncesinde ihracatımızın ülke grupları bazında yön değiştirdiğini söyleyebiliriz. Bu dönemde birlik içi ve dışı ülkelere yapılan ihracatın yıllar itibarıyla değişim şeklini ve yönünü görmekte fayda bulunmaktadır.

Tablo 3.18: GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Değişim Yüzdeleri

GB ÖNCESİ ÜLKE GRUPLARINA GÖRE YILLIK İHRACATIN BİR ÖNCEKİ YILA GÖRE DEĞİŞİMİ (%)		
Yıllar	Ülke Grubu	
	Gümrük Birliği	Gümrük Birliği Dışı
1980	-	-
1981	8,4	133,1
1982	15,6	26,3
1983	11,4	-7,0
1984	32,0	19,4
1985	14,3	9,5
1986	1,4	-12,4
1987	48,0	26,3
1988	6,6	22,8
1989	4,8	-5,1
1990	27,1	-4,6
1991	4,0	6,1
1992	8,9	7,3
1993	-2,3	13,2
1994	13,5	23,2
1995	30,0	8,1

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Birlik içi ihracat değerlerinin artış hızına baktığımızda; en fazla artışın yaşandığı yılların 1984, 1987, 1990 ve 1995 yılları olduğu görülmektedir. En fazla azalışın meydana geldiği yıllar ise 1986, 1989, 1991 ve 1993 yıllarıdır. GB dışı

ülkelere yapılan ihracatta ise en yüksek oranlar 1981, 1982 ve 1987 yıllarında yakalanırken en düşük oranlar 1983, 1986, 1989 ve 1990 yıllarında kaydedilmiştir.

3.5.6 GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Değişim Oranları

GB öncesi döneme göre GB sonrası dönemde birlik içi ve birlik dışına yapılan ihracatın yönünün değişim yüzdeleri daha dalgalı bir seyir izlemektedir. GB ihracatının en yüksek artış kaydettiği yıl %34 ile 2003 yılı olup en fazla düşüş yaşadığı yıl ise -%26 ile 2009 yılıdır. Bunun en belirgin nedeni 2009 finansal krizinin tüm dünya gibi Avrupa ülkelerini de etki altına almasıdır. Aynı zaman aralığında GB dışında kalan ülkelere ihracat ise en fazla artışı %47 ile 2008 yılında yaşamışken en düşük orana -%20 ile 2009 yılında sahip olmuştur. Bu noktada en dikkat çekici husus; 2009 yılında yaşanan küresel mali kriz nedeniyle hem birlik üyesi hem de birlik dışı ülkelere gerçekleştirdiğimiz ihracatın bu yılda sert düşüş kaydetmesidir.

**Tablo 3.19: GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Değişim
Yüzdeleri**

GB SONRASI ÜLKE GRUPLARINA GÖRE YILLIK İHRACATIN BİR ÖNCEKİ YILA GÖRE DEĞİŞİMİ(%)		
Yıllar	Ülke Grubu	
	Gümrük Birliği	Gümrük Birliği Dışı
1996	2,9	13,1
1997	7,0	20,3
1998	10,1	-5,1
1999	4,2	-8,3
2000	0,2	10,4
2001	13,5	11,9
2002	16,4	13,4
2003	34,3	26,7
2004	33,5	33,9
2005	13,2	20,7
2006	15,9	17,1
2007	26,2	24,4
2008	4,9	46,8
2009	-25,9	-19,6
2010	12,1	11,0
2011	18,2	18,7
2012	-5,1	28,7
2013	6,1	-4,6
2014	8,7	0,4
2015	-6,6	-10,4
2016	6,8	-7,1
2017	8,1	12,0
2018	13,6	1,1
2019	-0,9	5,2

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

GB sonrası dönemde ihracatımızın zaman zaman yön değiştirdiği görülmektedir. 1996 yılı sonrasında 2009 yılına kadar geçen süreçte GB üye ülkelere yapılan ihracat birlik dışında kalan ülkelere yapılan ihracattan görece olarak daha fazladır. Sonraki dönemde ise GB üyesi ülkelere yapılan ihracatta dalgalanmalar oluşurken birlik dışı ülkelere yapılan ihracatta artış gözlenmeye başlanmıştır. GB sonrası ihracatın daha çok birlik üyesi AB ülkelerine yapıldığı, ilerleyen yıllarda ise birlik dışına doğru kaydığı görülmektedir.

3.5.7 GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Türkiye'nin Yıllık İthalatı

GB Anlaşmasının Türkiye ihracatına ne şekilde bir yön verdiği kadar ithalat üzerindeki etkisi de mutlaka önem arz etmektedir. Çünkü ihrac ürünlerimizin ithal girdiye bağlı olması ticaret dengesini mutlak surette etkilemektedir. İhracatımıza konu olan ürünlerin sanayi mallarından çok ara mallardan oluşması, bunun sonucunda katma değerinin düşük olması sonucu uzun vadede ekonomimizin temel sorunlarından biri olan cari açığı beraberinde getirmektedir. İthalatta hayati öneme sahip olan husus, ithal edilen ürünlerin sanayimizi geliştirici etkiye dönüşmesidir. Bu da orta ve uzun vadede sanayi sektörünü geliştirerek ihracatın değerini artıracak ve ticaret dengesinin yanında cari açığın da daralmasını sağlayacaktır.

Tablo 3.20: GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalat

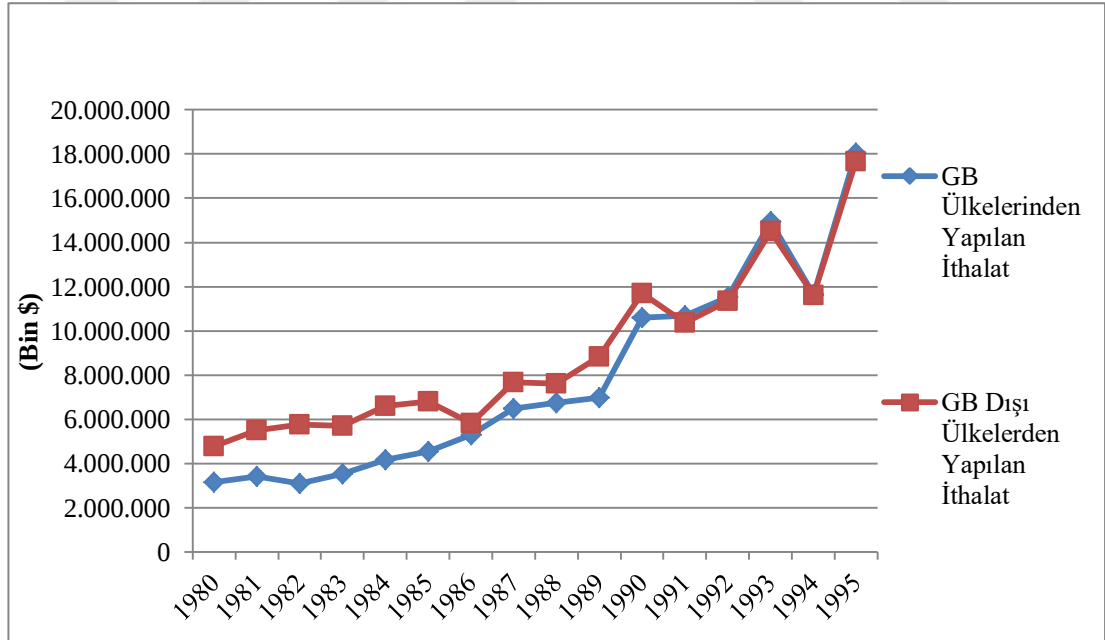
GB ÖNCESİ ÜLKE GRUPLARINA GÖRE YILLIK İTHALAT (Bin Dolar)		
Yıllar	Ülke Grubu	
	Gümrük Birliği	Gümrük Birliği Dışı
1980	3.145.971	4.763.393
1981	3.424.203	5.509.171
1982	3.088.587	5.754.078
1983	3.534.247	5.700.755
1984	4.161.200	6.595.832
1985	4.535.215	6.808.161
1986	5.292.286	5.812.485
1987	6.482.213	7.675.594
1988	6.730.824	7.604.574
1989	6.963.580	8.828.563
1990	10.597.191	11.704.935
1991	10.675.402	10.371.612
1992	11.514.282	11.356.773
1993	14.929.474	14.498.896
1994	11.653.578	11.616.441
1995	18.033.947	17.675.064

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

1980 yılında GB üyesi ülkelerden 3 milyar dolar değerinde ithalat gerçekleştirilmiş, sonraki üç yıl bu değer durağan devam etmiş, sonraki dönemlerde hafif artışla devam etmiş, 1990 yılında yaklaşık dört milyar dolar artarak 10,5 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. GB üyesi olmayan ülkelere yapılan ithalata bakıldığında ise; 1980 yılında yaklaşık 5 milyar dolar değerinde ithalat gerçekleşmiş, GB ithalatında olduğu gibi devam eden üç yıl boyunca durağan seyretmiş, sonraki dönemlerde hafif artış eğiliminde devam etmiştir.

1980'den 1990 yılına kadarki dönemlerde GB'den yapılan ithalat GB dışı ülkelere yapılan ithalatın gerisinde kalmış, 1991'den 1995 yılına kadar ise ibre tersine dönmüştür. Tablo 3.20'de en dikkat çekici nokta 1995 yılında hem GB üyesi hem de GB dışı ülkelere yapılan ithalatın 6 milyar dolar tutarında ani artış kaydetmesidir. Bunun nedeninin, bir yıl sonrasında GB'nin yürürlüğe girmesiyle üçüncü ülkelere yapılacak ithalatın daha yüksek maliyetle gerçekleşme kaygısı olduğunu daha önce ifade etmiştik.

Grafik 3.33 GB Öncesi Dönemde Gümrük Birliği ve Gümrük Birliği Dışı Ülkelerden Yapılan İthalat

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 3.33’te çizildiği gibi GB üyesi ve üçüncü ülkelerden gerçekleştirilen ithalatımıza ait eğrilerin genel anlamda birbirini yakın takip ettiği ve 1991 ile 1995 yılları arası dönemde ithalat değerlerinin hemen hemen aynı tutarda olduğu görülmektedir.

3.5.8 GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Türkiye’nin Yıllık İthalatı

GB’nin yürürlüğe girmesinden birkaç yıl önce ithalatımızın AB devletleri yönüne doğru yönelmesinin ardından 1 Ocak 1996 tarihinde anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle beraber en az ihracat seyri kadar bu yönelimin ne şekilde devam ettiği de son derece önem arz etmektedir. Aşağıdaki Tablo 3.21’de 1996 yılından günümüze doğru ithalatımızın hangi ülke gruplarından gerçekleştiğini tutarlarıyla izah etmeye çalışacağız.

Tablo 3.21: GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Türkiye'nin Yıllık İthalatı

GB SONRASI ÜLKE GRUPLARINA GÖRE YILLIK İTHALAT		
(Bin Dolar)		
Yıllar	Ülke Grubu	
	Gümrük Birliği	Gümrük Birliği Dışı
1996	24.349.181	19.277.461
1997	26.127.490	22.431.231
1998	25.296.935	20.624.457
1999	22.537.826	18.133.446
2000	27.994.503	26.508.318
2001	19.840.869	21.558.214
2002	25.698.389	25.855.408
2003	35.156.870	34.182.822
2004	48.130.982	49.408.784
2005	52.781.900	63.992.251
2006	59.447.720	80.128.454
2007	68.472.880	101.589.835
2008	74.513.873	127.449.701
2009	56.616.592	84.311.829
2010	72.391.547	113.152.785
2011	91.441.205	149.400.471
2012	87.658.804	148.886.337
2013	92.459.922	159.201.328
2014	88.786.727	153.390.390
2015	78.683.958	128.550.401
2016	77.502.839	121.115.396
2017	85.206.507	148.593.144
2018	80.814.346	142.232.748
2019	69.370.109	133.332.439

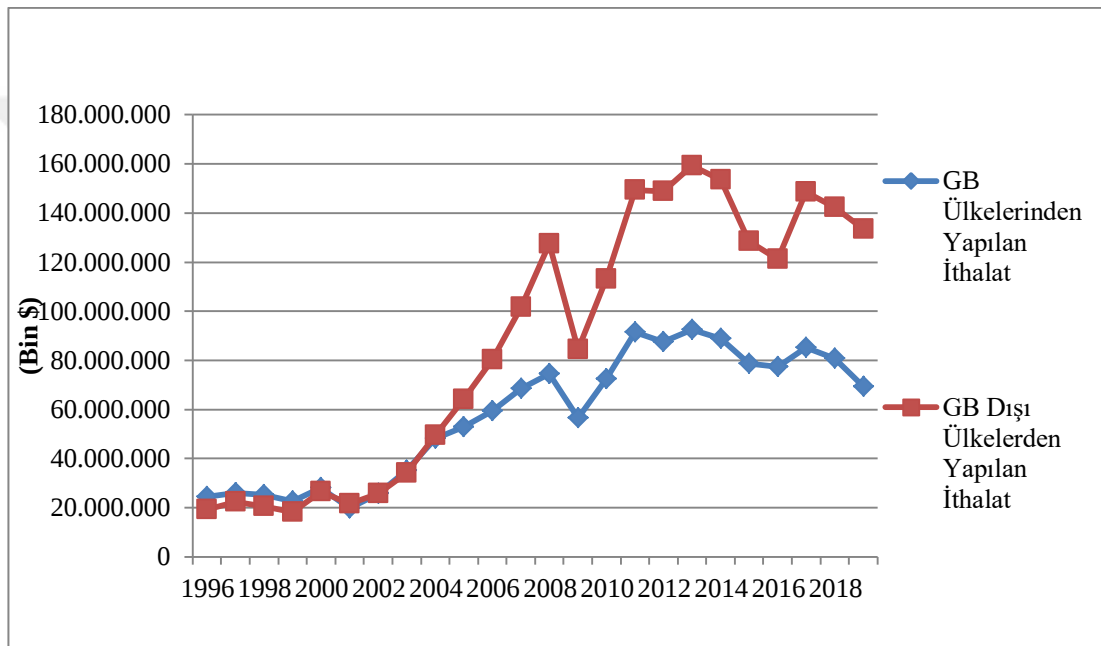
TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

1996 yılında, birlik içi ithalatımız bir önceki yıla göre yaklaşık 6 milyar dolar artarak 24 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. GB'den yapılan ithalatımız, 1997 yılında yaşanan mali krizden etkilenmeyip artmaya devam etmiş, 1999 yılında yaşadığımız büyük deprem sonucu yaklaşık 2 milyar dolar azalmış, sonraki yıl toparlandıktan sonra 2001 yılında ekonomik krizin yaşanmasıyla sert düşüş kaydetmiş, devam eden dönemlerde artış göstermeye devam etmiştir. 2009 yılında dünya genelinde derinleşen finansal kriz, GB ithalatını 18 milyar dolar düşürmüştür. 2010 yılında krizden önceki yıl seviyesine yakın gerçekleşen ithalat, 2015 yılında Rus savaş uçağının düşürülmesi kaynaklı yaşanan siyasi kriz, 2016 yılında yaşanan

başarısız darbe girişimi ve devam eden zaman diliminde kur seviyesinde yaşanan sert artışlar sonucu ani düşüşler kaydederek 2019 yılına kadar dalgalı bir eğri çizmiştir.

GB üyesi olmayan ülkelerden yapılan ithalat değerlerine bakıldığında ise; 1996 yılında 19 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, devam eden dönemlerde mali krizlerin yaşandığı yıllar hariç hızla artış kaydetmiş, hatta bazı yıllarda GB ithalatının hemen hemen iki katı kadar kayıtlara geçmiştir.

Grafik 3.34 GB Sonrası Dönemde Gümrük Birliği ve Gümrük Birliği Dışı Ülkelerden Yapılan İthalat

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

GB ve GB dışı ülkelere yapılan ithalatı gösteren Grafik 3.34'te de yansıdığı gibi, son yıllarda paralel bir eğri söz konusudur. Bununla birlikte GB ve GB dışı ihracat grafiğine göre ithalat makası daha açık pozisyonadadır. Her iki kategoride de en fazla ithalat hacmi 2013 yılında gerçekleşmiştir. 2009 krizinden sonra artışa geçen ithalat bu artışı iki yıl sürdürmüş sonraki 7 yılda yatay bir eğri çizmiştir. 2004 yılından itibaren ithalatımızın büyük bölümünün GB dışı ülke gruplarından yapıldığı net olarak görülmektedir buna özellikle Rusya ve İran'dan temin edilen enerji ithalatının sebep olduğunu daha önce de belirtmiştik. 2004 yılından itibaren üçüncü ülkelere yapılan ithalat tutarının birlik içi ithalat ile arasındaki farkı giderek açması açısından

değerlendirildiğinde Gümrük Birliğinin orta vadede ithalatımıza olumlu katkı sağladığı söylenemez.

3.5.9 GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatın Genel İthalat İçindeki Payı

Bilindiği üzere 2002 yılından itibaren Türkiye'nin dış ticaret hacmi hızla artış kaydettiğinden ithalat değerinin artışından çok birlik içi ve üçüncü ülkelerle gerçekleşen ithalatın toplam ithalat içindeki payı daha çok anlam ifade etmektedir. Bu nedenle GB öncesi ve sonrası dönemde söz konusu paylara ilişkin veriler aşağıdaki tablo ve grafiklerle ortaya konulmuştur.

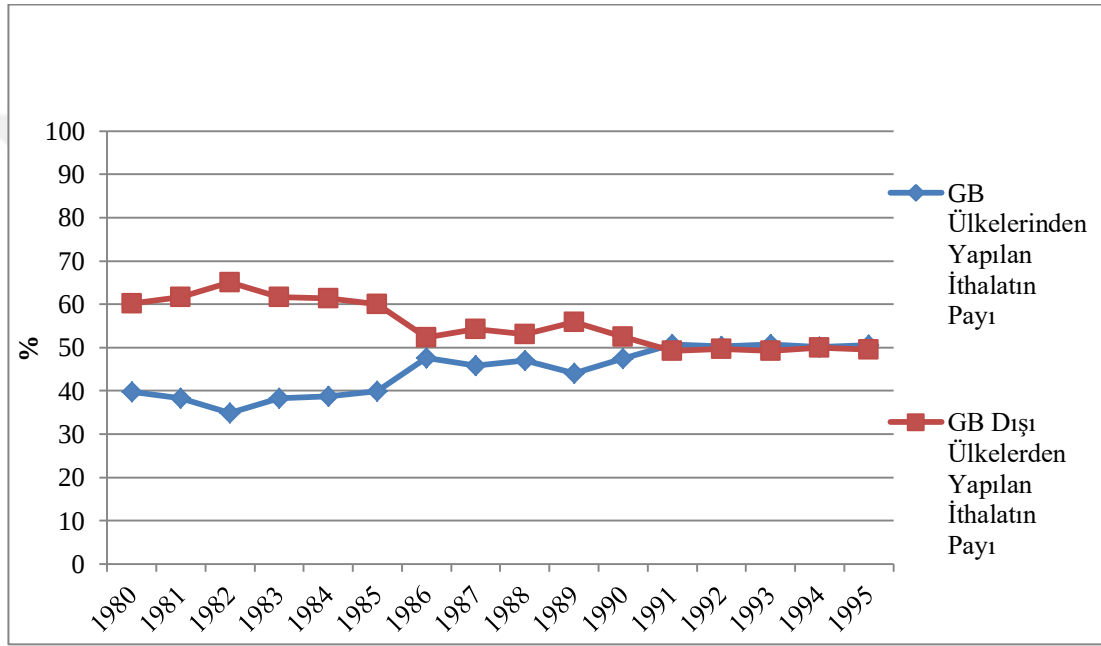
Tablo 3.22: GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatın Toplam İthalat İçindeki Payları

GB ÖNCESİ ÜLKE GRUPLARINA GÖRE YILLIK İTHALATIN TOPLAM İÇİNDEKİ PAYI (%)		
Yıllar	Ülke Grubu	
	Gümrük Birliği	Gümrük Birliği Dışı
1980	39,8	60,2
1981	38,3	61,7
1982	34,9	65,1
1983	38,3	61,7
1984	38,7	61,3
1985	40,0	60,0
1986	47,7	52,3
1987	45,8	54,2
1988	47,0	53,0
1989	44,1	55,9
1990	47,5	52,5
1991	50,7	49,3
1992	50,3	49,7
1993	50,7	49,3
1994	50,1	49,9
1995	50,5	49,5

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

1980 yılında GB ithalatının genel ithalatımız içindeki payı yaklaşık %40 iken üçüncü ülkelerin payı %60 seviyesindedir. Devam eden yıllarda anlaşmanın yürürlük yılından bir yıl öncesine kadar GB ülkelerinin payı %50 seviyesini yakalamıştır. 1991 yılından 1995 yılına kadar ithalat payları %50 bandında paralel seyretmiştir. Genel bakışla 1982 yılından itibaren ithalatımızın birlik üyesi ülkelere doğru kaydığı açık bir şekilde görülmektedir.

Grafik 3.35 GB Öncesi Dönemde Gümrük Birliği ve Gümrük Birliği Dışı Ülkelerden Yapılan İthalatın Genel İthalat İçindeki Payları

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

3.5.10 GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatın Toplam İthalat İçindeki Payları

5 Mart 1995 tarihinde Ortaklık Konseyinin aldığı karar sonrası 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren ‘Son Dönem’e geçilmesiyle kısa vadede, GB ithalatımızın yönünü kendine doğru çevirmiştir. 2000 yılına kadar ithalatımızın payının çoğunluğu GB üyesi devletlere aitken 2001 yılından itibaren 2003 yılı hariç tüm yıllarda üstünlük, birlik dışı ülkelere geçmiştir. Yani 2003 yılından sonra ithalatımızın yönü hızla GB dışı ülkelere doğru kaymıştır.

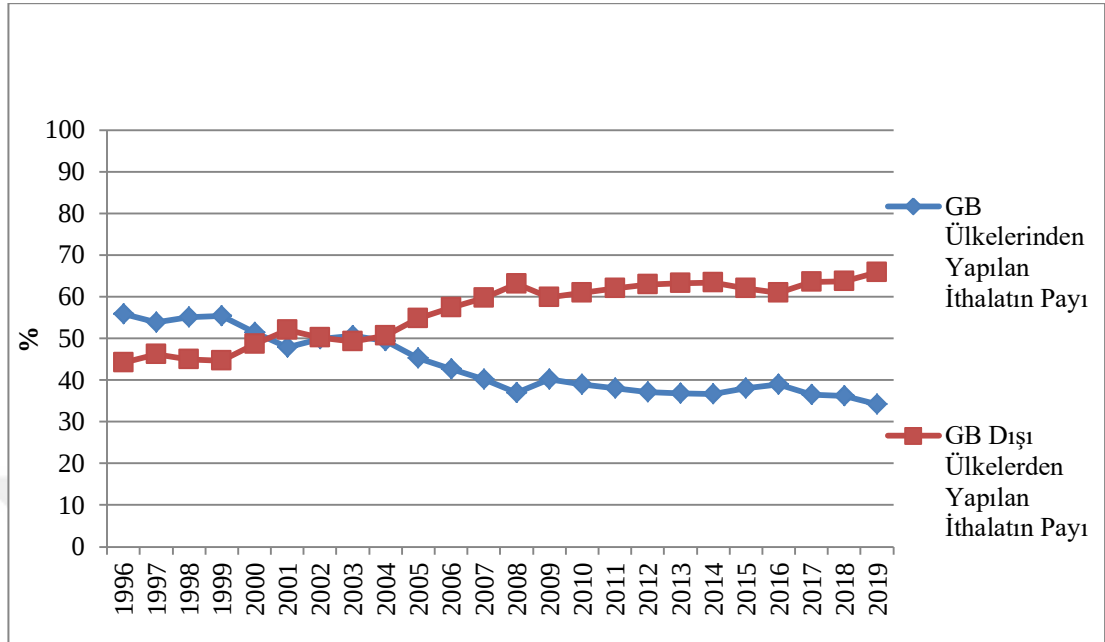
Tablo 3.23: GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatın Toplam İthalat İçindeki Payları

GB SONRASI ÜLKE GRUPLARINA GÖRE YILLIK İTHALATIN TOPLAM İÇİNDEKİ PAYI (%)		
Yıllar	Ülke Grubu	
	Gümrük Birliği	Gümrük Birliği Dışı
1996	55,8	44,2
1997	53,8	46,2
1998	55,1	44,9
1999	55,4	44,6
2000	51,4	48,6
2001	47,9	52,1
2002	49,8	50,2
2003	50,7	49,3
2004	49,3	50,7
2005	45,2	54,8
2006	42,6	57,4
2007	40,3	59,7
2008	36,9	63,1
2009	40,2	59,8
2010	39,0	61,0
2011	38,0	62,0
2012	37,1	62,9
2013	36,7	63,3
2014	36,7	63,3
2015	38,0	62,0
2016	39,0	61,0
2017	36,4	63,6
2018	36,2	63,8
2019	34,2	65,8

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Genel ithalatımız içindeki GB payı, en yüksek seviyesini %55,8 ile 1996 yılında yakalamışken en düşük oranına %34,2 ile 2019 yılında sahip olmuştur. 2003 yılından itibaren ithalatımızın üçüncü ülkelere doğru hızla yön değiştirdiği Grafik 3.36’de net olarak görülmektedir.

Grafik 3.36 GB Sonrası Dönemde Gümrük Birliği ve Gümrük Birliği Dışı Ülkelerden Yapılan İthalatın Genel İthalat İçindeki Payları

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

İthalatın GB dışı ülkelere kaymasının yanı sıra aradaki makas yıllar itibariyle günümüze doğru daha da açılmaktadır. Bunun sebepleri arasında, Türkiye'nin yeni pazar arayışlarının yanında son dönemlerde AB ile olan ortaklık ilişkimizin kayda değer şekilde ilerlememesi gösterilebilir. Zaman zaman AB ile yaşanan siyasi krizler GB ticaretini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

3.5.11 GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatın Değişim Oranları

GB sonrasında olduğu gibi GB öncesi dönemde de zaman zaman AB ile Gümrük Birliği sürecinde tıkanmalar meydana gelmiştir. Çünkü entegrasyon sürecinde karşılıklı olarak yükümlülükler bulunmakta idi ve yer yer anlaşmazlıklar baş göstermiş, AB ile dış ticaret bu gelişmelerden olumlu veya olumsuz etkilenmiştir. GB öncesi 1980 ile 1995 yılları arası süre zarfında birlik içi ve dışı ithalatımızın artış ve azalışlarıyla ilgili değişim verileri de çalışmamıza ışık tutacaktır.

Tablo 3.24: GB Öncesi Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatın Değişim Yüzdeleri

GB ÖNCESİ ÜLKE GRUPLARINA GÖRE YILLIK İTHALATIN BİR ÖNCEKİ YILA GÖRE DEĞİŞİMİ (%)		
Yıllar	Ülke Grubu	
	Gümrük Birliği	Gümrük Birliği Dışı
1980	-	-
1981	8,8	15,7
1982	-9,8	4,4
1983	14,4	-0,9
1984	17,7	15,7
1985	9,0	3,2
1986	16,7	-14,6
1987	22,5	32,1
1988	3,8	-0,9
1989	3,5	16,1
1990	52,2	32,6
1991	0,7	-11,4
1992	7,9	9,5
1993	29,7	27,7
1994	-21,9	-19,9
1995	54,8	52,2

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

GB'nin ithalat payı bir önceki yıla göre en yüksek artışı %52 ile 1990 ve %54 ile 1995 yılında kaydetmiştir. En düşük değişimi ise 1994 yılında yaklaşık %22 olarak yaşamıştır. 1994 yılında ülkemizde yaşanan krizin de etkisiyle GB ithalatı düşüş kaydetmiştir. Üçüncü ülkelerin ithalat payındaki değişimler izlendiğinde ise en yüksek artışın %52 ile 1995 yılında gerçekleştiği, en düşük değişim de %20 ile 1994 yılında gerçekleştiği görülmektedir.

GB Anlaşması gereği taraflar, üçüncü ülkelere karşı ticaretlerinde ortak bir tarifeye hareket edeceğinden, birlik dışı ülkelere yapılacak olan ithalatın daha maliyetli olacağı kaygısı sonucu 1995 yılında, 1994 krizinin etkilerinin aşılmasının da verdiği destekle GB dışı ithalatın payı hızlı bir artış kaydetmiştir.

3.5.12 GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatın Değişim Oranları

Ülke gruplarına göre GB sonrası döneme ait ithalatın değişim seyrine bakıldığında ise; ilk yıl birlik üyesi ülkelerden yapılan ithalatın payının %35 büyüme kaydettiği ve 1997 yılında gerçekleşen Asya krizinden olumsuz etkilenmediği görülmektedir. 1999 yılında yaşanan depremin etkisiyle %11 düşüş yaşanmış, 2000 Kasım ayında baş gösterip 2001 yılında derinleşen mali krizde ise %29 oranında sert düşüş gerçekleşmiştir. Yine küresel finansal krizin etkisiyle 2009 da kayda geçen azalış Tablo 3.25'te net olarak görülmektedir. Sonraki dönemlerde günümüze doğru genellikle değişim negatif yönde seyretmektedir. GB dışı ülkelere yapılan ithalatın payı ise en yüksek artış hızına %46 ile 2000 yılında ulaşırken, en düşük oranı ise %34 ile küresel mali krizin yaşandığı yıl olan 2009 yılında gerçekleştirmiştir.

Gümrük Birliğinin Türkiye dış ticaretine etkisini analiz etmek için birçok faktörün ele alınması gerekmektedir. GB tarihsel açıdan 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşmasına dayanmaktadır. Bilindiği üzere bu ekonomik entegrasyon için üç aşamalı uzun bir süreç öngörülmüştür. Bu ve benzer nedenlerle GB'nin Türk dış ticaretine etkisinin kısa vadede gün yüzüne çıkması beklenemezken uzun vadede etkilerinin gerçekleşmesi düşünülmektedir. Türkiye'nin son dönem ticaret performansı tahlil edildiğinde, ihracat ve ithalat grafiklerinde de görüleceği gibi hem GB ülkeleriyle hem de GB dışında kalan ülkelere ticaret hacminin arttığını rahatlıkla söyleyebilir. Ticaret hacminin artması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmekle birlikte daha önemli olan husus ekonomik büyüme için ticaret dengesinin izlediği ivmedir. GB ve GB dışına yapılan ihracat genel olarak değerlendirildiğinde; son on yılı kapsayan dönemde GB'ye olan ihracat hacmi genel anlamda artarak yukarı doğru seyreden dik bir eğri yaratmıştır. GB dışı ihracatın daha dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. GB ve GB dışı ihracatı arasındaki makas en fazla 2012 yılında açılmış, 2018 yılında da kesişme noktasına ulaşmıştır. 2009 küresel mali krizin etkisiyle Türkiye'nin dış ticareti çok sert bir düşüş yaşamış, ihracat hacmi sadece 102 milyar dolarda kalmıştır. Sonraki yıllarda artış ve azalışlar olmakla birlikte en fazla ihracat hacmi yaklaşık 172 milyar dolar ile 2019 yılında gerçekleşmiştir.

Tablo 3.25: GB Sonrası Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatın Değişim Yüzdeleri

GB SONRASI ÜLKE GRUPLARINA GÖRE YILLIK İTHALATIN BİR ÖNCEKİ YILA GÖRE DEĞİŞİMİ(%)		
Yıllar	Ülke Grubu	
	Gümrük Birliği	Gümrük Birliği Dışı
1996	35,0	9,1
1997	7,3	16,4
1998	-3,2	-8,1
1999	-10,9	-12,1
2000	24,2	46,2
2001	-29,1	-18,7
2002	29,5	19,9
2003	36,8	32,2
2004	36,9	44,5
2005	9,7	29,5
2006	12,6	25,2
2007	15,2	26,8
2008	8,8	25,5
2009	-24,0	-33,8
2010	27,9	34,2
2011	26,3	32,0
2012	-4,1	-0,3
2013	5,5	6,9
2014	-4,0	-3,7
2015	-11,4	-16,2
2016	-1,5	-5,8
2017	9,9	22,7
2018	-5,2	-4,3
2019	-14,2	-6,3

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye'nin Serbest Bölgeleriyle olan ticaret hacminin genel ticaret içindeki payı oldukça düşük düzeydedir. Son yıllarda Serbest Bölgelerle olan ticaretin genel olarak istikrarlı bir seyir izlediği söylenebilir. Yine aynı dönemde serbest bölgelerle yapılan dış ticaret bütün yıllarda fazla vermiştir.

GB ve Serbest Ticaret Bölgeleri dışında kalan diğer ülke ticaretlerine bakıldığında; bu ülkelerin de ticaret hacmimizde payları oldukça yüksektir. Tüm bu ülkeleri 'diğer ülkeler' başlığında tek kalemde değerlendirdiğimizde, GB öncesi 1985

yılında bu Gümrük Birliği dışı ülkelere yapılan ihracatın toplam ihracatımız içindeki payı %60 olup ithalatının toplam ithalat içindeki payı ise %68'dir. İhracatta bu oran, GB öncesi 10 yılda ortalama %52, ithalatı ise %59'dur. GB dışı ülkelerle dış ticaret dengesi sürekli negatiftir.

Son on yıllık dönemde, GB dışı diğer ülkelerle ihracat genel ihracatımızın ortalama %54'ünü oluşturmaktadır, ithalatı ise bu oran %63'tür. Bu dönemde GB dışı ülkelerle genel olarak ihracatımız düşme eğiliminde olup ithalatımız ise artma eğilimindedir. Bu nedenle ticaret dengesinin negatif seviyesi daha da derinleşmektedir. 2019 yılında bu ülkelere yapılan ihracatın genel ihracat içindeki payı %48 ile bu dönemin en düşük seviyesinde olup ithalatı ise bu oran %63 ile en yüksek seviyesindedir. Bu açıdan bakıldığında ihracatımızın son dönemlerde GB ülkelerine kaydığı bulgusuna ulaşabiliriz. İthalatımızda ise kayda değer bir rota değişikliği olduğu söylenemez.

GB dışında kalan ülkelerin 'seçilmiş ülke grupları' olarak da verilerin değerlendirilmesi analizimize ışık tutacaktır. Son on yıla baktığımızda seçilmiş ülke gruplarına yaptığımız ihracatın yarısı OECD ülkelere aittir. Küresel krizin yaşandığı 2009 yılında OECD ülkelere yapılan ihracatın genel ihracat içindeki payı %51 iken ithalatının genel ithalat içindeki payı da %51'dir. 2018 yılında bu oran ihracatta %55'e yükselmiş, ithalatı %48 olarak kayıtlara yansımıştır. 2009 ile 2018 yılları arasında hem ihracat hem de ithalatın toplam içindeki payı ortalama %50 olup bu ülkelerle ticaret dengemiz negatif görünümündedir. Bu dönemde ticaret açığının en fazla olduğu 55 milyar dolar ile 2013 yılıdır. Dikkat çekici unsurlardan biri de İslam İşbirliği Teşkilatına üye olan ülkelerin ihracatımızdaki payıdır. Yine bu dönemde bu ülkelere gerçekleştirdiğimiz ihracatın genel ihracat içindeki payı %30 olup ithalatı bu oran %12'dir. OECD teşkilatı, gelişmiş AB üyesi birçok üyeyi de içinde barındırdığı için, bu teşkilatla olan ticaret hacmimiz; tezimizin konusunu teşkil eden GB'nin Türk dış ticareti üzerindeki etkisini analiz etmek açısından önem arz etmektedir.

3.6 TÜRKİYE’NİN AB ÜLKELERİYLE DIŞ TİCARETİ

Türkiye’nin dış ticaret performansını Gümrük Birliğinin ne denli etkilediğini analiz etmek amacıyla daha önceki başlıklarda birçok konuyu mukayeseli olarak genel hatlarıyla inceledik. Bu başlıkta ise GB bağlamında AB üyesi ülkelerle olan ticareti daha detaylı bir şekilde tahlil edeceğiz. GB öncesi dönemde 1980 ile 1995 yılı ticaret verilerine göz atıldığında, bu dönemde GB ile ticaret hacminin düşük olmakla birlikte artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Örneğin 1985 yılında GB ihracat tutarı 3 milyar dolar iken ithalat tutarı 3,5 milyar dolar olup dış ticaret açığı 414 milyon dolardır. Bu yılki GB ihracatının genel ihracat içindeki payı %39, ithalatta ise bu oran %31’dir. GB öncesi son yıl olan 1995 yılında ise ihracat 11 milyar dolar iken ithalat 16 milyar dolar olup, GB ihracatının genel ihracat içindeki payı %51, ithalatta ise bu oran %47’dir. GB’nin yürürlüğe girdiği ilk yıl birlik ihracatı yine 12 milyar dolar iken ithalat 24 milyar dolara yükselmiş, ihracatın toplam dış ticaret içindeki payı %54, ithalatta ise bu oran %55’tir. Verilere bakıldığında 1997 yılında Asya krizi ve 1998 yılında yaşanan Rusya krizlerinden Türk dış ticaretinin sert bir şekilde etkilenmediğini görmekteyiz. Ancak 1999 yılında Türkiye’de meydana deprem sonrası Gayri Safi Yurtiçi Hasılda daralma meydana gelmiştir. Aşağıdaki Tablo 3.26’da 1996 yılından 2019 Nisan ayına kadarki döneme ait AB ile dış ticaretimize ilişkin birçok endeks ve bu verilerin grafiğe dökülmüş hali verilmiştir.

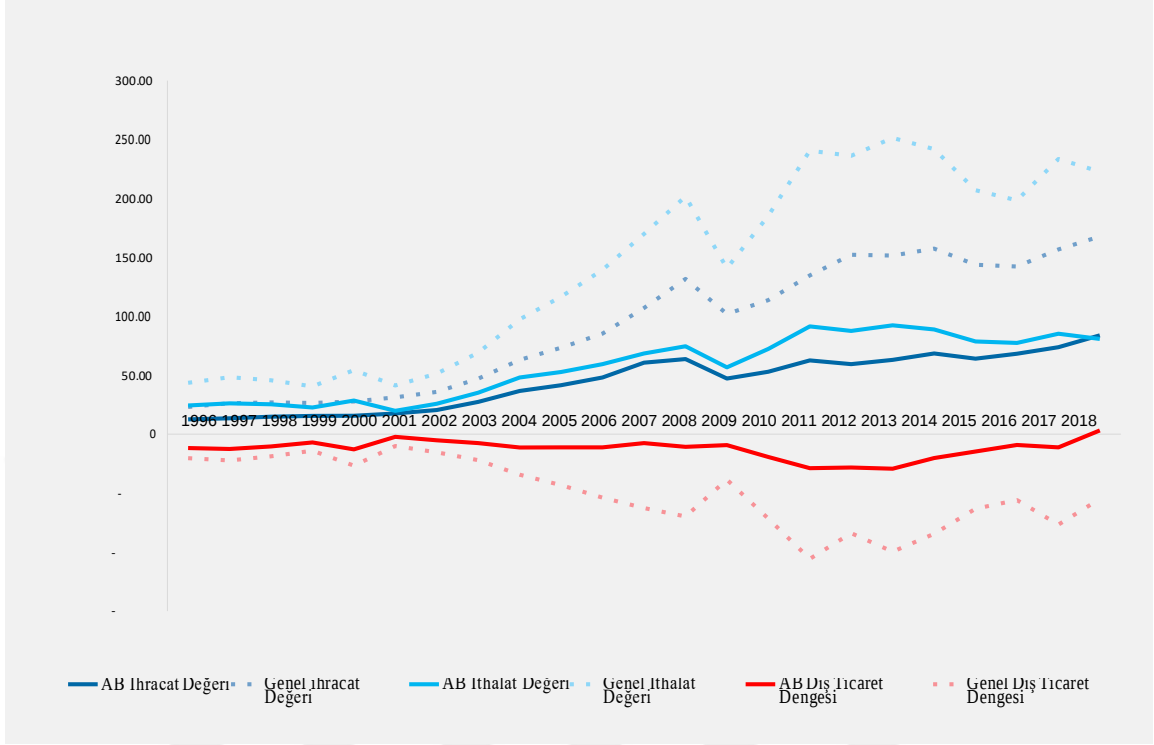
Tablo 3.26: Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerle Dış Ticaret, Dış Ticaret Dengesi, Genel İhracat ve İthalat İçindeki Paylar ve Değişim Oranları

AVRUPA BİRLİĞİ İLE DIŞ TİCARET												
Değer: Milyon ABD Doları												
Rapor Tarihi: 14.05.2019												
Dönem	İhracat				İthalat				Dış Ticaret Dengesi			
	AB İhracat Değeri	Bir Önceki Döneme Göre Değişim (%)	Genel İhracat Değeri	Genel İhracat İçindeki Payı (%)	AB İthalat Değeri	Bir Önceki Döneme Göre Değişim (%)	Genel İthalat Değeri	Genel İthalat İçindeki Payı (%)	AB Dış Ticaret Dengesi	Bir Önceki Döneme Göre Değişim (AB) (%)	Genel Dış Ticaret Dengesi	Bir Önceki Döneme Göre Değişim (Genel) (%)
1996	12.590	-	23.224	54,2	24.349	-	43.627	55,8	-11.759	-	-20.402	-
1997	13.471	7,0	26.261	51,3	26.128	7,3	48.559	53,8	-12.657	7,6	-22.298	9,3
1998	14.837	10,1	26.974	55,0	25.297	-3,2	45.921	55,1	-10.460	-17,4	-18.947	-15,0
1999	15.454	4,2	26.587	58,1	22.538	-10,9	40.671	55,4	-7.084	-32,3	-14.084	-25,7
2000	15.688	1,5	27.775	56,5	28.552	26,7	54.503	52,4	-12.864	81,6	-26.728	89,8
2001	17.576	12,0	31.334	56,1	19.841	-30,5	41.399	47,9	-2.265	-82,4	-10.065	-62,3
2002	20.458	16,4	36.059	56,7	25.698	29,5	51.554	49,8	-5.240	131,3	-15.495	53,9
2003	27.479	34,3	47.253	58,2	35.157	36,8	69.340	50,7	-7.677	46,5	-22.087	42,5
2004	36.699	33,6	63.167	58,1	48.131	36,9	97.540	49,3	-11.432	48,9	-34.373	55,6
2005	41.533	13,2	73.476	56,5	52.781	9,7	116.774	45,2	-11.248	-1,6	-43.298	26,0
2006	48.149	15,9	85.535	56,3	59.448	12,6	139.576	42,6	-11.299	0,4	-54.041	24,8
2007	60.754	26,2	107.272	56,6	68.472	15,2	170.063	40,3	-7.718	-31,7	-62.791	16,2
2008	63.719	4,9	132.027	48,3	74.513	8,8	201.964	36,9	-10.794	39,9	-69.936	11,4
2009	47.228	-25,9	102.143	46,2	56.616	-24,0	140.928	40,2	-9.388	-13,0	-38.786	-44,5
2010	52.934	12,1	113.883	46,5	72.391	27,9	185.544	39,0	-19.457	107,2	-71.661	84,8
2011	62.589	18,2	134.907	46,4	91.439	26,3	240.842	38,0	-28.850	48,3	-105.935	47,8
2012	59.398	-5,1	152.462	39,0	87.657	-4,1	236.545	37,1	-28.259	-2,0	-84.083	-20,6
2013	63.034	6,1	151.803	41,5	92.445	5,5	251.661	36,7	-29.411	4,1	-99.859	18,8
2014	68.514	8,7	157.610	43,5	88.784	-4,0	242.177	36,7	-20.269	-31,1	-84.567	-15,3
2015	63.998	-6,6	143.839	44,5	78.700	-11,4	207.234	38,0	-14.702	27,5	-63.395	-25,0
2016	68.366	6,8	142.530	48,0	77.501	-1,5	198.618	39,0	-9.136	-37,9	-56.089	-11,5
2017	73.906	8,1	156.993	47,1	85.205	9,9	233.800	36,4	-11.299	23,7	-76.807	36,9
2018	83.962	13,6	167.934	50,0	80.813	-5,2	223.047	36,2	3.150	-127,9	-55.113	-28,2
2018 (Ocak-Nisan)	28.316	-	54.983	51,5	30.289	-	82.451	36,7	-1.973	-	-27.469	-
2019 (Ocak-Nisan)	28.190	-0,4	56.742	49,7	22.082	-27,1	66.484	33,2	6.108	-409,6	-9.742	-64,5
2018 (Nisan)	7.013	-	13.847	50,6	7.618	-	20.557	37,1	-605	-	-6.710	-
2019 (Nisan)	6.922	-1,3	14.494	47,8	6.031	-20,8	17.464	34,5	891	-247,3	-2.971	-55,7

Kaynak: TB & TÜİK

Not: 2017 ve 2018 yılları Ocak-Aralık aylarına ilişkin veriler resmi dış ticaret verilerinden, 2019 yılı Ocak-Nisan aylarına ait veriler ise Ticaret Bakanlığının idari kayıtlarından derlenerek hazırlanmıştır.

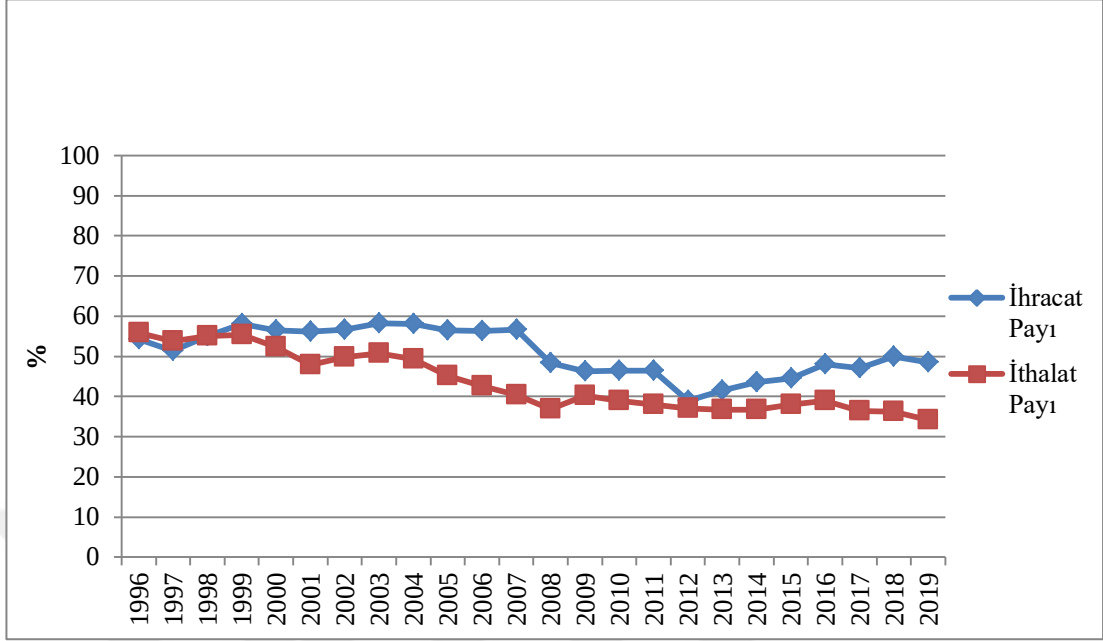
Şekil 3.37 AB Üyesi Ülkelerle Dış Ticaret ve AB Ticaret Dengesi, Genel Ticaret ve Genel Ticaret Dengesi

Kaynak: TB&TÜİK

2016 yılında gerçekleşen darbe girişimi ve Rusya ile yaşanan uçak krizi nedeniyle ticaret hacmi düşüş yaşamış, 2017 yılından itibaren tekrar yukarı yönde gelişme izlemiştir. 2018 yılında genel ihracat 11 milyar dolar artarak 168 milyar dolara yükselmiş buna karşın genel ithalat 10 milyar dolar azalarak 223 milyar dolara gerilemiş, toplam ihracatın AB payı %50'ye yükselirken ithalatta bu oran %36 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 3.38 AB Ülkelerinin Genel İhracat ve İthalat İçindeki Payları

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

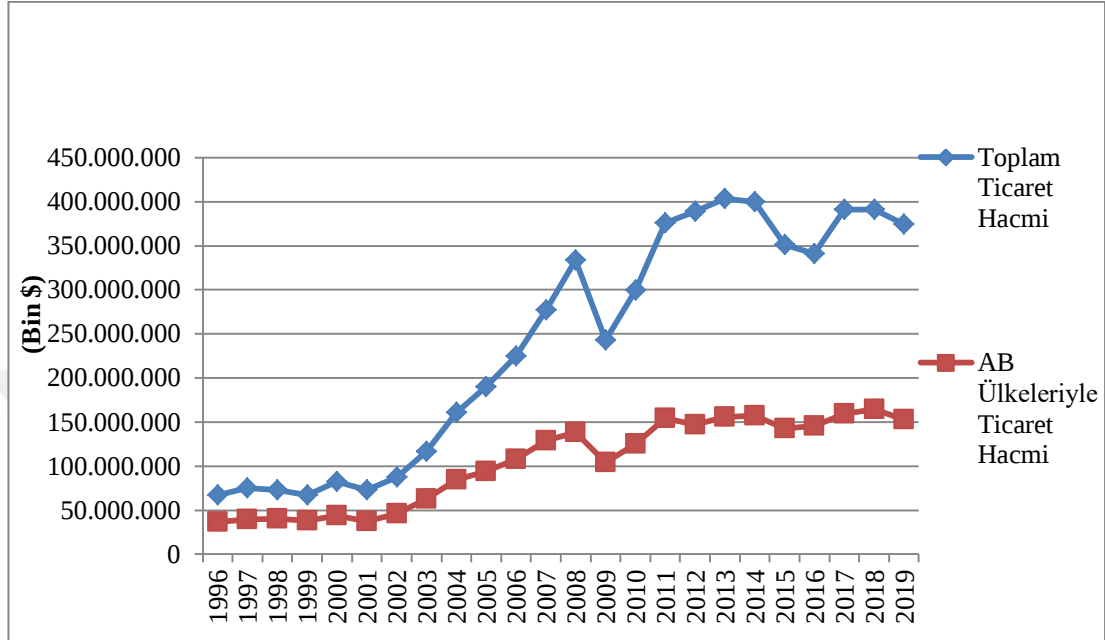
Gümrük Birliğinin yürürlüğe girdiği 1996 yılından 2019 yılına kadarki döneme ilişkin AB ticareti detaylı bir şekilde incelendiğinde; ilk yıl genel ihracatta AB'nin payı %54, ithalatta ise bu oran %56'dır. İlk on yılı dikkate aldığımızda genel ihracatın içindeki AB payı ortalama yine %56 olup ithalatta bu oran %52'dir. Sonraki dönemde yani 2006 ile 2019 yılları arası dönemde AB ihracatının toplam ihracat içindeki payı ortalama %47 iken ithalatta bu oran %38 olarak kayıtlara yansımıştır. Son yıllarda AB'nin ihracat payında çok önemli bir düşüş yaşanmasa da ithalat payında daha sert bir düşüş yaşanmıştır. Bu da ithalatımızın GB dışı ülkelere kaydığına işaret eder.

1996 ile 2019 yılları arasında AB'nin en yüksek ihracat payı 1996, 2003 ve 2004 yıllarında, en düşük pay ise 2012 yılında meydana gelmiş, ithalat payında en yüksek oran GB'nin yürürlüğe girdiği ilk yılda, en düşük pay ise 2019 yılında gerçekleşmiştir.

GB'nin ticaretimize etkisi açısından AB ülkeleriyle dış ticaret hacmine de yakından bakmak gerekmektedir. Türkiye'nin dış ticaret hacminde meydana gelen değişimde GB'nin olası etkisini ölçmek amacıyla aşağıdaki Grafik 3.39'da 1996

yılından 2019 yılına kadarki döneme ilişkin toplam ticaret hacmi ile Türkiye'nin AB ile olan dış ticaret hacimleri mukayese edilmiştir.

Grafik 3.39 Türkiye'nin Genel Ticaret Hacmi ve AB Ülkeleriyle Ticaret Hacmi

TÜİK dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 3.39 incelendiğinde; Türkiye'nin genel ticaret eğrisi ve AB üyesi ülkelerle olan ticaret hacmi eğrisinin benzer patika çizerek zaman zaman yaşanan olağandışı durumlara karşı genel anlamda aynı refleksi gösterdiği, ancak 2000'li yılların başından itibaren eğrilerin birbirinden gittikçe uzaklaştığı görülmektedir. Bu durum artan ticaret hacmimizde AB payının giderek azaldığı anlamına gelmektedir. GB sonrası dönem boyunca genel ticaret hacmimiz 403 milyar dolar ile 2013 yılında zirve yapmış, 1996 yılında da 67 milyar dolar ile en düşük seviyesini görmüştür. Buna karşılık AB ticareti 165 milyar dolar ile en iyi seviyesini 2018 yılında yakalamış, en düşük seviyesini ise genel ticarete olduğu gibi 37 milyar dolar ile 1996 yılında görmüştür.

GB'nin yürürlüğe girdiği ilk yıl Türkiye'nin toplam ticaret hacmi 67 milyar dolar iken bunun 37 milyar doları AB ülkelere yapılmıştır. Sonraki 5 beş yılda yatay bir seyir olmakla birlikte, genel ticarete yıllık ortalama 74 milyar dolar ticaret performansı gerçekleşirken bunun yıllık ortalama 40 milyar dolarlık kısmı AB'ye aittir. Genel bir değerlendirmeyeyle GB'den sonraki kısa vadede genel ticaret

hacmimizde önemli bir artış yaşanmamış ancak 2001 yılından itibaren genel ticaret hacmi günümüze doğru yukarı yönlü seyreden bir eğri oluşturmuştur. AB'ye yapılan ticaret hacmi de benzer bir eğri çizmiştir. Bu açıdan yaklaşımla GB'nin ticaret hacmimizde pozitif etki yarattığı söylenebilir. Aynı yaklaşım AB üyesi ülkelerle olan ticaret hacmi için de geçerlidir. Ne var ki; Türkiye'nin artan ticaret hacmine rağmen ticaret dengesinin negatif pozisyonu yıllardan beri değişime uğrasa da pozitif pozisyona geçememektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİSİ ÜZERİNE EKONOMETRİK ANALİZ

4.1 VERİ SETİ VE ANALİZ

Bu çalışmada Türkiye’de 1980-2019 arası yıllık veriler dikkate alınarak 1996 yılında ülkemizin katılım sağladığı Gümrük Birliği Antlaşmasının dış ticaret üzerinde etkileri araştırılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda Gümrük Birliği Ülkelerine İhracat, Gümrük Birliği Ülkelerinden İthalat, Gümrük Birliği Dışındaki Ülkeler ile Toplam Dış Ticaret, Toplam Dış Ticaret, Komşu Ülkeler ile Toplam Dış Ticaret, Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla değişkenlerine ait veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) sistemi üzerinden temin edilmiştir.

Tablo 4.1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Simge	Tanım	Kaynak
GBIHR	Gümrük Birliği ülkelerine yapılan ihracat (bin ABD \$)	TÜİK
GBITH	Gümrük Birliği ülkelerine yapılan ithalat (bin ABD \$)	TÜİK
GBDTDT	Gümrük Birliği Dışından Toplam Dış Ticaret (bin ABD \$)	TÜİK
TDT	Türkiye’nin toplam dış ticareti (bin ABD \$)	TÜİK
KTDT	Komşu ülkeler ile olan toplam dış ticaret (bin ABD \$)	TÜİK
GSYİH	Türkiye’nin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (Milyar \$)	TÜİK
KD	Kukla Değişken (1996 öncesi:0, 1996 sonrası:1)	

4.2 YÖNTEM

Bu çalışmadaki adımlar aşağıda sıralanmıştır;

4.2.1 Ön test Sonuçları

Temel değişken verileri ile yapılan analizler her zaman sağlıklı sonuç vermemektedir. Zaman serileriyle yapılan analizlerde verinin ne şekilde dağıldığı, değerleri, trend ve mevsimsellik içerip içermediği ve durağanlık durumu önemli rol oynamaktadır. Verinin dağılımı ve trendin varlığı modele tam olarak yansıtılmaması durumunda model tanımlama hatası ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle verilerin yapısını incelemek için serilerin betimleyici istatistiklerinin incelenmesi gerekmektedir (Çiftçi, 2019).

İlk olarak değişken değerleri yüksek olan veriler arasındaki farklılığı ortadan kaldırmak için tüm değişkenlerinin doğal logaritması alınarak analize dâhil edilmiştir. Değişkenlere ait ham verilerin temel istatistik sonuçları Tablo 4.2’de verilmiştir.

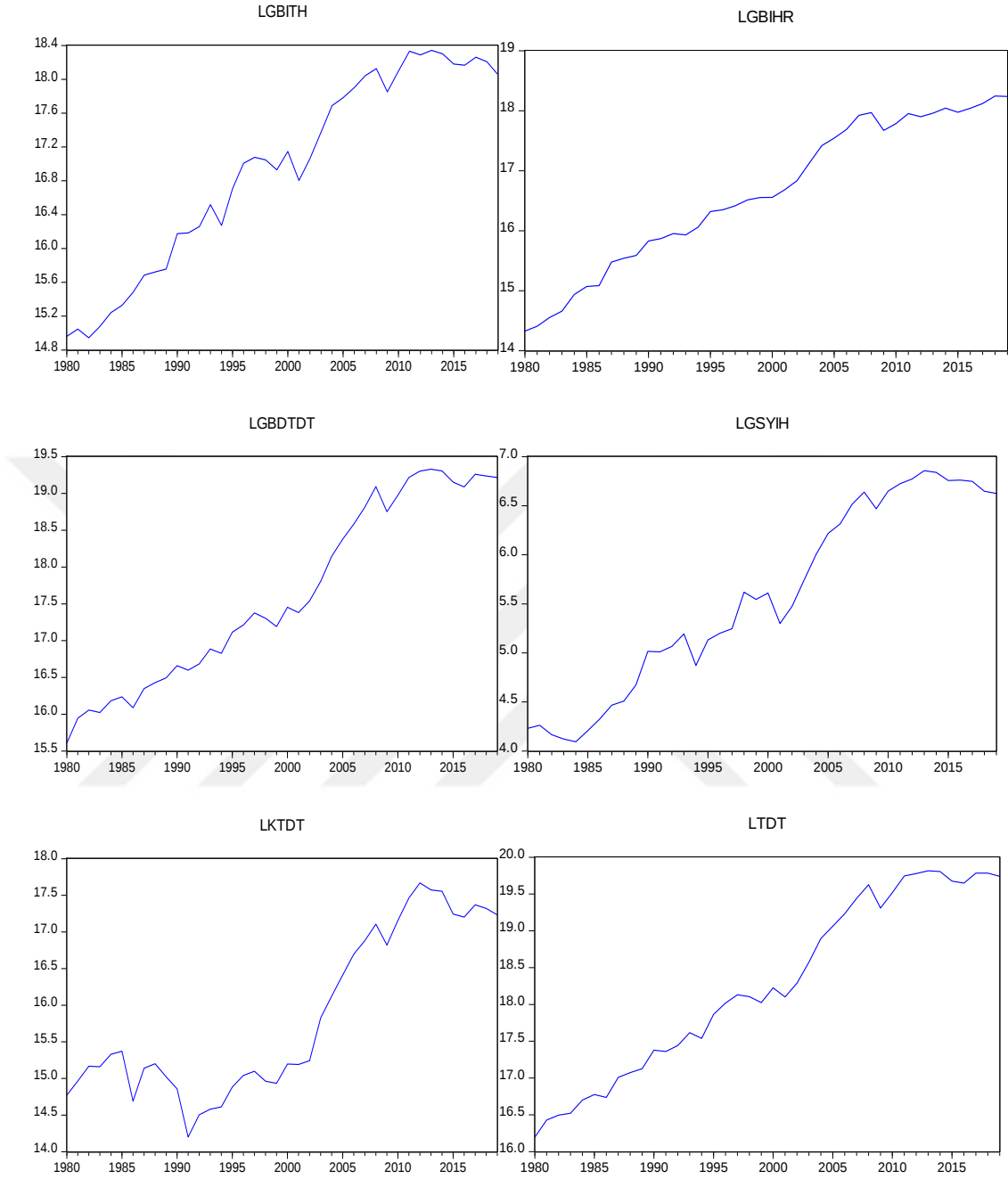
Tablo 4.2: Temel İstatistik Göstergeleri

	GBD	GBIHR	GBITH	GSYIH	KTDT	TDT
Ortalama	87625524	30093169	37901104	3907025	13757043	1.56E+08
Ortanca	35269343	15465670	25497662	2471500	4081514.	73857568
Maksimum	2.48E+08	83954744	92459922	9506000	47161437	4.03E+08
Minimum	6005507.	1668008.	30885872	6036000	1468114.	10819486
Standart Sapma	89176889	27463960	31996630	3187435	14434074	1.48E+08
Çarpıklık	0.721862	0.573652	0.455133	0.538352	0.941143	0.617523
Basıklık	1.809382	1.759203	1.606027	1.624058	2.375655	1.681682
Jarque-Bera	5.836511	4.759805	4.619571	5.087516	6.554683	5.438839
Olasılık	0.054028	0.092560	0.099283	0.078571	0.037728	0.065913
Sum	3.51E+09	1.20E+09	1.52E+09	1.56E+09	5.50E+08	6.23E+09
Sum Sq. Dev.	3.10E+17	2.94E+16	3.99E+16	3.96E+09	8.13E+15	8.49E+17
Gözlem	40	40	40	40	40	40

	LGBD TDT	LGBIHR	LGBITH	LGSYIH	LKTDT	LTDT
Ortalama	17.46845	16.28646	16.66275	16.57571	15.93429	18.00624
Ortanca	17.07852	16.05413	16.24074	16.20936	15.62177	17.62756
Maksimum	19.3288	18.24579	18.34229	18.85709	17.66909	19.81562
Minimum	15.60819	14.32714	14.94322	14.29434	14.19949	16.19686
Standart Sapma	1.233871	1.235622	1.152752	1.201403	1.113583	1.204908
Çarpıklık	0.098198	-0.29291	-0.34416	-0.35558	0.396685	-0.08537
Baskılık	1.525899	1.818913	1.74161	1.578171	1.532833	1.602694
Jarque-Bera	3.68591	2.896881	3.428863	3.397998	4.636693	3.30269
Olasılık	0.158349	0.234936	0.180066	0.182866	0.098436	0.191792
Sum	705.3011	665.0987	677.4343	622.6336	633.7731	730.5934
Sum Sq. Dev.	59.37511	59.54372	51.82468	56.04752	48.36266	56.62028
Gözlem	40	40	40	40	40	40

L: Değişkenlerin doğal logaritması alınmış hali

Şekil 4.1: Değişkenlerin Logaritması Alınmış Değerlere ait Grafikler

4.2.2 Birim Kök Test Sonuçları

Zaman serisi ile yapılan çalışmalarda ilk olarak serilerin durağanlığının ölçülmesi gerekmektedir. Durağanlık, model sonuçlarında sahte regresyon sorununun ortadan kaldırılması, tutarlı ve doğru tahmin sonuçlarına ulaşabilmek için önemli bir adımdır. Yapılan durağanlık analizleri neticesinde, ortaya çıkan bulgulardan hareketle serilerin durağan hale getirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmadaki zaman seri analizinde ilk olarak değişkenlerin logaritmaları alınmıştır. Çalışmada, ilgili değişkenlerin durağanlılık durumlarını saptamak için en çok kullanılan Augmented (Genişletilmiş) Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri yapılmıştır. Değişkenlere ait birim kök test sonuçları Tablo 4.3'te verilmiştir.

Tablo 4.3: Değişkenlere göre Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Birim Kök	Test Denklemi	ADF Testi		PP Testi	
			t-istatistik	p-değeri	t-istatistik	p-değeri
LGBITH	Düzeyde	Sabitli	-1.5711	0.4875	-1.6258	0.4602
		Sabitli ve Trendli	-1.0503	0.9246	-0.7832	0.9586
	1.Fark	Sabitli	-6.6713	0.0000*	-6.6738	0.0000*
		Sabitli ve Trendli	-6.9673	0.0000*	-7.0634	0.0000*
LGBIHR	Düzeyde	Sabitli	-1.8920	0.3325	-2.0231	0.2761
		Sabitli ve Trendli	-1.3037	0.8723	-1.3222	0.8674
	1.Fark	Sabitli	-5.6743	0.0000*	-5.6789	0.0000*
		Sabitli ve Trendli	-6.0759	0.0001*	-6.0948	0.0001*
LGBDTR	Düzeyde	Sabitli	-1.0859	0.7118	-1.0859	0.7118
		Sabitli ve Trendli	-1.5835	0.7813	-1.8018	0.6847
	1.Fark	Sabitli	-6.5395	0.0000*	-6.5228	0.0000*
		Sabitli ve Trendli	-6.4733	0.0000*	-6.4594	0.0000*
LGSYIH	Düzeyde	Sabitli	-0.8625	0.7895	-0.8633	0.7892
		Sabitli ve Trendli	-1.7626	0.7034	-2.1172	0.5205
	1.Fark	Sabitli	-6.1875	0.0000*	-6.1875	0.0000*
		Sabitli ve Trendli	-6.1552	0.0000*	-6.1553	0.0000*
LKTR	Düzeyde	Sabitli	-0.4949	0.8815	-0.5579	0.8684
		Sabitli ve Trendli	-1.5565	0.7918	-1.6508	0.7537
	1.Fark	Sabitli	-5.8903	0.0000*	-5.8891	0.0000*
		Sabitli ve Trendli	-5.8467	0.0001*	-5.8433	0.0001*
LTTR	Düzeyde	Sabitli	-1.4149	0.5652	-1.4820	0.5321
		Sabitli ve Trendli	-1.3827	0.8505	-1.5374	0.7990
	1.Fark	Sabitli	-6.4409	0.0000*	-6.4364	0.0000*
		Sabitli ve Trendli	-6.5255	0.0000*	-6.5386	0.0000*

*: p<0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.3'teki birim kök test sonuçlarına göre ADF ve PP testi sonuçlarında düzey değerlerinde tüm değişkenlerin birim kök içerdiği ve durağan olmadığı görülmektedir. Tüm değişkenlerin birinci farkları alındığında ise ADF ve PP birim test sonuçlarına göre %1 anlamlılık düzeyinde birim kök içermediği ve durağan olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak logaritması alınmış LGBITH, LGBIHR, LGBDSTD, LGSYIH, LKSTD ve LSTD değişkenlerin birincil farkları alınmış değerlerinin I(1) düzeyinde durağan oldukları tespit edilmiştir. Bundan sonraki testlerde değişkenlerin logaritması ve birincil farkları alınmış hali analizlere dâhil edilecektir.

4.2.3 Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli

Çalışmada toplam 4 farklı VAR modeli kullanılacaktır. Modellerde Gümrük Birliği ülkeleri ile yapılan ihracat ve ithalat değişkenlerinin Gümrük Birliği Anlaşmasının etkisi ile birlikte Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya, Toplam Dış Ticarete, Gümrük Birliği Dışındaki Toplam Dış Ticarete ve Komşu Ülkeler ile Toplam Dış Ticarete etkisi araştırılacaktır. Tüm modellerdeki bağımsız değişkenler ve kukla değişken aynı seçilmiştir. Bu modeller ve açıklamaları aşağıda verilmiştir.

$$\text{Model 1: } \ln\text{GSYIH}_t = \alpha_i + \beta_1 * \ln\text{GBIHR}_t + \beta_2 * \ln\text{GBITH}_t + \beta_3 * \text{KD}_t + \varepsilon_{i,t}$$

$$\text{Model 2: } \ln\text{STD}_t = \alpha_i + \beta_1 * \ln\text{GBIHR}_t + \beta_2 * \ln\text{GBITH}_t + \beta_3 * \text{KD}_t + \varepsilon_{i,t}$$

$$\text{Model 3: } \ln\text{GBDSTD}_t = \alpha_i + \beta_1 * \ln\text{GBIHR}_t + \beta_2 * \ln\text{GBITH}_t + \beta_3 * \text{KD}_t + \varepsilon_i$$

$$\text{Model 4: } \ln\text{KSTD}_t = \alpha_i + \beta_1 * \ln\text{GBIHR}_t + \beta_2 * \ln\text{GBITH}_t + \beta_3 * \text{KD}_t + \varepsilon_{i,t}$$

- GBIHR** : Gümrük Birliği ülkelerine yapılan ihracat (bin ABD \$)
- GBITH** : Gümrük Birliği ülkelerinden yapılan ithalat (bin ABD \$)
- GBDSTD** : Gümrük Birliği dışı toplam dış ticaret (bin ABD \$)
- TD** : Türkiye'nin toplam dış ticareti (bin ABD \$)
- KD** : Komşu ülkeler ile olan toplam dış ticaret (bin ABD \$)
- GSYİH** : Türkiye'nin Gayrisafi Yurtiçi Hasılası (Milyar \$)
- KD** : Kukla Değişken (1996 öncesi:0, 1996 sonrası:1)

$$\text{Model 1: } \ln \text{GSYİH}_t = \alpha_i + \beta_1 * \ln \text{GBIHR}_t + \beta_2 * \ln \text{GBITH}_t + \beta_3 * \text{KD}_t + \varepsilon_{i,t}$$

Modelde çok sayıda gecikmeli terim kullanmak çoklu doğrusallık sorunu oluşturabilmektedir. Ayrıca gecikmeli değerin artması serbestlik derecesi kaybına yol açmaktadır. Çok az sayıda gecikme koymak ise model kurma hatalarına yol açmaktadır. Bu noktada uygun gecikme uzunluğu belirlemek için çeşitli bilgi kriteri belirleme yöntemlerinden birini kullanmak gerekmektedir. Tablo 4.4'te gecikme uzunluğunun belirlenmesi için yapılan testlerin sonucu verilmiştir.

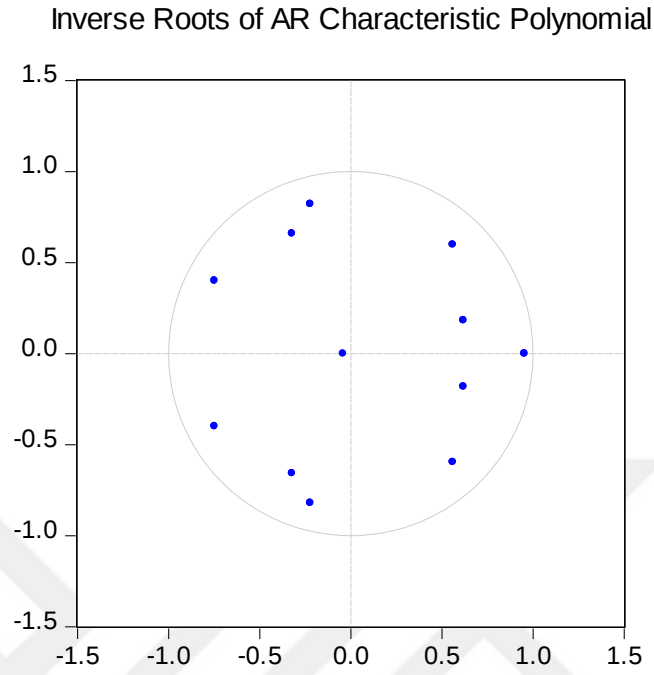
Tablo 4.4: Değişkenlere ait Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	52.19368	NA	8.08E-07	-2.67743	-2.50148	-2.61602
1	98.96735	80.55465	1.47E-07	-4.38708	-3.507342*	-4.08003
2	125.8497	40.32347	8.34E-08	-4.99165	-3.40813	-4.43896
3	146.5715	26.47793*	7.04E-08*	-5.253973*	-2.96667	-4.455643*

* indicates lag order selected by the criterion, LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level), FPE: Final prediction error, AIC: Akaike information criterion, SC: Schwarz information criterion, HQ: Hannan-Quinn information criterion

Analiz için uygun gecikme uzunluğu LR, FPE, AIC ve HQ kriterlerine göre 3. gecikme olarak tespit edilmiştir. Gecikme uzunluğunun tespitinin ardından model doğrulama testleri uygulanmıştır. Tahmin edilen VAR modeline ait normallik, otokorelasyon, değişen varyans ve karakteristik ters kök testinde elde edilen sonuçlar Şekil 4.2 ve Tablo 4.5'te gösterilmiştir.

Şekil 4.2: Model 1 VAR Modelinin Karakteristik Ters Kökleri

Şekil 4.2’de ters kökleri temsil eden noktaların birim çember içerisinde kalması test sonucunun tutarlı olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 4.5: Model 1 Otokorelasyon, Değişen Varyans ve Normallik Test Sonuçları

Null hypothesis: No serial correlation at lag h						
Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	9.107110	16	0.9089	0.541125	(16, 49.5)	0.9108
2	17.41919	16	0.3590	1.117192	(16, 49.5)	0.3660
3	11.87232	16	0.7527	0.723444	(16, 49.5)	0.7571

Null hypothesis: No serial correlation at lags 1 to h						
Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	9.107110	16	0.9089	0.541125	(16, 49.5)	0.9108
2	24.28066	32	0.8341	0.702608	(32, 45.8)	0.8516
3	38.03701	48	0.8480	0.667947	(48, 32.9)	0.9004

Değişen Varyans Testi		
Ki-Kare	Df	Prop.
210.3120	210	0,4810

Normallik Testi			
Component	Jarque-Bera	Df	Prob.
1	0.492411	2	0.7818
2	0.250245	2	0.8824
3	2.517652	2	0.2840
4	18.93399	2	0.0001
Joint	22.19430	8	0.0046

Tablo 4.5'te yer alan test sonuçlarına göre üçüncü gecikme uzunluğunda kurulan VAR modelinde seriler arasında otokorelasyon problemi ve değişen varyans sorununun bulunmadığı, değişkenlerin (GSYİH, İTH, İHR) normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla kurulmuş olan Model 1, VAR'ın tüm kararlılık şartlarını sağlamaktadır.

Tablo 4.6: Model 1 VAR Modeli Tahmin Sonuçları

	DLGSYIH	DLGBITH	DLGBIHR	KD
DLGSYIH(-1)	0.309143 (0.43195) [0.71569]	0.226807 (0.55296) [0.41017]	-0.465622 (0.41832) [-1.11307]	-0.926751 (0.45712) [-2.02736]*
DLGSYIH(-2)	-0.160696 (0.25888) [-0.62074]	-0.096815 (0.33140) [-0.29214]	-0.129393 (0.25071) [-0.51611]	-0.002461 (0.27396) [-0.00898]
DLGSYIH(-3)	-0.509884 (0.25812) [-1.97541]	-0.694774 (0.33043) [-2.10265]*	-0.203999 (0.24997) [-0.81609]	-0.474829 (0.27316) [-1.73831]
DLGBITH(-1)	-0.529284 (0.37258) [-1.42059]	-0.551211 (0.47696) [-1.15568]	0.359272 (0.36082) [0.99570]	1.114760 (0.39429) [2.82726]**
DLGBITH(-2)	0.158201 (0.27537) [0.57450]	-0.066635 (0.35252) [-0.18903]	-0.040109 (0.26668) [-0.15040]	0.359448 (0.29142) [1.23345]
DLGBITH(-3)	0.436257 (0.28494) [1.53106]	0.547279 (0.36476) [1.50037]	0.023433 (0.27595) [0.08492]	0.140560 (0.30154) [0.46614]
DLGBIHR(-1)	0.469190 (0.23067) [2.03406]*	0.444656 (0.29529) [1.50584]	0.054384 (0.22339) [0.24345]	-0.555135 (0.24411) [-2.27414]*
DLGBIHR(-2)	0.013505 (0.26232) [0.05148]	-0.222553 (0.33581) [-0.66274]	-0.069319 (0.25404) [-0.27287]	-0.024284 (0.27760) [-0.08748]
DLGBIHR(-3)	0.269433 (0.25699) [1.04841]	0.323786 (0.32899) [0.98419]	0.612794 (0.24888) [2.46219]*	0.407954 (0.27197) [1.50001]
KD(-1)	0.185950 (0.17316) [1.07384]	-0.279343 (0.22168) [-1.26014]	-0.060473 (0.16770) [-0.36060]	0.882556 (0.18325) [4.81603]**
KD(-2)	-0.561418 (0.29147) [-1.92615]	-0.219011 (0.37313) [-0.58696]	0.230473 (0.28227) [0.81649]	0.542545 (0.30845) [1.75891]
KD(-3)	0.383026 (0.22050) [1.73708]	0.426305 (0.28227) [1.51026]	-0.160348 (0.21354) [-0.75090]	-0.384422 (0.23335) [-1.64742]
C	0.013926 (0.07047) [0.19762]	0.135348 (0.09021) [1.50040]	0.053595 (0.06824) [0.78535]	-0.034248 (0.07457) [-0.45926]

Standart Hatalar parantez () içerisinde, t istatistik değerleri ise köşeli parantez [] içerisinde gösterilmiştir.

Tablo 4.6’da, Model 1 için tahmin edilen katsayılar bulunmaktadır. * sembolü %5, ** sembolü ise %1 düzeyinde anlamlı olduklarını belirtmek için kullanılmıştır. GSYİH’ya ait denklemde, bir dönem gecikmeli ihracat değişkeninin %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. İthalat değişkenine ait denklemde, üç dönem gecikmeli GSYİH değişkeninin %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. İhracat değişkenine ait denklemde, üç dönem gecikmeli ihracat değişkeninin %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki yorum haricinde VAR modelinde tahmin edilen katsayılar genel olarak yorumlanmamaktadır. Bunun nedeni ise yorumlamanın güç olmasıdır. Tablo 4.6’da yer alan 3 gecikme uzunluğunda 52 tane parametre tahminin olması, dolayısıyla analize konu olan değişken sayısının ya da gecikme uzunluğunun artması durumunda parametre sayısında artış olacak ve bu durumda katsayıları yorumlamak daha zorlaşacak ve anlamsızlaşacaktır. Bu sebeple VAR analizinde katsayılar yorumlanmayıp, değişkenler arasında nedensellik ilişkisine, etki-tepki fonksiyonlarına ve varyans ayrıştırmasına bakılacaktır.

4.2.3.1 Granger Nedensellik Analizi

Değişkenler arasındaki nedenselliğin sınanması için Granger Nedensellik Analizi yapılmıştır. Tablo 4.7’de Granger Nedensellik Analiz sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 4.7: Model 1 VAR Modeline dayalı Granger Nedensellik Analizi

Dependent variable: DLGSYIH			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DLGBITH	6.634744	3	0.0845
DLGBIHR	5.074592	3	0.1664
KD	4.665387	3	0.1980
All	23.40643	9	0.0053
Dependent variable: DLGBITH			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DLGSYIH	4.864853	3	0.1820
DLGBIHR	4.373670	3	0.2238
KD	4.250456	3	0.2357
All	16.28419	9	0.0612
Dependent variable: DLGBIHR			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DLGSYIH	2.433611	3	0.4874
DLGBITH	1.117889	3	0.7728
KD	0.721499	3	0.8681
All	5.162715	9	0.8199
Dependent variable: KD			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DLGSYIH	7.001419	3	0.0719
DLGBITH	9.256739	3	0.0261
DLGBIHR	8.609547	3	0.0350
All	23.47035	9	0.0052

Tablo 4.7’de yer alan sonuçlara göre GSYİH, İTH ve İHR değişkenlerinin bağımlı değişken olduğu durumlarda diğer hiçbir değişken Granger nedeni değildir. Ayrıca bağımsız değişken olan KD’nin bağımlı değişkeninden diğer bağımlı değişkenlere doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmemektedir.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek amacıyla Johansen Eşbütünleşme Testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 4.9’da yer almaktadır.

Tablo 4.8: Akaike ve Schwarz Bilgi Kriterlerine göre Model Seçimi

Data Trend:	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Rank or No. of CEs	No Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept Trend	Intercept Trend
Akaike Information Criteria by Rank (rows) and Model (columns)					
0	-4.765352	-4.765352	-4.563217	-4.563217	-4.399831
1	-4.801911	-4.776875	-4.624972	-4.847387*	-4.732498
2	-4.732107	-4.649986	-4.554465	-4.771135	-4.713175
3	-4.445264	-4.414144	-4.362604	-4.615248	-4.577813
4	-4.001126	-3.971654	-3.971654	-4.205412	-4.205412
Schwarz Criteria by Rank (rows) and Model (columns)					
0	-2.632303*	-2.632303*	-2.252414	-2.252414	-1.911274
1	-2.313354	-2.243880	-1.958661	-2.136637	-1.888433
2	-1.888042	-1.717044	-1.532646	-1.660439	-1.513602
3	-1.245691	-1.081255	-0.985277	-1.104605	-1.022732
4	-0.446045	-0.238819	-0.238819	-0.294823	-0.294823

* Sembolü en düşük değeri veren kriterlere göre seçilmesi önerilen modeli göstermektedir.

Eşbütünleşme Testi için Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerine göre yapılan test sonucunda önerilen en düşük değer Akaike Bilgi Kriteri’ne göre 4’üncü model olarak seçilmiştir.

Tablo 4.9: Johansen Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

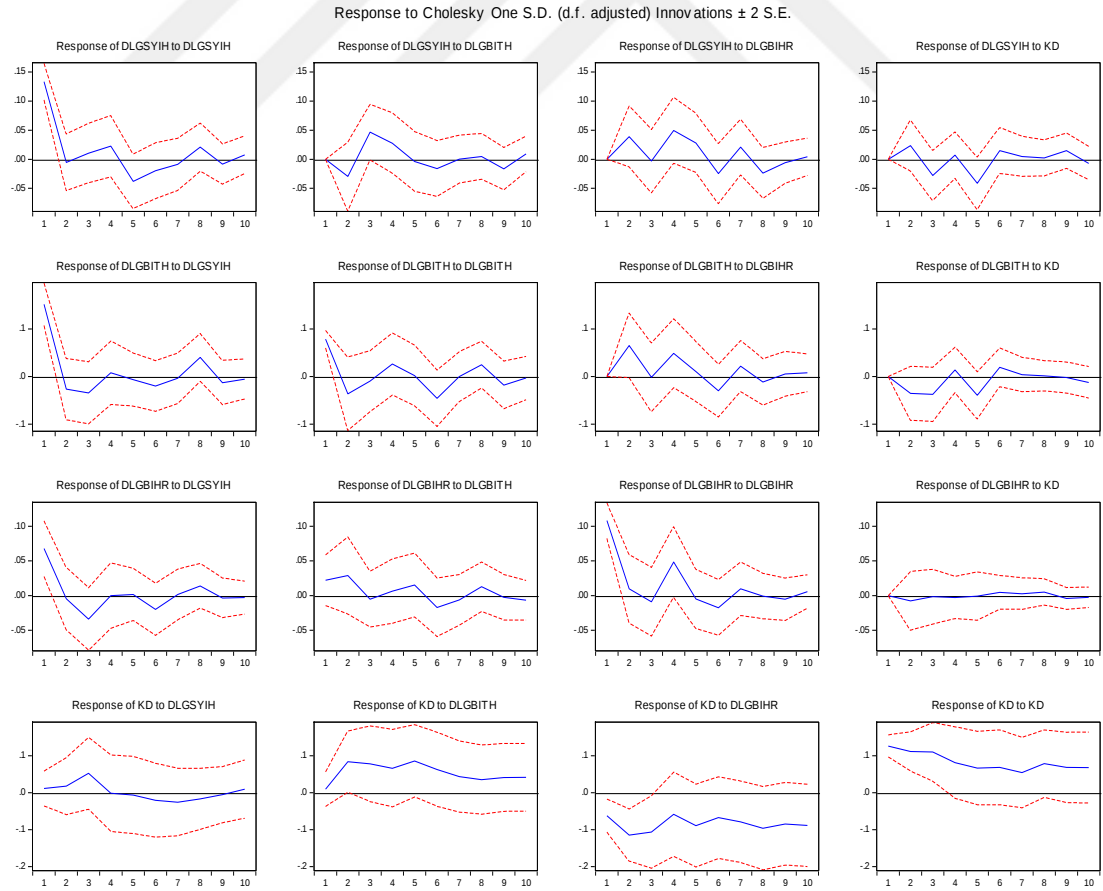
Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None	0.549976	59.47684	63.87610	0.1109
At most 1	0.354696	31.53090	42.91525	0.4141
At most 2	0.301206	16.19972	25.87211	0.4766
At most 3	0.099181	3.655770	12.51798	0.7912
Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None	0.549976	27.94593	32.11832	0.1487
At most 1	0.354696	15.33118	25.82321	0.6047
At most 2	0.301206	12.54395	19.38704	0.3662
At most 3	0.099181	3.655770	12.51798	0.7912

Tablo 4.9’da Eşbütünleşme analiz kapsamında İz İstatistiği ve Maksimum Özdeğer İstatistik değerleri tespit edilmiştir. Analizde elde edilen koentegrasyon sonuçlarına göre, test istatistikleri kritik değerleri aşmamaktadır. Bu nedenle temel hipotez kabul edilmekte ve değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisi bulunmamaktadır. Analiz sonucunda değişkenler arası koentegrasyon ilişkisi bulunamadığından uzun dönem ilişkileri incelemek için etki tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması analizine yer verilecektir.

4.2.3.2. Etki-Tepki Testi

Ekonometrik modelde serilere herhangi bir şok verildiğinde diğerlerinin bu şoktan nasıl etkilendiğini görmek için etki-tepki fonksiyonlarının grafiklerine bakılarak karar verilir. Etki-tepki sonuçları da aynı şekilde tablolar halinde gösterilebilir. Model 1’e ait etki-tepki grafikleri Şekil 4.3’te verilmiştir.

Şekil 4.3: Etki-Tepki Analiz Grafiği

Şekil 4.3'te kesikli çizgiler güven aralığını, düz çizgiler ise nokta tahminlerini göstermektedir. Etki-Tepki analiz grafiği sonuçlarına göre;

- GSYİH değişkenindeki bir birimlik şoka kendisi, İTH ve İHR değişkenleri de aynı dönemde ve aynı düzeyde tepki vermektedir. İlk iki üç dönemde tüm değişkenlerde azalma görülürken 3. dönemden sonra yükselme görülmekte olsa da arada azalmalar yine görülmektedir. 9. dönemden sonra hafif sapmalarla dengede hareket ettiği görülmektedir.
- İTH değişkenindeki bir birimlik şok etkisi kendisinde ve GSYİH değişkenlerinde ilk iki dönem düşme görünse de dönemsel olarak artma ve azalmalar görülmektedir. 7. dönemden sonra GSYİH değişkeni hafif sapmalar olsa da dengede hareket ettiği görülmektedir. İTH değişkeni ilk iki dönem çok küçük yükselme olarak tepki vermektedir. 5. döneme kadar ters tepki vermekte, sonrasında ise aynı yönde tepki vermektedir. Son dönemlerde genel olarak dengede hareket ettiği görülmektedir.
- İHR değişkenindeki bir birimlik şok etkisi İTH ve GSYİH değişkenlerinde ilk iki dönem artma görünse de dönemsel olarak artma ve azalmalar görülmektedir. 7. dönemden sonra iki değişkende hafif sapmalar ile birlikte dengede hareket ettiği görülmektedir.

4.2.3.3 Varyans Ayırıştırma Analizi

Varyans ayırıştırması, bir serideki değişimin % kaçını kendi, % kaçını diğer değişkenlerden kaynaklandığını tespit etmek amacıyla başvuru bir yöntemdir. Analizde bir serinin değişimi %100'e yakın bir değeri kendi başına açıklıyorsa bu değişken dışsal değişken olarak ifade edilmektedir. Varyans ayırıştırması makro değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koymaya yaramaktadır. Varyans ayırıştırmasında 10 dönemlik bir zaman dilimi içerisinde elde edilen sonuçlar aşağıda Tablo 4.10'da verilmiştir.

Tablo 4.10: Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Variance Decomposition of DLGSYIH:

Period	S.E.	DLGSYIH	DLGBITH	DLGBIHR	KD
1	0.133575	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.144304	85.81351	4.180616	7.361206	2.644664
3	0.154560	75.27968	12.72282	6.455232	5.542266
4	0.166375	66.80106	13.75341	14.47414	4.971388
5	0.177854	62.99173	12.08228	15.17009	9.755899
6	0.181931	61.37446	12.32143	16.32130	9.982806
7	0.183420	60.60690	12.12232	17.37703	9.893758
8	0.186199	60.08001	11.83250	18.47201	9.615488
9	0.187758	59.27407	12.38166	18.26418	10.08009
10	0.188317	59.08936	12.54864	18.20790	10.15410

Variance Decomposition of DLGBITH:

Period	S.E.	DLGSYIH	DLGBITH	DLGBIHR	KD
1	0.170995	78.83520	21.16480	0.000000	0.000000
2	0.191730	64.60319	20.40622	11.60974	3.380852
3	0.198550	63.20997	19.26072	10.83014	6.699165
4	0.206855	58.38559	19.38386	15.59827	6.632290
5	0.210910	56.25271	18.65520	15.25049	9.841600
6	0.219586	52.70447	21.54795	15.87601	9.871580
7	0.220751	52.17665	21.32123	16.69724	9.804878
8	0.226132	52.93901	21.54603	16.16675	9.348218
9	0.227253	52.72860	21.93598	16.07068	9.264741
10	0.227796	52.53199	21.84786	16.11483	9.505325

Variance Decomposition of DLGBIHR:

Period	S.E.	DLGSYIH	DLGBITH	DLGBIHR	KD
1	0.129359	27.39151	2.906929	69.70156	0.000000
2	0.133193	25.95891	7.444157	66.26862	0.328315
3	0.137842	30.27613	7.095957	62.30692	0.320992
4	0.146197	26.91447	6.494337	66.26689	0.324295
5	0.147064	26.61003	7.465545	65.59937	0.325061
6	0.150470	27.16548	8.428715	63.99835	0.407455
7	0.150943	27.00615	8.549823	64.00781	0.436214
8	0.152211	27.40445	9.108363	62.94886	0.538331
9	0.152423	27.38037	9.112994	62.89550	0.611135
10	0.152734	27.30881	9.272492	62.78150	0.637202

Variance Decomposition of KD:

Period	S.E.	DLGSYIH	DLGBITH	DLGBIHR	KD
1	0.141358	0.624941	0.460532	19.20805	79.70648
2	0.229966	0.831008	13.48999	32.10459	53.57440
3	0.291652	3.731519	15.52575	33.21984	47.52289
4	0.315412	3.193018	17.66758	31.84269	47.29671
5	0.345383	2.696927	20.93045	33.19733	43.17529
6	0.364492	2.732586	21.77932	33.21219	42.27590
7	0.380190	2.956157	21.33979	34.82670	40.87735
8	0.401833	2.816960	19.86618	36.92099	40.39588
9	0.418247	2.617112	19.30282	38.14048	39.93959
10	0.434949	2.470065	18.75110	39.41505	39.36379

Cholesky Ordering: DLGSYIH DLGBITH DLGBIHR KD

Tablo 4.10’da yer alan bilgilere göre GSYİH bağımlı değişken olduğu durumda birinci dönemde GSYİH varyansındaki değişimin tamamı kendisinden kaynaklanmaktadır. Birinci dönemde bu oranının %100 olması GSYİH değişkenin dışsal bir değişken olduğunun göstergesidir. Bu oranın daha sonraki dönemlerde düştüğü gözlemlenmektedir. 10. dönemde GSYİH kendi varyansının %59.08’ini, GBİTH değişkeni %12.54’ünü ve GBİHR değişkeni %18.20’sini açıklamaktadır.

Birinci dönemde GBİTH varyansındaki değişimin %21.16’sı kendisinden kalan %78.83’ü ise GSYİH değişkeninden kaynaklanmaktadır. Bu oranın daha sonraki dönemlerde arttığı gözlemlenmektedir. 10. dönemde GBİTH kendi varyansının %21.84’ünü, GSYİH değişkeni %52.53’ünü ve GBİHR değişkeni %16.11’ini açıklamaktadır.

Birinci dönemde GBİHR varyansındaki değişimin %69.70’ini kendisinden, %27.39 ise GSYİH değişkeninden ve %2.90’ı GBİTH değişkeninden kaynaklanmaktadır. Bu oranın daha sonraki dönemlerde arttığı gözlemlenmektedir. 10. dönemde GBİHR kendi varyansının %62.78’ini, GSYİH değişkeni %2.47’ünü ve GBİTH değişkeni %18.75’ini açıklamaktadır.

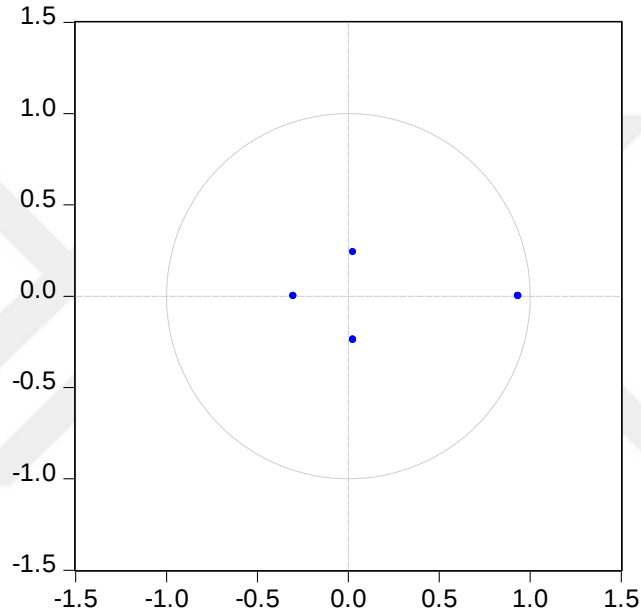
$$\text{Model 2: } \ln TDT_t = \alpha_i + \beta_1 * \ln GBİHR_t + \beta_2 * \ln GBİTH_t + \beta_3 * KD_t + \varepsilon_{i,t}$$

Tablo 4.11: Değişkenlere ait Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	73.35137	NA	1.99e-07	-4.079493	-3.899921	-4.018253
1	116.5249	73.64887*	4.05e-08*	-5.677932	-4.780073*	-5.371737*
2	125.3865	13.03177	6.44e-08	-5.258027	-3.641880	-4.706875
3	138.5073	16.20815	8.54e-08	-5.088667	-2.754233	-4.292558
4	158.4529	19.94558	8.52e-08	-5.320760	-2.268039	-4.279695
5	182.2476	18.19589	8.32e-08	-5.779268*	-2.008259	-4.493246

Tablo 4.11’de Model 2’ye ait gecikme uzunluğu AIC bilgi kriteri hariç diğerk tüm bilgi kriterlerine göre 1. gecikme olarak tespit edilmiştir. Gecikme uzunluğunun tespitinin ardından model doğrulama testleri uygulanmıştır. Tahmin edilen VAR modeline ait normallik, otokorelasyon, değışen varyans ve karakteristik ters kök testinde elde edilen sonuçlar Şekil 4.4 ve Tablo 4.12’de gösterilmiştir.

Şekil 4.4: Model 2 VAR Modelinin Karakteristik Ters Kökleri

Tablo 4.12: Model 2 Otokorelasyon, Değişen Varyans ve Normallik Test Sonuçları

Null hypothesis: No serial correlation at lag h						
Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	16.57175	16	0.4138	1.049142	(16, 80.1)	0.4168

Null hypothesis: No serial correlation at lags 1 to h						
Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	16.57175	16	0.4138	1.049142	(16, 80.1)	0.4168

Normallik Testi			
Component	Jarque-Bera	df	Prob.
1	1.427144	2	0.4899
2	0.630795	2	0.7295
3	2.697774	2	0.2595
4	831.4258	2	0.0000
Joint	836.1815	8	0.0000

Değişen Varyans		
Chi-sq	df	Prob.
83.97551	70	0.1218

Tablo 4.12’de yer alan test sonuçlarına göre birinci gecikme uzunluğunda kurulan VAR modelinde seriler arasında otokorelasyon problemi ve değişen varyans sorununun bulunmadığı, değişkenlerin (GSYİH, GBİTH, GBİHR) normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla kurulmuş olan Model 2, VAR’ın tüm kararlılık şartlarını sağlamaktadır. VAR model şartları sağlandıktan sonra var modeli kurulmuş ve sonuçlar Tablo 4.13’de gösterilmiştir.

Tablo 4.13: Model 2 VAR Modeli Tahmin Sonuçları

	DLTDT	DLGBITH	DLGBIHR	KD
DLTDT(-1)	-0.729987 (0.41885) [-1.74283]	-1.022453 (0.50616) [-2.02000]*	-0.535238 (0.36837) [-1.45298]	-0.134292 (0.47951) [-0.28006]
DLGBITH(-1)	0.295633 (0.27812) [1.06298]	0.243175 (0.33609) [0.72353]	0.313722 (0.24460) [1.28259]	0.363143 (0.31839) [1.14055]
DLGBIHR(-1)	0.553094 (0.28504) [1.94041]	0.845716 (0.34446) [2.45520]*	0.229987 (0.25069) [0.91743]	-0.340918 (0.32632) [-1.04475]
KD(-1)	-0.013858 (0.04819) [-0.28759]	-0.065179 (0.05823) [-1.11933]	-0.028508 (0.04238) [-0.67271]	0.945975 (0.05516) [17.1486]**
C	0.081802 (0.04326) [1.89098]	0.105445 (0.05228) [2.01705]*	0.117284 (0.03805) [3.08270]**	0.074407 (0.04952) [1.50245]

Standart Hatalar parantez () içerisinde ve t İstatistik değerleri ise köşeli parantez [] içerisinde gösterilmiştir.

Tablo 4.13'te, Model 2 için tahmin edilen katsayılar bulunmaktadır. * sembolü %5, ** sembolü ise %1 düzeyinde anlamlı olduklarını belirtmek için kullanılmıştır. GBİTH'e ait denklemde, 1 gecikmeli toplam dış ticaret, gecikmeli ihracat ve sabit değişkeninin, %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. İhracat değişkenine ait denklemde, sabit değişkeninin %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. VAR modeline ait R^2 değeri 0,12 olarak tespit edilmiştir.

Yukarıdaki yorum haricinde VAR modelinde tahmin edilen katsayılar genel olarak yorumlanmamaktadır. Bunun nedeni ise yorumlamanın güç olmasıdır. Tablo 4.13'te yer alan 1 gecikme uzunluğunda 20 tane parametre tahminin olması, dolayısıyla analize konu olan değişken sayısının ya da gecikme uzunluğunun artması durumunda parametre sayısında artış olacak ve bu durumda katsayıları yorumlamak daha zorlaşacak ve anlamsızlaşacaktır. Bu sebeple VAR analizinde katsayılar yorumlanmayıp, değişkenler arasında nedensellik ilişkisine, etki-tepki fonksiyonlarına ve varyans ayrıştırmasına bakılacaktır.

4.2.3.4. Granger Nedensellik Analizi

Değişkenler arasındaki nedenselliğin sınanması için Granger Nedensellik Analizi yapılmıştır. Tablo 4.14’te Granger Nedensellik analiz sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 4.14: Model 2 VAR Modeline dayalı Granger Nedensellik Analizi

Dependent variable: DLTDT			
Excluded	Chi-sq	Df	Prob.
DLGBITH	1.129924	1	0.2878
DLGBIHR	3.765198	1	0.0523
KD	0.082708	1	0.7737
All	4.615287	3	0.2022
Dependent variable: DLGBITH			
Excluded	Chi-sq	Df	Prob.
DLTDT	4.080399	1	0.0434
DLGBIHR	6.028024	1	0.0141
KD	1.252889	1	0.2630
All	9.293799	3	0.0256
Dependent variable: DLGBIHR			
Excluded	Chi-sq	Df	Prob.
DLTDT	2.111153	1	0.1462
DLGBITH	1.645042	1	0.1996
KD	0.452543	1	0.5011
All	3.183078	3	0.3643
Dependent variable: KD			
Excluded	Chi-sq	Df	Prob.
DLTDT	0.078436	1	0.7794
DLGBITH	1.300859	1	0.2541
DLGBIHR	1.091500	1	0.2961
All	3.526771	3	0.3173

Tablo 4.14’te yer alan sonuçlara göre TDT ve GBİHR değişkenlerinin bağımlı değişken olduğu durumlarda diğer hiçbir bağımsız değişken Granger nedeni değildir. GBİTH değişkeninin bağımlı değişken olduğu denklemde TDT ve GBİHR bağımsız değişkenlerinin GBİTH değişkenine %5 anlamlılık düzeyinde etki ettikleri görülmektedir. Toplam dış ticaret ve ihracat değerlerinin ithalat değerlerine etki ettiği görülmektedir.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek amacıyla Johansen Eşbütünleşme Testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 4.15’te yer almaktadır.

Tablo 4.15: Akaike ve Schwarz Bilgi Kriterlerine göre Model Seçimi

Data Trend:	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Rank or	No Intercept	Intercept	Intercept	Intercept	Intercept
No. of CEs	No Trend	No Trend	No Trend	Trend	Trend
Akaike Information Criteria by Rank (rows) and Model (columns)					
0	-4.425301	-4.425301	-4.247406	-4.247406	-4.066782
1	-5.048297	-5.058343	-4.933615	-4.879561	-4.739646
2	-5.143923	-5.150811*	-5.078055	-5.027584	-4.941628
3	-4.999024	-5.138674	-5.109624	-5.065398	-5.031504
4	-4.568817	-4.736584	-4.736584	-4.655635	-4.655635
Schwarz Criteria by Rank (rows) and Model (columns)					
0	-3.728688	-3.728688	-3.376639	-3.376639	-3.021862
1	-4.003378*	-3.969885	-3.714542	-3.616950	-3.346419
2	-3.750696	-3.670509	-3.510675	-3.373127	-3.200095
3	-3.257491	-3.266526	-3.193937	-3.019097	-2.941664
4	-2.478978	-2.472591	-2.472591	-2.217489	-2.217489

Eşbütünleşme testi için Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerine göre yapılan test sonucunda önerilen en düşük değer Akaike Bilgi Kriteri’ne göre 2’nci model olarak seçilmiştir.

Tablo 4.16: Eşbütünleşme Analiz Sonuçları

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.673566	83.51745	54.07904	0.0000
At most 1 *	0.439516	42.09491	35.19275	0.0077
At most 2 *	0.377710	20.67357	20.26184	0.0439
At most 3	0.080933	3.122672	9.164546	0.5580
Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.673566	41.42254	28.58808	0.0007
At most 1	0.439516	21.42134	22.29962	0.0660
At most 2 *	0.377710	17.55090	15.89210	0.0272
At most 3	0.080933	3.122672	9.164546	0.5580

Tablo 4.16’da Eşbütünleşme analiz kapsamında İz İstatistiği ve Maksimum Özdeğer İstatistik değerleri tespit edilmiştir. İz İstatistiği analizinde elde edilen koentegrasyon sonuçlarına göre, test istatistikleri %5 kritik değerleri aşmaktadır. Bu nedenle temel hipotez kabul edilmemekte ve değişkenler arasında en az 3 kointegrasyon ilişkisi bulunmaktadır. TDT, İHR ve İHT değişkenleri arasında uzun dönemde bir ilişki olduğu tespit edilmiş ve değişkenlerin birlikte hareket ettiği tespit edilmiştir. Bu sonuçla değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir.

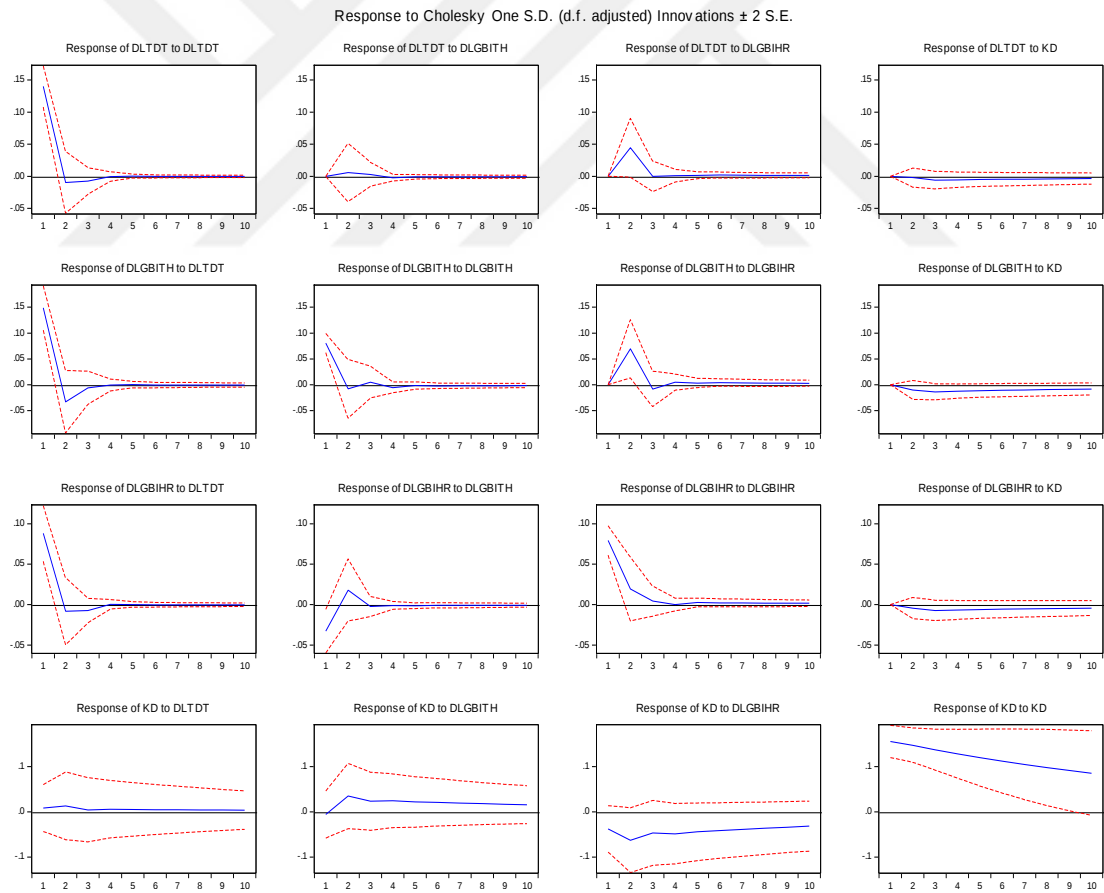
4.2.3.5. Etki-Tepki Testi

Ekonometrik modelde serilere herhangi bir şok verildiğinde diğerlerinin bu şoktan nasıl etkilendiğini görmek için etki-tepki fonksiyonlarının grafiklerine bakılarak karar verilir. Etki-tepki sonuçları da aynı şekilde tablolar halinde gösterilebilir. Model 2’ye ait etki-tepki grafikleri Şekil 4.5’te verilmiştir.

Şekil 4.5’te kesikli çizgiler güven aralığını, düz çizgiler ise nokta tahminlerini göstermektedir. Etki-tepki analiz grafiği sonuçlarına göre; ilk olarak toplam dış ticaretteki bir birimlik şoklar gözlemlendiğinde ithalat ve ihracat değişkenlerinde ilk

iki dönem sert düşmeler olsa da ikinci dönemden dördüncü döneme kadar yavaş bir artış gözlemlenmiştir. Dördüncü dönemin sonunda şokun etkisi sıfırlanmış ve etkisi kaybolmuştur. Son döneme kadar da şokun etkisi bulunmamaktadır. İthalat değişkeninde bir birimlik şokun etkilerine bakıldığında toplam dış ticarete ilk 4 dönemde çok küçük etkiler görünmüş olsa da genel olarak etkisi kaybolmuştur. İhracat değişkenine ise etkisi olarak ilk 2 dönemde ani artış olmuştur. Üçüncü dönemin sonuna kadar ise ani azalma olmuştur. 4. dönemden itibaren şokun etkisi kaybolmuştur. İhracat değişkenindeki bir birimlik şokların etkisine bakıldığında toplam dış ticaret ve ithalat değişkenleri yaklaşık aynı tepkiyi vermekle birlikte ilk iki dönemde ani artış, 3. dönemde ani azalış göstermiştir. 4. dönemden itibaren şokun etkisi sıfırlanmıştır.

Şekil 4.5: Etki-Tepki Analiz Grafiği

Model 2 için yapılan Varyans Ayrıştırma Analiz sonuçları Tablo 4.17’de verilmiştir.

Tablo 4.17: Varyans Ayırıştırma Analiz sonuçları

Variance Decomposition of DLTDT					
Period	S.E.	DLTDT	DLGBITH	DLGBIHR	KD
1	0.139942	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.147274	90.71564	0.156794	9.106188	0.021373
3	0.147611	90.55810	0.195392	9.064999	0.181509
4	0.147738	90.40336	0.218811	9.052699	0.325126
5	0.147834	90.28669	0.222181	9.051273	0.439858
6	0.147923	90.17833	0.225478	9.057127	0.539064
7	0.147999	90.08622	0.228010	9.059743	0.626029
8	0.148065	90.00555	0.230428	9.062116	0.701908
9	0.148123	89.93530	0.232495	9.064146	0.768059
10	0.148174	89.87398	0.234305	9.065956	0.825755

Variance Decomposition of DLGBITH:					
Period	S.E.	DLTDT	DLGBITH	DLGBIHR	KD
1	0.169114	77.18186	22.81814	0.000000	0.000000
2	0.186262	66.75547	18.98069	13.96824	0.295601
3	0.187097	66.26423	18.88573	14.02971	0.820332
4	0.187644	65.87878	18.85537	14.01923	1.246614
5	0.188020	65.61598	18.78681	13.99713	1.600086
6	0.188375	65.36944	18.72805	13.99610	1.906410
7	0.188676	65.16213	18.67708	13.98758	2.173206
8	0.188940	64.98061	18.63314	13.98141	2.404840
9	0.189169	64.82326	18.59487	13.97577	2.606098
10	0.189370	64.68631	18.56160	13.97099	2.781097

Variance Decomposition of DLGBIHR:					
Period	S.E.	DLTDT	DLGBITH	DLGBIHR	KD
1	0.123076	51.27782	7.095937	41.62624	0.000000
2	0.126224	49.17995	8.774026	41.92288	0.123141
3	0.126747	49.12232	8.737514	41.69234	0.447824
4	0.126928	48.98249	8.721232	41.57328	0.722997
5	0.127104	48.84675	8.709310	41.49630	0.947639
6	0.127251	48.73440	8.694793	41.42816	1.142651
7	0.127381	48.63570	8.683064	41.36832	1.312921
8	0.127493	48.55025	8.672801	41.31579	1.461160
9	0.127592	48.47571	8.663898	41.27021	1.590188
10	0.127677	48.41081	8.656125	41.23049	1.702570

Variance Decomposition of KD:					
Period	S.E.	DLTDT	DLGBITH	DLGBIHR	KD
1	0.160206	0.264738	0.139351	5.541074	94.05484
2	0.229319	0.446211	2.378277	10.19108	86.98443
3	0.272277	0.342045	2.417308	10.16282	87.07783
4	0.305789	0.303282	2.547210	10.56977	86.57974
5	0.332089	0.279883	2.589029	10.72755	86.40354
6	0.353519	0.265286	2.624951	10.84676	86.26300
7	0.371213	0.254811	2.648186	10.92495	86.17205
8	0.386010	0.247180	2.665701	10.98368	86.10344
9	0.398485	0.241386	2.678835	11.02787	86.05191
10	0.409072	0.236883	2.689089	11.06233	86.01170

Cholesky Ordering: DLTDT DLGBITH DLGBIHR KD

Tablo 4.17’de yer alan bilgilere göre birinci dönemde TDT varyansındaki değişimin tamamı kendisinden kaynaklanmaktadır. Birinci dönemde bu oranının %100 olması, TDT değişkeninin dışsal bir değişken olduğunun göstergesidir. Bu oranın daha sonraki dönemlerde düştüğü gözlemlenmektedir. 10. dönemde TDT kendi varyansının %89,87’sini ve GBİHR değişkeni %9.06’sını açıklamaktadır.

Birinci dönemde GBİTH varyansındaki değişimin %21,81’i kendisinden kalan %77,18’i ise TDT değişkeninden kaynaklanmaktadır. Bu oranın daha sonraki dönemlerde arttığı gözlemlenmektedir. 10. dönemde GBİTH kendi varyansının %18,56’sını, TDT değişkeni %64,68’ini ve GBİHR değişkeni %13,97’sini açıklamaktadır.

Birinci dönemde GBİHR varyansındaki değişimin %41,62’sini kendisinden, %51,27’sini ise TDT değişkeninden ve %7.09’unu GBİTH değişkeninden kaynaklanmaktadır. Bu oran daha sonraki dönemlerde arttığı gözlemlenmektedir. 10. dönemde GBİHR kendi varyansının %41,23’ünü, TDT değişkeni %48,41’ini ve GBİTH değişkeni %8,65’ini açıklamaktadır.

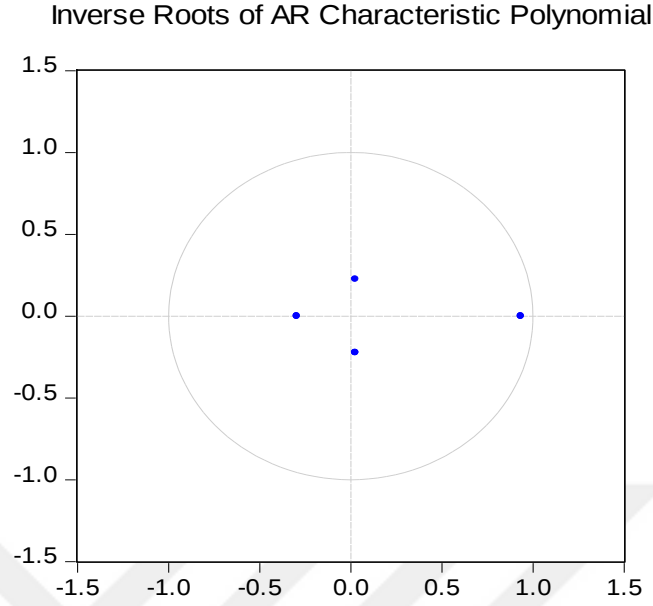
$$\text{Model 3: } \ln\text{GBD}\text{TDT}_t = \alpha_i + \beta_1 * \ln\text{GBIHR}_t + \beta_2 * \ln\text{GBITH}_t + \beta_3 * \text{KD}_t + \varepsilon_{i,t}$$

Tablo 4.18: Değişkenlere ait Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	54.86298	NA	6.42e-07	-2.906456	-2.728702	-2.845096
1	99.71113	76.88253*	1.25e-07*	-4.554922*	-3.666151*	-4.248118*
2	109.8271	15.02945	1.81e-07	-4.218692	-2.618905	-3.666446
3	122.6315	16.09698	2.41e-07	-4.036087	-1.725284	-3.238398
4	137.2962	15.08362	3.20e-07	-3.959780	-0.937961	-2.916649

Tablo 4.18’de Model 3’e ait gecikme uzunluğu tüm bilgi kriterlerine göre 1. gecikme olarak tespit edilmiştir. Gecikme uzunluğunun tespitinin ardından model doğrulama testleri uygulanmıştır. Tahmin edilen VAR modeline ait normallik, otokorelasyon, değişen varyans ve karakteristik ters kök testinde elde edilen sonuçlar Şekil 4.6 ve Tablo 4.19’da gösterilmiştir.

Şekil 4.6: Model 3 VAR Modelinin Karakteristik Ters Kökleri

Tablo 4.19: Model 3 Otokorelasyon, Değişen Varyans ve Normallik Test Sonuçları

Null hypothesis: No serial correlation at lag h						
Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	16.80911	16	0.3981	1.065666	(16, 80.1)	0.4010
Null hypothesis: No serial correlation at lags 1 to h						
Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	16.80911	16	0.3981	1.065666	(16, 80.1)	0.4010
Normallik Testi						
Component	Jarque-Bera	df	Prob.			
1	2.341032	2	0.3102			
2	2.229778	2	0.3280			
3	0.878812	2	0.6444			
4	764.6193	2	0.0000			
Joint	770.0689	8	0.0000			
Değişen Varyans						
Chi-sq	df	Prob.				
87.68708	70	0.0749				

Tablo 4.19’da yer alan test sonuçlarına göre birinci gecikme uzunluğunda kurulan VAR modelinde seriler arasında otokorelasyon problemi ve değişen varyans sorununun bulunmadığı, değişkenlerin (GBDTRD, GBİTH, GBİHR) normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla kurulmuş olan Model 3 VAR’ın tüm kararlılık şartlarını sağlamaktadır.

VAR Model şartları sağlandıktan sonra VAR modeli kurulmuş ve sonuçlar Tablo 4.20’de gösterilmiştir.

Tablo 4.20: Model 3 VAR Modeli Tahmin Sonuçları

	DLGBDTRD	DLGBİHR	DLGBİTH	KD
DLGBDTRD(-1)	-0.335467 (0.26282) [-1.27643]	-0.264765 (0.20647) [-1.28232]	-0.550601 (0.28294) [-1.94603]	-0.123255 (0.26643) [-0.46262]
DLGBİHR(-1)	0.377893 (0.27820) [1.35833]	0.123025 (0.21856) [0.56288]	0.661588 (0.29950) [2.20898]*	-0.342148 (0.28202) [-1.21319]
DLGBİTH(-1)	0.126530 (0.21734) [0.58217]	0.150674 (0.17075) [0.88244]	-0.045547 (0.23398) [-0.19466]	0.351067 (0.22032) [1.59341]
KD(-1)	0.015665 (0.05450) [0.28741]	-0.029027 (0.04282) [-0.67789]	-0.064068 (0.05868) [-1.09186]	0.948510 (0.05525) [17.1666]**
C	0.059298 (0.04882) [1.21461]	0.117298 (0.03835) [3.05828]**	0.104510 (0.05256) [1.98848]*	0.073190 (0.04949) [1.47886]

Standart Hatalar parantez () içerisinde ve t İstatistik değerleri ise köşeli parantez [] içerisinde gösterilmiştir.

Tablo 4.20’de, Model 3 için tahmin edilen katsayılar bulunmaktadır. * sembolü %5, ** sembolü ise %1 düzeyinde anlamlı olduklarını belirtmek için kullanılmıştır. GBİTH’e ait denklemde, 1 gecikmeli ihracat ve sabit değişkeninin, %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. İhracat değişkenine ait denklemde, sabit değişkeninin %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Yukarıdaki yorum haricinde VAR modelinde tahmin edilen katsayılar genel olarak yorumlanmamaktadır. Bunun nedeni ise yorumlamanın güç olmasıdır. Tablo 4.20’de yer alan 1 gecikme uzunluğunda 20 tane parametre tahminin olması,

dolayısıyla analize konu olan değişken sayısının ya da gecikme uzunluğunun artması durumunda parametre sayısında artış olacak ve bu durumda katsayıları yorumlamak daha zorlaşacak ve anlamsızlaşacaktır.

Bu sebeple VAR analizinde katsayılar yorumlanmayıp, değişkenler arasında nedensellik ilişkisine, etki-tepki fonksiyonlarına ve varyans ayrıştırmasına bakılacaktır.

4.2.3.6. Granger Nedensellik Analizi

Değişkenler arasındaki nedenselliğin sınanması için Granger Nedensellik Analizi yapılmıştır. Tablo 4.21’de Granger Nedensellik Analiz sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 4.21: Model 3 VAR Modeline dayalı Granger Nedensellik Analizi

Dependent variable: DLGBD TDT			
Excluded	Chi-sq	Df	Prob.
DLGBIHR	1.845069	1	0.1744
DLGBITH	0.338926	1	0.5604
KD	0.082605	1	0.7738
All	2.371143	3	0.4990
Dependent variable: DLGBIHR			
Excluded	Chi-sq	Df	Prob.
DLGBD TDT	1.644339	1	0.1997
DLGBITH	0.778705	1	0.3775
KD	0.459539	1	0.4978
All	2.702012	3	0.4399
Dependent variable: DLGBITH			
Excluded	Chi-sq	Df	Prob.
DLGBD TDT	3.787026	1	0.0517
DLGBIHR	4.879572	1	0.0272
KD	1.192165	1	0.2749
All	8.959179	3	0.0298
Dependent variable: KD			
Excluded	Chi-sq	Df	Prob.
DLGBD TDT	0.214021	1	0.6436
DLGBIHR	1.471833	1	0.2251
DLGBITH	2.538953	1	0.1111
All	3.676490	3	0.2986

Tablo 4.21’de yer alan sonuçlara göre GBDTDT ve GBİHR değişkenlerinin bağımlı değişken olduğu durumlarda diğer hiçbir bağımsız değişken Granger nedeni değildir. DLGBITH değişkeninin bağımlı değişken olduğu denklemde İHR bağımsız değişkeninin İTH değişkenine %5 anlamlılık düzeyinde etki ettikleri görülmektedir. İhracat değerlerinin ithalat değerlerine etki ettiği görülmektedir.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek amacıyla Johansen Eşbütünleşme Testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 4.22’de yer almaktadır.

Tablo 4.22: Akaike ve Schwarz Bilgi Kriterlerine Göre Model Seçimi

Data Trend:	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Rank or No. of CEs	No Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept Trend	Intercept Trend
Akaike Information Criteria by Rank (rows) and Model (columns)					
0	-3.253926	-3.253926	-3.075171	-3.075171	-2.890552
1	-3.865721	-3.881181	-3.755086	-3.702097	-3.561198
2	-3.936650	-3.977685*	-3.904890	-3.852889	-3.766044
3	-3.800905	-3.948865	-3.919053	-3.873942	-3.839968
4	-3.370940	-3.546901	-3.546901	-3.465247	-3.465247
Schwarz Criteria by Rank (rows) and Model (columns)					
0	-2.557313	-2.557313	-2.204405	-2.204405	-1.845632
1	-2.820801*	-2.792723	-2.536013	-2.439486	-2.167972
2	-2.543423	-2.497382	-2.337510	-2.198432	-2.024511
3	-2.059373	-2.076717	-2.003367	-1.827641	-1.750128
4	-1.281100	-1.282908	-1.282908	-1.027101	-1.027101

Eşbütünleşme testi için Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerine göre yapılan test sonucunda önerilen en düşük değer Akaike Bilgi Kriteri’ne göre 2’nci model olarak seçilmiştir.

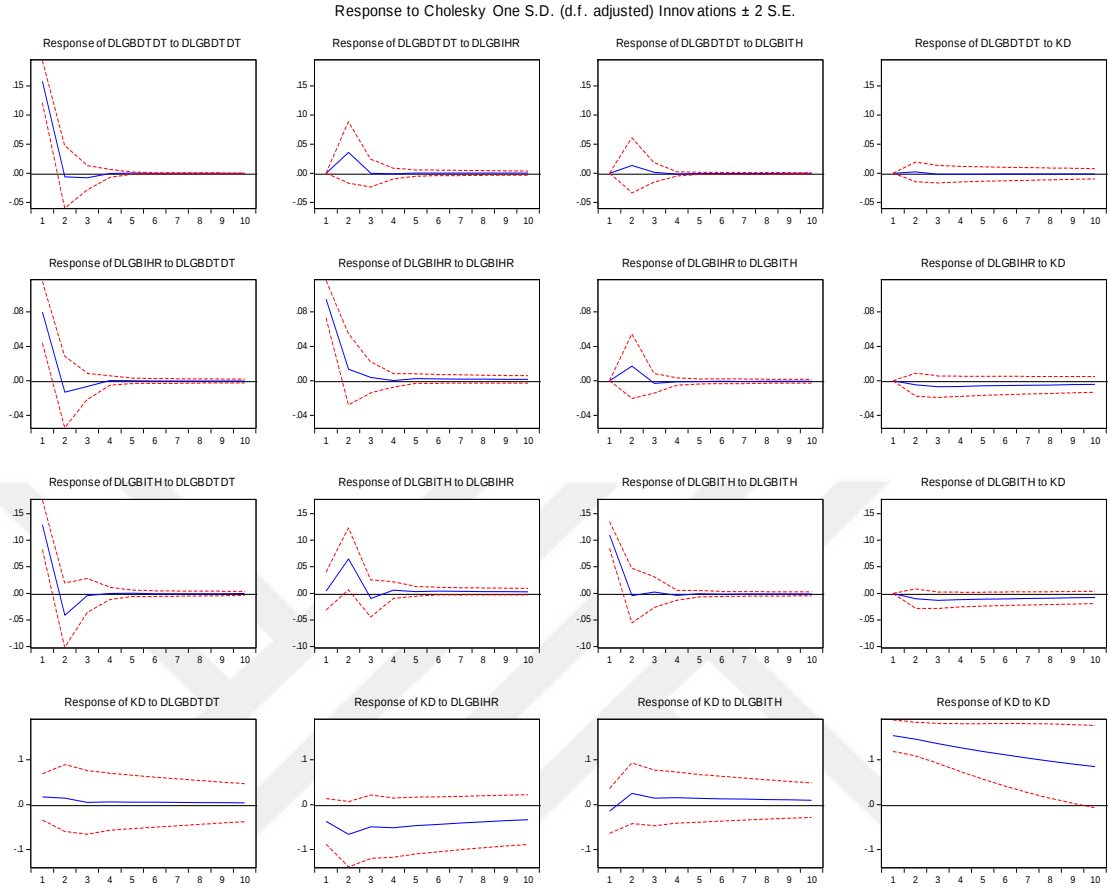
Tablo 4.23: Eşbütünleşme Analiz Sonuçları

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)				
Hypothesized		Trace	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.**
None *	0.671672	82.84006	54.07904	0.0000
At most 1 *	0.441773	41.63163	35.19275	0.0088
At most 2	0.367242	20.06101	20.26184	0.0533
At most 3	0.081049	3.127328	9.164546	0.5572
Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)				
Hypothesized		Max-Eigen	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.**
None *	0.671672	41.20844	28.58808	0.0008
At most 1	0.441773	21.57062	22.29962	0.0630
At most 2 *	0.367242	16.93368	15.89210	0.0342
At most 3	0.081049	3.127328	9.164546	0.5572

Tablo 4.23'te Eşbütünleşme analiz kapsamında İz İstatistiği ve Maksimum Özdeğer İstatistik değerleri tespit edilmiştir. İz İstatistiği analizinde elde edilen kointegrasyon sonuçlarına göre, test istatistikleri %5 kritik değerleri aşmaktadır. Bu nedenle temel hipotez kabul edilmemekte ve değişkenler arasında en az 2 kointegrasyon ilişkisi bulunmaktadır. GBDTDT, GBİHR ve GBİHT değişkenleri arasında uzun dönemde bir ilişki olduğu tespit edilmiş ve değişkenlerin birlikte hareket ettiği tespit edilmiştir. Bu sonuçla değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Ekonometrik modelde serilere herhangi bir şok verildiğinde diğerlerinin bu şoktan nasıl etkilendiğini görmek için etki-tepki fonksiyonlarının grafiklerine bakılarak karar verilir. Etki-tepki sonuçları da aynı şekilde tablolar halinde gösterilebilir. Model 3'e ait etki-tepki grafikleri Şekil 4.7'de verilmiştir.

Şekil 4.7: Etki-Tepki Analiz Grafiği

Şekil 4.7’de kesikli çizgiler güven aralığını, düz çizgiler ise nokta tahminlerini göstermektedir. Etki-tepki analiz grafiği sonuçlarına göre; ilk olarak Gümrük Birliği dışı toplam dış ticaretteki bir birimlik şoklar gözlemlendiğinde ithalat ve ihracat değişkenlerinde ilk iki dönem sert düşmeler olsa da ikinci dönemden dördün döneme kadar yavaş bir artış gözlemlenmiştir. Dördüncü dönemin sonunda şokun etkisi sıfırlanmış ve etkisi kaybolmuştur. Son döneme kadar da şokun etkisi bulunmamaktadır. İthalat değişkeninde bir birimlik şokun etkilerine bakıldığında Gümrük Birliği dışı toplam dış ticarete ilk 4 dönemde çok küçük etkiler görünmüş olsa da genel olarak etkisi kaybolmuştur. İhracat değişkenine etkisi olarak ise ilk 2 dönemde artış olmuştur. Üçünde dönemin sonuna kadar azalma olmuştur. 4. dönemden itibaren şokun etkisi kaybolmuştur. İhracat değişkenindeki bir birimlik şokların etkisine bakıldığında Gümrük Birliği dışı toplam dış ticaret ve ithalat değişkenleri yaklaşık aynı tepkiyi vermekle birlikte ilk iki dönemde ani artış, 3. dönemde ani azalış göstermiştir. 4. dönemden itibaren şokun etkisi sıfırlanmıştır.

Tablo 4.24: Varyans Ayırıştırma Analiz sonuçları

Variance Decomposition of DLGBD TDT:					
Period	S.E.	DLGBD TDT	DLGBIHR	DLGBITH	KD
1	0.157714	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.162441	94.40806	4.859236	0.710686	0.022016
3	0.162644	94.40282	4.847335	0.719851	0.029991
4	0.162658	94.38720	4.847825	0.724621	0.040357
5	0.162665	94.37997	4.847786	0.724717	0.047532
6	0.162671	94.37290	4.848811	0.724731	0.053555
7	0.162676	94.36703	4.849342	0.724748	0.058883
8	0.162680	94.36187	4.849801	0.724777	0.063547
9	0.162684	94.35738	4.850200	0.724800	0.067617
10	0.162688	94.35346	4.850552	0.724820	0.071169

Variance Decomposition of DLGBIHR:					
Period	S.E.	DLGBD TDT	DLGBIHR	DLGBITH	KD
1	0.123903	41.36665	58.63335	0.000000	0.000000
2	0.126524	40.72148	57.35070	1.803216	0.124604
3	0.126975	40.70126	57.03711	1.841823	0.419799
4	0.127141	40.59642	56.88926	1.841920	0.672396
5	0.127304	40.49250	56.78541	1.841646	0.880447
6	0.127440	40.40660	56.69245	1.839739	1.061211
7	0.127560	40.33116	56.61143	1.838608	1.218805
8	0.127664	40.26580	56.54067	1.837558	1.355970
9	0.127755	40.20882	56.47918	1.836660	1.475339
10	0.127834	40.15923	56.42562	1.835870	1.579283

Variance Decomposition of DLGBITH:					
Period	S.E.	DLGBD TDT	DLGBIHR	DLGBITH	KD
1	0.169787	57.96155	0.063210	41.97524	0.000000
2	0.186683	52.78972	12.16253	34.76892	0.278822
3	0.187454	52.40794	12.32268	34.49827	0.771105
4	0.187968	52.12182	12.35813	34.35278	1.167273
5	0.188322	51.92639	12.34843	34.22570	1.499488
6	0.188655	51.74438	12.35869	34.10980	1.787132
7	0.188936	51.59089	12.36006	34.01156	2.037489
8	0.189184	51.45657	12.36277	33.92586	2.254796
9	0.189399	51.34013	12.36477	33.85150	2.443594
10	0.189587	51.23883	12.36663	33.78681	2.607726

Variance Decomposition of KD:					
Period	S.E.	DLGBD TDT	DLGBIHR	DLGBITH	KD
1	0.159879	1.133327	5.450627	0.802302	92.61374
2	0.228277	0.977339	11.12608	1.596262	86.30032
3	0.270771	0.726444	11.20158	1.433630	86.63835
4	0.303955	0.619408	11.74031	1.401850	86.23843
5	0.329995	0.556301	11.95729	1.366655	86.11975
6	0.351207	0.515694	12.11843	1.348235	86.01764
7	0.368716	0.486989	12.22538	1.334394	85.95324
8	0.383354	0.466004	12.30534	1.324480	85.90418
9	0.395690	0.450086	12.36559	1.316897	85.86743
10	0.406156	0.437708	12.41255	1.311016	85.83873

Tablo 4.24'te yer alan bilgilere göre birinci dönemde GBDTDT varyansındaki değişimin tamamı kendisinden kaynaklanmaktadır. Birinci dönemde bu oranın %100 olması GBDTDT değişkeninin dışsal bir değişken olduğunun göstergesidir. Bu oranın daha sonraki dönemlerde düştüğü gözlemlenmektedir. 10. dönemde GBDTDT kendi varyansının %94,35'i ve GBİHR değişkeni %4,85'ini açıklamaktadır.

Birinci dönemde GBİTH varyansındaki değişimin %41,97'si kendisinden kalan %57,96'sı ise GBDTDT değişkeninden kaynaklanmaktadır. Bu oranın daha sonraki dönemlerde arttığı gözlemlenmektedir. 10. dönemde GBİTH kendi varyansının %33,78'i, GBDTDT değişkeni %51,23'ünü ve GBİHR değişkeni %12,36'sını açıklamaktadır.

Birinci dönemde GBİHR varyansındaki değişimin %58,63'ü kendisinden, %41,36'sı ise GBDTDT değişkeninden kaynaklanmaktadır. Bu oranın daha sonraki dönemlerde arttığı gözlemlenmektedir. 10. dönemde GBİHR kendi varyansının %56,42'si, GBDTDT değişkeni %40,15'i ve GBİTH değişkeni %1,83'nü açıklamaktadır.

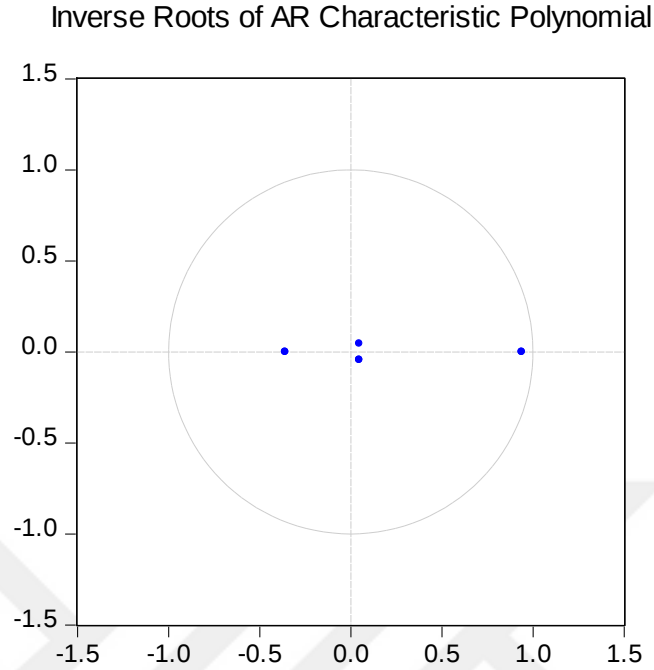
$$\text{Model 4: } \ln KTD T_t = \alpha_i + \beta_1 * \ln GBİHR_t + \beta_2 * \ln GBİTH_t + \beta_3 * KD_t + \varepsilon_{i,t}$$

Tablo 4.25: Değişkenlere ait Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	21.90531	NA	4.10e-06	-1.053253	-0.873682	-0.992014
1	64.34053	72.38949*	8.73e-07*	-2.608266*	-1.710407*	-2.302071*
2	72.79341	12.43072	1.42e-06	-2.164319	-0.548172	-1.613166
3	90.96558	22.44797	1.40e-06	-2.292093	0.042341	-1.495984
4	100.0657	9.100124	2.64e-06	-1.886218	1.166503	-0.845153
5	118.2981	13.94243	3.58e-06	-2.017536	1.753472	-0.731514

Tablo 4.25'te Model 4'e ait gecikme uzunluğu tüm bilgi kriterlerine göre 1. gecikme olarak tespit edilmiştir. Gecikme uzunluğunun tespitinin ardından model doğrulama testleri uygulanmıştır. Tahmin edilen VAR modeline ait normallik, otokorelasyon, değişen varyans ve karakteristik ters kök testinde elde edilen sonuçlar Şekil 4.8 ve Tablo 4.26'da gösterilmiştir.

Şekil 4.8: Model 4 VAR Modelinin Karakteristik Ters Kökleri

Tablo 4.26: Model 4 Otokorelasyon, Değişen Varyans ve Normallik Test sonuçları

Null hypothesis: No serial correlation at lag h						
Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	14.34364	16	0.5731	0.896197	(16, 80.1)	0.5758

Null hypothesis: No serial correlation at lags 1 to h						
Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	14.34364	16	0.5731	0.896197	(16, 80.1)	0.5758

Normallik Testi			
Component	Jarque-Bera	df	Prob.
1	5.862568	2	0.0533
2	0.257249	2	0.8793
3	3.063585	2	0.2161
4	910.2215	2	0.0000
Joint	919.4049	8	0.0000

Değişen Varyans		
Chi-sq	df	Prob.
82.90938	70	0.1388

Tablo 4.26’da yer alan test sonuçlarına göre birinci gecikme uzunluğunda kurulan VAR modelinde seriler arasında otokorelasyon problemi ve değişen varyans sorununun bulunmadığı, değişkenlerin (DKTDT, GBİTH, GBİHR) normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla kurulmuş olan Model 4, VAR’ın tüm kararlılık şartlarını sağlamaktadır. VAR Model şartları sağlandıktan sonra VAR modeli kurulmuş ve sonuçlar Tablo 4.27’de gösterilmiştir.

Tablo 4.27: Model 4 VAR Modeli Tahmin Sonuçları

	DKTDT	DLGBITH	DLGBİHR	KD
DKTDT(-1)	-0.037048 (0.21492) [-0.17238]	-0.021444 (0.14080) [-0.15230]	-0.100174 (0.09821) [-1.01995]	0.114799 (0.12443) [0.92256]
DLGBITH(-1)	0.076232 (0.30463) [0.25025]	-0.318451 (0.19958) [-1.59561]	0.046566 (0.13921) [0.33450]	0.253878 (0.17638) [1.43941]
DLGBİHR(-1)	0.014812 (0.48639) [0.03045]	0.434864 (0.31866) [1.36465]	0.103648 (0.22227) [0.46631]	-0.512214 (0.28162) [-1.81884]
KD(-1)	0.097993 (0.09748) [1.00526]	-0.086698 (0.06387) [-1.35751]	-0.026531 (0.04455) [-0.59556]	0.925638 (0.05644) [16.4003]**
C	-0.002617 (0.08990) [-0.02911]	0.113163 (0.05890) [1.92134]	0.108179 (0.04108) [2.63320]**	0.092801 (0.05205) [1.78290]

Standart Hatalar parantez () içerisinde ve t İstatistik değerleri ise köşeli parantez [] içerisinde gösterilmiştir.

Tablo 4.27’de, Model 4 için tahmin edilen katsayılar bulunmaktadır. * sembolü %5, ** sembolü ise %1 düzeyinde anlamlı olduklarını belirtmek için kullanılmıştır. DLGBİHR ait denklemde, sadece sabit değişkeninin, %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki yorum haricinde VAR modelinde tahmin edilen katsayılar genel olarak yorumlanmamaktadır. Bunun nedeni ise yorumlamanın güç olmasıdır. Tablo 4.27’de yer alan 1 gecikme uzunluğunda 20 tane parametre tahminin olması dolayısıyla analize konu olan değişken sayısının ya da gecikme uzunluğunun artması durumunda parametre sayısında artış olacak ve bu durumda katsayıları yorumlamak

daha zorlaşacak ve anlamsızlaşacaktır. Bu sebeple VAR analizinde katsayılar yorumlanmayıp, değişkenler arasında nedensellik ilişkisine, etki-tepki fonksiyonlarına ve varyans ayrıştırmasına bakılacaktır.

Değişkenler arasındaki nedenselliğin sınanması için Granger Nedensellik Analizi yapılmış sonuçlar Tablo 4.28’de gösterilmiştir.

Tablo 4.28: Model 4 VAR Modeline dayalı Granger Nedensellik Analizi

Dependent variable: DLKTDt			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DLGBITH	0.062623	1	0.8024
DLGBIHR	0.000927	1	0.9757
KD	1.010556	1	0.3148
All	1.043617	3	0.7907
Dependent variable: DLGBITH			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DLKTDt	0.023194	1	0.8790
DLGBIHR	1.862271	1	0.1724
KD	1.842830	1	0.1746
All	4.666163	3	0.1979
Dependent variable: DLGBIHR			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DLKTDt	1.040306	1	0.3078
DLGBITH	0.111890	1	0.7380
KD	0.354692	1	0.5515
All	2.079539	3	0.5561
Dependent variable: KD			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DLKTDt	0.851123	1	0.3562
DLGBITH	2.071906	1	0.1500
DLGBIHR	3.308196	1	0.0689
All	4.380008	3	0.2232

Tablo 4.28’de yer alan sonuçlara göre KTDT, GBİTH ve GBİHR değişkenlerinin bağımlı değişken olduğu durumlarda diğer hiçbir bağımsız değişken Granger nedeni değildir. Hiçbir bağımsız değişken bağımlı değişkeni anlamlı bir şekilde etkilememektedir.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek amacıyla Johansen Eşbütünleşme Testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 4.29’da yer almaktadır.

Tablo 4.29: Akaike ve Schwarz Bilgi Kriterlerine göre Model Seçimi

Data Trend:	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Rank or No. of CEs	No Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept Trend	Intercept Trend
Akaike Information Criteria by Rank (rows) and Model (columns)					
0	-1.488371	-1.488371	-1.310649	-1.310649	-1.122664
1	-1.927364	-1.876952	-1.751337	-1.698152	-1.557153
2	-1.973528	-2.056200*	-1.984633	-1.939388	-1.851924
3	-1.823170	-2.044277	-2.022210	-1.996060	-1.960680
4	-1.391302	-1.645194	-1.645194	-1.580891	-1.580891
Schwarz Criteria by Rank (rows) and Model (columns)					
0	-0.791758	-0.791758	-0.439882	-0.439882	-0.077744
1	-0.882444*	-0.788494	-0.532264	-0.435540	-0.163926
2	-0.580302	-0.575898	-0.417253	-0.284932	-0.110391
3	-0.081637	-0.172129	-0.106524	0.050241	0.129159
4	0.698538	0.618799	0.618799	0.857255	0.857255

Eşbütünleşme testi için Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerine göre yapılan test sonucunda önerilen en düşük değer Akaike Bilgi Kriteri’ne göre 2’nci model olarak seçilmiştir.

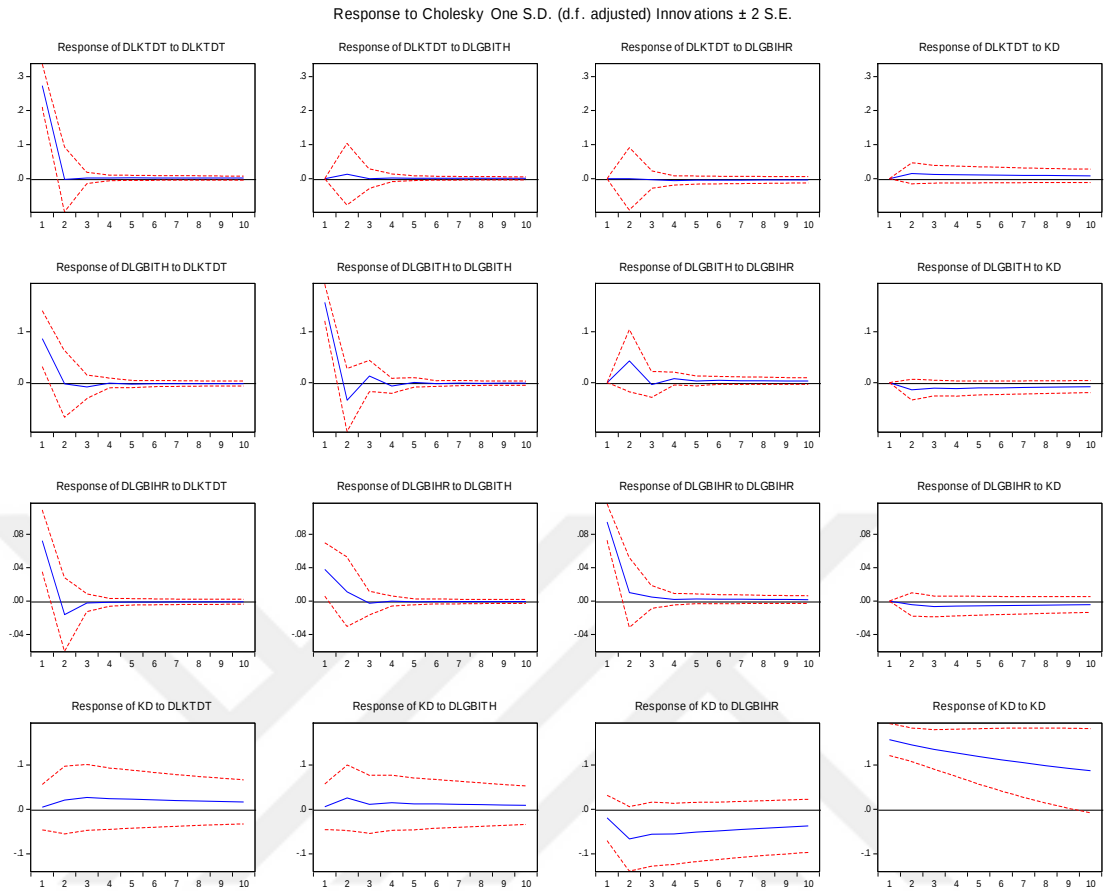
Tablo 4.30: Eşbütünleşme Analiz Sonuçları

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.583166	77.80247	54.07904	0.0001
At most 1 *	0.486104	45.42495	35.19275	0.0029
At most 2 *	0.377843	20.79276	20.26184	0.0422
At most 3	0.083693	3.233948	9.164546	0.5379
Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.583166	32.37751	28.58808	0.0156
At most 1 *	0.486104	24.63219	22.29962	0.0232
At most 2 *	0.377843	17.55881	15.89210	0.0272
At most 3	0.083693	3.233948	9.164546	0.5379

Tablo 4.30’da Eşbütünleşme analiz kapsamında İz İstatistiği ve Maksimum Özdeğer istatistik değerleri tespit edilmiştir. İz İstatistiği analizinde elde edilen kointegrasyon sonuçlarına göre, test istatistikleri %5 kritik değerleri aşmaktadır. Bu nedenle temel hipotez kabul edilmemekte ve değişkenler arasında en az 3 kointegrasyon ilişkisi bulunmaktadır. KTDT, İHR ve İHT değişkenleri arasında uzun dönemde bir ilişki olduğu tespit edilmiş ve değişkenlerin birlikte hareket ettiği tespit edilmiştir. Bu sonuçla değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Ekonometrik modelde serilere herhangi bir şok verildiğinde diğerlerinin bu şoktan nasıl etkilendiğini görmek için etki-tepki fonksiyonlarının grafiklerine bakılarak karar verilir. Etki-tepki sonuçları da aynı şekilde tablolar halinde gösterilebilir. Model 4’e ait etki-tepki grafikleri Şekil 4.9’da verilmiştir.

Şekil 4.9: Etki-Tepki Analiz Grafiği

Şekil 4.9’da kesikli çizgiler güven aralığını, düz çizgiler ise nokta tahminlerini göstermektedir. Etki-tepki analiz grafiği sonuçlarına göre; ilk olarak komşu ülkeler ile toplam dış ticaretteki bir birimlik şoklar gözlemlendiğinde ithalat ve ihracat değişkenlerinde ilk iki dönem sert düşmeler olsa da ikinci dönemden dördüncü döneme kadar yavaş bir artış gözlemlenmiştir. Dördüncü dönemin sonunda şokun etkisi sıfırlanmış ve etkisi kaybolmuştur. Son döneme kadar da şokun etkisi bulunmamaktadır. İthalat değişkeninde bir birimlik şokun etkilerine bakıldığında komşu ülkeler ile toplam dış ticarete ilk 4 dönemde çok küçük etkiler görünmüş olsa da genel olarak etkisi kaybolmuştur. İhracat değişkenine etkisi olarak ise ilk 3 dönemde pozitif yönlü azalış olmuştur. 4. dönemin başından itibaren şokun etkisi kaybolmuştur. İhracat değişkenindeki bir birimlik şokların etkisine bakıldığında komşu ülkeler ile toplam dış ticarete hiçbir etki oluşturmazken ithalat değişkeninde ilk iki dönemde ani artış, 3. dönemde ani azalış olarak etkisini göstermiştir. 4. dönemden itibaren şokun etkisi sıfırlanmıştır.

Tablo 4.31: Varyans Ayırıştırma Analiz sonuçları

Variance Decomposition of DLKTDI:					
Period	S.E.	DLKTDI	DLGBITH	DLGBIHR	KD
1	0.273522	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.274275	99.45669	0.228337	0.000322	0.314649
3	0.274586	99.23562	0.228016	0.012811	0.523558
4	0.274913	99.00452	0.233123	0.053586	0.708767
5	0.275183	98.81655	0.233743	0.081192	0.868510
6	0.275426	98.64695	0.235268	0.108247	1.009531
7	0.275639	98.49961	0.236242	0.131044	1.133105
8	0.275826	98.36963	0.237216	0.151392	1.241760
9	0.275991	98.25558	0.238031	0.169167	1.337221
10	0.276137	98.15526	0.238761	0.184830	1.421153

Variance Decomposition of DLGBITH:					
Period	S.E.	DLKTDI	DLGBITH	DLGBIHR	KD
1	0.179201	23.17314	76.82686	0.000000	0.000000
2	0.187878	21.09783	73.17366	5.203615	0.524896
3	0.188823	21.06561	72.92715	5.183872	0.823372
4	0.189447	20.92840	72.55403	5.333240	1.184330
5	0.189769	20.87505	72.30944	5.344951	1.470558
6	0.190093	20.81174	72.07139	5.385897	1.730973
7	0.190359	20.76259	71.87130	5.410343	1.955767
8	0.190599	20.71749	71.69319	5.435455	2.153863
9	0.190809	20.67864	71.53792	5.456221	2.327225
10	0.190993	20.64431	71.40136	5.474862	2.479463

Variance Decomposition of DLGBIHR:					
Period	S.E.	DLKTDI	DLGBITH	DLGBIHR	KD
1	0.124997	33.38352	9.218681	57.39780	0.000000
2	0.126997	33.93266	9.693726	56.26604	0.107578
3	0.127295	33.80130	9.684801	56.14910	0.364802
4	0.127463	33.72575	9.659433	56.02980	0.585016
5	0.127625	33.64637	9.639635	55.92995	0.784045
6	0.127761	33.58137	9.620473	55.84140	0.956754
7	0.127883	33.52285	9.604130	55.76410	1.108923
8	0.127990	33.47197	9.589606	55.69611	1.242317
9	0.128084	33.42712	9.576906	55.63643	1.359549
10	0.128167	33.38776	9.565727	55.58398	1.462535

Variance Decomposition of KD:					
Period	S.E.	DLKTDI	DLGBITH	DLGBIHR	KD
1	0.158367	0.091374	0.134980	1.490518	98.28313
2	0.227391	0.876151	1.355138	9.250695	88.51802
3	0.271808	1.569309	1.114851	10.70872	86.60712
4	0.306407	1.841053	1.110632	11.70573	85.34258
5	0.333695	2.021864	1.072541	12.20817	84.69743
6	0.356083	2.133295	1.057848	12.55933	84.24952
7	0.374679	2.213165	1.044444	12.79767	83.94472
8	0.390338	2.271107	1.035584	12.97462	83.71869
9	0.403629	2.315295	1.028551	13.10827	83.54788
10	0.414988	2.349678	1.023166	13.21268	83.41447

Tablo 4.31’de yer alan bilgilere göre birinci dönemde KTDT varyansındaki değişimin tamamı kendisinden kaynaklanmaktadır. Birinci dönemde bu oranının %100 olması KTDT değişkeninin dışsal bir değişken olduğunun göstergesidir. Bu oranın daha sonraki dönemlerde düştüğü gözlemlenmektedir. 10. dönemde KTDT kendi varyansının %98,15’ini açıklamaktadır.

Birinci dönemde GBİTH varyansındaki değişimin %76,82’si kendisinden, kalan %23,17’si ise KTDT değişkeninden kaynaklanmaktadır. Bu oranın daha sonraki dönemlerde arttığı gözlemlenmektedir. 10. dönemde GBİTH kendi varyansının %71,40’ı, KTDT değişkeni %20,64’ü ve GBİHR değişkeni %5,47’sini açıklamaktadır.

Birinci dönemde GBİHR varyansındaki değişimin %57,39’u kendisinden, %33,38’i ise KTDT değişkeninden kaynaklanmaktadır. Bu oranın daha sonraki dönemlerde arttığı gözlemlenmektedir. 10. dönemde GBİHR kendi varyansının %55,58’i, KTDT değişkeni %33,38’i ve GBİTH değişkeni %9,56’sını açıklanmaktadır.

4.2.4. Yapısal Kırılma Testleri

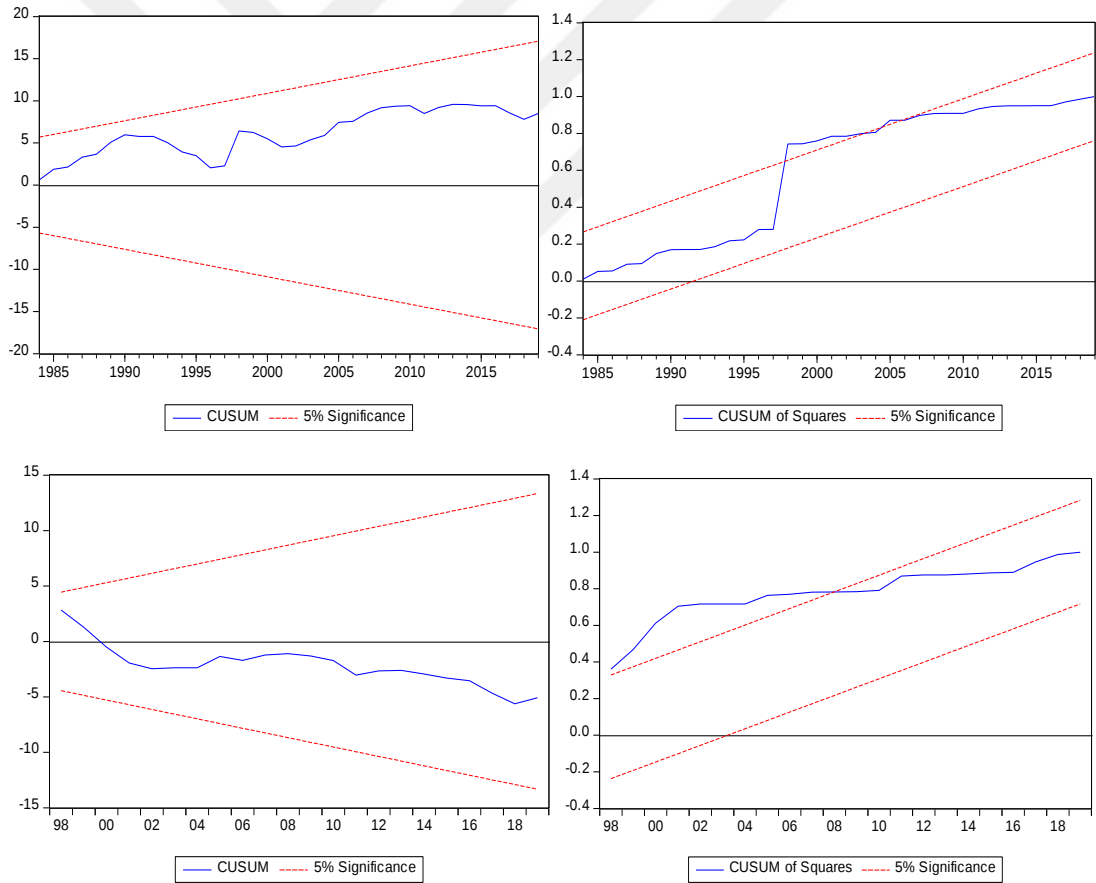
İktisadi değişkenler de pek çok faktör tarafından etkilenerken zaman içinde bir eğilim gösterir. Trend adını verdiğimiz bu uzun devre eğilimi zaman zaman küçük değişiklikler gösterebilirler ve bu değişiklikler genellikle geçici değişikliklerdir. İktisadi değişkenleri etkileyen faktörler bazen değişkenlerin trendinde kalıcı değişiklikler oluşturur. Bu değişiklikler teknolojik değişimler, politik değişimler gibi olayların etkisi ile oluşabilir ve kalıcıdır. İktisatçılar bu tür değişiklikleri yapısal değişiklik olarak adlandırmaktadırlar. Yapısal kırılmanın araştırılması için CUSUM, CUSUM-Square ve CHOW test sonuçlarının değerlendirilmesi gerekmektedir.

CUSUM testinde ardışık hataların tahmininin uzun dönemde aynı işaretli olması ve uzun süre aynı görünümde kalması belirsizliği ifade edebilir. Grafiğimizde ise %5 aralığından sapma olmaması ve değerlerin zamanla değişen işaretli olması yapısal kırılmanın olmadığına işaret etmektedir. CUSUM-Square testi ardışık hata

kareleri ile hesaplanan bu test, belli bir güven aralığında, modelin hatalarının grafiği çizilerek güven sınırları tespit edilir. Güven sınırları dışına çıkıldığında yapısal değişiklik olduğuna, çıkılmadığında ise yapısal değişiklik olmadığına karar verilir.

Yapısal kırılmaların hesaplanabilmesi için model değişikliğine gidilmiş ve LS (Least Squares) modeli ile devam edilmiştir. Cusum ve Cusum Q testlerinde ilk olarak kukla değişken (Gümrük Birliği Anlaşmasının etkisi) olmadan modellerin yapısal kırılma içerip içermedikleri kontrol edilmiştir. Sonrasında modellere kukla değişken eklenerek yapısal kırılma olup olmadığı kontrol edilmiştir. Modellerde genel olarak uzun dönemde yapısal kırılma olmadığı uzun dönemde değişkenlerin istikrarlı olduğu, herhangi bir dış etkenden etkilenmedikleri görülmektedir.

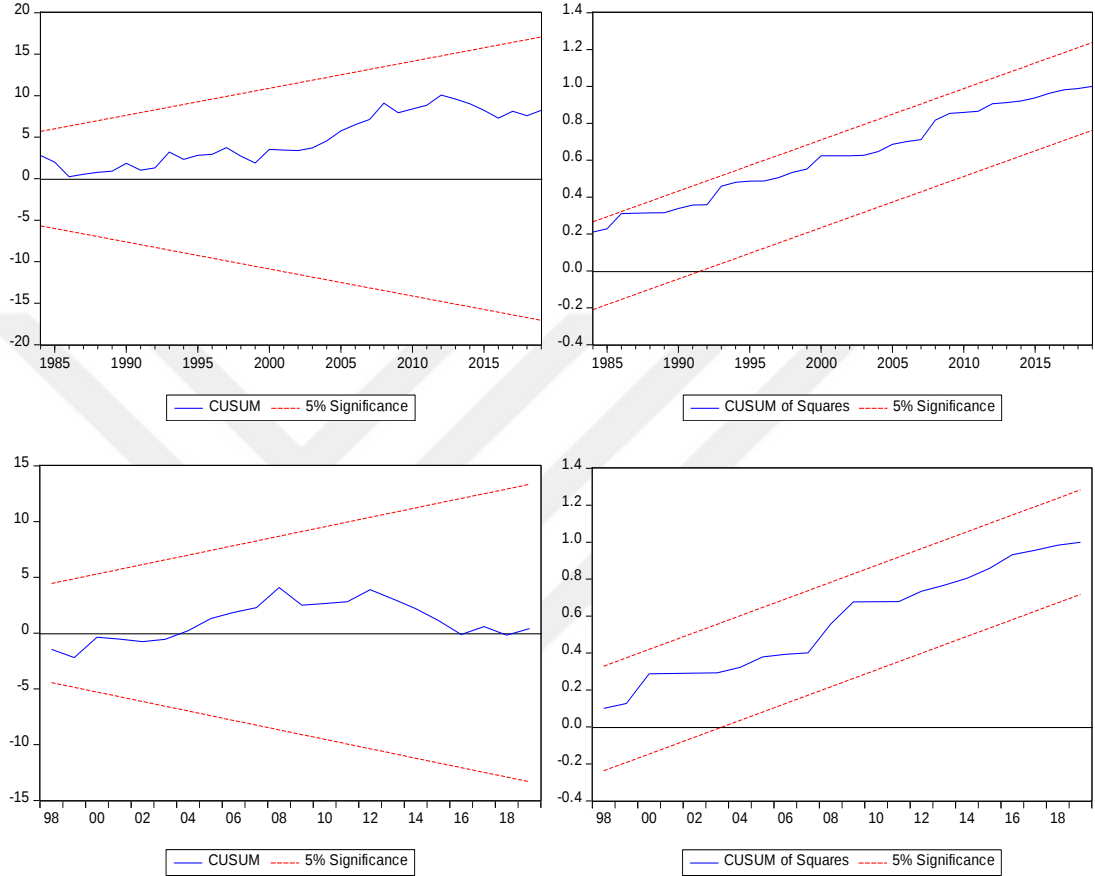
Şekil 4.10: Model 1 Cusum ve Cusum Q Testi

Model 1 denkleminin kararlılığını sınamak için CUSUM ve CUSUMQ testlerine başvurulmuştur. CUSUM testi sonuçları, regresyon katsayıların uzun dönemde istikrarlı olduğunu ifade ederken, CUSUMQ testi ise regresyon katsayıların uzun dönemde istikrarlı olmadığını göstermiştir. Bunun 1997 yılında başlayıp 1998

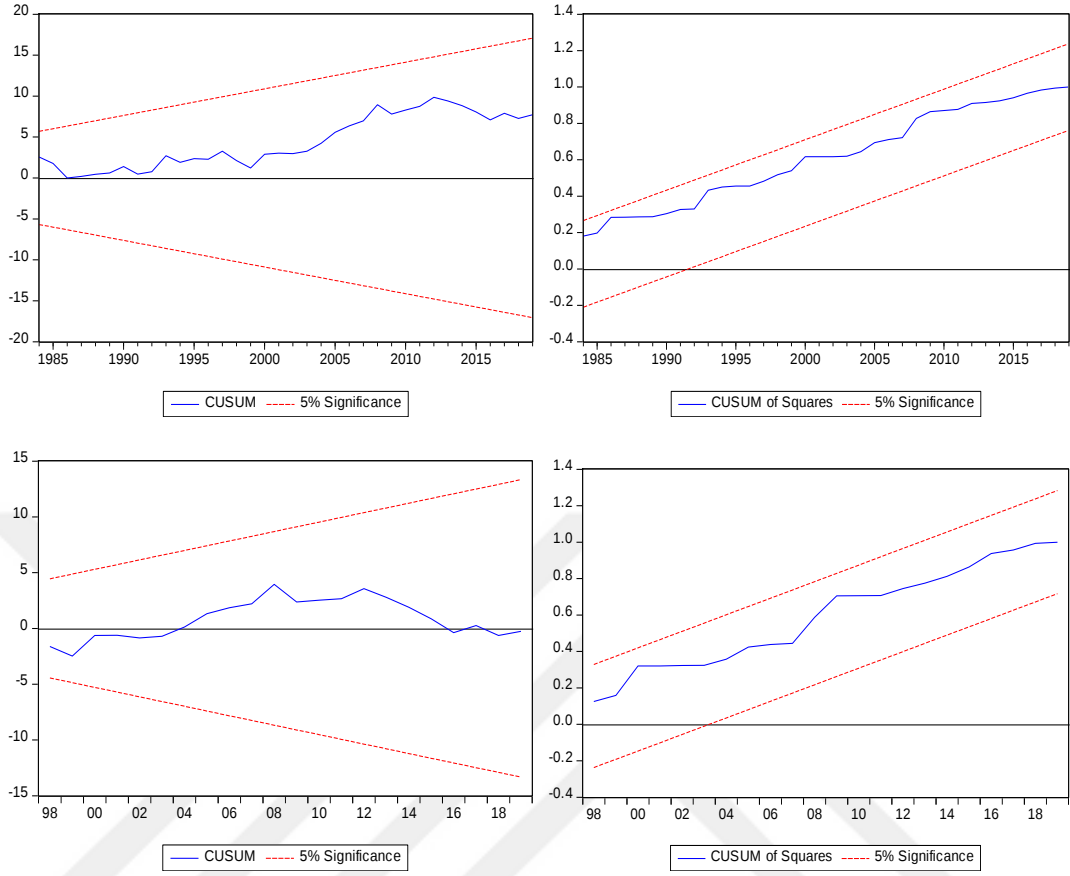
yılında istikrarsızlaştığı görülmektedir. 1997 yılındaki değişimde, bir yıl gecikmeli olarak 1996 yılında imzalan Gümrük Birliği Anlaşmasının az da olsa etkisi ($Prob_{KD}$: 0.0794, $p < 0.1$; %10 anlamlılık düzeyinde) olduğu söylenebilir.

Şekil 4.11: Model 2 Cusum ve Cusum Q Testi

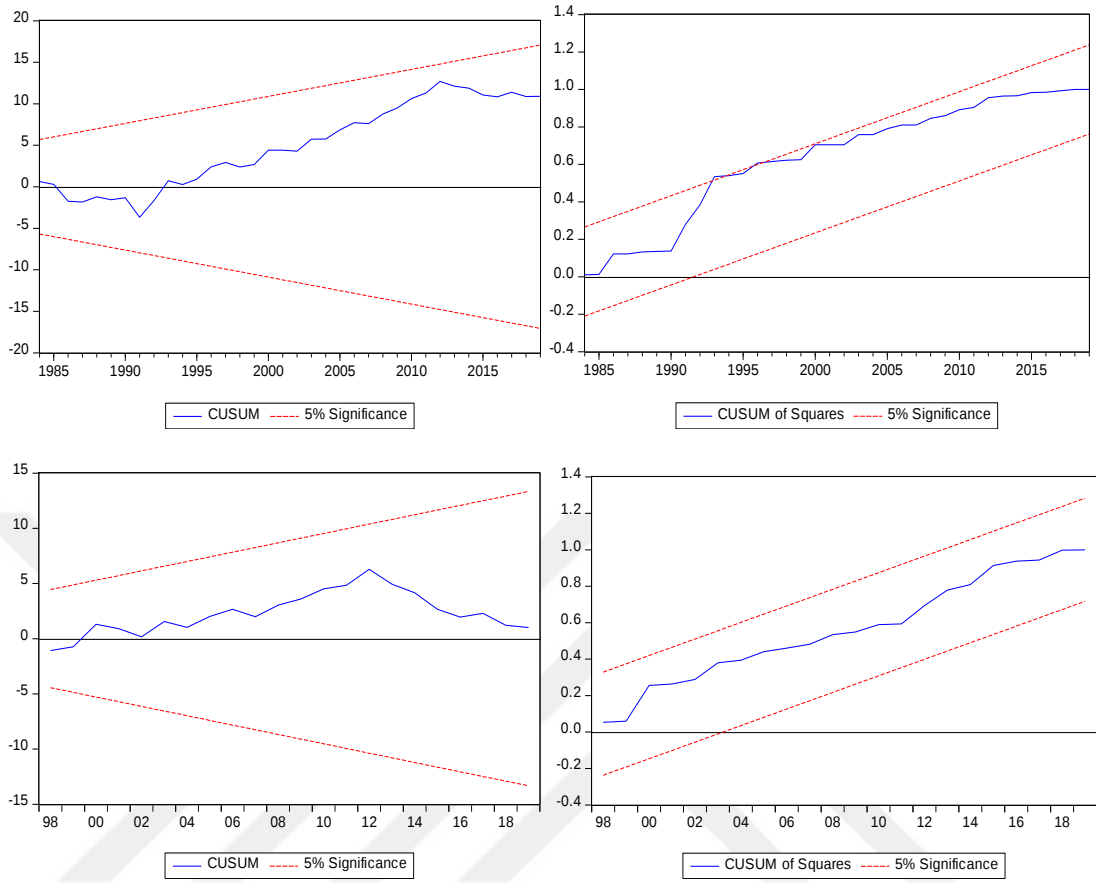
Model 2'ye göre CUSUM ve CUSUMQ grafiklerini incelediğimizde %5 anlamlılık düzeyinde kullanılan değişkenlere yönelik herhangi bir kırılmanın olmadığı ve sınır testi kapsamında hesaplanan uzun dönem regresyon katsayılarının kararlı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Şekil 4.12: Model 3 Cusum ve Cusum Q Testi

Model 3'e göre CUSUM ve CUSUMQ grafiklerini incelediğimizde %5 anlamlılık düzeyinde kullanılan değişkenlere yönelik herhangi bir kırılmanın olmadığı ve sınır testi kapsamında hesaplanan uzun dönem regresyon katsayılarının kararlı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Şekil 4.13: Model 4 Cusum ve Cusum Q Testi

Model 4'e göre de CUSUM ve CUSUMQ grafiklerini incelediğimizde %5 anlamlılık düzeyinde kullanılan değişkenlere yönelik herhangi bir kırılmanın olmadığı ve sınır testi kapsamında hesaplanan uzun dönem regresyon katsayılarının kararlı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

16. yy'da Merkantilist iktisadi düşünce ile başlayan dış ticaret anlayışı ihracat yolu ile altın (değerli madenlerin) biriktirilmesi üzerine kuruluydu. Bu görüş büyümenin ve zenginliğin artırılmasını ihracata bağlamasıyla, aslında ihracata dayalı büyüme hipotezinin temelini teşkil etmektedir. Sanayi devrimi sonrasında gelişen klasik iktisadi düşüncenin temsilcilerinden Adam Smith uluslararası ticaret teorisinin kurucusu kabul edilmektedir. Adam Smith dış ticaretin işleyişini Mutlak Üstünlükler Teorisi ile açıklamıştır. Smith'in öncüsü olduğu görüşe göre; serbest dış ticaret ekonomik büyümenin lokomotifini oluşturmaktadır. Bir diğer klasik iktisatçı olan David Ricardo, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ile ülkelerin sahip oldukları kaynakları uzmanlaştıkları en verimli alanlarda kullanarak dış ticarete avantajlı duruma gelebileceklerini savunmuştur.

Dış ticaretin, ekonomik büyümenin lokomotifi olduğu ve ekonomik büyümeyi desteklediği yönündeki görüşlerin aksine korumacı önlemleri savunan görüşler de vardır. Bunların en önemli olanlarından biri Singer-Prebisch tezidir. Buna göre az gelişmiş ülkelerin tarımsal üretim ile elde ettikleri hâsıla sanayileşmiş ülkelerden talep ettikleri sanayi malları için yapacakları ödemeye göre düşük kalmaktadır. Bunun sonucu olarak az gelişmiş ülkeler sanayi malları satın alabilmek için daha fazla tarımsal ürün vermek zorunda kalacaklardır. Bu durum az gelişmiş ülkelerin gelişmelerinin önündeki en büyük engeldir. F List'in Genç-bebek Endüstriler tezi ise az gelişmiş ülkelerin yeni endüstrilerinin dış ticarete rekabetten korunmalarının gerekliliği üzerine kuruludur.

II. Dünya Savaşı sonrasında serbestleştirme ve korumacılık politikaları arasında hâkimiyet mücadelesi yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Bu mücadelenin kazanan tarafı serbestleşme uygulamalarını savunan politikalarlardır. 20. yy'ın ikinci yarısında dünyayı etkisi altına alan küreselleşme eğiliminin sonucu olarak dünyadaki tüm kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılmasını amaçlayan uluslararası ticaret, ülkeleri bir yandan yoğun bir ekonomik rekabetin olduğu ortamdan kendilerini korumaya, diğer yandan rekabet ortamına uyum sağlamak ve dış ticaretlerini artırmak için de ekonomik entegrasyonlara katılmaya yönlendirmiştir. Bunun sonucunda ülkeler ekonomik büyümelerini gerçekleştirirken dünya ekonomisinin de büyümesine katkı sağlamışlardır. Bu süreçte dünya ticaretinde önemli değişimler meydana gelmiş, uluslararası ticaret ve yatırımların önündeki engellerin kaldırılması, iletişim ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler ve değişen rekabet koşulları ülkelerin dış ticarete daha fazla önem vermesine sebep olmuştur. Dış ticaret, sanayileşmiş ülkelerin üretim fazlası mallarının satışı ve sanayileşme yolundaki ülkelerin ise ihtiyaç duydukları yatırım malları ve ara malların temini açısından, iktisat bilimi araştırmalarında geçmişten günümüze kadar önemli bir yere sahip olmuştur. Bu sebeple dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi yıllardır birçok araştırmaya konu olmuş ve yapılan araştırmalarda birbirinden farklı ve/veya benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Türkiye’de dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen pek çok çalışma vardır. Genel teori, dış ticaretin ekonomik büyümenin itici gücü olduğu doğrultusundadır. Dış ticaretin, büyümenin lokomotif olması nedeniyle ülke ekonomisinin dinamikleri üzerinde birçok etkisi olduğu söylenebilir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar da bu yaklaşımı destekler niteliktedir.

Model 1 VAR analiz sonucuna göre; GSYİH’nın bağımlı değişken olarak kabul edildiği ilk denklem sonucuna göre ihracat ile GSYİH arasında ilişki saptanmıştır. İthalatın bağımlı değişken olarak kabul edildiği denklemde GSYİH’dan ithalata doğru ilişki tespit edilmiştir. İhracatın bağımlı değişken olarak kabul edildiği denklemde ihracattan ihracata doğru ilişki olduğu ve bunun 3 dönem gecikmeli olarak gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar Gümrük Birliği Anlaşmasının imzalanmasından sonraki süreçte ihracattaki 1 birimlik artışın 1 dönem

gecikmeli olarak GSYİH'da 0,46 birim artışa neden olduğunu göstermektedir. GSYİH'daki 1 birimlik artış ithalata 0,69 birim azalışa neden olduğunu göstermekte ve ihracattaki 1 birimlik artış 3 yıllık süre sonrasında yine ihracatın kendisinde 0,61 birim artışa neden olduğunu göstermektedir.

Model 2 VAR analiz sonucuna göre GBİTH değişkeninin bağımlı değişken olduğu denklemde hem TDT hem de GBİHR değişkeni ile ilişkili olduğu saptanmıştır. Toplam dış ticarete 1 birimlik artışın bir dönem gecikmeli olarak GB'nden ithalatı 1,02 birim azalttığını, GB'nden ihracattaki 1 birimlik artışın ise yine bir dönem gecikmeli olarak GB'nden ithalatı 0,85 birim artırdığını göstermektedir.

Model 3 VAR analiz sonucuna göre GBİTH değişkeninin bağımlı değişken olduğu denklemde, GBİHR değişkeni ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. İhracat değişkenindeki 1 birimlik artışın 1 dönem gecikmeli olarak ithalat değişkeninde 0,66 birim artışa neden olduğunu göstermektedir.

Model 4 VAR analiz sonucuna göre ise değişkenler arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanamamıştır.

Türkiye'de 1960'lı yıllar ile başlayan planlı kalkınma dönemi 1970'li yıllar boyunca da devam etmiştir. Kısmen dışa açık ancak ithal ikamesinin ve korumacılık önlemlerinin büyük ölçüde uygulandığı bu yıllarda ülke sanayisinin az da olsa gelişmesi Genç-bebek Endüstriler tezi kapsamında olanak bulmuştur. Ancak bu gelişme yatırım malları sanayisinin oluşumunda yeteri kadar etkili olmamıştır. '24 Ocak 1980 Kararları' ile birlikte ekonomide serbestleşmeye dayalı politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde uygulanan dışa açık ve ihracata dayalı büyüme politikası, ülkenin dış ticaret politikasında köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Türkiye ekonomisinde dönüşümün yaşandığı bu yıllarda Kruger, Bhagwati ve Balassa gibi iktisatçıların yaptıkları çalışmalar, dış ticarete liberalleşmeye ağırlık veren ülkelerin ihracatı artırmada başarılı olduğunu, korumacı önlemler uygulayan ülkelerin ise aynı başarıyı elde edemediğini göstermiştir. Bu dönemde 'Asya Kaplanları' olarak bilinen Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur, dışa açık, ihracata dayalı sanayileşme ve büyüme politikalarını en iyi

şekilde uygulayan ülkeler olmuştur. Türkiye, Brezilya ve Meksika gibi ülkeler ise gerek korumacı ve ithal ikameci politikaların etkisi, gerekse 1970-1980 yılları arasında yaşanan krizlerin de etkisiyle yatırım malları sanayisinin oluşumunda başarısız olmuşlardır.

1980 sonrası uygulanan ihracata dayalı ekonomik büyüme stratejisi, önceki dönemde ithal ikamesine dayalı ve korumacı anlayışın beslediği ‘Genç-bebek Sanayi’nin daha da gelişmesine imkân sağlamıştır. Bu durum ihracata verilen teşvikler ile desteklenmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlar Gümrük Birliği sonrasında ithalat tarafından desteklenen ihracatın ekonomik büyümeyi artırdığını göstermektedir. Bu sonuç, ihracata dayalı (ihracat önderliğinde) büyüme hipotezini desteklemekte ve literatürde var olan Van Der Berg (1997), Ekaneyeke (1999), Tuncer (2002), Özer ve Erdoğan (2006), Tang (2006), Oskooee ve Oyolola (2007), Chen ve San (2010), Ağayev (2011), Aytaç ve Akduğan (2012), Guan ve Hong (2012), Alavinasab (2013), Uçan ve Koçak (2014), Acet, Erdoğan ve Köksal (2016), Şahin ve Durmuş (2018), İzgi ve Yılmaz (2018), Samad (2019), Kızıldere (2020) çalışmalarının sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

GB öncesine göre GB sonrasında 2019 yılı sonu itibariyle Türkiye’nin toplam dış ticaretinde yaklaşık olarak 6 kattan daha fazla artış görülmektedir. Bu durum GB’nin ticaret yaratma etkisini göstermesi açısından önemlidir. GB öncesinde Türkiye’nin dış ticaret açığı yaklaşık 14 milyar dolar ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %60 iken, GB sonrasında dış ticaret açığı 31 milyar dolar ve ihracatın ithalatı karşılama oranı yaklaşık %85’dir. Bu sonuç ise Gümrük Birliğinin ticaret yaratma etkisini daha net göstermektedir. Türkiye 1980 sonrasında ekonomide gerçekleştirdiği yapısal dönüşümün meyvelerini GB üyeliği sonrasında dış ticaret ile toplamaya başlamıştır. Elde edilen sonuçlar Gümrük Birliğinin Türkiye’nin GSYİH’sını artırdığına işaret etmektedir. GB sonrasında GSYİH yaklaşık olarak 4,5 kat artmıştır. Bu artışla, Gümrük Birliğinin ticaret yaratma etkisinin sonucunda refah artırma etkisinin de ortaya çıktığı görülmektedir.

Model 1 için Etki Tepki analizleri yapılmış ve test sonucunda GSYİH değişkeninde meydana gelen bir birimlik şoka kendisi, İTH ve İHR değişkenleri de aynı dönemde ve aynı düzeyde tepki vermektedir. İlk iki üç dönemde tüm

değişkenlerde azalma görülürken 3. dönemden sonra yükselme görülmekte olsa da arada azalmalar yine görülmektedir. 9. dönemden sonra hafif sapmalarla dengede hareket edildiği görülmektedir. GBİTH değişkeninde meydana gelen bir birimlik şokun etkisi kendisinde ve GSYİH değişkeninde ilk iki dönem düşme görünse de dönemsel olarak artma ve azalmalar görülmektedir. 7. dönemden sonra GSYİH değişkeni, hafif sapmalar olsa da dengede hareket etmiştir. GBİHR değişkeni ilk iki dönem çok küçük yükselme olarak tepki vermekte, 5. döneme kadar ters tepki vermiş, sonrasında ise aynı yönde tepki vermektedir. Son dönemlerde değişkenin genel olarak dengede hareket ettiği görülmektedir. GBİTH ve GSYİH değişkenlerinde ilk iki dönem artma görünse de dönemsel olarak artma ve azalmalar görülmektedir. 7. dönemden sonra iki değişkenin hafif sapmalar ile birlikte dengede hareket ettiği görülmektedir.

Model 2’de Etki Tepki analizleri yapılmış ve test sonucunda TDT değişkeninde meydana gelen bir birimlik şok durumunda GBİTH ve GBİHR değişkenlerinde ilk iki dönem sert düşmeler olsa da ikinci dönemden dördüncü dönem kadar yavaş bir artış gözlemlenmiştir. Dördüncü dönemin sonunda şokun etkisi sıfırlanmış ve etkisi kaybolmuştur. Son döneme kadar da şokun etkisi bulunmamaktadır. GBİTH değişkeninde meydana gelen bir birimlik şokun etkilerine bakıldığında, TDT değişkeninde ilk 4 dönemde çok küçük etkiler görünmüş olsa da genel olarak etki kaybolmuştur. GBİHR değişkenine etkisi ise ilk 2 dönemde ani artış şeklinde olmuştur. Üçüncü dönemin sonuna kadar ani azalma olmuştur. 4. dönemden itibaren şokun etkisi kaybolmuştur. GBİHR değişkeninde meydana gelen 1 birim şokun etkisine bakıldığında TDT ve GBİTH değişkenleri yaklaşık aynı tepkiyi vermekle birlikte ilk iki dönemde ani artış, 3. dönemde ani azalış göstermiştir. 4. dönemden itibaren şokun etkisi sıfırlanmıştır.

Model 3’te Etki Tepki analizleri yapılmış ve test sonucunda GBDTDT değişkeninde meydana gelen bir birimlik şokun etkisi gözlemlendiğinde GBİHR ve GBİTH değişkenlerinde ilk iki dönem sert düşmeler olsa da ikinci dönemden dördüncü döneme kadar yavaş bir artış gözlenmiştir. Dördüncü dönemin sonunda şokun etkisi sıfırlanmış ve etkisi kaybolmuştur. Son döneme kadar da şokun etkisi bulunmamaktadır. GBİTH değişkeninde meydana gelen bir birimlik şokun etkilerine

bakıldığında, GBDTDT değişkeninde ilk 4 dönemde çok küçük etkiler görülmüş olsa da genel olarak etki kaybolmuştur. GBİHR değişkenine etkisi ise ilk 2 dönemde artış olmuştur. Üçüncü dönemin sonuna kadar ise azalma olmuştur. 4. dönemden itibaren şokun etkisi kaybolmuştur. GBİHR değişkenindeki bir birimlik şokların etkisene bakıldığında GBDTDT ve GBİTH değişkenleri yaklaşık aynı tepkiyi vermekle birlikte ilk iki dönemde ani artış, 3. dönemde ani azalış göstermiştir. 4. dönemden itibaren şokun etkisi sıfırlanmıştır.

Model 4'te Etki Tepki analizleri yapılmış ve test sonucunda KTDT değişkeninde meydana gelen bir birimlik şoklar gözlemlendiğinde GBİTH ve GBİHR değişkenlerinde ilk iki dönem sert düşmeler olsa da ikinci dönemden dördüncü döneme kadar yavaş bir artış gözlenmiştir. Dördüncü dönemin sonunda şokun etkisi sıfırlanmış ve etkisi kaybolmuştur. Son döneme kadar da şokun etkisi bulunmamaktadır. GBİTH değişkeninde meydana gelen bir birimlik şokun etkilerine bakıldığında KTDT değişkeninde ilk 4 dönemde çok küçük etkiler görülmüş olsa da genel olarak etki kaybolmuştur. GBİHR değişkenine etkisi ise ilk 3 dönemde pozitif yönlü azalış olmuştur. 4. dönemin başından itibaren şokun etkisi kaybolmuştur. GBİHR değişkeninde meydana gelen bir birimlik şokların etkisene bakıldığında KTDT değişkeninde hiçbir etki oluşmazken GBİTH değişkeninde ilk iki dönemde ani artış, 3. dönemde ani azalış olarak etkisini göstermiştir. 4. dönemden itibaren şokun etkisi sıfırlanmıştır.

Çalışmanın Etki Tepki analizlerini kapsayan bulguları, Türkiye'nin hem küresel hem de ülke ölçeğinde yaşanan ekonomik krizlerden büyük oranda etkilendiğini göstermektedir. Ancak yaşanan bu şoklara dış ticaret ve ekonomik büyüme verilerinin çok kısa sürede tepki vererek birkaç dönem içinde toparlanma eğilimine girdiği ve sonraki dönemlerde toparlanmanın gerçekleşerek ekonominin seyrinin normale döndüğü görülmektedir. Gümrük Birliği sonrasında 2001 yılında yaşanan ülke ölçeğindeki krizin etkisi aynı yıl görülmüş, toparlanma ise hemen ertesi yıl 2002 yılında gerçekleşmiştir. Küresel ölçekte yaşanan 2008 krizinin etkileri ise bir yıl sonra 2009 yılında görülmüş, toparlanma ise 2010 yılından başlayarak 2011 yılında tam olarak gerçekleşmiştir. 2001 krizinin yaşandığı yıl toplam ihracat yaklaşık %13 artarken, toplam ithalat %24 azalmıştır. 2008 yılında yaşanan küresel

kriz aynı yıl dış ticarete etki yaratmazken, 2009 yılında toplam ihracat %22 azalmış toplam ithalat %30 azalmıştır. Bu sonuçlar ülke ekonomisinde yaşanan yapısal değişimin ne kadar etkili olduğunu göstermekle birlikte, Gümrük Birliğinin dinamik etkileri olan ölçek ekonomileri etkisi ve rekabet etkisinin yapısal değişime ne kadar katkı sağladığının da göstergesidir.

Model 1 Varyans Ayrıştırma sonuçlarına göre GSYİH'nın bağımlı değişken olduğu durumda birinci dönemde GSYİH'daki değişimin tamamı kendisinden kaynaklanmaktadır. Birinci dönemde bu oranın %100 olması, DLGSYİH değişkeninin dışsal bir değişken olduğunun göstergesidir. Sonraki dönemlerde genel olarak ihracatın etkisinin ithalattan daha fazla olduğu gözlenmektedir. GBİTH değişkeninin bağımlı değişken olduğu durumda, birinci dönemde GBİTH değişkenindeki değişimin %21,16'sı kendisinden, kalan %78,83'ü ise GSYİH değişkeninden kaynaklanmaktadır. İlk dönemlerde GSYİH değişkeninden kaynaklanan etki, sonraki dönemlerde yerini ihracatın artan etkisine bıraktığı şeklinde gözlenmektedir. GBİHR değişkeninin bağımlı değişken olduğu durumda, birinci dönemde GBİHR değişkenindeki değişimin %69,70'i kendisinden, %27,39'u ise GSYİH değişkeninden ve %2,90'ı GBİTH değişkeninden kaynaklanmaktadır. Bu oranın daha sonraki dönemlerde arttığı gözlenmektedir. Sonraki dönemlerde meydana gelen değişimde GSYİH'nın etkisi sabitken, GBİTH değişkeninin etkisinin arttığı şeklinde gözlenmiştir.

Model 2 Varyans Ayrıştırma sonuçlarına göre TDT bağımlı değişken olduğu durumda, birinci dönemde TDT'deki değişimin tamamı kendisinden kaynaklanmaktadır. Birinci dönemde bu oranının %100 olması, TDT değişkeninin dışsal bir değişken olduğunun göstergesidir. Sonraki dönemlerde ithalatın etkisi yok denecek kadar azken, ihracatın etkisi sabit orandadır. GBİTH, bağımlı değişken olduğu durumunda birinci dönemde GBİTH değişkenindeki değişimin %21,81'i kendisinden kalan %77,18'i ise TDT değişkeninden kaynaklanmaktadır. Sonraki dönemde meydana gelen değişimler büyük oranda TDT kısmen ve artan oranda GBİHR değişkeni tarafından açıklanmaktadır. Bunun sebebi, GB dışında kalan ülkelerden ara mal ve enerji alımıyla daha fazla ithalat yapılmasıdır. GBİHR, bağımlı değişken olduğu durumunda birinci dönemde GBİHR değişkenindeki değişimin

%41,62'si kendisinden, %51,27'si ise DLTDT değişkeninden ve %7,09'u DLGBITH değişkeninden kaynaklanmaktadır. Bu durumun sebebi de GB dışında kalan ülkelerden yapılan ithalatın GB'ne yapılan ihracata büyük oranda kaynak olmasıdır.

Model 3 Varyans Ayrıştırma sonuçlarına göre GBDTDT değişkeninin bağlı değişken olduğu durumda birinci dönemde GBDTDT değişkenindeki değişimin tamamı kendisinden kaynaklanmaktadır. Birinci dönemde bu oranın %100 olması, GBDTDT değişkeninin dışsal bir değişken olduğunun göstergesidir. GB'den yapılan ithalat ve ihracatın GBDTDT üzerinde etkisi çok azdır. Bunun sebebi, GBDTDT değişkeninin GB'ne yapılan toplam dış ticaretin iki katından daha fazla olmasıdır. GBİTH bağımlı değişken olduğu durumda birinci dönemde GBİTH değişkenindeki değişimin %41,97'si kendisinden kalan %57,96'sı ise GBDTDT değişkeninden kaynaklanmaktadır. Bu durum GB'ne yapılan ithalatın diğer ülkelerden yapılan ithalattan görece az ve kapsam olarak farklı olmasından kaynaklanmaktadır. GBİHR bağımlı değişken olduğu durumda birinci dönemde GBİHR değişkenindeki değişimin %58,63'ü kendisinden, %41,36'sı ise GBDTDT değişkeninden kaynaklanmaktadır. Bu sonuç; GB'ne yapılan ihracatın, kendisindeki değişime duyarlı olduğu kadar GB dışında kalan ülkeler ile yapılan ticarete de duyarlı olduğunu göstermektedir.

Model 4 Varyans Ayrıştırma sonuçlarına göre KTDT değişkeni bağımlı değişken olduğunda birinci dönemde KTDT değişkenindeki değişimin tamamı kendisinden kaynaklanmaktadır. Birinci dönemde bu oranın %100 olması KTDT değişkeninin dışsal bir değişken olduğunun göstergesidir. Bu durum komşularla olan dış ticarete GB'ye yapılan ihracat ve GB'den yapılan ithalatın etkisinin diğer modellerdeki etkiye göre daha az olduğunu göstermektedir. GBİTH değişkeninin bağımlı değişken olduğu durumda, birinci dönemde GBİTH değişkenindeki değişimin %76,82'si kendisinden, kalan %23,17'si ise KTDT değişkeninden kaynaklanmaktadır. GBİHR değişkeni bağımlı değişken olduğunda, birinci dönemde GBİHR değişkenindeki değişimin %57,39'u kendisinden, %33,38'i ise DLKTDT değişkeninden kaynaklanmaktadır. Komşu ülkeler olan İran ve Irak ile yapılan dış ticaret, büyük oranda enerji ithalatını ve son yıllarda artan oranda ihracatı

kapsamaktadır. Bu durum, GB'den yapılan ithalat ve GB'ye yapılan ihracatın komşu ülkeler ile olan ticaretten etkilendiğini göstermektedir.

Çalışmanın bu bölümünde elde edilen sonuçlar Türkiye'nin dış ticaretinin ve ekonomik büyümesinin GB ile yaptığı ticaretten etkilendiğini göstermektedir. GB sonrasında üçüncü ülkelere karşı uygulanan ortak gümrük tarifesi nedeniyle ilk birkaç dönem GB'den yapılan ithalat artmış görünse de sonraki süreçte ithalatın yönü GB dışındaki ülkelere doğru kaymıştır. Gümrük Birliğinden yapılan ithalatın anlaşmanın yürürlüğe girmesini izleyen yıllarda hızlı bir şekilde artması, birliğe üyeliğin getirdiği statik etkilerden tüketim etkisini en iyi şekilde açıklamaktadır. Birlik dışı toplam dış ticaretin GB'den yapılan dış ticaretten daha fazla olması, GB sonrasında sanayinin ihtiyaç duyduğu ara mallar, enerji ve yatırım mallarının daha çok GB dışından temin edildiğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Bunların yanı sıra ortak pazarın sağladığı avantajlardan yararlanmak isteyen üçüncü ülkeler, hem işgücü hem de ara mal anlamında avantajlara sahip olması nedeniyle yeni yatırımlarının bir kısmını Türkiye'ye yaparak ülkenin üretim hacmindeki artışa katkı sağlamaya başlamışlardır. Bu durum GB'nin dinamik etkilerden olan yatırım ve sermaye etkisi, teknoloji etkisi ve rekabet etkisinin oluştuğunu göstermektedir.

Türkiye'nin 1980 öncesinde uyguladığı ithal ikameci ve korumacı politikalar her ne kadar yeterli olmasa da sanayileşme yolunda önem taşımaktadır. 1980 sonrasında ekonomi politikasında uygulanan dönüşüm ve değişim dünya piyasaları ile bütünleşmeyi sağlamayı amaçlamıştır. Ekonomik yapıdaki bu değişim dış ticaret politikasını yeniden şekillendirirken, uygulanmaya başlanan yeni dış ticaret politikası; dışa açık, ihracata dayalı ve sanayileşmeyi hedefleyen bir yapıdadır. Gümrük Birliği Anlaşmasının bu hedeflere ulaşmada sağladığı katkı büyük önem taşımaktadır. Ancak anlaşma üzerinden geçen 25 yıl yıllık süre sonrasında gelinen noktada GB anlaşmasının güncellenmesi gündemdedir. Bu aşamada Türkiye'nin güçlü olduğu sektörlerden işlenmemiş tarım ürünlerinin ve demir çelik ürünlerinin birlik kapsamına alınması gereklidir. Bunun yanı sıra hizmet sektörü ve kamu alımlarının da birlik kapsamına dâhil edilmesi önem taşımaktadır. Ayrıca Türkiye'nin, AB ile serbest ticaret anlaşması (STA) yapmış ancak kendisi ile anlaşma yapmamış olan üçüncü ülkelerin pazarlarına giriş yapabilmesi için yeni

düzenlemelere ihtiyaç vardır. Bu sorunların güncelleme ile giderilmesi durumunda Türkiye'nin Gümrük Birliği Anlaşması sonrası kazanımlarının daha da artacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Acet, H, Erdoğan, S. ve Köksal, M. (2016). *İthalat, İhracat ve Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Uygulaması*. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi. 16. 145-161.
- Ağayev, S. (2011). *İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:12 Geçiş Ekonomisi Örneğinde Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizleri*. Ege Akademik Bakış. 11. 241-254.
- Akgündüz, M. (2005). *Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrasında Türkiye ile AB Ülkeleri Arasındaki İthalat-İhracat İlişkileri: Ekonometrik Bir Analiz*. İzmir: VIII. İktisat Öğrencileri Kongresi.
- Akkoyunlu, A. S. (1998). *Geleneksel Gümrük Birliği Teorisi*. Hacettepe Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 16. s. 171-190.
- Akkoyunlu, Wigley, A. (2000). *Bölgesel Ekonomik Bütünleşme Antlaşmalarının Etkisini Ölçen Ampirik Çalışmaların Genel Değerlendirilmesi*. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 18 (2).
- Akkoyunlu, Wigley, A. (2005). *Avrupa Birliği ile Gümrük Birliğinin İmalat Sanayii Üzerindeki Ticaret Yaratıcı Etkileri*. Basılmamış Çalışma.
- Akkoyunlu, Wigley, A, Mihçı, S. and Arslan, H. (2006). *The Custom Union with EU and Its Impact on Turkey's Economic Growth*. 8th ETSG Annual Conference. Vienna. 7 September.
- Aktaş, C. ve Güven, D. (2003). *Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye'nin İthalat Fonksiyonu Katsayılarındaki Değişimin İncelenmesi*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 9. s. 67-80.
- Aktaş, N. (2017). *Türk Dış Ticaret Sistemi ve Yapısının İncelenmesi*. İstanbul Ticaret Üniversitesi. Dış Ticaret Enstitüsü Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Alavinasab, S.M. (2013). *Foreign Trade and Economic Growth in Iran: An Empirical Study*. International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences. 3. 508-519.
- Alev, Baltalı, H. (2014). *Dünya Ticaretinde Artan Küresel Rekabetin Avrupa Birliği'nin Dış Ticaret Politikasına Etkisi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı. Doktora Tezi.

- Appleyard, D. R, Conway P. J. and Field A. J. (1989). *The Effects of Customs Union on the Pattern and Terms of Trade in Ricardian Model with a Continuum of Goods*. Journal of International Economics. 27.
- Aras, O. N. ve Erdoğan, E. *Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkelerle Dış Ticaret Stratejisinin Bölgesel Stratejiler İçindeki Performansı*. İstanbul: Fatih Üniversitesi.
- Aslan, A. ve Kaplan, M. (2008). *The Impact of Custom Union on Firm Productivity Convergence*. Munich Personal RePEc Archive. İnternet Adresi: <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/10597/1/> Erişim Tarihi: 30.11.2013.
- Ay, A, Erdoğan, S. ve Mucuk, M. (2003). *İhracatın Ekonomik Büyüme Üzerinde Etkisi: Türkiye Örneği (1969-2002)*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi. 6. 117-125.
- Aydoğan, O. (2007). *Gümrük Birliği Çerçevesinde Türkiye'nin AB ve Üçüncü Ülkelerle Olan Dış Ticaretinin Değerlendirilmesi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Aynacı, T. (2015). *Gümrük Birliğinin Türkiye-Avrupa Birliği Dış Ticaretine Etkisi*. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Aysun, A. (2011). *Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkisi: Panel Çekim Modeli Uygulaması*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Aytaç, A. ve Akduğan, U. (2012). *Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Üzerine Bir Nedensellik Analizi: 2001-2011 Türkiye Örneği*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 14. 55-70.
- Bahçekapılı, K. (2006). *Gümrük Birliği Teorisi ve Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Uluslararası İktisat Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Bahmani-Oskooee, M. and Oyolola, M. (2007). *Export Growth and Output Growth: An Application Of Bounds Testing Approach*. Journal of Economics and Finance. 31. 1-11.
- Bakkalcı, A. C. (2002). *Avrupa Birliği ile Türkiye Arasında Gerçekleştirilen Gümrük Birliğinin Kaynak Dağılımı Üzerine Etkileri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 17(2). s.39-53.
- Balassa, B. (1961 a). *The Theory of Economic Integration*. USA: Richard D. Irwing Inc. George Allen and Unwin. Ltd. (1961 b). London. p. 2.
- Balassa, B. (1973). *The Theory of Economic Integration*. London: The Macmillan Press Ltd. pp. 17-40.

- Balassa, B. (1975). *Introduction: The Cummon Market Experience*. Nort Holland. Amsterdam: European Economic Integration.
- Balassa, B. (1978). *Types of Economic Integration*. Economic Integration Worldwide Regional. (Ed. F. Machlup). International Econonic Association.
- Baldwin, R. and Venables, A. J. (1995). *Regional Economic Integrati*. Elsevier. Amsterdam: Handbook of International Economics Vol.3.
- Berg, H.V.D. (1997). *The Relationship Between International Trade and Economic Growth in Mexico*. The North American Journal of Economics and Finance. 8. 1-21.
- Bhagwati, J. and Panagariya, A. (1996). *The Theory of Preferential Trade Agreements: Historical Evalution and Current Trend*. The American Economic Review. 86(2). pp. 82-87.
- Bilgin, C. ve Şahbaz, A. (2009). *Türkiye’de Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 1. 177-198.
- Brada, J. C. An Estimate of the Dynamic Effects of Economic Integration.
- Cengiz, C. (2013). *Türkiye-Ab Gümrük Birliği ve Gümrük Birliğindeki Güncel Sorunlar*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Cooper, C. A. and Massel, B. F. (1965). *A New Look at Customs Union Theory*. Economic Journal. (75). pp. 746. Cooper, C. A and Massel, B. F. (1965 b). *Towards a General Theory of Customs Union for developing: Countries*. Journal of Political Economy. (73). pp. 462.
- Corden, W. M. (1970). *The Efficiency Effects of Trade and protection*. Amsterdam: Nort Holland: in I. A. Mcdougall and R. H. Snape. eds. Studies in International Economics: Monash Congerence Papers. Publishing Co.
- Corden, W. M. (1972). *Economies of Scale and Customs Union Theory*. Journal of Political Economy. 80(3).
- Coşkun, A.E. ve Topuz, H. (2018). *Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi: Türkiye, Kolombiya ve Güney Kore Üçlüsünün Sektörel Bazda Uygulamalı Bir Analizi*. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 25. 672–685.
- Çınar, S. (2004). *Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye’nin Dış Ticaretinde Meydana Gelen Yapısal Değişimler*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. s. 1-17.
- Çınar, S. (2004). *Gümrük Birliği Teorisi*. Atatürk Üniversitesi. İ.İ.B.F. Dergisi. (18). s. 1-2.

- Çolak, Ö. F, Öztürkler, H. ve Tokathoğlu, İ. (2008). *Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri*. Ankara: Gazi Kitabevi. s. 10-54.
- Çolpan, Nart, E. (2010). *Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi*. İzmir: Yaşar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 17(5).
- De Santis, R. A. (2000). *The Impact of a Customs Union with the EU on Turkey's Welfare, Employment and Income Distribution: An AGE model with Alternative Labor Market Structures*. Journal of Economic Integration. 15 (2). pp. 195-238.
- De Santis, R. A. (2003). *The Impact of a Custom Union with the European Union on Internal Migration in Turkey*. Journal Regional Science. 43(2). pp. 349-372.
- Demirhan, A. (1995). *İpek Yolu Üzerinde Ekonomik İşbirliği*. Avrasya Etütleri (2). Sayı: 1. s. 76.
- Dereli, D. D. (2014). *Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Süreci ve e-gümrük Uygulamasının Türk Dış Ticaretine Muhtemel Etkileri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. s. 10.
- Dereli, D.D. (2018). *Türkiye'de Ekonomik Büyüme ile Dış Ticaret Arasındaki Nedensellik İlişkisi (1969-2016)*. Yönetim ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. 279-289.
- Diñçer, G. (2013). *Dış Ticaret Kuramında Çekim Modeli: Türkiye-Ab Ticaretinin Analizi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Doktora Tezi.
- Dissou, Y. (2002). *Dynamic Effects in Senegal of the Regional Trade Agreement Among UEMOA Countries*. Review of International Economics (10). pp. 177-180.
- Doğanlar, M, Bal, H. ve Özmen, M. (2006). *Türkiye ile Almanya Arasındaki Dış Ticaretin Ekonometrik Analizi ve Gümrük Birliği Sonrası Karşılaştırma*. İktisat İşletme ve Finans. 248.
- Dura, C. (2003). *Gümrük Birliği Türkiye Ekonomisinin Dış Finansmanını Nasıl Etkiledi?.* 2023 Aylık Dergi. Aralık.
- Dura, C. ve Atik, H. (2007). *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*. (1. Baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık. s. 142-491.
- Dura, C. ve Atik, H. (2007). *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*. (3. Baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık. s. 6-20.
- Dura, C, Atik, H. ve Dumrul, C. (2015). *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*, (5. Basım). Ankara: Nobel Yayınları.

- Efendioğlu, B. (2011). *Türkiye ve Avrupa Birliği Arasındaki Gümrük Birliği'nin Türk Dış Ticareti Üzerine Etkisi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. s. 42.
- Ekanayake, E.M. (1999). *Export and Economic Growth in Asian Developing Countries: Cointegration and Error-Correction Models*. Journal of Economic Development. 2. 43-56.
- Ekdi, B. (2003). *Gümrük Birliği Çerçevesinde Damping ve Yıkıcı Fiyat Uygulamaları*. Ankara: Rekabet Kurumu. Yayın: 89. s. 69.
- Elmas, G. *Gümrük Birliği ve Türkiye*. Ekonomik Yaklaşım. Cilt: 6. Sayı: 16. İlkbahar. s. 5-13.
- Erçakar, M. E. (2004). *Serbest Bölgelerin Ülkemiz Ekonomisindeki Yeri ve Önemi*.
- Ergüt, Ö. (2009). *Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısındaki Gelişmeler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Uluslararası İktisat Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Erk, N, Ateş, Ş. ve Direkçi, T. (1999) *Gümrük Birliği Sonrası Türkiye Dış Ticareti'ne Yoksullaştıran Büyüme Hipotezi Çerçevesinde Bakış: Zaman Serisi Analizi*. Ankara: Uluslararası ODTÜ Ekonomi Kongresi III.
- Erkan B. (2012). *Türkiye ile Sınır Komşuları Arasındaki Dış Ticaretin Karşılaştırmalı Üstünlükler Perspektifinde Analizi*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı. 11. Ocak.
- Ertürk, E. (1998). *Uluslararası İktisat*. (1. Baskı). İstanbul: Alfa-Aktüel Yayınları. s. 144-145.
- Ertürk, E. (2001). *Uluslararası İktisat*. (2. Baskı). Alfa Yayınları.
- Erzan, R. and Filiztekin, A. (1997). *Competitiveness of Turkish SMSE's in the Customs Union* European Economic Review. 41. pp. 881-892.
- Erzan, R, Filiztekin, A. and Zenginobuz U. (2003). *Customs Union with EU and the Impact of Foreign Competition on the Structure and Performance of Turkish Manufacturing Industry*. MPRA Paper. No. 381-382
- Filiztekin, A. (2003). *Avrupa Birliği ile Gümrük Birliğinin Türkiye İmalat Sanayi Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: Kalder 12. Ulusal Kalite Kongresi. 14 Ekim 2003.
- Frankel, J. A, Stein E. and Wei, S. J. (1996). *Regional Trading Arrangements: Natural or Supernatural?*. The American Economic Review. 86(2). pp. 52-56.
- Gately, D. (1974). *Sharing the Gains from Customs Unions Among Less Developed Countries*. Journal of Developments Economics (1). pp. 213-215.

- Gehrels, F. (1956). *Customs Unions from a Single Country Viewpoint*. Review Economic Studies. 24(3). pp. 61-64.
- Gondolfo, G. (1998). *International Trade Theory and Policy*. Berlin: Springer.
- Gökdere, A. ve Töre, N. (1994). *Gümrük Birliği ve Türk Otomotiv Sanayi*. Ankara: Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma ve Uygulama Merkezi Özel Raporu. No. 1.
- Guan, J.L. and Hong, Y. (2012). *An Empirical Analysis on U.S. Foreign Trade and Economic Growth*. AASRI Conference on Power and Energy Systems. 2. 39-43.
- Güran, N. (1999). *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Birliği*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Halıcıoğlu, F. (1996) *Ekonomik Entegrasyonların Etkileri ve Ölçme Yöntemleri: Türkiye-AB Gümrük Birliği ve Alternatifleri İçin Uygulamalar*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.
- Halıcıoğlu, F. (1997). *Türkiye-AB Gümrük Birliği ve Alternatiflerinin Statik Etkileri*. Sosyal Bilimler Dergisi. 3(1). s. 61-72.
- Halıcıoğlu, F. (1997). *Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin Direkt Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkileri*. Sosyal Bilimler Dergisi. 3(2). s.15-22.
- Harrison, G. W, Rutherford, T. F. and Tarr, D. G. (1993). *Trade Reform in the Partially Liberalized Economy of Turkey*. The World Bank Economic Review. 7(2). pp. 191-217.
- Harrison, G. W, Rutherford, T. F. and Tarr, D. G. (1997). *Economic Implications for Turkey of a Customs Union with the European Union*. European Economic Review. 41. pp. 861-870.
- Hartler, C. and Laird, S. (1999). *The EU Model and Turkey- A Case for Thanksgiving*. World Trade Organization. Staff Working Paper. January 1999.
- Hatıplı, M. (2011). *Türkiye-AB Gümrük Birliği Antlaşması ve Antlaşmanın Türkiye Ekonomisine Etkileri*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 13(1). s. 14-32.
- HDTM. (1993). *Avrupa Topluluğu ve Türkiye*. Ankara: HDTM Avrupa Topluluğu Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yayını. Ocak.
- Heffernan, S. and Sinclair, P.(1990). *Modern International Economics*. England: Basil Blackwell Pub. Comp. pp. 135
- Hıtırıs, T. (2003). *European Union Economics*. (5th Ed.). New Jersey: Prentice Hall. pp. 9.

- Hobikoğlu, E. H. (2007). *Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisi: Gümrük Birliği Yansımaları*. Sosyal Bilimler Dergisi (1). s. 65-82.
- İktisadi Kalkınma Vakfı [İKV]. Gümrük Birliği. Erişim Tarihi: 15.03.2020. https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=4&id=38
- İşgüden, T. ve Akyüz M. (1990). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Evrim Kitabevi.
- İyibozkurt, E. (1996). *Türkiye-AB Gümrük Birliği*. (2. Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları. s. 13.
- İzgi, B.B. ve Yılmaz, H. (2018). *Türkiye’de Ekonomik Büyüme, İhracat ve İthalat: Nedensellik İlişkisi (1992-2016)*. İktisadi Yenilik Dergisi. 5. 54-74.
- Johnson, Harry G. (1965). *An Economic Theory of Protectionism*. Tariff Bargaining and the Formation of Customs Unions, Journal of Political Economy. 73. pp. 280.
- Kalaycı, C. ve Artan, S. (2009). *Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkileri: Panel Veri Analizi*. Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Kandoğan, Y. (2005). *Trade Creation and Diversion Effects of Europe’s Regional Liberalization Agreements*. William Davidson Institute. Working Paper. No.746.
- Kara, S. (2011). *Gümrük Birliği’nin Türkiye’de Otomotiv Sektörüne Etkisi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. s. 9.
- Karakaya, E. ve Özgen, F. B. (2002). *Economic Feasibility of Turkey’s Economic Integration with the EU: Perspectives from Trade Creation and Trade Diversion*. ERC. VI. ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi. Eylül 2002.
- Karataş, M. ve Vatansever N. (2011). *Uluslararası Ekonomik ve Mali Kuruluşlar*. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi. 1(3).
- Karluk, R. (1994). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. (2. Baskı). Eskişehir: Birlik Matbaası.
- Karluk, R. (1995). *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar*. (2. Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Karluk, R. (1996). *Avrupa Birliği ve Türkiye*, (4. Baskı). İstanbul: İMKB Yayınları.
- Karluk, R. (1997). *Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Karluk, R. (1998). *Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasi Kuruluşlar*. (4. Baskı). Ankara. Turhan Kitabevi.

- Karluk, R. (2002). *Uluslararası Ekonomi*, (6. Baskı). Beta Yayınları. s. 243.
- Karluk, R. (2002). *Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar*. (5. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Kemp, M. C. (1969). *Contribution to the General Equilibrium Theory of Preferential Trade*. Nort Holland.
- Keskingöz, H. (2017). *Uluslararası Ekonomik Kuruluşlarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi*. Ankara: Detay Yayıncılık. s. 6-8.
- Kılıç, R. (2002). *Türkiye-AB İlişkileri ve Gümrük Birliği*. İstanbul: Siyasal Kitabevi. s. 7.
- Kızıltan, A, Ersungur, M. ve Polat, Ö. (2008). *Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Avrupa Birliği ile İhracat ve İthalatına Etkisi*. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt:22. Ocak 2008. Sayı:1. s.83-99.
- Kibritçiöglu, A. (2011). *Ekonomik ve Parasal Birlik, Kriz ve Avrupa'nın Geleceği Sermini*. İstanbul. Erişim Tarihi: 01.06.2020. <https://oldweb.ikv.org.tr/images/upload/data/files/ikv-kibritcioglu-20110125.pdf>
- Kindleberger, P. C. (1970). *Uluslararası İktisat*. Ankara: Sevinç Matbaası. (Çev. Dr. Necdet Serin). Cilt: 1. s. 139.
- Koçyiğit, A. and Şen, A. (2007). *The Extent of Intra-Industry Trade Between Turkey and the European Union: The Impact of Customs Union*. *Journal of Economic and Social Research*. 9(2). pp. 61-85.
- Korkmaz, S. ve Aydın, A. (2015). *Türkiye'de Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi. 10. 47-76.
- Köse, A. H. (1996). *Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Bir Hesaplanabilir Genel Denge Modeli Çalışması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Krauss, M. B. (1972). *Recent Developments in Customs Union Theory: An Interpretive Survey*. *Journal of Economic Literature*. Vol.10. No.2. June.
- Kreinin, M. E. (1964). *On The Dynamic Effects of a Custom Union*. *The Journal of Political Economy*. Vol.72. No:2. April. pp. 193-195.
- Krishna, P. (2003). *Are Regional Trading Partners 'Natural'*. *Journal of Political Economy*. 111(1). pp. 202-231.
- Krugman, P. (1991). *Increasing Returns and Economic Geography*. *Journal of Political Economy*. University of Chicago Press.

- Kuşat, N. (2015). *Gümrük Birliğinin Türkiye Dış Ticaretine Statik Etkileri: 1980-1995 1996-2013 Karşılaştırmalı Analizi*. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Cilt: 29. Sayı: 4. s. 625-644.
- Küçükahmetoğlu, O. (2000). *Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin İktisadi Etkileri*. İktisat Dergisi. Aralık 2000. s.34-47.
- Küçükahmetoğlu, O. (2005). *Reel Entegrasyon Teorisi, Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*. Ankara: Ekin Kitabevi.
- Lehmann, F. N, Herzer, D, Zarzosso, I. and Vollmer, S. (2007). *The Impacts of Customs Union Between Turkey and the EU on Turkey's Exports to the EU*. Journal of Common Market Studies. 45(3). pp.719-743.
- Li, Y, Chen, Z. and San, C. (2010). *Research on the Relationship between Foreign Trade and the GDP Growth of East China-Empirical Analysis Based on Causality*. Modern Economy. 1. 118-124.
- Lipsey, R. G. (1957). *The Theory of Customs Unions: Trade Diversion and Welfare Economica*. Vol.XXIV. No.93. February. pp. 40-46.
- Lipsey, R. (1960). *The Theory of Customs Unions: A General Survey*. Economic Journal. 70. pp. 496-513.
- Lohrmann, A. M. (2000). *Development Effects of the Customs Union Between Turkey and the European Union: Catching up-or the Heckscher Ohlin-Trap*. Russian and East European Finance and Trade. 36(4). pp. 26-44.
- Machlup, F. (1977). *A History of Thought on Economic Integration*. New York: Columbia University Press. pp. 1-9.
- Machlup, F. (1979). *A History of Thought on Economic Integration*. London: Macmillan.
- Makower, H. and Morton, G. (1953). *A Contribution Towards a Theory Customs Unions*. The Economic Journal. 63(249). pp. 33-49.
- Malinvaud, E. (1973). *Lectures on Mikroeconomic Theory*. Nort Holland and American Elviesier. Second Edition. pp. 200-201.
- Manisalı, E. (1971). *Uluslararası Ekonomi*. İstanbul: Sermet Matbaa. s. 72.
- Manisalı, E. (1995). *Gümrük Birliğinin Siyasal ve Ekonomik Bedeli*. İstanbul: Bağlam Yayınları. No:86. Araştırma Dizisi. No:43. Haziran.
- Meade, J. E. (1955). *The Theory of Customs Union*. Nort Holland: Publishing Company.
- Meade, J. E. (1955). *Trade and Welfare*. Oxford University Press. London.

- Meade, J. E. (1956). *The Theory of Customs Unions*. Amsterdam: North Holland Publishing Company.
- Melvin, J. (1969). *Comments on the Theory of Customs Unions*. Manchester School Econ. Soc. Stud. 36(2). June.
- Mendez, J. A. (1998). *The review of Economics and Statistics*. Vol.70. No:1. February.
- Merceiner, J. and Yeldan, E. (1997). *On Turkey's Trade Policy: Is a Customs Union With Europe Enough*. European Economic Review. 41. pp. 871-880.
- Mihçı, S. and Akkoyunlu, Wıgley, A. (2002). *Avrupa Birliği ile Gümrük Birliğinin Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörleri Üzerindeki Yoğunlaşma ve Kârlılık Etkileri*. ERC/METU International Conference in Economics VI. Ankara. Turkey.
- Mihçı, S. ve Akkoyunlu Wıgley, A. (2003). *Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'nin Türk İmalat Sanayi Alt Sektörleri Üzerindeki Kârlılık Etkileri*. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 5(3). ss. 77-91.
- Mikic, M. (1998). *International Trade*. London: Macmillan Press. pp. 441
- Morgil, O. (2000). *The Impact of Trade Liberalization: Turkey's Experience with the Customs Union*. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 18(2). s. 189-197.
- Morgil, O. (2003). *Ekonomik Açidan Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Gümrük Birliğinin İşleyişi*. İşveren Dergisi. Ocak.
- Mundell, R. A. (1964). *Tariff Preferences and the Terms of Trade*. Manchester School of Economics and Social Studies. 32. pp. 1-13.
- Narayan, P.K. and Smyth, R. (2004). *Temporal Causality and the Dynamics of Exports, Human Capital and Real Income in China*. Journal of Applied Economics. 1. 24-45.
- Nart, E. (2010) *Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi*. Journal of Yaşar University. 17(5). pp. 2874-2885.
- Neyaptı, B, Taşkın, F. ve Üngör, M. (2003). *Has European Customs Union Agreement Really Affected Turkey's Trade?*. ERC. VII. ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi. Eylül.
- Neyaptı, B, Taşkın, F. and Üngör, M. (2007). *Has European Customs Union Agreement Really Affected Turkey's Trade?*. Applied Economics. 39. pp. 2121-2132.

- Ogbokor, C.A. and Meyer, D.F. (2017). *An Assessment of the Relationship Between Foreign Trade and Economic Performance: Empirical Evidence From South Africa*. International Journal of Economics and Finance Studies. 9. 161-176.
- Özer, M. ve Erdoğan, L. (2006). *Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi*. Ekonomik Yaklaşım Dergisi. 17. 93-110.
- Özer, O. O. ve Özçelik, A. (2009). *Tarım Ürünlerinin Gümrük Birliği Kapsamına Alınması Durumunda Pamuk ve Tekstil Sektörü Üzerinde Yaratacağı Etkiler: Bir Genel Denge Analizi*. Tarım Ekonomisi Dergisi. 15(2). s. 73-81.
- Özhan, G, Işık, S. ve Özhan, S. (1996). *Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Muhtemel Etkileri*. Ankara: Vakıfbank Araştırma Dizisi. No: 1.
- Özkale, N. L. ve Karaman, F. N. (2006). *Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri*. Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları. 1(1). s. 117-138.
- Panagariya, A. (1997). *Preferential Trading and the Myth of Natural Trading Partners*. Japan and the World Economy. 9. pp. 471-489.
- Parasız, İ. (1999). *Modern Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*. Bursa: Ezgi Yayınları. s. 165.
- Perroni, C. and Whalley, J. (1994) *The New Regionalism: Trade Liberalization or Insurance?*. NBER Working Paper. No.4626.
- Petith, H. C. (1977). *European Integration and the Terms of Trade*. The Economic Journal. 87(346). pp. 262-272.
- Polat, Efdal. (2010). *Gümrük Birliği ve Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkisi: Otomotiv Sektörü Üzerine Bir İnceleme*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Posner, M. V. (1961). *International Trade and Technical Change*. Oxford Economic Papers. No:13. pp: 323-341.
- Ramos, F.F.R. (2001). *Export, Imports And Economic Growth In Portugal: Evidence From Causality And Cointegration Analysis*. Economic Modelling. 18. 613-623.
- Sabır, H. (2002). *Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: Mercosur Örneği*. Dış Ticaret Dergisi. Temmuz.
- Samuelson, P. A. (1973). *Economics*. (Çev. Demir DEMİRGİL). (8. Baskı). İstanbul: Menteş Kitabevi. s. 760.

- Sarıbeyoğlu, M. (2010). *Uluslararası Ekonomi Hukuku Açısından Dünya Ticaret Örgütü, Gümrük Birliği ve Türkiye*. İstanbul: Türkmen Kitabevi. Yayın no.362. s. 225.
- Sasaki, T. (2015). *Heckscher-Ohlin Model with Assignment Problem with Skilled and Unskilled Labor*. International Journal of Applied Economic. 12(1). 51-79.
- Schiff, M. (1997). *Small is Beautiful Preferential Trade Aggrement and the Impact of Country Size, Market Share, Efficiency and Trade Policy*. Journal of Economic Integration. 12(3). pp. 359-387.
- Schiff, M. (1999). *Will the Real Natural Trading Partner Please Stand Up?*. World Bank Policy Research Working Paper. No:2161.
- Schumacher, R. (2012). *Adam Smith's Theory of Absolute Advantage and the Use of Doxography in the History of Economics*. Erasmus Journal for Philosophy and Economics. 2. 58.
- Selçuk Üniversitesi [SÜ]. Dijital Arşiv Sistemi. (1995). Erişim Tarihi: 09.02.2020. <http://acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/handle/123456789/2524>.
- Seki, İ. (2005). *Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Net İhracatı Üzerine Etkileri 1985–2003*. İnternet Adresi: http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/ismail_seki.pdf. Erişim Tarihi: 11.12.2006.
- Seyidoğlu, H. (1992). *Ekonomik Terimler Sözlüğü*. Ankara: Güzem Yayınları. s. 382.
- Seyidoğlu, H. (1993). *Uluslararası İktisat*. (9. Baskı). İstanbul: Güzem Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (1994). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzem Yayınları. s. 424.
- Seyidoğlu, H. (2001). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzem Yayınları.
- Seyidoğlu, H. ve Kemer, B. (2002). *Türkiye-AB Gümrük Birliği İlişkilerinde Uygulamanın Değerlendirilmesi: 1969-1999*. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 16(1-2). s. 1-9.
- Seyidoğlu, H. (2003) *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. (15. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları. s. 206-207.
- Sloman, J. (1991). *Economics*. Harvester Wheatsheaf Prentice Hall.
- Smith, A. (1955). *Milletlerin Zenginliği III (The Wealth of Nations)*. (Çev. Haldun Derin). Ankara: Maarif Basımevi.
- Soğuk, H. ve Uyanusta, E. (2004). *Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri*. İstanbul: İKV Yayını. Nisan. s. 163.
- Summer, L. (1991). *Regionalism and the World Trading System*. Federal Reserve Bank of Kansas Publication. In: Symposium Sponsored by the Federal

Reserve Bank of Kansas City. Policy İmplications of Trade and Currency Zones.

- Şahin, D. ve Durmuş, S. (2018). *Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 11. 1114-1122.
- Şanlı, O. (2016). *Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkileri/Statik ve Dinamik Etkiler*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 31.
- T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı. (1999). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. (4. Basım). Ankara.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. Gümrük Birliği. (2019). Erişim Tarihi: 03.01.2020. https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. Ortaklık Komitesi. (2019). Erişim Tarihi: 05.01.2020. <https://www.ab.gov.tr/273.html>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. TR-AB İşbirliği. (2020). Erişim Tarihi: 03.04.2020. <https://www.ab.gov.tr/5.html>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi. (2020). Erişim Tarihi: 19.04.2020. <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=111>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. Komşu Ülkelerle Ticaretimiz. Erişim Tarihi: 10.05.2020. <http://www.mfa.gov.tr/komsu-ulkelerle-ticaretimiz.tr.mfa>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. TR-AB Mali İşbirliği. Erişim Tarihi: 20.04.2020. <http://www.mfa.gov.tr/mali-isbirligi.tr.mfa>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. Dışişleri Bakanlığı Yayınları. (2002). *Türkiye ve Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Süreci*. Erişim Tarihi: 20.04.2020. http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-birligi_ne-tam-uyelik-sureci.tr.mfa.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. Gümrük Birliği. (2019). Erişim Tarihi: 25.04.2020. <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/gumruk-birligi>.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. Ortaklık İlişkisi. Erişim Tarihi: 28.03.2020. <https://ticaret.gov.tr/data/5b87220d13b8761450e18ec7/Ortaklik%20iliskisi%20detayli%20bilgi.docx>.
- Tang, C.F, Lai, Y.W. and Öztürk, İ. (2015). *How Stable is the Export-led Growth Hypothesis? Evidence from Asia's Four Little Dragons*. Economic Modelling. 44. 229-235.
- Tang, T-C. (2006). *Export Led Growth In Hong Kong: Empirical Evidence From The Components Of Exports*. International Journal Of Business and Society. 7. 30-52.

- Temiz, D. (2009). *Gümrük Birliği ile Birlikte Türkiye'nin Dış Ticaretinde Yapısal Değişimler Oldu mu?*. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi. 8(1). s. 115-138.
- Tekin, A. (1998). *Gümrük Birliği ve Tam Üyelik*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Doktora Tezi.
- Telli, Y. (2008). *Gümrük Birliğinden Sonra Türkiye-AB İlişkileri*. Konya: Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Togan, S. (1997). *Opening up the Turkish Economy in the Context of the Customs Union with EU*. Journal of Economic Integration. 2(12). pp. 157-179.
- Tuncer, İ. (2002). *Türkiye'de İhracat, İthalat ve Büyüme: Toda-Yamamoto Yöntemiyle Granger Nedensellik Analizleri (1980-2000)*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 9. 89-117.
- Tunçer, A. ve Arı, Ö. (2007). *Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri*. Journal of Social and Applied Science. 3(5). s.87-88.
- Turgan, E. (2017). *Dış Ticaret ve Büyüme Teorileri, Granger Nedensellik Testi ile Dış Ticaretin Büyüme üzerindeki Etkisi*. The Journal of Academic Social Science. 40. 449.
- Türk Dil Kurumu [TDK]. Sözlükler. Erişim Tarihi: 13.01.2020. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Türk Sanayici ve İş Adamları Derneği [TÜSİAD]. (2003). *Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Gümrük Birliğinin Dış Ticaretimize Etkileri*. İstanbul: Yayın No: 10(364).
- TÜSİAD (2003). *AB'ne Uyum Sürecinde GB'nin Dış Ticaretimize Etkileri*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları. Erişim Tarihi: 20.06.2006. (<http://www.tusiad.org/turkish/rapor/gumruk/gumruk.pdf>).
- Uçan, O. ve Koçak, E. (2014). *Türkiye'de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki*. Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi. 7. 51-60.
- Uyar, S. (2000). *Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği Teorisi*. Dış Ticaret Dergisi. Sayı: 19.
- Uyar, S. (2001). *Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri*. Dış Ticaret Dergisi. Sayı: 20. s. 7.
- Uysal, Y. (1999). *Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği*. DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 1(2). s. 94.
- Ünsal, E. (2005). *Uluslararası İktisat teorisi, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadi*. Ankara: İmaj Yayınevi.

- Vanek, J. (1965). *General Equilibrium of International Diserimination*. Harvard University Press. pp. 44.
- Vergil, H. ve Yıldırım, E. (2006). *AB-Türkiye Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Rekabet Gücü Üzerindeki Etkileri*. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 26. s. 1-22.
- Vernon, R. (1966). *International Investment and International Trade in the Product Cycle*. Quarterly Journal of Economics, pp: 190-207.
- Viner, J. (1950). *The Customs Union Issue*. New York: Carnegie Endowment for International Peace.
- Viner, J. (1950). *The Customs Union Issue*. Stevens and Sons Ltd. London
- Viner, J. (1961). *The Customs Union Issue*. Washington DC.
- Yardımcı, P. (2014). *Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yıldırım, E. (2005). *Gümrük Birliği ve Rekabet: Türkiye Uygulaması*. Zonguldak: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yıldırım, E. ve Dura, C. (2007). *Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış*. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Sayı: 28. Ocak.
- Yılmaz, A. (2015). *New Foreign Trade Theories*. The Journal of Academic Social Science Studies. 40. 510-513.
- Yılmaz, K. (2011). *The EU-Turkey Customs Union Fifteen Years Later: Better, Yet not the Best Alternative*. South European Society and Politics. 16(2). pp. 235-249.
- Yılmaz, T. (1985). *Teoride ve Uygulamada Ekonomik Entegrasyon*. İstanbul: Can Matbaa. s. 2.
- Yiğidim, A. ve Köse, N. (1997). *İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, İthalatın Rolü: Türkiye Örneği (1980-1996)*. Ekonomik Yaklaşım. 26. 71-85.
- Yücel, F. (2006). *Türkiye ve Seçilmiş AB Üyesi Ülkeler Arasındaki Dış Ticaret Akımları Üzerine Analitik Bir Yaklaşım: Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. s. 14-15
- Yüceol, H. M. (1999). *Bölgeselleşme Süreci ve Türkiye-AB Gümrük Birliği*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Haziran. s. 140.
- Yüksel, E. ve Sarıdoğan, E. (2011). *Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R. Krugman'ın Katkıları*. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi. 35. 201.